

ELMİ İŞ

Beynəlxalq elmi jurnal

SCIENTIFIC WORK
International scientific journal

www.aem.az

ISSN: 2663-4619
e-ISSN: 2708-986X

ELMİ ARAŞDIRMALAR TEZİSLƏR TOPLUSU

**COLLECTION OF THESES ON
SCIENTIFIC RESEARCH**

ELMİ İŞ
Beynəlxalq elmi jurnal
İmpakt Faktor: 2.255

ELMİ ARAŞDIRMALAR

Tezislər toplusu

Cild: 3 Sayı: 1

DOI: <https://doi.org/10.36719/2023/3/1>

SCIENTIFIC WORK
International scientific journal
Impact Factor: 2.255

Collection of theses

SCIENTIFIC RESEARCH

Volume: 3 Issue: 1

Bakı – Bakı
2023

Jurnal 25.04.2007-ci ildə
Azərbaycan Respublikası Ədliyyə
Nazirliyi Mətbu nəşrlərin
reyestrinə daxil edilmişdir.
Reyestr № 2212

The journal is included in the
register of Press editions of the
Ministry of Justice
of the Republic of Azerbaijan on
25.04.2007.
Registration No. 2212

Redaksiyanın ünvanı
Az1073, Bakı şəh.,
Mətbuat prospekti, 529,
“Azərbaycan” nəşriyyatı,
6-cı mərtəbə

Editorial address
Az1073, Baku,
Matbuat avenue, 529,
“Azerbaijan” Publishing House,
6-th floor

Tel.: +994 50 209 59 68
+994 55 209 59 68
+994 99 809 67 68
+994 12 510 63 99

e-mail
tezis.aem@aem.az

Beynəlxalq indekslər / International indices

ISSN: 2663-4619
e-ISSN: 2708-986X
DOI: 10. 36719

SEMANTIC SCHOLAR

Academia.edu
share research

CiteFactor
Academic Scientific Journals

Təsisçi və baş redaktor

Tədqiqatçı Mübariz HÜSEYİNOV, Azərbaycan Elm Mərkəzi / Azərbaycan
+994 50 209 59 68
tedqiqat1868@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-5274-0356

Redaktor

Prof. Dr. Mahirə HÜSEYNOVA, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti / Azərbaycan
huseynova.mahira@yandex.ru

Redaktor köməkçisi

Tədqiqatçı Gülnar ƏLİYEVƏ, Azərbaycan Elm Mərkəzi / Azərbaycan
gulnar.musayeva1982@gmail.com

ÜZVLƏR

Prof. Dr. Xəlil KƏLƏNTƏR, Tohoku Universteti / Yaponiya
Prof. Dr. Yalçın ƏFƏNDİYEV, Texas A&M Universiteti / ABŞ
Prof. Dr. Vaqif ABBASOV, AMEA Neft-Kimya Prosesləri İnstitutu / Azərbaycan
Prof. Dr. Eldar VƏLİYEV, Milli Texniki Universitet / Ukrayna
Prof. Dr. İbrahim CƏFƏROV, AMEA / Azərbaycan
Prof. Dr. Elşad QURBANOV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Ali AZQANI, Taylerdəki Texas Universiteti / ABŞ
Prof. Dr. Ceyran MAHMUDOVA, Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət
Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Nadir İLHAN, Ahi Evran Universiteti / Türkiyə
Prof. Dr. Qəzənfər KAZIMOV, AMEA Dilçilik İnstitutu / Azərbaycan
Prof. Dr. Coanna MARŞALEK-KAVA, Nikolay Kopernik Universiteti / Polşa
Prof. Dr. İradə HÜSEYNOVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. İlham MƏMMƏDLİ, AMEA Ədəbiyyat İnstitutu / Azərbaycan
Prof. Dr. Eldar QASIMOV, Azərbaycan Tibb Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Natalya MİŞİNA, Odessa Hüquq Akademiyası / Ukrayna
Prof. Dr. Onur URAL, Selcuk Universiteti / Türkiyə
Prof. Dr. Şirindil ALIŞANOV, AMEA Ədəbiyyat İnstitutu / Azərbaycan
Prof. Dr. Funda TOPRAK, Ankara Yıldırım Beyazıt Universiteti / Türkiyə
Prof. Dr. Əmir ƏLİYEV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Svetlana KOJİROVA, L.N.Qumilyov adına Avrasiya Milli Universiteti /
Qazaxıstan
Prof. Dr. Vidas KAVALIUSKAS, Vilnus Biznes Universiteti / Litva

Prof. Dr. İrina KREYDİÇ, Ukrayna Milli Texniki Universitetinin “İqor Sikorski adına Kiyev Politehnik İnstitutu” / Ukrayna

Prof. Dr. Nigar VƏLİYEVƏ, Azərbaycan Dillər Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Zahid MƏMMƏDOV, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Masumə DAEİ, Təbriz Payame Noor Universiteti / İran İslam Respublikası

Prof. Dr. Şəhanə HÜSEYNOVA, Berlin Texniki Universiteti / Almaniya

Prof. Dr. Anar İSGƏNDƏROV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Şahnaz ŞAHBAZOVA, Azərbaycan Texniki Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Saodat MUXAMEDOVA, Daşkənd Pedaqoji Universiteti / Özbəkistan

Prof. Dr. Rajeş KUMAR, Mərkəzi İpək İdarəsi, Tekstil Nazirliyi / Hindistan

Prof. Dr. Elşad MİRBƏŞİR OĞLU, Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası / Azərbaycan

Prof. Dr. Şikar QASIMOV, Azərbaycan Texniki Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. İya ZUMBULADZE, Kutaisi Dövlət Unversiteti / Gürcüstan

Assoc. Prof. Dr. Arif HÜSEYNOV, Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Andrey RAQULİN, Rusiya Federasiyasının DİN Moskva Universiteti / Rusiya

Assoc. Prof. Dr. Şəkər MƏMMƏDOVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Şahlar BABAYEV, Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Həbibə ALLAHVERDİYEVA, Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Rəşid CABBAROV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Asiman QULİYEV, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Elov BOTİR, Ə.Nəvai adına Daşkənd Dövlət Özbək Dili və Ədəbiyyatı Univeristetii / Özbəkistan

Dr. Hacer DOLANBAY, Muş Alparslan Universiteti / Türkiyə

Dr. Daşqın QƏNBƏROV, Naxçıvan Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Dr. Rövşən RAMİZOĞLU, Selcuk Universiteti / Türkiyə

Dr. Elçin HÜSEYN, Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti / Azərbaycan

Founder and Editor-in-Chief

Researcher Mubariz HUSEYINOV, Azerbaijan Science Center / Azerbaijan
+994 50 209 59 68
tedqiqat1868@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-5274-0356

Editor

Prof. Dr. Mahira HUSEYNOVA, Azerbaijan State Pedagogical University / Azerbaijan
huseynova.mahira@yandex.ru

Assistant editor

Researcher Gulnar ALIYEVA, Azerbaijan Science Center / Azerbaijan
gulnar.musayeva1982@gmail.com

MEMBERS

Prof. Dr. Khalil KALANTAR, Tohoku University / Japan
Prof. Dr. Yalchin AFANDIYEV, The University of Texas at Austin / USA
Prof. Dr. Vagif ABBASOV, Institute of Petrochemical Processes of ANAS / Azerbaijan
Prof. Dr. Eldar VALIYEV, National Technical University / Ukraine
Prof. Dr. Ibrahim JAFAROV, ANAS / Azerbaijan
Prof. Dr. Elshad GURBANOV, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Ali AZGANI, The University of Texas at Tyler / USA
Prof. Dr. Jeyran MAHMUDOVA, Azerbaijan State University of Culture and Arts / Azerbaijan
Prof. Dr. Nadir ILHAN, Firat University / Turkey
Prof. Dr. Gazanfar KAZIMOV, Institute of Linguistics of ANAS / Azerbaijan
Prof. Dr. Joanna MARSHALEK-KAVA, Nicolaus Copernicus University / Poland
Prof. Dr. Irada HUSEYNOVA, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Ilham MAMMADLI, ANAS Institute of Literature / Azerbaijan
Prof. Dr. Eldar GASIMOV, Azerbaijan Medical University / Azerbaijan
Prof. Dr. Natalya MISHINA, Odessa Law Academy / Ukraine
Prof. Dr. Onur URAL, Seljuk University / Turkey
Prof. Dr. Shirindil ALISHANOV, Institute of Literature of ANAS / Azerbaijan
Prof. Dr. Funda TOPRAK, Ankara Yildirim Beyazit University / Turkey
Prof. Dr. Amir ALIYEV, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Svetlana KOJIROVA, L.N.Gumilyov Eurasian National University / Kazakhstan
Prof. Dr. Vidas KAVALIUSKAS, Vilnius Business University / Lithuania
Prof. Dr. Irina KREYDICH, National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute» / Ukraine

Prof. Dr. Nigar VALIYEVA, Azerbaijan University of Languages / Azerbaijan
Prof. Dr. Zahid MAMMADOV, Azerbaijan State Economic University / Azerbaijan
Prof. Dr. Masuma DAEL, Payame Noor University, Tabriz / Islamic Republic of Iran
Prof. Dr. Shahana HUSEYNOVA, Technical University of Berlin / Germany
Prof. Dr. Anar ISGANDAROV, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Shahnaz SHAHBAZOVA, Azerbaijan Technical University / Azerbaijan
Prof. Dr. Saodat MUKHAMEDOVA, Tashkent Pedagogical University / Uzbekistan
Prof. Dr. Rajesh KUMAR, Ministry of Textiles, Central Silk Office / India
Prof. Dr. Elshad MIRBASHIR OGHLU, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Azerbaijan / Azerbaijan
Prof. Dr. Shikar GASIMOV, Azerbaijan Technical University / Azerbaijan
Prof. Dr. Iya ZUMBULADZE, Kutaisi State University / Georgia
Prof. Dr. Andrey RAGULIN, Moscow University of the Ministry of Internal Affairs of the Russian Federation / Russia
Assoc. Prof. Dr. Arif HUSEYNOV, Azerbaijan State Agrarian University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Shakar MAMMADOVA, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Shahlar BABAYEV, Azerbaijan State Agrarian University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Habiba ALLAHVERDIYEVA, Nakhchivan Teachers' Institute / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Rashid JABBAROV, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Asiman GULIYEV, Azerbaijan State University of Economics / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Elov BOTIR, Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after A.Navai / Uzbekistan
Dr. Hajer DOLANBAY, Mush Alparslan University / Turkey
Dr. Dashgin GANBAROV, Nakhchivan State University / Azerbaijan
Dr. Rovshan RAMIZOGHLU, Selcuk University / Turkey
Dr. Elchin HUSEYN, Azerbaijan State University of Oil and Industry / Azerbaijan

HUMANİTAR VƏ İCTİMAİ ELMLƏR HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Abdulla İbrahim Abdullayev
Baku Business University
master's student
abdullaabdullayev222@gmail.com

THE ESSENCE OF CULTURAL INTERACTION

Keywords: *culture, interaction, relationship, social behavior, policy*

Açar sözlər: *mədəniyyət, qarşılıqlı əlaqə, münasibət, sosial davranış, siyasət*

The world we are living right now is quite old to be consists of numerous differences. There are many different parts in the world that completely different form one another. One of the most diversity happens in culture and more the world go forward in time more we need to understand the essence and importance of cultural relationships and interactions in order to implement to live in more developed and more peaceful world.

Culture is a set of shared and enduring meaning, values, and beliefs that characterize national, ethnic, or other groups and orient their behavior.

Culture consists in patterned ways of thinking, feeling, and reacting, acquired and transmitted mainly by symbols, constituting the distinctive achievements of human groups, including their embodiments in artifacts: The essential core of culture consists traditional (i.e. historically derived and

selected) ideas and specially their attached values (Adler, 2002).

In the modern world the matter of culture is getting more and more prominent and that makes it essential to be aware of the methods and structure.

Culture matters because individuals have different values and different preferences with regard to management and leadership, that are related to their cultural background. Cultural assumptions and values explain the nature of connections between individuals and their surroundings, as well as among people. Given little or no other information about an individual's values and behavior, culture provides a good first impression of that person. Research has shown that national culture influences an individual's perceptions, behavior and beliefs.

The alternative strategy, on the other hand, assumes that other factors generally supersede culture. This line of research argues that even though culture does influence individual outcomes, such as perceptions, the statistical significance of this relationship is very weak. Thus, other factors, such as personality, strong leadership, and uniformity of practices are identified as predictors that overrule the weak effect of culture. This continuous debate over whether culture is important has lately been inspired by a new understanding of culture. This new view represents a dynamic view of culture, leading towards the emergence of a globalized business environment.

Culture has always been thought of as a highly stable idea that changes gradually. The 21st century, however, brings about cultural shifts all over the world due to political, economic, and technological advancements. Globalization is leading to significant cultural cross-pollination. Thus, cultures do not operate as uncorrelated independent variables, even though they are often treated like this when studying cross-

cultural interactions. In negotiation simulations across various countries, Bird shows that within the world business community an identifiable and homogenous group is emerging that shares a common set of values, attitudes, norms, and behavior, which overrule the diverse cultural backgrounds of the individuals involved.

As we understood from the research above Cultural interactions are one of the significant factors of successful negotiation.

So being knowledgeable about the culture can bring more unique world that can be understood and respected by majority. Understanding and implementing cultural interactions are important not only for countries, organizations or companies, but also these factors are important in order to make sustainable development and creating beneficial connections for the current situation and future. That is why we always to be more active about learning more types of cultural diversity depend on our position in the society in order to be more logical and knowledgeable about new ones.

References

1. Adler, N. (2002). International Dimensions of Organizational Behavior. 4th ed. Cincinnati: South-Western College Publishing.

Vasif Vaqif oğlu Abdullayev
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
vasifabdullayev2020@gmail.com

“AZERGOLD” QSC-DƏ UÇOT SİYASƏTİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

***Açar sözlər:** müəssisə, uçot siyasəti, qərarlar, qanun, strategiya, məqsəd*

***Keywords:** enterprise, accounting policy, decisions, the law, strategy, aim*

“AzerGold” Qapalı Səhmdar Cəmiyyəti Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 11 fevral 2015-ci il tarixli 1047 nömrəli Sərəncamına əsasən təsis edilib. “AzerGold” QSC ölkə ərazisində əlvan və qara metal filizi yataqlarının öyrənilməsi, tədqiqi, kəşfiyyatı, idarə olunması, bu metalların hasilatı, emalı və satışı, bu sahədə yeni texnologiyaların tətbiqi, maddi-texniki bazanın müasirləşdirilməsi və ondan səmərəli istifadə, habelə bu sahənin inkişafı ilə bağlı digər işləri yerinə yetirir.

“AzərGold” QSC burada uçot siyasəti oldqca taraz aparılır. Son dövrlərdə, xüsusən də 2018, 2019, 2020 və 2021-ci illərdə əldə edilən uğurlar bunu söyləməyə imkan verir. Şübhəsiz ki, burada uçot siyasəti yüksək bilik və və bacarıqlara malik mütəxəssislər tərəfindən aparılır. Təşkilatın uçot siyasəti təşkilat rəhbərinin əmri ilə təsdiq olunur və hüquqi qüvvə əldə edir. Bu baxımdan yuxarıda qeyd edilən bütün nöqtəyi-nəzərlər müvafiq normativ sənədlərlə əsaslandırılmaqla ona daxil edilməlidir. Sadalanan siyahılar nümunə kimi verilmiş və onlar təsərrüfat fəaliyyətinin istiqamətindən və müəssisə və

təşkilatların səviyyəsindən asılı olaraq artırıla, yaxud azaldıla bilər.

Son illərdə Azərbaycanda mühasibat uçotunun qurulması sistemi xeyli dəyişikliklərə, əlavələrə və düzəlişlərə məruz qalmışdır. Buna görə təşkilatın uçot siyasətini hazırlayan zaman mühasibat uçotu haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunu, digər Azərbaycan Respublikası qanunu, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı, Azərbaycan hökumətinin qərarları, Maliyyə Nazirliyinin əsasnamələri, əmrləri, təlimatları, məktubları və digər normativ sənədlər, həmçinin 1995-ci il və 2006-cı ildə təsdiq olunmuş hesablar planı əsas götürülməli və onlara istinad edilməlidir.

Uçot siyasətinin formalaşmasında, əsasən, aşağıdakılar nəzərdə tutulur:

- müəssisə öz əmlakını və öhdəliklərini digər müəssisələrin əmlakından və öhdəliklərindən ayırır;
- müəssisə uzun müddət fasiləsiz işinə, onun gələcək inkişafına, əmlak və öhdəliklərinə, həmçinin borclarının vaxtlı-vaxtında ödənilməsinə təminat verir;
- müəssisənin uçot siyasətini Azərbaycan Respublikasının Mühasibat uçotu sistemini tənzimləyən qanunverici sənədlərə uyğun olaraq hesabat ili üçün qəbul edir;
- müəssisə gəlir və xərclərin hesabat dövrünə düzgün aid etməli, bütün təsərrüfat əməliyyatlarının ardıcıl olaraq uçot registrlərində düzgün xronoloji qeydiyyatını təmin etməli, mövcud əmlakın, öhdəliklərin, kapitalın, hesablaşmaların və digər sərvətlərin inventarizasiyanın nəticələrini uçotda tam və düzgün əks etdirməlidir (Daşdəmirov, 2000).

Müəssisənin uçot siyasəti, əsasən, aşağıdakıları özündə əks etdirir:

- müəssisə əmlakının, öhdəliklərinin, kapitalının, dövriyyə vasitələrinin və ümumiyyətlə, bütün maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətindəki təsərrüfat əməliyyatlarının natural

göstəricilər əsasında, pul ifadəsində, fasiləsiz, başdan-başa, sənədləşdirilmiş və mühasibat registrlərində qarşılıqlı əlaqədə, mühasibat hesablarında ikili yazılış üsulu ilə heç bir istisnaya yol vermədən düzgün yığılması və qaydaya salınması sistemini təmin edir;

- müəssisə rəhbəri mühasibat uçotunun təşkili formasını, sənəd dövriyyəsi qaydasını və uçot məlumatlarının texnologiyasını təmin edir, daxili uçot və hesabat sistemini işləyib hazırlayır, mühasibat uçotunun məqsədini həyata keçirmək üçün vacib olan təsərrüfat əməliyyatları üzərində nəzarət qaydasını sənədlərə imza etmək hüququ olanları və s. müəyyən edir;
- müəssisə ilkin uçot sənədlərində məzmunu qeyd olunan təsərrüfat əməliyyatlarını uçot və hesabatda əks etdirən zaman onun iqtisadi məzmununun mənaca qalan bütün əlamətlərindən üstünlüyünü təmin edərək onların uçot siyasətində kommersiya sirri kimi qorunub saxlanmasını tələb edir;
- müəssisə maliyyə nəticələrini formalaşdıran zaman potensial zərərin, yaxud öhdəliyin son dərəcə mənfəətə və aktivə çevrilərək uçot və hesabatda əksini tapması üçün böyük hazırlıq işini – ehtiyatlılığı təmin edir;
- müəssisə hər dəfə analitik uçot məlumatlarını sintetik uçot məlumatları ilə tutuşduraraq mühasibat uçotu və hesabatının düzgünlüyünü yoxlayır.

Uçot siyasətinin formalaşması zamanı mühasibat uçotunun təşkili və aparılması (daxili uçot və hesabat qaydalarının yaradılması), inventarizasiya qaydası, əmlak və öhdəliklərin qiymətləndirilməsi üsulları, fondlar və ehtiyatların yaradılması, satışdan gələn gəlirin müəyyən edilməsi, ilkin uçot formalarının təşkili, aylıq, rüblük və illik hesabatların hazırlanması və s. işlərin görülməsi barədə müəssisə rəhbəri daxili əmrlər, qərarlar, qaydalar və s. hazırlayır.

Müəssisə rəhbəri uçot siyasətini formalaşdıran zaman “Mühasibat uçotu haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununu əldə rəhbər tutaraq onun bütün tələblərini yerinə yetirməlidir. Uçot siyasəti, həmçinin Azərbaycan Respublikasının qanunverici orqanları tərəfindən qəbul edilmiş Mühasibat uçotu standartlarının tələblərinə uyğun olmalıdır.

Müəssisənin uçot siyasətində hər dəfə Azərbaycan Respublikasının qanunverici orqanları tərəfindən qəbul edilmiş mühasibat uçotu standartlarının tələblərinə uyğun əlavə və dəyişikliklər edilə bilər.

Təşkilatin uçot siyasətinə (metodoloji, təşkilati-texniki istiqamət baxımından) əsas baxışlar. Uçot siyasətində metodoloji, təşkilati-texniki baxışlar özünə məxsus xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Metodoloji baxış aşağıdakı nöqtəyi-nəzərləri özündə birləşdirir:

1. Əsas və dövriyyə vəsaitlərinin özlərinə aid əşyaya aid edilməsinə hədd qoyulması;
2. Əsas vəsait və qeyri-maddi aktivlər üzrə amortizasiyanın hesablanma qaydası;
3. Qeyri-maddi aktivlərə hesablanmış amortizasiyanın əks etdirilməsi üçün sxematik yazılış variantının seçilməsi;
4. Ümumistehsalat və ümumtəsərrüfat xərclərinin bölüşdürülməsi üsullarının təyin edilməsi;
5. Ümumtəsərrüfat xərclərinin istehsalat yaxud “Satış” hesabına silinməsi variantının seçilməsi;
6. Tədarük üzrə əməliyyatların ona aid hesablarda və material dəyərlilərinə birləşdirilməsinin əks etdirilmə qaydasının təyin edilməsi.

Təşkilati-texniki baxış isə aşağıdakı nöqtəyi-nəzərləri əhatə edir:

1. Mühasibat uçotunun formalarını seçmək;
2. Mühasibatlığın işini təşkil etmək.

Sonda isə nəticə olaraq qeyd etmək olar ki, “AzərGold” QSC-də uçot siyasətinin qiymətləndirilməsi müəssisənin fəaliyyətində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, fəaliyyətin vəziyyətinin öyrənilməsi, təhlili və qiymətləndirib müəyyən qərar verilməsi istiqamətində uçot siyasəti prioritet məsələdir. Bu sahədə yüksək təcrübəli mütəxəssislərlə fəaliyyət göstərən “AzərGold” buna görə də son bir neçə ildə statistik göstəricilərə nəzər salınsa yüksək nailiyyətlər əldə etmişdir. Misal üçün, 2018-ci ildə “AzerGold” QSC-nin satışları 58 369 947 ABŞ dolları olduğu halda, 2019-cu il üçün bu rəqəm 27 798 421 ABŞ dolları (və ya 48%) artaraq 86 168 368 ABŞ dollarına çatmışdır. Analoji olaraq da digər illərdə artımlar baş vermişdir.

Ədəbiyyat

1. Daşdəmirov, Ə. (2000). İnvestisiya şəraitində mənfəətin iqtisadi təhlilinin xüsusiyyətləri. “Ekspert” jurnalı, № 10-11.

Afər Pərviz oğlu Sədullayev
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
afersadullayev@gmail.com

İŞGÜZAR AKTİVLİYİN TƏHLİLİ METODİKASI

Açar sözlər: *işgüzar aktivlik, iqtisadi təhlükəsizlik, maliyyə təhlilləri, biznes fəaliyyəti, maliyyə sabitliyi, iflas*

Keywords: *business activity, economic security, financial analysis, business activity, financial stability, bankruptcy*

İşgüzar aktivlik bir insanın tapşırığı yerinə yetirərkən etdiyi hər şeyi sənədləşdirmək üçün istifadə edilə bilər. İşgüzar aktivliyin iki məqsədi var: hər hansı bir vəziyyətdə baş verən fəaliyyətləri və fəaliyyətlərin nə qədər tez-tez yerinə yetirildiyini müəyyən etmək. İşgüzar aktivlik operatorların müxtəlif tapşırıqları yerinə yetirdiyi, lakin bu tapşırıqların ardıcılığının vaxtından əvvəl müəyyən edilmədiyini vəziyyətlərdə xüsusilə kömək edir.

Fəaliyyətlər açarı çevirmək, düyməyə basmaq, radioda danışmaq, tapşırıqlar siyahısını yoxlamaq və ya qolu hərəkət etdirmək kimi aşkar işarələrlə müəyyən edilməlidir.

Rəqəmsal saat və ya ağıllı telefon proqramı fəaliyyət müşahidə edildikdə qeyd etmək vacibdir. Foto və ya video çəkiliş işgüzar aktivlik üçün dəyərli kömək ola bilər. Kameradan istifadə müstəntiqi metodun fəaliyyət təsnifatı kimi digər aspektlərinə daha çox diqqət yetirməkdən azad edir.

İşgüzar aktivliyin nəticələri operatorun daha yaxşı iş görmək üçün inkişaf etdirdiyi, lakin məlumat nümayişi və ya təlim tərəfindən dəstəklənməyən fəaliyyətləri müəyyən edə bilər. Bu, operatorun diqqətini daha yaxşı dəstəkləmək imkanı verir.

Biznes fəaliyyətinə keyfiyyət və kəmiyyət meyarları prizmasından baxmaq olar. Sahibkarlıq fəaliyyətinin keyfiyyətə qiymətləndirilməsi müəssisələrin fəaliyyətinin müəyyən edilə bilməyən parametrlər üzrə öyrənilməsini nəzərdə tutur, lakin eyni zamanda müəssisənin fəaliyyəti haqqında mühüm məlumatları ehtiva edir: bazarın vəziyyəti, təşkilatın nüfuzu, məhsulların rəqabət qabiliyyəti, qarşı tərəflərin reytingi, müştərinin müəssisəyə loyallığı və digər parametrlər. Müəssisənin işgüzar fəaliyyəti iqtisadi xarakteristikası kimi bir sıra subyektiv, makroiqtisadi göstəricilərdən çox asılıdır:

- sahibkarlıq fəaliyyəti;
- ödəmə qabiliyyətinə malik tələb;
- investisiya və biznes mühiti.

Məhz buna görə də müəssisənin işgüzar fəaliyyətinin keyfiyyətə qiymətləndirilməsi, o cümlədən müəssisənin iqtisadi təhlükəsizliyi nöqtəyi-nəzərindən mühüm əhəmiyyət kəsb edir, çünki o, bir sıra əsas təhlükələri aşkarlaya və onlardan dəyən zərərin minimuma endirilməsi üçün tədbirlər hazırlaya bilər.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin kəmiyyətə qiymətləndirilməsi işgüzar fəaliyyət göstəricilərinin, o cümlədən dinamikasının (gəlir, aktivlər və s.) mütləq qiymətlərinin qiymətləndirilməsini, habelə aktivlərin dövriyyəsinə xarakterizə edən nisbi göstəricilərin hesablanmasını nəzərdə tutur. İşgüzar fəaliyyətin kəmiyyətə qiymətləndirilməsi müəssisənin resurslarından istifadə intensivliyi, o cümlədən şirkətin idarəetmə keyfiyyətini əsas parametrlər üzrə xarakterizə edən dinamika haqqında nəticə çıxarmağa imkan verir:

- maliyyə resurslarının ehtiyatlarda və debitor borclarında hərəkətsizləşdirilməsi;
- borc götürülmüş resurslardan istifadə müddəti (maliyyə nəticələrinə və maliyyə sabitliyinə təsir kontekstində);

– aktivlərdən istifadənin intensivliyi (əmək məhsuldarlığı, kapital məhsuldarlığı, maddi məhsuldarlıq və s.).

Müəssisənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi kontekstində biznes fəaliyyəti mühüm rol oynayır, çünki o, müəssisənin biznes fəaliyyəti çərçivəsində potensial təhlükələrin əsas istiqamətlərini müəyyən etməyə qadirdir. Biznes fəaliyyəti müəssisənin keyfiyyət və kəmiyyət, daxili və xarici təhdidlərini müəyyən etməyə qadirdir (Səbzəliyev, Quliyev, 2014).

Biznes fəaliyyətinin həm keyfiyyət, həm də kəmiyyət qiymətləndirilməsinə təsir edən amillər arasında aşağıdakıları vurğulamaq lazımdır:

- müəssisənin ölçüsü və fəaliyyətinin miqyası (müəssisənin kiçik, orta və ya iri biznesə aid edilməsi);
- müəssisənin biznes modelinin fərdi xüsusiyyətləri, sənaye xüsusiyyətləri;
- istifadə olunan xammal, onların təklifinin vahidliyi, tələb və təklifin mövsümliliyi;
- ödəniş intizamı və alıcıların maliyyə vəziyyəti;
- müəssisənin istehsal və satış fəaliyyətinin artım miqyası, satış siyasətinin növü (mühafizəkar, orta, aqressiv);
- məhsulun marjinallığı və s.

Biznes fəaliyyətinin təhlili ilə müəyyən edilən potensial təhlükələr:

1. Müəssisənin gəlirlərinə təsir edir:

- bazar payının azalması;
- oxşar məhsul və ya onu əvəz edən məhsullarla rəqabət aparan təşkilatların aktivləşdirilməsi;
- effektiv tələbin azaldılması;
- rəqabət qabiliyyətinin və məhsullara tələbatın azalması.

2. Maliyyə nəticələrinə təsir edən:

- ehtiyatlarda və debitor borclarında maliyyə resurslarının hərəkətsizliyi müddətinin artması;

- borclanma müddətinin artması (borca xidmət xərclərinin artması kontekstində).
3. Maliyyə sabitliyinə təsir edən:
- borc vəsaitlərinin istifadə müddətinin artması (öhdəliklərin strukturunda onların payının artması kontekstində). Maliyyə təhlili mövqeyindən maliyyə sabitliyi öz və borc götürülmüş maliyyə resurslarının nisbətidir. Beləliklə, maliyyə sabitliyi bütövlükdə müəssisənin iqtisadi təhlükəsizliyinin əsas komponenti olan müəssisənin maliyyə təhlükəsizliyinin mərkəzi, lakin tam xarakteristikası deyil.

Ədəbiyyat

1. Səbzəliyev, S.M., Quliyev, V.M. (2014). İdarəetmə uçotu. Dərslik. Bakı: Elm və təhsil.

Ravi Rəmzi oğlu Ağamaliyev
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
raviagamaliyev@gmail.com

“AZƏRSUN HOLDİNG” MMC-DƏ HESABATLILIĞIN MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Açar sözlər: *maliyyə, investisiya, kapital, öhdəlik, uçot*

Keywords: *finance, investment, capital, liability, accounting*

“Azərsun Holding”in maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi zamanı istifadə olunan iqtisadi alətlərdən biri və ən əsası maliyyə hesabatlarıdır. Belə ki, müəssisələrin bütün maliyyə hərəkətlərinin yekunu özünü hesabatlarda əks etdirir. Maliyyə hesabatlarının hazırlanma prosesi biznesdə və iqtisadi qərarların qəbul edilməsi prosesində faydalı məlumatı təqdim etmək məqsədi daşıyır. Ona görə də konseptual əsaslar hansı hadisələrin qərara alınacağını, onların necə qiymətləndiriləcəyini və onlar haqda istifadəçilərə hansı məlumatın veriləcəyini müəyyən etmək üçün lazım olan nəzəri əsası formalaşdırır. Konseptual əsaslar maliyyə hesabatlarının hazırlanması üçün ümumi qəbul edilmiş nəzəri prinsiplərin formalaşdırdığı əsaslardır. Bu nəzəri yeni mühasibat uçotu standartlarının yaradılması və artıq mövcud olanların qiymətləndirilməsi üçün əsası təmin edir.

Holdingin maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi zamanı iqtisadi qərarların qəbul edilməsində maliyyə hesabatlarının rolu mühümdür. Maliyyə hesabatlarından istifadə edərkən verilən iqtisadi qərarlara aşağıdakıları misal olaraq göstərmək olar:

- Kapital investisiyalarının alınması, saxlanılması və yaxud satılması ilə bağlı qərarlar;
- Rəhbərliyin etibarlılığının və məsuliyyətinin qiymətləndirilməsi ilə bağlı qərarlar;
- Holdingin öz işçilərinə məvacib verə bilmə imkanlarının qiymətləndirilməsi ilə bağlı qərarlar;
- Holdingə verilmiş borcların təhlükəsizliyinin qiymətləndirilməsi ilə bağlı qərarlar;
- Vergiqoyma siyasətinin müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı qərarlar;
- Bölüşdürülməmiş mənfəətin və dividendlərin müəyyən edilməsi ilə bağlı qərarlar;
- Holdingin maliyyə fəaliyyətinin tənzimlənməsi ilə bağlı qərarlar (Ataşov, Novruzov, İbrahimov, 2009).

Holdingin maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi zamanı istifadə olunan maliyyə hesabatlarının məqsədi istifadəçilərin məlumat tələbini ödəməkdir. Konseptual əsaslarda qeyd olunur ki, maliyyə hesabatlarının məqsədi iqtisadi qərarların alınmasında geniş istifadəçi kütləsini müəssisənin maliyyə vəziyyəti, maliyyə nəticələri və maliyyə vəziyyətində dəyişikliklər haqqında faydalı məlumatlarla təmin etməkdir.

Holdingin maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi zamanı istifadə olunan maliyyə hesabatlarında qeyd olunan maliyyə məlumatlarının istifadəçilərinə səhmdarlar, işçilər, borcverənlər, malgöndərən və digər kreditorlar, alıcılar, dövlət orqanları daxildir. Bu auditoriyanın məlumat ehtiyacları aşağıdakılardır:

- Səhmdarlar səhmlərin alınması və satılması, dividendin səviyyəsi, səhmin qiymətində keçmiş, cari və gələcəkdə baş verə biləcək dəyişikliklər haqqında informasiyalara sahib olmalıdırlar;

- İşçilər öz iş yerlərinin təhlükəsizliyi və müəssisədə iş yerinin gələcək perspektivləri haqqında məlumata, eləcə də kollektiv əmək haqqı sövdələşmələrində istifadə etmək üçün lazım olan məlumata ehtiyac duyurlar;
- Borcverənlər müəssisəyə borc verib-verməmək haqqında qərar qəbul edərkən onlara köməklik edə bilən məlumata malik olmalıdırlar. Onlar, eyni zamanda borc verdikləri müəssisənin borcun müqabilində təqdim etdikləri girovun qiymətinin sabit qalması, faiz ödənişlərinin vaxtı-vaxtında aparılması, müəssisənin borcu bağlamaq üçün kifayət qədər nağd pul vəsaitinin olması və müəssisənin müqavilədə qoyulmuş şərtlərə əməl etməsi haqqında məlumata ehtiyacları vardır;
- Məlgöndərənlər müəssisənin nə dərəcədə yaxşı alıcı olması və borclarını ödəmə imkanı haqqında məlumata sahib olmalıdırlar;
- Alıcılar müəssisənin öz mallarının istehsal və təchizatını davam etdirmək imkanları haqqında məlumat əldə etmək istəyirlər;
- Dövlət müəssisənin vergi və mülki qanunvericiliyə əməl etməsi və ümumilikdə ölkə iqtisadiyyatına verdiyi tövə baxımından müəyyən məlumatlarla maraqlana bilər (Sadıqov, Sadıqov, Cəfərova, Sadıqov, 2012).

Maliyyə hesabatlarında təqdim edilən məlumatlar aşağıdakı amillərə görə məhdud xarakter daşıyır:

- maliyyə hesabatları gözlənilən gələcək hadisələr deyil, keçmiş hadisələrə əsaslanır;
- maliyyə hesabatları özündə, adətən qeyri-maliyyə məlumatlarında ehtiva etmir;
- Maliyyə hesabatları həmçinin rəhbərliyin ona həvalə edilmiş resusları necə idarə etdiyinin nəticələrini göstərir.

İstifadəçilər üçün holdingin işçilərə, borcverənlərə və sairələrə ödənişlər etmək məqsədilə maliyyə vəziyyəti

imkanlarını qiymətləndirmək olduqca vacibdir. Maliyyə vəziyyəti haqqında olan məlumata aşağıdakı amillər təsir edir və bu baxımdan həmin amilləri haqqında məlumata sahib olmaq istifadəçilər üçün yararlı ola bilər:

- “Azərsun Holding”in nəzarətində olan iqtisadi resuslar: bu məlumat gələcəkdə pul vəsaitlərini əldə etmək imkanlarını proqnozlaşdırmağa şərait yaradır;
- Maliyyə strukturu: bu məlumat gələcəkdə borcalma ehtiyaclarını, mənfəətin bölüşdürülməsini və yeni maliyyə vəsaitlərinin əldə edilməsi imkanlarını proqnozlaşdırmağa şərait yaradır;
- Likvidlik və ödəmə qabiliyyəti: likvidlik – depozit hesabından pul vəsaitlərinin çıxarılması və digər maliyyə öhdəliklərinin vaxtı çatdıqda yerinə yetirilməsi üçün kifayət qədər nağd vəsaitin mövcudluğu. Ödəmə qabiliyyəti – uzunmüddətli maliyyə öhdəliklərinin vaxtı çatdıqda onları ödəmək üçün kifayət qədər nağd vəsaitin mövcudluğu (Abbasov, Daşdəmirov, Quliyev, 2012).

Bu məlumat “Azərsun Holding”in öz maliyyə öhdəliklərini, həmin öhdəliklərin vaxtı çatdıqda ödəyə bilmə qabiliyyətini proqnozlaşdırmağa şərait yaradır.

Maliyyə hesabatlarının bütün hissələri, eyni əməliyyatlar və ya hadisələrin müxtəlif aspektlərini əks etdirdiklərinə görə, bir-birilə qarşılıqlı əlaqədədir. Hər bir hesabat müxtəlif məlumatı əks etdirir, ona görə də bu hesabatlardan heç biri ayrılıqda istifadəçilər tərəfindən tələb olunan bütün məlumatı təqdim edə bilməz.

“Azərsun Holding”in maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi üçün maliyyə hesabatlarında göstərilən maddələr müxtəlif əsaslarla qiymətləndirilə bilər. Bura aşağıdakılar aiddir:

- İlkin dəyər – mühasibat uçotunun beynəlxalq standartlarına əsasən aktivlər hesabatlarında öz ilkin

dəyərləri ilə, yəni şirkətin onları əldə etmək üçün ödədiyi məbləğdə göstərilir. Bu üsulun əsas üstünlüyü ondan ibarətdir ki, hesabatların obyektivliyi maksimal dərəcədə təmin olunur.

- Əvəzetmə dəyəri – aktivin onunla eyni olan aktiv ilə əvəz edilməsi üçün tələb olunan məbləğ bildirir. Məsələn olaraq əgər bir avtomobilin 10 il əvvəl dəyəri 1000 manatdır. Hal-hazırda avtomobil yararsız vəziyyətdədir. Eyni cür avtomobil almaq üçün artıq 2000 manat xərcləmək lazımdır. Burada ilkin dəyər 1000 manat, əvəzetmə dəyəri isə 2000 manatdır.
- Xalis realizə edilə bilən dəyər – aktivin satış qiyməti və onun satışı üçün hazır vəziyyətə gətirilməsi və satılması üçün çəkiləcək bütün məsrəflərin fərqinə bərabərdir.
- İqtisadi dəyər – aktivin gəlir yaratma qabiliyyəti əsasında formalaşan dəyərdir (İmirhəsənli, Qasımov, 2009: 184).

Maliyyə vəziyyətinin tədqiqi “Azərsun Holding”dəki əlverişsizliyin idarə edilməsi üçün yaradılmış bir vasitədir. Təşkilatın iqtisadiyyatında mövcud vəziyyətin etibarlı qiymətləndirilməsi maliyyə təhlili metodlarından istifadəyə imkan verir. Bu, fərdi müəssisənin vəziyyətinin yaxşılaşmasını və ya pisləşməsinə ifadə etmir, həm də onun iflas ehtimalını ölçməyə imkan verir. Borclunun maliyyə vəziyyətinin təhlili arbitraj meneceri əsasında maliyyə təhlilinin həyata keçirilməsinə uyğun olaraq həyata keçirilir.

Ədəbiyyat

1. Ataşov, B., Novruzov, N., İbrahimov, E. (2009). “Müəssisələrin maliyyəsi”. Dərslik. Bakı.
2. Sadıqov, Ə.A., Sadıqov, T.Ə., Cəfərova, Ş.Ə., Sadıqov, C.Ə. (2012). “Mühasibat (maliyyə) uçotu. I və II hissə. Bakı.
3. Abbasov, Q.Ə., Daşdəmirov, Ə., Quliyev, V. (2012). Mühasibat uçotu. Bakı: Elm.
4. İmirhəsənli, T.F., Qasimov, R.Ə. (2009). Mühasibat uçotu. Dərs vəsaiti. Bakı: Qanun, 184 s.

Ağasif Vasif oğlu Abdullayev
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
aghasifabdulla@gmail.com

İNNOVASIYA VƏ İQTİSADİ İNKİŞAFIN QARŞILIQLI ƏLAQƏSİ

***Açar sözlər:** innovasiya anlayışı, innovasiya və iqtisadiyyat, iqtisadi inkişaf, texnologiya siyasəti, problemlərin həlli*

***Keywords:** innovation concept, innovation and economics, economic development, technology policy, problem solving*

İnnovativ sosial sahibkarlıq (ISS) son iki onillikdə akademiya, eləcə də siyasətdə və yeni biznes təcrübələrinin inkişafında artan bir fenomen olmuşdur. Bu təşəbbüslər dövlət və özəl sektorun həll edə bilmədiyi davamlı sosial problemlərin həlli mənbəyi, eləcə də qeyri-hökumət təşkilatlarının (QHT) yaşadığı maliyyə resurslarının çatışmazlığına alternativ kimi görünür.

Bir neçə istisna innovasiyaların mənimsənilməsinin proqnozlaşdırıcıları kimi innovasiya xüsusiyyətlərini ehtiva edən tədqiqatlar azdır. Dovns və Mohr müşahidə etdiyi kimi, təşkilati səviyyədə yeniliyin “əsas atributları” (yeniliyə xas olan xüsusiyyətlər: məsələn, faktiki maya dəyəri) və “ikinci dərəcəli atributlar” (fərdi qəbul edən tərəfindən qəbul edilən xüsusiyyətlər; məsələn, dəyərin qavranılması) zəruridir. Əsas atributlar təşkilatlar arasında innovasiyaları fərqləndirməyə imkan verir; ikinci dərəcəli atributlar təşkilatlar daxilində innovasiyaları fərqləndirməyə imkan verir (Amabile, 2018). Beləliklə, innovasiya xüsusiyyətləri iki konstruksiya ilə təmsil oluna bilər: əhali daxilində təşkilatlar tərəfindən

innovasiyaların mənimsənilməsini asanlaşdıran və ya maneə törədən xüsusiyyətləri əks etdirən makro konstruksiya və innovasiyadan istifadəni asanlaşdıran və ya maneə törədən təşkilat üzvləri tərəfindən qəbul edilən xüsusiyyətləri əks etdirən mikro konstruksiya. Bu araşdırma ilk konstruksiya ilə maraqlanır və dövlət xidməti təşkilatlarında qəbul edilən 25 yeniliyin üç xarakteristikasının (qiymət, mürəkkəblik və təsir) ekspert qiymətləndirmələrinə əsaslanır (Robert, 2016). İnnovasiya mürəkkəbliyi innovasiyanın başa düşülməsi və istifadə edilməsinin nə dərəcədə çətin olması dərəcəsi kimi müəyyən edilir. İnnovasiya mürəkkəbliyi innovasiyanın bir çox aspektlərini əhatə edir. Məsələn, mürəkkəblik, marjinal və biliyə əsaslanan və ya aşağı texnologiyalı və yüksək texnologiyalı yeniliklər arasındakı fərqlərdə olduğu kimi, yeniliyin dərk edilməsi ilə bağlı intellektual çətinliyi təmsil edə bilər. O, həmçinin yeniliyin orijinallığını (yenilik dərəcəsi) və ya yeniliyin məhdud əsasda sınaqdan keçirilə bilmə dərəcəsinə təmsil edə bilər. Tətbiq edilməsi daha çətin, daha orijinal və daha az sınaqdan keçirilə bilən yeniliklərin təşkilat tərəfindən qəbul olunma ehtimalı daha azdır, çünki onların uğurunun qeyri-müəyyənliyi və təşkilati fəaliyyətə töhfə vermə ehtimalı aşağıdır (Drucker, 2016).

İqtisadi inkişafa təsir edən əsas amillərə daxildir:

İqtisadi amillər iqtisadi inkişafa təsir edən tək şey olmasa da, iqtisadiyyatın öz-özünə inkişaf edə bilmə qabiliyyətini və ya qabiliyyətini anlamaq üçün vacibdir. Əhəmiyyətli iqtisadi amillərə aşağıdakılar daxildir:

1. Təbii ehtiyatlar; 2. Enerji və enerji resursları; 3. Kapitalın yığılması; 4. Texnoloji resurslar; 5. Mövcud işçi qüvvəsi; 6. Nəqliyyat və rabitə; 7. Təhsil və təlim.

Bu amillərin hər biri ölkə daxilində mövcud iqtisadi resurslara və inkişaf imkanlarına təsir göstərir.

Təbii, Enerji və Enerji Resursları – təbii ehtiyatlar ölkə daxilində təbii olaraq mövcud olan fiziki resurslardır. Buraya ağaclar, torpaq, su, minerallar, kömür, neft və ölkədə mövcud olan hər şey daxildir. Təbii ehtiyatlar iş yerləri yaratmaq və satış yolu ilə sərvətlərini artırmaqla ölkələrin inkişafına kömək edə bilər. Təbii ehtiyatların dəyəri sərvətlərə beynəlxalq maraqdan asılıdır. Məsələn, neft ölkələri zənginləşdirmək üçün tanınan bir mənbədir. Bunun səbəbi neftə tələbatın yüksək olması və onun tükənəcəyi ilə bağlı qorxuların olmasıdır. Təbii ehtiyatların faydasına baxmayaraq, onlar məhduddur və nəticədə tükənəcək. Beləliklə, ölkələr inkişaflarını artırmaq üçün onlardan istifadə edə bilərlər, lakin iqtisadiyyatlarının gələcəyini qorumaq üçün onlardan asılı ola bilməzlər.

Enerji və enerji ehtiyatlarına enerji və ya enerji istehsal edən təbii və süni resurslar daxildir. Neft, qaz və su kimi enerji və enerji istehsal edən təbii ehtiyatlar xüsusi dəyərlidir, çünki onlar təbii olmaq kimi ikili məqsədə xidmət edir, nisbətən tez hasil oluna və satıla bilər və onlar öz daxilində enerji və enerji istehsalı üçün vacibdir. Bütün xalqların global iqtisadiyyat çərçivəsində fəaliyyət göstərməsi üçün vacib olan ölkə. Nüvə enerjisi, elektrik enerjisi və günəş enerjisi kimi süni enerji və enerji resursları ölkənin sənayeləşməsi və modernləşdirilməsi üçün zəruridir. Bu güc ölkə daxilində əkinçilik və sənaye imkanlarını artırır. Bundan əlavə, mövcud güc bir millətin həyat keyfiyyətini artırır.

Kapital, Texnologiya və Əmək – Kapitalın yığılması və ya ölkənin əldə etdiyi maliyyə mənfəətləri və investisiyaları onun əmək haqqını ödəmək və işçi qüvvəsini işə götürmək qabiliyyətinə təsir göstərir. Bir ölkənin nə qədər çox kapitalı varsa, bir o qədər çox iş yeri yarada bilər. Əksinə, kapitalı aşağı olan ölkələrdə aşağı yaşayış minimumu və yüksək işsizlik ola bilər. Texnoloji resurslar bir ölkə daxilində qabaqcıl texnologiyalardan istifadə və istifadə etmək bacarığına aiddir.

Buraya kompüterlər, mobil telefonlar və biznes imkanlarını və həyat keyfiyyətini artıran digər cihazlar daxildir. Texnoloji resursları aşağı olan ölkələr qlobal iqtisadiyyatda aktiv rol oynamağa hazır deyillər, çünki ya texnologiyaya malik deyillər, ya da ondan necə istifadə edəcəyini bilmirlər. Mövcud işçi qüvvəsi ölkə daxilində ixtisaslı işçilərin sayını və işçilərə olan ehtiyacı nəzərə alır. Təhsildə və ya ehtiyac duyulan işçilərin sayında uyğunsuzluq iqtisadiyyata zərər verə bilər. Məsələn, çox işçi və kifayət qədər iş olmaması yüksək işsizlik deməkdir. Çox az işçi və çox iş səmərəliliyin çatışmazlığı və iqtisadiyyatın nəticələrini dəstəkləmək qabiliyyətinin olmaması deməkdir.

Ədəbiyyat

1. Amabile, T.M., Cummings, L.L., Staw, B.M. (2018). Model of creativity and innovation in organizations, research in organizational behavior.
2. Robert, H.A. (2016). Mütəxəssislərin mülahizələrinin birləşdirilməsi: Neçə və hansıdır? Təşkilati Davranış və İnsan Qərar Prosesləri, cild 38.
3. Drucker, P.F. (2016). The disiplin of innovation. Harvard Business Review, V.63.

Ramal Saleh oğlu Ağazadə
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
ramal-agazade@yandex.ru

AZƏRBAYCANDA MALİYYƏ HESABATLARININ KEYFİYYƏT XÜSUSİYYƏTLƏRİ VƏ ELEMENTLƏRİ

***Açar sözlər:** maliyyə hesabatları, mühasibat uçotu haqqında qanun, maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti, inventarlaşma, etibarlı hesabat*

***Keywords:** financial statements, accounting law, financial and economic activity, inventorying, reliable reporting*

Müəssisələrdə il, ay, rüb ərzində maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin nəticəsi olaraq maliyyə hesabatları tərtib olunur. Bu maliyyə hesabatları müəssisənin gələcək planlamasını, gələcək addımlarını hansı formada atması üçün informasiya mənbəyidir. Bu səbəblə maliyyə hesabatlarının vaxtında, düzgün və neytral formada tərtib olunması zəruri hal daşıyır. Maliyyə hesabatlarının inventarlaşmadan sonra tərtib olunması bu səbəbdən əsas hal kimi götürülür. Maliyyə hesabatlarının bir neçə qolu vardır ki, onların hər biri müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin ayrı-ayrı hissələrini dövr ərzində özündə əks etdirir.

Maliyyə hesabatı təşkilatın təsərrüfat proseslərinin dərk olunmasının başlıca informasiya mənbəyidir. Mühasibat uçotu təşkilatın təsərrüfatmaliyyə proseslərinin maliyyə hesabatının tələblərinə uyğun işlənməsində özünəməxsus üsullardan istifadə edir və bu üsullar uçotun digər növlərində tətbiq olunmur.

Müxtəlif ölkələrdə maliyyə hesabatları bütövlükdə eyni mahiyyət kəsb etsə də, onların tərtib olunma qaydası müxtəlifdir. Bəzi ölkələrdə hesabatın tərtib olunma qaydası və prinsipləri, burada uçot informasiyalarının açıqlanması qanunvericilik səviyyəsində tənzimlənir. Digər ölkələrdə isə bu məsələ ilə bilavasitə hesabatı tərtib edənlər məşğul olurlar. Buna görə də iqtisadi fəaliyyət subyektləri tərəfindən tərtib olunan hesabatlar həm özünün xarici görünüşünə, həm də daxili məzmununa görə fərqli ola bilər. Mühasibat uçotu və hesabatın milli sistemlərinin harmonizasiyası üçün bir sıra ölkələrdə onların Beynəlxalq Standartlara uyğunlaşdırılması istiqamətində çox böyük işlər görülmüşdür.

Maraqlı istifadəçilərin ümumi ehtiyaclarını ödəmək üçün mühasibat uçotunda aşağıdakı informasiyalar formalaşır:

- Təsərrüfat subyektinin maliyyə vəziyyəti haqqında informasiyalar;
- Təsərrüfat subyektinin maliyyə nəticələri haqqında informasiyalar;
- Təsərrüfat subyektinin maliyyə vəziyyətində dəyişikliklər, yaxud pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında informasiyalar.

Keçmiş, indiki və gələcək hadisələri qiymətləndirməklə istifadəçilərin iqtisadi qərarlar qəbul etmələrinə təsir edən informasiya münasib hesab olunur. İnformasiyanın münasibliyi onun mahiyyəti və əhəmiyyətindən asılıdır. Maliyyə hesabatını təqdim edənlər tərəfindən nəzərə alınmaması və ya təhrif olunması səbəbindən istifadəçilərin bu hesabatlar əsasında iqtisadi qərarların qəbul edilməsinə təsir edə bilən informasiya əhəmiyyətli hesab olunur.

Maliyyə hesabatlarının keyfiyyət xüsusiyyətlərinə aşağıdakılar aiddir:

- münasiblik;
- əhəmiyyətlilik;
- etibarlılıq;

- neytrallıq;
- ehtiyatlılıq;
- tamlıq;
- müqayisəlilik;
- ardıcılıq;
- anlaşıqlıq.

Maliyyə hesabatında təqdim olunan informasiyanın mahiyyəti istifadəçilər tərəfindən anlaşılmalıdır. Eyni zamanda istifadəçilər kommersiya fəaliyyəti və mühasibat uçotu haqqında zəruri biliklərə malik olmalı və informasiyanı kifayət qədər dərinlən öyrənməyə hazır olmalıdırlar. Maliyyə hesabatının elementlərinə aşağıdakılar aiddir:

- Aktivlər;
- Öhdəliklər;
- Kapital;
- Aktivlərdə təcəssüm olunmuş gələcək iqtisadi səmərə;
- Gəlirlər;
- Xərclər.

Maliyyə hesabatı doldurulan zaman hər hansı bir səhvə yol vermək olmaz. Konkret olaraq, yol verilən bir səhvi düzəltmək olmaz. “Mühasibat uçotu” haqqında Qanunda dəqiqləşdirilmiş maliyyə hesabatının təqdim olunması imkanları nəzərdə tutulmur (vergi hesabatlarından başqa).

Cari dövrün təsərrüfat əməliyyatlarının düzgün əks etdirilməsi aşkarlandığı hallarda hesabat dövrünün sonunadək mühasibat uçotunun müvafiq hesablarında əlavə müxabirləşmələr tərtib etməklə düzəlişlər aparıla bilər.

Hesabat ili başa çatdıqdan sonra əgər illik maliyyə hesabatı hələ təsdiq olunmamışdırsa, düzəlişlər dekabr ayının mühasibat müxabirləşmələrində həyata keçirilir. Bu düzəlişlər müvafiq ünvanlara təqdim olunur. Əgər ötən ilin təsərrüfat əməliyyatlarında yol verilən səhvlər cari ildə

müəyyənləşdirilmişdirsə, onda hər hansı bir düzəlişin aparılmasına yol verilmir.

Beləliklə, bütün hallarda yol verilən səhvlər həmin dövrdə düzəldilməlidir, ötən tarixlə düzəliş aparmaq olmaz.

Mühasibat uçotunda səhvlərin müstəqil sürətdə aşkarlanması və düzəldilməsinə görə təşkilatın baş mühasibinə cərimə qoyulmur.

İnventarlaşma dedikdə, təşkilatın əmlak və öhdəliklərinin faktiki mövcudluğunun mühasibat uçotu məlumatlarına uyğunluğunun yoxlanılması başa düşülür. İnventarlaşmanın başlıca məqsədi aşağıdakılardır:

- əmlakın faktiki mövcudluğunun aşkara çıxarılması;
- əmlakın faktiki mövcudluğunun mühasibat uçotu məlumatları ilə üzləşdirilməsi;
- maliyyə öhdəliklərinin uçotda tam əks etdirilməsinin yoxlanılması.

Bu zaman müəssisənin əmlakı dedikdə, əsas vəsaitlər, qeyri-maddi aktivlər, maliyyə qoyuluşları, istehsalat ehtiyatları, hazır məhsullar, mallar, sair ehtiyatlar, pul vəsaitləri və onların ekvivalentləri, digər maliyyə aktivləri, maliyyə öhdəlikləri qismində kreditor borcları, bank kreditləri, borclar və ehtiyatlar başa düşülür. Bunlardan başqa, təşkilatın mühasibat uçotunda qeydə alınan, lakin ona mənsub olmayan əmlakın digər növləri (məsuliyyətli mühafizəyə qəbul edilən, icarəyə götürülən, emal üçün alınan), habelə hər hansı bir səbəbdən qeyd olunmayan əmlak da inventarlaşmaya məruz qalmalıdır.

Bütün hallarda illik hesabat tərtib ediləndən əvvəl inventarlaşma həyata keçirilir.

Təşkilatda inventarlaşmanı aparmaq üçün aşağıdakı tərkibdə komissiya yaradılır:

Komissiyanın sədri – təşkilatın rəhbəri, yaxud onun müavini; komissiyanın üzvləri – baş mühasib, struktur bölmələrinin rəisləri, ictimaiyyətin nümayəndəsi.

Bununla yanaşı, bilavasitə əmlakın inventarlaşmasını aparmaq üçün aşağıdakı tərkibdə işçi komissiyası yaradılır:

- komissiyanın sədri – inventarlaşmanı təyin edən təşkilatın rəhbərinin nümayəndəsi;
- komissiyanın üzvləri – mütəxəssislər (iqtisadçılar, mühasibat şöbəsinin işçiləri, menecerlər, əmtəəşünaslar və s.). İnteraktivləşmə komissiyasının tərkibinə təşkilatın daxili audit xidmətinin nümayəndəsini, habelə müstəqil auditor təşkilatının mütəxəssisini də daxil etmək olar (Xankişiyev, Əliyev, 2013: 97).

Daimi fəaliyyətdə olan və işçi inventarlaşma komissiyasının fərdi tərkibi təşkilat rəhbərinin əmri, yaxud sərəncamı ilə təsdiq edilir. Daimi fəaliyyətdə olan inventarlaşma komissiyasının vəzifələrinə aiddir:

- işçi komissiyalarının təlimatlandırılması;
- nəzarət qaydasında yoxlamaların aparması;
- əksikgəlmələrə yol verən maddi-məsul şəxslərin izahatlarının araşdırılması.

İşçi komissiyalar mal-material ehtiyatlarının və pul vəsaitlərinin inventarlaşmasını bilavasitə yerlərdə aparmalıdır. Təşkilatda təftiş komissiyası olduqda və inventarlaşmanın həcmi böyük deyildirsə, onda bu işi həmin komissiyaya həvalə etmək olar. İnteraktivləşmə müddətində komissiyanın üzvlərindən biri iştirak etmədikdə, onun nəticələrini etibarsız hesab etməyə əsas verir.

Əmlakın faktiki mövcudluğunun yoxlanılması maddi-məsul şəxsin bilavasitə iştirakı ilə həyata keçirilməlidir.

Ədəbiyyat

1. Xankişiyev, B.A., Əliyev, Ş.Ə. (2013). Bütçə təşkilatlarında uçot və hesabat. Dərslük. Bakı: “Şərq-Qərb” nəşriyyatı, 320 s.

Aliyə Yaqub qızı Usublu
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
aliye.usublu@mail.ru

QIDA SƏNAYESİ MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ ƏMƏYİN STİMULLAŞDIRILMASI

***Açar sözlər:** qida sənayesi, kadr siyasəti, əməyin stimullaşdırılması, bazar iqtisadiyyatı, işçi motivasiyası*

***Keywords:** food industry, personnel policy, labor stimulation, market economy, employee motivation*

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində iqtisadi subyektlərdə işçi heyəti ilə rəhbərlikdə təmsil olunanlar arasında münasibətlər yeni əsasda qurulur və inkişaf edir. Müəssisənin və ya sahibkarın məqsədi bazarda uğur qazanmaq və buna uyğun olaraq da mənfəət əldə etməkdir. Müasir iqtisadi münasibətlər çərçivəsində hər hansı bir müəssisənin rəhbərliyinin qarşısında duran ən mühüm vəzifələrdən biri təşkilatı resursların vaxtında müəyyən edilməsi və sonradan səmərəli istifadəsidir. Bu proses, təşkilatın rəqabət qabiliyyətini yüksəltməkdə və daxili, eləcə də xarici dəyişikliklərə uyğun olaraq məqsədyönlü bazar fəaliyyəti həyata keçirməkdə resurs bazasının daim gücləndirilməsini tələb edən xarici mühitin qeyri -sabitliyi fonunda xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycanda qida sənayesi müəssisələrinin səmərəli fəaliyyətinin əsasını idarəetmənin rəşional təşkilatı, idarəetmənin mənbəyini isə insan resursları və bu resursların optimal formada müvafiq istiqamətlər üzrə yönləndirilməsi təşkilatı edir. Ona görə də ondan səmərəli istifadənin təmin edilməsi hər hansı bir müəssisənin fəaliyyətində strateji əhəmiyyətli aspektidir. Bu mühüm aspektin davamlı olaraq gücləndirilməsi

və təkmilləşdirilməsi baxımından nəzərdən keçirsək, onda əsas rolun insan resurslarının idarəçiliyinə və birbaşa onun ən vacib funksiyalarından birinə, yəni motivasiyaya aid olduğunu qeyd etmək lazımdır. Bildiyimiz kimi müasir cəmiyyətdə sosial münasibətlərin inkişafı ilə müəssisələr tərəfindən işçilərə qarşı qoyulan tələblər və ehtiyaclar da dəyişir. Azərbaycan iqtisadiyyatında müəssisələrin fəaliyyətində istifadə edilən maddi amilə əlavə olaraq intensiv formada mənəvi təşviq və sosial faydaların əlavə edilməsi vacibdir. İstehsal və xidmətlərin təqdim edilməsinin innovasiya əsasında inkişafı işçilərin dəstimullaşdırılmasının əsasən maddi formalarına da mütəmadi olaraq təsir edir və onları təkmilləşdirir. Maddi ödənişdə müəssisənin iqtisadi fəaliyyətinin nəticələrinə əsaslanan ödənişlərin payı artır, işçilər arasında korporativ təfəkkürün inkişafına daha çox əhəmiyyət verilir və sosial güzəştlər sistemi inkişaf edir. Eyni zamanda müəssisələr üzrə mülkiyyət formalarının nisbətinin dəyişməsi şəraitində stimullaşdırılmaların mühüm istiqamətlərinin işçilərin əməyinin səmərəliliyinə və sahibkarla işçilər arasındakı münasibətlərə təsirini qiymətləndirmək üçün kompleks yanaşma tələb olunur. Ümumilikdə qeyd olunanlarla əlaqədar olaraq Azərbaycanda fəaliyyət göstərən qida sənayesi müəssisələrinin ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsini mühüm rolunu nəzərə alaraq onların fəaliyyətinin işçi heyətinin stimullaşdırılması aspektindən dəyərləndirilməsi mövzusu xüsusi aktuallığa malikdir.

İqtisadi proseslərin intensivləşməsi müxtəlif sahələrdə olduğu kimi, sənayedə də müxtəlif dəyişikliklərə, müxtəlif xarakterli qərarların qəbul edilməsinə və idarəetmədə müasir metodların tətbiqinə səbəb olur. Sənayenin mühüm və sosial yönümlü prioritet sahələrindən hesab edilən qida sənayesi öz spesifikliyi, ölkə üçün strateji əhəmiyyəti ilə seçilir. Son vaxtlarda Azərbaycanda daxili bazarı təmsil edən qida sənaye

müəssisələrinin sayının artması, həmçinin keyfiyyət amilinə də təsir etmişdir. Belə ki, müxtəlif xarakterli istehlakçı segmentlərini əmtəə və xidmətlərlə təmin etmək qida sənayesi müəssisələri arasında rəqabət prosesini intensivləşdirir. Belə olan halda, müasir istehsal avadanlıqları ilə təchiz olunmuş müəssisələr yalnız işçi heyətinin peşəkarlığı nəticəsində qabaqcıl mövqeyə yiyələnə bilər. Bu baxımdan qida sənaye müəssisələrində insan resurslarının stimullaşdırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

İşçilərin motivasiyası müəssisənin rəqabət qabiliyyətini təmin edən əmək məhsuldarlığının artırılması üçün əsas vasitələrdən biridir. Bazar iqtisadiyyatı müəssisə və işçilər arasında münasibətlərin uyğunlaşdırılması üçün daha çox imkanlar təqdim edir. İnsan resursları (HR) müəssisənin məqsədlərinə çatmaq üçün işçilərin müvafiq sayını və bacarıqlarını inkişaf etdirmək, istifadə etmək və saxlamaqla əlaqəli fəaliyyətlər, siyasət və prosedurlar çeşidini təmin etməklə təşkilatdakı insanları idarə edən funksiyadır. Qida istehsalı sahəsində HR planına aşağıdakılar daxil ola bilər:

- işçilərin işə qəbulu və seçilməsi;
- təlim və inkişaf;
- təşkilati struktur;
- əmək münasibətləri (müxtəlif qanunvericilik və qaydalara əməl olunaraq idarə edilməsi);
- işçilərin performansının idarə edilməsi və ardıcılığın planlaşdırılması;
- insani münasibətləri (intizam, performansın idarə edilməsi, şikayətlərə baxılması, məsləhət və kouçinq);
- işçilərə verilən mükafatlar
- sağlamlıq və təhlükəsizlik;
- işçilərlə ünsiyyət;
- strateji planlaşdırma.

Müasir idarəetmə prosesində, kadrlar üçün ən əhəmiyyətli motivasiya stimullarından biri olaraq müəssisənin korporativ mədəniyyətinə daha çox diqqət yetirilir. Təşkilati mədəniyyət, bir müəssisənin bütün üzvləri tərəfindən paylaşılan, insanların davranış və hərəkətləri üçün təlimatlar təyin edən fikirlər, dəyərlər toplusudur. Onun meydana gəlməsinə bir neçə amil təsir göstərir. Bir qayda olaraq, işçilər arasında münasibətlərin tərzini müəyyən edən əsas amil müəssisə rəhbərinin xarakteri və baxışlarıdır. Təşkilati mədəniyyətdə müəssisənin rəhbərliyi müəssisə işçilərinin davranışına və işinə təsir mexanizmi ilə daha çox maraqlanır. İdarəetmə tədqiqatları göstərir ki, güclü təşkilati mədəniyyətə malik müəssisələr insan resurslarından istifadədə təsirli nəticələr əldə edirlər. Menecerin ən vacib vəzifəsi motivasiya prosesini elə idarə etməkdir ki, onun davranışı təşkilatın məqsədlərinə çatmağa kömək etsin. Müasir təşkilatlarda çalışan insanlar, ümumiyyətlə keçmişə nisbətən daha savadlı və varlıdırlar, buna görə də işlərinin motivləri daha mürəkkəb və təsir etmək çətindir. İşçiləri səmərəli işə həvəsləndirmək üçün bir mexanizm hazırlamaq üçün tək bir qayda yoxdur. Motivasiyanın effektivliyi, idarəetmədəki digər problemlər kimi, həmişə konkret vəziyyətlə bağlıdır (İmanova, 2018: 60-67). Sadalanan təşkilati və mənəvi-psixoloji üsullar vəzifədə qalma müddətindən asılı olaraq fərqli motivasiya verir, lakin müəyyən müddətdən sonra onların heç biri lazımı dərəcədə motivasiya vermir, ona görə də işdən məmnunluq azalır.

Ədəbiyyat

1. İmanova, B. (2018). İnsan resurslarının idarə edilməsinin nəzəri aspektləri. *İpək Yolu*, № 2, s.60-67.

Aliyə Mehman qızı Xəlilova
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
aliyexelilova13@gmail.com

DÖVLƏT ÖZƏL ƏMƏKDAŞLIĞI VƏ İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ

Açar sözlər: dövlət, idarəetmə, inkişaf, əməkdaşlıq, özəlləşdirmə

Keywords: government, management, development, cooperation, privatization

Özəlləşdirmə indi bütün dünyada: kommunist, sosialist və kapitalist ölkələrində, inkişaf etmiş və inkişafda olan ölkələrdə, demokratik və diktatura ölkələrində ümumən qəbul olunmuş haldır. Yüzdən çox ölkədə özəlləşdirmə artıq qəbul olunmuşdur və bir çox ölkələrdə özəlləşdirmə nəzərdən keçirilməkdədir. Amerika Birləşmiş Ştatlarında özəlləşdirmə Demokratlar və Respublikaçılar, liberallar və konservatorlar tərəfindən həyata keçirilirdi. Bu artıq nə siyasi, nə də ideoloji məsələdir, bu yalnız ictimai xidmətlərin idarə edilməsinə praqmatik və daha geniş yayılmış yanaşma tərzidir (Savas). Ənənəvi dövlət xidmətlərinin müqavilə vasitəsilə icrası və dövlətə məxsus kommersiya fəaliyyətlərinin və aktivlərin satışı vasitəsilə aparılan özəlləşdirmə sürətlə davam edir və inkişaf edir.

Birləşmiş Ştatlarda “outsourcing” (xarici firmalar ilə işin yerinə yetirilməsi üçün sub-podrat müqavilələrin bağlanması) artmaqda olan fenomendir. Belə ki, şirkətlər öz kompüterlərinin işlədilməsi və effektiv korporasiyalar kimi fəaliyyət göstərmək üçün aşağıdakı sahələr üzrə xüsusi məqsədli firmalar ilə sub-podrat müqavilələr bağlayırlar:

- Maddi-texniki təminatın (mal anbarı və təchizat) idarə olunması;
- Hissələrin birləşdirilməsi, şirkətlərin yeməxanalarının idarə edilməsi, elektron poçtunun araşdırılması;
- Reklam, marketinq və ictimai əlaqələr xidməti ilə təmin edilməsi;
- Telefon xəttinin və köməkçi xətlərin işlədilməsi üçün işçilərin cəlb olunması;
- Ödəniş cədvəlinin idarə olunması;
- İşçilərin faydalanmasının idarə olunması və tapşırığın yerinə yetirilməsi sahəsində digər vacib funksiyaların yerinə yetirilməsi (Qəndilov, 2010).

Belə bir yanaşmalar vasitəsilə hər bir proses, hətta işçi heyətini icarəyə götürərkən belə, hər bir təfərrüat nəzərə alınır. Bu iş düzgün yerinə yetirilərsə, korporasiya heç də “boş qalmayacaqdır”. Bunun nəticəsində daxili bürokratiya azalır, təşkilat cilalanır və daha geniş strategiyaya yiyələnmək mümkün olur. Başqa sözlə, “outsourcing” korporasiyalara özəlləşdirmənin dövlətə verdiyi mənfəət qədər və bir az da çox mənfəət gətirir.

Özəlləşdirmə geri dönmə bir proses deyil və yuxarıda qeyd edilən misallar göstərir ki, dövlət məmurları özəlləşdirmənin yeni metodlarda tətbiq olunmasını axtarmaqda davam edirlər.

Mən inanıram ki, dövlətə məxsus kommərsiya fəaliyyətləri, infrastruktur və sosial sığorta özəlləşdirmədən mənfəət gətirən növbəti əsas sahələrdir. Hər üçü radikal cəhətdən fərqlidir və elə yollar vardır ki, onların özəlləşdirilməsinin inkişaf edəcəyi ehtimal olunur. Bunları müzakirə etməzdən əvvəl, hər halda, dövlət idarəçiliyi üzrə hər zaman inkişafda olan sahədə baş verən əsas dəyişikliklərə, birbaşa özəlləşdirmə ilə əlaqədar olan dəyişikliklərə nəzər yetirmək yaxşı olardı.

Dövlət idarəçiliyi məmurları və səlahiyyətli şəxslər bəzən mürəkkəb seçimlərlə üzləşirlər. Bu seçimlərə hansı dövlət

xidmətlərinin və funksiyalarının dövlət sektorunda qalması, hansıların isə özəlləşdirilməsi, özəlləşdirilmənin necə aparılması və özəl sektorda hansı nəzarət növünün tətbiq edilməsi daxildir. Onlar monopoliya yarada bilməz və hətta bir yerə cəmləşə də bilməzlər, onlar yalnız proqramın yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar fəaliyyət göstərməlidir. Dövlət idarəçiliyi məmurları və səlahiyyətli şəxslər insanlara xidmətlərin göstərilməsinin keyfiyyətini və səmərəsini bilmək üçün özəl və qeyri-dövlət təşkilatlarını bu prosesdə iştirak etməyə cəlb edirlər.

Əsas məsələ özəl sektorun iştirakını təşkil etməkdən ibarətdir. Belə ki, özəl sektorun kapital qoyuluşu edərək, müvafiq gəlirlər yaradan kommersiya fəaliyyətlərinin aparılmasına imkan yaratması ilə bərabər dövlətin maraqları da qorunsun. Həm dövlət və həm də özəl sektor menecerləri dövlətin dəyişən rolunu daha yaxşı başa düşməli və ayrılıqda xidmətlər göstərmək və infrastrukturunu inkişaf etdirmək üçün kifayət qədər mənbələri olmayan dövlət-özəl əməkdaşlıqlarını istiqamətləndirmək məqsədilə səmərəli yollar tapmalıdırlar.

Dövlət məmurları və işçiləri danışıqlar aparmaq, qarşılıqlı əlaqələr yaratmaq, səmərəli tənzimləmələr və özəl şirkətlərin necə fəaliyyət göstərmələri üzrə təlim keçməlidirlər. Onlar vətəndaşların sosial və iqtisadi rifahına birbaşa təsir göstərən xidmətləri verən və “təbii monopoliya” olan özəlləşdirilmiş müəssisələrə nəzarət etməyə məsuliyyət daşıyırlar. Nəhayət, onlar keçid dövründə hər hansı mənfi təsiri azaltmaq üçün mühüm rol oynamalıdırlar.

Dövlət-biznes əməkdaşlığı bu əməkdaşlığın məqsəd və mahiyyətindən doğan prinsiplərə, eyni zamanda ölkədəki obyektiv şərtlərə əsaslanır. Əsas prinsiplər aşağıdakılardır:

- *Qanunun aliliyi.* Dövlət orqanları, onların vəzifəli şəxsləri tərəfindən qanunlara və müvafiq hüquqi-normativ aktlara ciddi əməl olunması;

- *Ədalətlik*. Tender iştirakçılarında bərabər yanaşma, biznes partnyorun seçimində obyektivliyə və tərəfsizliyə əməl olunması, dövlət və biznesin vicdana və qəşılıqlı faydalılığa əsaslanan əməkdaşlığı, səlahiyyətlərin, məsuliyyət və risklərin razılaşıdırılmış bölgüsü, qanun qarşısında dövlət və biznesin bərabərliyi;
- *Şəffaflıq*. Dövlət-biznes əməkdaşlığının bütün mərhələlərində informasiyanın əlçatanlığının təmin olunması;
- *Rəqabətlik*. Müsəbiqə zamanı diskriminasiya və məhdudiyətlərin olmaması;
- *Müqavilə azadlığı*. Dövlət-biznes əməkdaşlığı zamanı tərəflərin azad şəkildə hüquq və məsuliyyətlərinin müəyyən olunması;
- *Ekoloji təhlükəsizlik*. Dövlət-biznes əməkdaşlığı layihələrinin icrası zamanı ətraf mühitin qorunması ilə bağlı tələblərin nəzərə alınması (Mahmudov, Şabanov, Ələkbərov, 2012).

Dövlət-biznes əməkdaşlığı tələb olunan obyekt və xidmətlərin siyahısının prezident və ya hökumət tərəfindən təsdiq olunması. Bu siyahını təsdiq etməklə dövlət özəl sektora dəstəyini bildirməklə yanaşı, potensial biznes partnyorları fəallaşdırır. Dövlət-biznes əməkdaşlığı norma və qaydalar çərçivəsində formalaşan konkret mezanizmlərdir ki, bu da əməkdaşlıq edən hər ki tərəfə münasibətləri qanuni əsasda qurmağa imkan verir.

Ədəbiyyat

1. Savas, E.S. Özəlləşdirmə və ictimai-özəl əməkdaşlıqlar.
2. Qəndilov, S.M. (2010). Dövlət idarəçilik nəzəriyyəsi. Dərslik. Bakı.
3. Mahmudov, M., Şabanov, Z., Ələkbərov, F. (2012). "İdarəetmə nəzəriyyəsi". Dərslik. Bakı.

Arzu Rafiq qızı Bağirova
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
bagirovaarzu@gmail.com

BANKLARIN KREDİT PORTFELİNİN FORMALAŞDIRILMASINDA MÜŞTƏRİYÖNÜMLÜ MEXANİZMLƏRİN İŞLƏNİLMƏSİ

***Açar sözlər:** kredit portfeli, müştəriyönümlü mexanizmlər, kredit xidmətlərinin keyfiyyəti, bank müştəriləri, xidmət keyfiyyəti*

***Keywords:** loan portfolio, customer-oriented mechanisms, quality of credit services, bank customers, service quality*

Bazar iqtisadiyyatı mühitində getdikcə artan rəqabət şəraiti təşkilatları daha operativ fəaliyyət göstərməklə yanaşı, daha da müştəriyönümlü olmağa, həmçinin çevik idarəetmə sistemləri qurmağa məcbur etmişdir. Qeyd olunan bu istiqamətləri əldə rəhbər tuta bilməyən kommərsiya təşkilatları zəifləyərək, hətta fəaliyyət göstərdikləri bazarlardan çıxış ola bilərlər. Buna görə də təşkilatlarda, o cümlədən kommərsiya banklarında effektiv menecment sisteminin təşkil edilməsi çox vacib və aktual məsələlərdən sayılır. Digər yönümdən yanaşdıqda kommərsiya bankları müştəri bazarının sürətlə genişləndirilməsində və bazar payının artırılmasında maraqlıdırlar. Qlobal maliyyə böhranı şəraitində banklar investisiya proqramlarını geri qaytarmaq məcburiyyətində qaldılar və inkişaf etmək üçün diqqətlərini daha çox müştəriyönümlü yanaşmaya yönəldilər.

Bəzi hallarda bank əməkdaşları yanlış qurulmuş proseslərin və sistemlərin qurbanına çevrilə bilirlər. Çünki səmərəli olmayan şəkildə qurulmuş iş prosesləri əməkdaşları

çətin vəziyyətə salır. Baxmayaraq ki, əməliyyatlar səmərəli olduğu zaman işçilər də operativ və məhsuldar olurlar. Əməkdaşlar daha səmərəli işləyən zaman müştərilər üçün də daha keyfiyyətli xidmət göstərmək imkanı qazanırlar. Bir çox hallarda simpatiya, etibar və həssaslıq kimi amillərin uğurlu idarə edilməsi həlledici olur, çünki nəzərə almaq lazımdır ki, xidmət keyfiyyətinin səviyyəsi müştərilərin keyfiyyət qavrayışından asılıdır. Təbii ki, yalnız bank tərəfindən keyfiyyətli xidmət görən müştərilərin məmnuniyyəti artır. Bu da müştərilərin məlumatlılıq səviyyəsinin getdikcə artdığı bir zamanda bankların çətin əldə etdiyi və rəqibləri qarşısında əlavə üstünlük yarada biləcəyi bir məqamdır. Bank məmnun olan müştəriyə daha çox xidmət və məhsul satışı həyata keçirmək imkanı qazanır. Eyni zamanda məmnun müştəri həm də banka yeni müştərilərin cəlb edilməsində əvəzsiz rol oynayır. Araşdırmalara görə 1 məmnun müştəri il ərzində bankı 3-4 fərqli insana tövsiyə edir ki, müştəriləri çox olan bank da daha çox mənfəət əldə edə bilər. Yalnız müştərilərin tələb və ehtiyaclarını anlayan, səmərəli şəkildə işləməyi bacaran, göstərdiyi xidmətin keyfiyyətini idarə edə bilən bir bank, müasir bazar standartlarına davam gətirə bilər (Abbasov, Məmmədov, 2003: 45).

Bankda müştəriönümlü yanaşmanın sisteminin vacibliyinin artması bütövlükdə korporativ etikanın və mədəniyyətin inkişafına xüsusi xidmət edir. Etik normalara riayət və prioritet dəyərlərə etibar bankda korporativ mədəniyyətin inkişafına və qorunub saxlanılmasına xidmət edir.

Bankın missiyası: həyatımızın hər bir dönəmində şəffaf maliyyə tərəfdaşlığımızla ölkəmizin sosial-iqtisadi rifah halını birlikdə yüksəltməkdir.

Bankların kredit xidmətlərinin keyfiyyətinin məzmunu müxtəlif yanaşmaların tədqiq edilməsi, onun bank

əməliyyatları zamanı müştərilərin yaranan mövcud ehtiyaclarının təmin edilməsini təyin etməyə imkan verir. Yeni məhsulların və xidmətlərin inkişafına istiqamətlənmiş banklar, xarici mühitin təsirini tam nəzərə almaq üçün öz maraqları ilə yanaşı, müştərilərin də maraqlarını mütləq nəzərə almalıdır.

Bankın öz müştərilərinə göstərə bildiyi xidmətlər kompleksi dedikdə bank məhsulu, müştərinin tələbatlarını təmin edən bank əməliyyatlarının məcmusu dedikdə isə, bank xidməti nəzərdə tutulur. Bank əməkdaşlarının müştərilərə xidmət göstərilməsi və bankın öz tələbatlarının təmin edilməsi üzrə nizama salınmış və məntiqli cəhətdən sona çatdırılmış hərəkətlərinin məcmusu dedikdə də bank əməliyyatı başa düşülür. Bankın göstərdiyi xidmətlərin keyfiyyəti, bir bankı digərindən fərqləndirən başlıca müqayisə meyarıdır. Kommersiya bankında göstərilən xidmətlərin keyfiyyəti onun imicinə və rəqabət qabiliyyətinə birbaşa təsir göstərir. Bankın uğurunun əsas amillərindən biri, bankda keyfiyyət standartlarının işlənilib hazırlanması və fəal şəkildə istifadə edilməsidir. Bu da öz növbəsində bankın inkişafına, bank əməkdaşlarının işinin səmərəliliyinin yüksəlməsinə, biznes proseslərinin düzgün işləməsinə və strateji hədəflərin həyata keçirilməsinə səbəb olur. Müştərinin bank seçiminə təsir edən əsas amillərdən biri, müştəriyə xidmət göstərilməsi prosesinin keyfiyyətidir (Abdullayev, Əsgərova, 2009: 52).

Müştəriyönümlü strategiyanın hazırlanması, ilk növbədə, müştərilərin ən perspektivli qruplarının müəyyən edilməsini və onların loyallığının artırılmasına yönəlmiş biznes proseslərinin və proqramlarının işlənilib hazırlanmasını nəzərdə tutur.

CRM konsepsiyası çərçivəsində bankın əsas fəaliyyəti faktiki və potensial müştərilərin homojen ehtiyaclar və davranış nümunələri baxımından qruplaşdırılması, yəni segmentləşdirilməsidir. Hüquqi şəxslər və kiçik sahibkarlıq subyektləri – biznesin həcminə, iqtisadi fəaliyyət növünə,

sahibkarlıq fəaliyyətinin səviyyəsinə və s., fiziki şəxslər – gəlir səviyyəsinə, maliyyə fəaliyyətinə, qəbul edilən qərarların mürəkkəbliyinə, riskinə və s.

Hədəf bazar seqmentlərinin seçimi bankın istehlakçıların üstünlükləri üçün rəqabət sahələrini müəyyənləşdirir. Demək olar ki, bütün bankların oxşar məhsul və xidmətləri təklif etdiyi bir şəraitdə rəqabətli fərqlərin seçilməsi və bankın istehlakçıların şüurunda yerləşdirilməsi məsələsi artan əhəmiyyət kəsb edir. Artan bank bazarı şəraitində məhsul və xidmətlər aparıcı mövqeləşdirmə ideyası olub, onların yüksək texnoloji səviyyəsinə diqqət yetirilib, bankın imici öz öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi və işin aydınlığı üzərində qurulub. Əmanətlərin sığortalanması sisteminin yaranması ilə bankın etibarlılığı məsələsi müştərilər üçün o qədər də aktual deyil. Mövcud şəraitdə bankın xidmət xüsusiyyətlərinin (o cümlədən personalın səriştəsinin) və imicinin əhəmiyyəti sürətlə artır. Bankın əsas vəzifəsi müştəri problemlərinin həllinə (bankın müştəri yönümlülüynə) diqqət yetirilməsi ilə bağlı assosiasiyaları inkişaf etdirməkdir.

Bankın müştəriləri bərabər olmadığı üçün axınları ayırmaq və onun üçün “ən dəyərli” müştərilərə xidmət səviyyəsini yüksəltmək vacibdir. Bu xidmətlə bəzi müştərilərin gəlirliliyi 100%-i ötür, çünki onlar mənfəətsiz qrupları çarpaz maliyyələşdirirlər. Dəyərin müxtəlif müştəri qruplarına seçmə çatdırılmasına aşağıdakı müştəri xidməti modellərindən istifadə etməklə nail olmaq olar: şəxsi xidmət, məqsədyönlü kampaniyanın idarə edilməsi, cavab verən model.

Fərdi xidmət ən bahalı və vaxt aparan xidmət modelidir ki, bu da müştərinin maliyyə məhsullarına fərdi ehtiyaclarının təhlili və proqnozlaşdırılmasının nəticələrinə əsasən onunla şəxsən qarşılıqlı əlaqədə olan, fərdi xidmət sxemlərini işləyib hazırlayan və istifadə edən yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin iştirakını nəzərdə tutur.

Məqsədli Kampaniya İdarəetməsi – bu model, əsasən, mövcud və ya potensial müştəri bazasının müəyyən segmentlərinə yönəlmiş kompleks məhsulların və ya bank xidmətləri paketlərinin fəal şəkildə həyata keçirilməsini təmin edir.

Responsiv model – bu modeldən istifadə edərkən müştərilər müstəqil olaraq bankın təklif etdiyi çeşiddən fərdi maliyyə məhsullarını onlara ehtiyac yarandıqca seçirlər. Bu xidmət modellərinin müəyyən bir müştəri qrupuna tətbiqi imkanları mümkündür.

Ədəbiyyat

1. Abbasov, Ə.M., Məmmədov, Z.F. (2003). Bank işi və e-bankçılıq. Bakı.
2. Abdullayev, Ş.M., Əsgərova, K. (2009). Bank işi. Dərslik. Bakı.

Arzu Qəzənfər qızı Məmmədli
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
arzumammadova21@gmail.com

İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRDƏ AQRİOMÜXTƏLİFLİYİN BƏRPASI VƏ İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ

Açar sözlər: torpaq, dövlət, ərzaq, inkişaf, istehlak

Keywords: land, government, food, development, consumption

Hazırda qarşımızda işğaldan azad edilmiş ərazilərdə aqrobiomüxtəlifliyin təftişi, bitkiçilik, meyvəçilik, üzümçülük və yemçiliyin bərpa və inkişaf etdirilməsi kimi mühüm vəzifələr durur.

Məlumdur ki, 1988-ci ildən erməni təcavüzkarlarının işğalı nəticəsində Azərbaycan torpaqlarının 20%-ə qədəri zəbt edilmiş, qədim yaşayış məskənlərimiz, əkinçilik sistemi, bitkiçilik, heyvandarlıq sahələri dağıdılmış, bütövlükdə bölgədə bitki və heyvanat aləmi məhv olmaq təhlükəsinə məruz qalmış, ekoloji tarazlıq pozulmuşdur. Möhtərəm Prezidentin azad edilmiş ərazilərə səfərləri və yayılan videogörüntülər də bunu bir daha təsdiq etmişdir.

Yuxarı Qarabağ və işğal edilmiş ətraf rayonlar, əsasən dağlıq ərazidə yerləşir, mürəkkəb relyefə, kontinental iqlim şəraitinə və münbit torpaqlara malik olduğundan bu ərazilər həmişə mədəni və yabanı əcdad bitkilərin biomüxtəlifliyi baxımından seçilmişdir. İşğala qədər bölgədə beynəlxalq ekspertlərin və tanınmış alimlərin iştirakı ilə çoxsaylı ekspedisiyalar keçirilmiş və belə qənaətə gəlinmişdir ki, Qarabağ biomüxtəlifliyin genetik ehtiyatlarının zənginliyinə

görə ümumən Qafqaz regionunda seçilir. Burada mədəni bitkilərin yabanı əcdadları geniş yayılmış, çox sayda nadir və endemik növlər mövcud olmuşdur. Buğda bitkisinin bir sıra becərilən və yabanı növləri, qarğıdalı, noxud və üzüm regionun xarakterik bitkilərindən olmuşdur. Qarabağ bölgəsi bir sıra efiryağlı, aromatik, dərman, bəzək və digər qeyri-ənənəvi bitkilərin də vətənidir. Təəssüf hissi ilə demək olar ki, işğal nəticəsində minlərlə hektar əkinəyararlı ərazi hərbi tullantılarla çirkləndirilmiş, Azərbaycan iqtisadiyyatına və dünya genofonduna milyardlarla manat həcmində ziyan vurulmuşdur (1).

İşğaldan azad edilmiş ərazilərin bərpa, aqrobiomüxtəlifliyinin qiymətləndirilməsi və torpaqlardan səmərəli istifadənin təmin olunması ilə bağlı məsələlər AMEA Genetik Ehtiyatlar İnstitutunun Elmi Şurasında geniş müzakirə edilmişdir. Bütövlükdə regionda aqrobiomüxtəlifliyin mövcud vəziyyətinin təftiş edilməsi məqsədilə ekspedisiya planının hazırlanması qərara alınmışdır.

İnstitutun Ağdərə rayonunda yerləşən Qarabağ Elmi-Tədqiqat Bazasında (QETB) işğala qədər bölgənin zəngin aqrobiomüxtəlifliyi toplanaraq mühafizə edilmiş və seleksiyada geniş istifadə olunmuşdur. 1700 hektara qədər torpaq sahəsi olan QETB 1950-ci ildə yaradılaraq 1989-cu ilə kimi yüksək səmərə ilə fəaliyyət göstərmişdir. Bazanın əsas istiqamətləri dənli-taxıl, paxlalı, texniki, yem, meyvə, giləmeyvə, üzüm və s. bitkilərin, eləcə də kənd təsərrüfatı heyvanlarının genetik ehtiyatlarının toplanması, öyrənilməsi, seleksiyadan səmərəli istifadə edilərək yeni bitki sortları və heyvan cinslərinin yaradılması, onların ilkin toxumçuluğunun və damazlıq işinin təşkili və yayılması olmuşdur. Burada müxtəlif bitkilərə aid 30-dan çox yüksəkməhsuldar sort və yüzlərlə hibrid yaradılaraq Qarabağ bölgəsinin təsərrüfatlarında geniş ərazilərdə becərilmiş, regionda kənd təsərrüfatının inkişafına əhəmiyyətli

dərəcədə təsir göstərmişdir. QETB işğala qədər o vaxt üçün ən mütərəqqi kənd təsərrüfatı texnikası, maşın və avadanlıqlarla təmin olunmuş yüksək rentabelli, tam təsərrüfat hesablı, çoxsahəli qabaqcıl elmi-tədqiqat mərkəzi idi. Dünyada tanınmış Bazada 60 nəfəri yüksəkixtisaslı elmi işçi olmaqla, ümumilikdə 150-dən artıq əməkdaş fəaliyyət göstərmişdir.

Bazada dəfələrlə elmi praktiki tədbir, seminar, sahə günləri, görkəmli alimlərlə görüşlər, elmi konfrans və simpoziumlar keçirilmişdir. Məsələn, tut bitkisi üzrə SSRİ-Hindistan birgə simpoziumu 1970-ci illərdə bilavasitə Qarabağ Elmi-Tədqiqat Bazasında keçirilmişdir. Bu tədbirdə dünyanın bir çox ölkələrindən, o cümlədən Hindistan, Çin, Yaponiya, Vyetnam, həmçinin keçmiş SSRİ respublikalarından olan alim və mütəxəssislər iştirak etmişlər.

1989-cu il iyul ayında erməni təcavüzkarları tərəfindən Qarabağ Elmi-Tədqiqat Bazası işğal edilərək, onun 1700 hektarlıq ərazisi, yüzlərlə yaşayış evi, üçmərtəbəli inzibati və laboratoriya binası, 2 qonaq evi, 300 nəfərlik konfrans zalı, ikimərtəbəli kitabxana, 100 yerlik uşaq bağçası, beşotaqlı poliklinika, bütün xidmətləri olan 2 mərtəbəli 30 çarpayılıq xəstəxana, 6 otaqlı aptek və poçt binası, mağaza və ticarət zalı olan bina və s., 3 mərtəbəli toxumtəmizləyən zavod, 400 kvadratmetrlük 4 anbar, maldarlıq üçün 5 ferma binası, sudartan stansiya, 6 artezian quyusu, 6 transformator stansiyası, 100-dən artıq traktor, kombayn, avtomaşın və digər kənd təsərrüfatı maşınları, avadanlıqları, 200 baş cins mal-qara, 500 baş cins qoyun, 3 min baş quş, 500 sort meyvə və subtropik bitkinin, 200 üzüm sortunun genofond bağları və s., həmçinin başqa əmlaklar zəbt edilmiş, talan edilərək mənimsənilmişdir. Respublika tabeliyində olan elmi-tədqiqat bazası keçmiş Mardakert rayon təşkilatlarının qərarı ilə qanunsuz olaraq meyvə-tərəvəzçilik sovxozuna çevrilmişdir. Ermənilərin bu təcavüzü nəticəsində 200 mindən artıq nümunədən ibarət bitki

genetik fondu, dənli bitkilərin 20 mindən artıq dünya və yerli kolleksiya nümunələri, 20 mindən artıq nadir, təkraredilməz cinslərarası, növlərarası və təbii hibridlər, çox qiymətli seleksiya materialları, rayonlaşdırılmış sortların elit və ilkin toxumçuluq materialları orda qalmış və talan edilmişdir (Məmmədov, 2007: 664).

Baza işğala məruz qaldıqdan sonra burada tədqiqat işləri dayandırılmışdır. 1992-ci ildə aparılan şiddətli döyüşlər nəticəsində bazaya məxsus olan torpaq sahələrinin bir hissəsi işğaldan azad olunsada, artıq nümunəvi bazadan əsər-əlamət qalmamışdı, bütün infrastruktur məhv edilmişdi. QETB-in işğaldan azad olunmuş ərazisi ön cəhbə xəttində yerləşdiyi üçün orada tədqiqat işlərini təşkil etmək mümkün deyildi.

1993-cü ilin payızından etibarən, çətin də olsa, QETB-in əməkdaşları tərəfindən elmi-təcrübi işlərin həyata keçirilməsinə başlanılmışdır. 1994-cü ilin aprel ayından ərazidə suvarma suyu erməni işğalçıları tərəfindən tam kəsilmiş, bazanın 700 hektara qədər torpaq sahəsi yenidən erməni işğalçıları tərəfindən zəbt edilmiş, yerdə qalan ərazi isə Azərbaycanın N-saylı hərbi hissəsinin nəzarətində saxlanılmışdır.

2003-cü ilin payızından Bazanın əməkdaşları bölgə üzrə dənli taxıl və meyvə bitkilərinin elmi və xalq seleksiyası sortlarının, nəslə kəsilməkdə olan formaların toplanılması, öyrənilməsi və qorunması sahəsində ənənəvi tədqiqatlarını davam etdirməyə başlamışlar. Bərk və yumşaq buğda növlərinin seçilmiş kolleksiya nümunələri, perspektiv formalar müsabiqəli sort sınağı sahələrində, rayonlaşmaya təqdim edilən və rayonlaşan sortlar isə geniş sahələrdə artırılmaq üçün əkilərək daimi tədqiq edilmişdir.

Araşdırmaçıların apardıqları tədqiqatların işlərinin nəticəsində 9 sort (buğdanın Maya, Alyans, Cənub, Almaz, Leyla, Start, Xəmsə sortları və arpanın Uğur, Cəmil sortları)

dövlət sınağına təqdim edilmişdir. Onlardan “Maya” bərk, “Start” və “Cənub” yumşaq buğda sortları rayonlaşdırılmış, onların ilkin toxumçuluğu təşkil edilərək bölgənin təsərrüfatlarına yaymaq üçün super elit və elit toxum materialları istehsal edilmişdir. Əsas məqsəd Qarabağda torpaqlarımız alındıqdan sonra bazanın keçmiş fəaliyyətini bərpa etmək üçün biotik və abiotik stres amillərinə davamlı yüksək məhsuldar və lazımi texnoloji keyfiyyətlərə malik buğda və arpa sortlarının yaradılması və istehsalata tətbiqindən ibarət olmuşdur (İbrahimov, 2007: 296).

Rəşadətli Azərbaycan ordusu tərəfindən işğaldan azad olunan ərazilərdən biri də Tərtər rayonunun Suqovuşan qəsəbəsi və Talış kəndidir. 26 ildən çoxdur ki, Tərtər rayonunun kəndləri, əhali suvarma suyuna həsrət qalmışdır. İndi Suqovuşan su anbarı hesabına nəinki Tərtər rayonunun, hətta digər ətraf rayonların da su təminatı ödənilmiş oldu.

Bazanın ərazisi hazırda Tərtər rayonunun Şıxarx qəsəbəsində yerləşir. Bazanın mövcud torpaqlarında elmi-tədqiqat işlərinin aparılması və əkin dövriyyəsinin bərpa edilməsi üçün, ilk növbədə, texniki sənədlərin hazırlanmasına, əmlaka aid Dövlət Reyestr Xidmətindən çıxarış alınmasına, işğal olunmuş və dağıdılmış bir təsərrüfat kimi Nazirlər Kabinetində qeydə alınmasına və bərpası üçün dəstəyə ehtiyac vardır.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, regionda aqrobiomüxtəlifliyin əvvəlki və mövcud vəziyyətini müqayisəli təftiş edib qiymətləndirmək üçün elmi-tədqiqat proqramları hazırlanır. QETB-in ən müasir səviyyədə fəaliyyət göstərməsi üçün inkişaf proqramı hazırlanaraq AMEA Rəyasət Heyətinə və digər qurumlara təqdim edilməsi məqsəduyğundur.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahələrinin təbii-təsərrüfat yerləri üzrə bölgüsünə dair məlumat. (2020). Əmlak Məsələləri Dövlət Komitəsi. Bakı, 4 s.
2. Məmmədov, Q.Ş. (2007). Torpaqşünaslıq və torpaq coğrafiyasının əsasları. Bakı: “Elm”, 664 s.
3. İbrahimov, İ.H. (2007). Regionlarda sahibkarlığın inkişaf meyilləri və xüsusiyyətləri. Bakı, Səda, 296 s.

Aygün Tofiq qızı Əlizadə
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
aygun.alizada96@gmail.com

RABİTƏBANKDA İNSAN RESURSLARININ STİMULLAŞDIRILMASI MƏSƏLƏLƏRİ

***Açar sözlər:** insan resursları, stimullaşdırma, kadr siyasəti, əməyin stimullaşdırılması, işçi motivasiyası*

***Keywords:** human resources, stimulation, personnel policy, labor stimulation, employee motivation*

İnsanların davranışlarını başa düşmək və təsir etmək üçün onların ehtiyaclarını bilmək lazımdır. Ehtiyaclar insan davranışının açarıdır.

İnsan davranışı ilə bağlı nəzəriyyələr irəli sürülsə də, onların diqqət mərkəzində insan ehtiyaclarının öyrənilməsi dayanır. Fərdlərin davranışlarını başa düşmək üçün onların bu davranışa səbəb olan ehtiyaclarını bilmək lazımdır.

“Müəyyən situasiyalarda fərdləri müəyyən davranışlara yönləndirən amil “davranış impulsu və ya stimül” adlanır.

Digər sözlə desək, stimül dedikdə, hərəkətverici qüvvə, insanları hərəkətə keçirən və başlanan hərəkətlərin davam etdirilməsini təmin edən qüvvə kimi müəyyən edilir.

İnsan resurslarının idarə edilməsində stimullaşdırma növləri:

1. Pul və ya Maliyyə Təşviqləri

- Mənfəət bölgüsü
- Ortaqlıq/səhm seçimi
- Bonus
- Əmək haqqının stimullaşdırılması ilə əlaqəli məhsuldarlıq

2. Qeyri-pul/qeyri-maliyyə həvəsləndiriciləri

- Status vəzifə
- Təşkilati mühit
- Karyera yüksəlişi
- İşin zənginləşdirilməsi/Çətin işin təyin edilməsi
- İşçinin tanınması
- Muxtariyyət/İşçilərin səlahiyyətləndirilməsi

Şirkət üçün faydaları:

İşçilər daha çox çalışacaqlar. Artan işçi motivasiyası ilə onlar şirkətdən bonuslar almaq üçün daha çox çalışacaqlar. Şirkət müntəzəm olaraq ən yaxşı işçilərə mükafatlar verdikdə, işçilər ən yaxşı performanslarını təmin etmək üçün həvəslə işləmək üçün yarışacaqlar.

Bu, həm də şirkətə qazanc gətirəcək, çünki şirkətin məhsuldarlığı da artacaq.

Stimulları effektiv şəkildə necə təmin etmək olar:

Həddindən artıq həvəsləndirmələr səbəbindən şirkətin potensial itkilərini azaltmaq üçün şirkətlərin bonuslar verməzdən əvvəl nəzərdən keçirə biləcəyi bəzi yollar və ya göstəricilər bunlardır, yəni:

1) *İşçilərin performans və nailiyyətləri.* Bu, şirkət üçün bonuslar verməzdən əvvəl nəzərə alınan əsas məsələ işçinin şirkət üçün fəaliyyəti və nailiyyətləridir.

2) *İş səmərəliliyi.* Gördükləri işin daha tez və effektiv şəkildə yerinə yetirilib-yetirilməməsi işçilərin məsuliyyətidir.

3) *Ədalət və ləyaqət.* Şirkətlər, həmçinin işçilərin bonuslar almaq hüququna və ya uyğunluğuna ciddi diqqət yetirməlidirlər. Əgər şirkət buna məhəl qoymursa, bu, şirkət üçün itkilərə səbəb olacaq.

4) *Vəzifə və ya iş stajı.* Şirkət, həmçinin mükafatın nominal məbləğini yerinə və ya stajına və ya işçinin şirkətdə xidmət müddətinə görə hesablamalıdır. İşçilərin həyat keyfiyyətinin

yaxşılaşdırılmasında ehtiyac və ehtiyacları da şirkətlər üçün bonusların verilməsində nəzərə alın bilər.

Stimullaşdırıcı proqramların uğurunu təmin etmək üçün:

1) Həvəsləndirici Bonus Proqramı yaradın: fərdi və ya komandanın rolları ilə əlaqəli aydın, ardıcıl və ölçülə bilən məqsədlər qoyun. Hədəflər çətin olmalı, nail olmaq, lakin mümkünsüz olmamalıdır.

Çətin bir hədəf fərdləri çətinliyə qalxmağa təşviq edəcək, qeyri-mümkün hədəf isə onları ruhdan salacaq. KPI və hədəflər nəzərdən keçirilməli və hər kəsə ədalətli və bərabər uğur qazanma şansı əldə etmək üçün müvafiq qaydada düzəldilməlidir.

2) Proqramı inklüziv edin: biznesinizin hər sahəsinə uyğun gələn müxtəlif proqramlar həyata keçirməklə üzvlərin həvəsləndirici proqramlarınıza daxil olmasını təmin edin.

3) Həvəsləndirici proqramlar haqqında rəy toplayın: cari təşviqlərinizin işçilər tərəfindən nə dərəcədə yaxşı alındığını qiymətləndirmək üçün vaxt ayırın və işçilərinin həqiqətən nə istədiyini başa düşmək üçün vaxt ayırın.

Rəqabətin gündən-günə daha çox əhəmiyyət kəsb etdiyi müasir dünyada motivasiya vasitələrini gözdə tutmadan yaradılan idarəetmə sistemləri biznesi bir addım da irəli apara bilər.

İnsan resursları menecerləri motivasiyanın əhəmiyyətini görür və iş yeri imkanları çərçivəsində iqtisadi motivasiya vasitələri, psixo-sosial motivasiya vasitələri və təşkilatı-idarəetmə motivasiyası birlikdə olduğu güclü bir motivasiya sistemi yaratmalıdır.

Müəssisələrin səmərəli və təsirli ola bilmələri üçün, bütün digər resurslar kimi insan resurslarını da səmərəli və təsirli şəkildə istifadə etməli və idarə edə bilməlidir. İnsan resurslarından səmərəli istifadə yalnız işçilərin gözləntilərinin ödənilməsi və hədəfə doğru işləmək istəyinin oyanması və

gücləndirilməsi ilə mümkündür. İnsan resurslarının idarə edilməsi zamanı işçilərin müntəzəm olaraq gözləntiləri müəyyən edilərək müvafiq motivasiya vasitələri istifadə edilməlidir.

Aysel Sultan qızı İlyazzadə
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
ilyazzade1998@gmail.com

STRATEJİ PLANLAŞDIRMANIN İNFORMASIYA TƏMİNATININ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Açar sözlər: strateji idarəetmə, strateji plan, strategiya monitorinqi, strateji idarəetmənin faydaları, qeyri-kommersiya təşkilatları üçün strateji planlaşdırma

Keywords: strategic management, strategic plan, strategy monitoring, benefits of strategic management, strategic planning for non-profit organizations

Strateji planlaşdırma prosesinin nəticəsi təşkilatın gələcəyə doğru hərəkət etdiyi üçün mavi çap olan strateji plandır. Tapera görə, strateji plan təşkilatı istiqaməti müəyyən etmək üçün bir vasitədir və buna görə də təşkilatın mümkün qədər real olan məqsəd və vəzifələrini müəyyən edir. Tapera daha sonra qeyd etdi ki, strateji planlaşdırma elə bir prosesdir ki, onun nəticəsi təşkilatın gələcəyinin əsasını qoyan innovativ və yaradıcı ideyalar olmalıdır. Ona görə də yaxşı strateji plan innovativ və yaradıcı ideyalar üzərində qurulmalıdır (Tapera, 2016).

Strateji idarəetmə prosesi beş mərhələdən ibarətdir:

- 1) Təşkilatın hara getmək istədiyini və hansı məhsullara, bazarlara və müştərilərə fokuslanacağına dair strateji baxışı inkişaf etdirir;
- 2) Tərəqqi və performansın ölçülməsində istifadə olunacaq məqsədləri təyin edir;
- 3) Strateji inkişafa nail olmaq üçün strategiyalar hazırlayır;
- 4) Qəbul edilmiş strategiyaları həm effektiv, həm də səmərəli şəkildə həyata keçirir və icra edir;

5) Fəaliyyəti qiymətləndirir və düzəldici tədbirlər həyata keçirir.

Qeyri-kommersiya təşkilatları üçün strateji planlaşdırma təşkilatın üç ildən beş ilədək müddət ərzində əldə etməyə hazırlaşdığı ən yüksək prioritet nailiyyətlərin seçilməsini nəzərdə tutur. Strateji planlaşdırma və idarəetmə özəl sektor təşkilatları kimi qeyri-kommersiya təşkilatları üçün də vacibdir.

Bryson qeyd etdi ki, strateji planlaşdırma çox güman ki, “ictimai və qeyri-kommersiya planlaşdırıcılarının repertuarının” bir hissəsinə çevriləcək. Buna görə də strateji planlaşdırma istər mənfəət, istərsə də qeyri-kommersiya məqsədi ilə bütün növ təşkilatlar üçün vacibdir və ya faydalıdır. Dünya Bankının məlumatına görə, qeyri-kommersiya təşkilatlarında strateji planlaşdırma üçün bir çox model və addımlar mövcuddur.

Strateji planlaşdırma motivasiya və innovasiyanı təşviq edir, çünki o, məqsəd və strategiyalara sadıq olan və strategiyaların həyata keçirilməsi üçün yeni ideyalar düşünən yüksək səviyyəli menecerləri əhatə edir. O, həmçinin səylərinin təşkilati məqsədlərə töhfə verdiyini bildikdə aşağı səviyyələrdə olan insanlara motivasiya verir. Strateji idarəetmə vasitəsilə risklər minimuma endirilir, çünki proses riskləri qiymətləndirmək üçün lazım olan məlumatları və onları minimuma endirmək və təhlükəsiz biznes imkanlarına investisiya qoymaq üçün strategiyaları tərtib edir. Səhv etmək və səhv məqsəd və strategiya seçmək şansları, beləliklə, əhəmiyyətli dərəcədə azalır. Risk hər bir biznesə xasdır və strateji planlaşdırma vasitəsilə riski qabaqcadan görməmək, demək olar ki, biznesi uğursuzluğa aparacaq, firmalar strateji planlar hazırlasalar əhəmiyyətli maliyyə faydaları əldə edirlər, çünki strateji planlar hazırlayan firmalar yaxşı satışlara, aşağı xərclərə və yüksək mənfəətə malikdirlər.

Strateji planlaşdırma vasitəsilə resursların bölüşdürülməsi və məqsədlərə çatmaq cəhdləri strategiyanın formalaşdırılması və faktiki planlaşdırma zamanı müəyyən edilmiş aydın spesifikasiyalar vasitəsilə asanlaşdırılır.

Biznes strategiyaları rəqabətli biznes mühitində sağ qalmağın əsasını təşkil edir və buna görə də yaxşı inkişaf etdirilməlidir. Strateji plan uğurla həyata keçirilmədikcə faydasızdır və bunun üçün yaxşı qiymətləndirmə planı lazımdır.

Strategiyanın effektiv həyata keçirilməsi üçün təşkilatlar bacarıqlı və motivasiyalı kadrların işə götürülməsinə yönəldilməlidir, onların nailiyyətləri əsasında idarəetmə iyerarxiyasının daha yüksək səviyyələrinə yüksəldilməlidir. Təşkilatların rəhbərləri və bütün işçilər öz təşkilatlarının istiqaməti ilə bağlı baxışa malik olmalıdırlar. Bu, yüksək performans mədəniyyətinin yaradılmasına təkan verəcək. Digər tərəfdən, maliyyə muxtariyyətinin artırılması çevikliyi və strategiyanı həyata keçirmək qabiliyyətini artıracaq. Strategiyalar yaradıcı və innovativ olmalıdır, onların icrası isə həm effektiv, həm də səmərəli olmalıdır. Sürətli və effektiv əks əlaqə monitorinq və qiymətləndirməni gücləndirəcək və strategiyanın həyata keçirilməsini asanlaşdıracaq və uğursuzluğun qarşısını alacaq və ya məhdudlaşdıracaq. Təşkilatlar rəqabətlə məşğul olmaq üçün müştəri yönümlü olmalıdırlar və buna görə də strategiyanın düzgün formalaşdırılması və həyata keçirilməsi. Effektiv strateji plan təşkilatın güclü tərəfləri üzərində qurulmalı və biznesin üzləşdiyi zəif cəhətləri və təhdidləri aradan qaldırarkən və ya azaldarkən fərsətlərdən istifadə etməlidir. Bununla belə, qeyd etmək lazımdır ki, strateji plana sahib olmaq həmişə müvəffəqiyyətə zəmanət vermir, lakin yaxşı hazırlanmış, innovativ və yaradıcı plan müvəffəqiyyətə zəmanət verəcəkdir.

Ədəbiyyat

1. Tapera, J. (2016). The importance of strategic management to business organizations. International Journal of Social science Management.

Ayxan Tərlan oğlu Orucov
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
ayxanoruj@gmail.com

VERGİ YIĞIMLARININ ARTIRILMASI ÜÇÜN STİMULLAŞDIRMA TƏDBİRLƏRİ

***Açar sözlər:** vergi, verginin növləri, planlaşdırma, vergi öhdəlikləri, nəzarət, stimullaşdırma*

***Keywords:** tax, types of tax, planning, tax obligations, control, stimulation*

Müasir iqtisadiyyatda vergilər dövlət gəlirlərinin ən mühüm mənbəyidir. Gəlir vergiləri (fiziki şəxslər və şirkətlər), əmək haqqı vergiləri, ümumi satış vergiləri və (bəzi ölkələrdə) əmlak vergiləri müasir vergi sistemlərində ən böyük gəliri təmin edir. Gəlir vergisi “varlı adam” vergisi olmaqdan çıxdı, indi geniş ictimaiyyət tərəfindən ödənilir və bir çox ölkələrdə xalis sərvət vergisi kimi qəbul olunur. Xülasə, vergilər ictimai mallar, xidmətlər və proqramlar üçün əsas maliyyə vəsaitini təmin edən gəlir toplamaq üçün zəruri vasitədir. Vergilər həm də sərvətin yenidən bölüşdürülməsi yolu ilə iqtisadi bərabərsizliyin azaldılmasına kömək edir və milli iqtisadiyyatın idarə edilməsində mühüm vasitədir. Vergilər olmadan bir ölkənin infrastrukturunu, məktəblərini və ictimai sağlamlığını maliyyələşdirmək qeyri-mümkün olardı. Beləliklə, vergilər istənilən fəaliyyət göstərən və müasir demokratiyanın mühüm hissəsi olaraq qalır.

19-cu əsrdə üstünlük təşkil edən fikir ondan ibarət idi ki, vergilər, ilk növbədə, dövlətin maliyyələşdirilməsinə xidmət etməlidir. Qədim dövrlərdə və bu gün hökumətlər vergidən

daha çox fiskal məqsədlər üçün istifadə edirdilər. Müasir iqtisadiyyatda əsas görüş Amerikalı iqtisadçı Riçard Musqreyvə aid edilən vergitutma məqsədini qiymətləndirmək üçün faydalı üsul resursların bölüşdürülməsi, gəlirlərin yenidən bölüşdürülməsi və iqtisadi sabitliyin məqsədlərini fərqləndirməkdir.

İkinci məqsəd, gəlirin yenidən bölüşdürülməsi gəlir və sərvətin bölgüsündə bərabərsizliyi azaltmaq üçün nəzərdə tutulmuşdur. Fiskal siyasət, dövlət xərcləri siyasəti, pul siyasəti və borcun idarə edilməsi ilə sabitliyə nail olmaq məqsədi yüksək məşğulluq səviyyəsinə və qiymət sabitliyinə nail olmaqdır (1).

Dövlətlərin maliyyə ədəbiyyatında vergilər kimin ödəliyinə, əsas yükü kimin üzərinə götürdüyünə, yükün nə qədər yerdəyişməsinin mümkünlüyünə və bir sıra digər meyarlara görə müxtəlif şəkildə təsnif edilir. Vergilər, əsasən, birbaşa və ya dolaylı olaraq bölünür. Birbaşa və dolaylı vergilərin fərqləndirilməsi meyarları ilə bağlı iqtisadçılar arasında böyük fikir ayrılığı mövcuddur. Əsas fərqlilik olaraq birbaşa verginin vergi ödəyicisinin başqa birinə köçürə bilmədiyini vergi olduğu, dolaylı verginin isə köçürülə biləcəyi deyilir.

Birbaşa vergilər, ilk növbədə, fiziki şəxslərdən (məsələn, fiziki şəxslərdən) alınan vergilərdir və onlar adətən gəlir, istehlak və ya xalis sərvətlə ölçülən vergi ödəyicisinin ödəmə qabiliyyətinə əsaslanır. Fərdi gəlir vergiləri adətən vergi ödəyicisinin (fərdi, ər-arvad və ya ailə ola bilər) ümumi şəxsi xalis gəlirindən müəyyən edilmiş minimumdan artıq tutulur. Onlar, həmçinin adətən ailə vəziyyəti, uşaqların sayı və yaşı, xəstəlik nəticəsində yaranan maliyyə yükləri kimi ödəmə qabiliyyətinə təsir edən halları nəzərə almaq üçün düzəldilir. Vergilər çox vaxt pilləli dərəcələrlə tutulur, yəni gəlir artdıqca dərəcələr də artır.

Vergi ödəyicisi və ailə üçün fərdi güzəştlər sıfır vergi dərəcəsinə tabe olan bir sıra gəlir yarada bilər. İstehlak üzrə şəxsi və ya birbaşa vergilər (həmçinin məsrəf vergiləri və ya xərc vergiləri kimi tanınır) adətən yığılmamış bütün gəlirlərdən tutulur. Satış vergisi kimi xərclərə tətbiq edilən dolayı vergilərdən fərqli olaraq, birbaşa istehlak vergisi ailə vəziyyətinə, yaşına, himayəsində olanların sayına və s. fərdin ödəmə qabiliyyətinə uyğun olaraq tənzimləyə bilər (1).

Dolayı vergilər malların və xidmətlərin istehsalı və ya istehlakı əməliyyatları, o cümlədən idxal və ixracdan alınır. Nümunələrə ümumi və seçmə satış vergiləri, əlavə dəyər vergiləri (ƏDV), aksizli mallara görə vergilər, qanuni iddialar üzrə vergilər, gömrük və ya idxal rüsumları daxildir.

Azərbaycan Respublikasında tətbiq edilən əsas vergilər

Azərbaycan Respublikası vergilərinə gəlir, korporativ və əlavə dəyər vergisi daxildir. Gəlir vergiləri gəlirə əsaslanır və fiziki şəxslərə, ortaqlıqlara və özəl şirkətlərə şamil edilir. Vergi miqyası mütərəqqi xarakter daşıyır və müvafiq hesabat dövründə əldə edilən xalis mənfəətdən asılıdır. Fiziki şəxslərdən alınan əmək haqqının məbləğindən asılı olaraq vergi tutulan gəlirin 18-20 faizini ödəmək tələb olunur. Xaricdə qazanılan gəlirlər üçün xüsusi tariflər tətbiq oluna bilər.

Korporativ vergilər rezident şirkətlərdən dividend və ayırmalardan əvvəl mənfəətdən tutulur. Standart dərəcə 20 faizdir, baxmayaraq ki, bəzi xüsusi endirimlər ola bilər. Əlavə dəyər vergisi xidmətlərin və ya malların satışına və ya təqdim edilməsinə tətbiq edilir. Standart dərəcə 18 faizdir və bəzi mal və xidmətlərə 0 faiz ƏDV tətbiq edilir.

Azərbaycanda bəzi başqa vergilər və ödənişlər də var, məsələn, işçilərin əmək haqqına və şirkətlərin mənfəətinə tətbiq edilən sosial sığorta vergisi. Daşınmaz əmlak vergisi fiziki və hüquqi şəxslərə əmlaklarının yerləşdiyi yerdən və dəyərindən asılı olaraq tətbiq edilir. Nəqliyyat vasitələri üçün

avtomobil vergisi qeydiyyat zamanı ödənilməlidir. Vergi məbləği avtomobilin növündən və mühərrik ölçüsündən asılıdır.

Nəhayət, müəyyən mal və xidmətlərin Azərbaycana idxalına xüsusi vergilər və gömrük rüsumları tətbiq edilir. Vergi dərəcələri idxalın növündən asılı olaraq dəyişir, lakin maksimum dərəcə 50 faizdir. Azərbaycan hökuməti daha çox daxili vergitutma mənbələrinə güvəndiyi üçün ölkə vergi ödəyicilərinin öz-özünə hesabatlılığını təşviq etmək üçün bir sıra səylər göstərir.

Vergiləri gəlirin və sərvətin bölgüsünə təsiri ilə fərqləndirmək olar. Proporsional vergi bütün vergi ödəyicilərinə eyni nisbi yükü qoyan, yəni vergi öhdəliyi və gəlirinin bərabər şəkildə artdığı vergidir. Artan vergi gəlirin artmasına nisbətən vergi öhdəliyinin mütənasib artması, reqressiv vergi isə nisbi yükün daha az proporsional artması ilə xarakterizə olunur. Beləliklə, mütərəqqi vergilər gəlir bölgüsündə qeyri-bərabərliyi azaldan kimi görülsə də, vergilərin azaldılması bu bərabərsizliyə gücləndirici təsir göstərə bilər. Ümumiyyətlə, mütərəqqi hesab edilən vergilərə fərdi gəlir vergisi və əmlak vergisi daxildir.

Vergitutmanın iqtisadi nəticələrini nəzərdən keçirərkən vergi dərəcələrinin müxtəlif anlayışlarını fərqləndirmək vacibdir. Marjinal gəlir vergisi dərəcələri gəlir bir dollar artdıqda əlavə vergi tutulan gəlirin faizini göstərir. Beləliklə, vergi öhdəliyi gəlirdə 1 dollar artım üçün 45 sent artarsa, marjinal vergi dərəcəsi 45 faiz təşkil edir. Gəlir vergisi qanunlarına tez-tez artan marjinal dərəcələr, yəni gəlir artdıqca artan dərəcələr daxildir. Marjinal vergi dərəcələrinin diqqətlə təhlili rəsmi qanunla müəyyən edilmiş dərəcə strukturundan fərqli olan müddəaları nəzərə almalıdır. Məsələn, əgər verilmiş vergi endirimi gəlirin hər 1 ABŞ dolları artımına görə 20 sent çıxılırsa, marjinal dərəcə qanuni dərəcələrdən 20 faiz

yüksəkdir. Marjinal dərəcələr vergitutmanın stimullaşdırıcı təsirlərinin qiymətləndirilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir, çünki onlar vergidən sonrakı gəlirin vergidən əvvəlki gəlirdəki dəyişikliklərə cavab olaraq necə dəyişdiyini göstərir. Əməliyyat və kapital gəlirlərinə tətbiq edilən marjinal effektiv vergi dərəcəsini bilmək daha da çətinidir, çünki bu, amortizasiya strukturu, çıxılan faiz və inflyasiya tənzimlənməsi müddəaları kimi aspektlərdən asılı ola bilər. Əsas iqtisadi teorem istehlak vergisi üçün kapital gəlirinə marjinal effektiv vergi dərəcəsinin sıfır olduğunu bildirir.

Vergi daxil olmalarının artırılması yolları. Azərbaycanın vergitutma sistemi qeyri-mərkəzləşdirilmiş-federal sistemdir, dövlət, regional və yerli vergilər daxil olmaqla dörd müxtəlif vergi səviyyəsindən ibarətdir. Azərbaycanda vergitutmanın əsas prinsipi ondan ibarətdir ki, vergilər gəlirlərin çıxılması yolu ilə hesablanır, burada vergi ödəyicisi müəyyən edilmiş vergi dərəcələrinə uyğun olaraq öz gəlirlərindən tətbiq olunan vergiləri tutmalıdır. Yerli iqtisadiyyatı stimullaşdırmaq üçün hökumət Azərbaycanda gəlir vergisinin maksimal dərəcəsini 36%-dən 25%-ə endirib. Bu, yerli biznesə investisiya, inkişaf və iş yerlərinin yaradılması, habelə iqtisadi genişlənmə üçün əlavə vəsait əldə etməyə imkan verəcək.

İqtisadi fəallığın stimullaşdırılması məqsədinə uyğun olaraq Azərbaycan hökuməti bir sıra vergi güzəştləri, kreditlər, ayırmalar və güzəştlər tətbiq edib. Bunlara bəzi sənaye sahələri üçün aksiz vergiləri və ƏDV kimi müəyyən vergilərdən azadolmalar, habelə güzəşətli idxal rüsumları daxildir. Bu sahədə qarşıdan gələn vergi islahatlarının artımı sürətləndirəcəyi və vergi sistemini daha səmərəli, ədalətli və artıma yönəlmiş etmək üçün islahatlar aparacağı gözlənilir.

Hökumət, həmçinin çəkilməmiş gəlir və xərclərin növlərindən asılı olaraq geniş çeşiddə ayırmalar tətbiq etmişdir. Bura

məcmu əmək haqqı, pensiya töhfələri, ianələr və digər xeyriyyəçilik fəaliyyətləri üçün ayırmalar, habelə ev xərcləri və biznes itkiləri üçün ayırmalar daxildir. Sığorta haqları, tibbi xərclər və təhsil xərcləri ilə bağlı bir sıra digər ayırmalar da mövcuddur.

Azərbaycana xarici investisiyaların cəlb edilməsini təşviq etmək üçün hökumət vergi güzəştləri tətbiq edib. Bu, müəyyən ixtisaslı xarici investorlar üçün korporativ və gəlir vergilərindən vergi azadlığının təklif edilməsini nəzərdə tutur. Bu kimi vergi güzəştlərinin investorları cəlb edəcəyi və Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafına kömək edəcəyi gözlənilir.

Hökumət stimullaşdırıcı tədbirlərlə yanaşı, vergi sistemində şəffaflığın artırılması üçün də addımlar atıb. Buraya vergitutma prosesinin şəffaflığının artırılması, hökumətlə vergi ödəyiciləri arasında səmərəli əlaqənin təmin edilməsi və vergilərin cari əsaslarla hesabat verilməsinin məcburiləşdirilməsi daxildir. Bu dəyişikliklərin tətbiqi ilə Azərbaycanda vergi ödəmələrini yaxşılaşdıracağı və vergidən yayınma potensialını azaldacağı gözlənilir (Məmmədov, 2010).

Nəhayət belə bir nəticəyə gələ bilərik ki, vergilər milli iqtisadiyyatın idarə edilməsində mühüm vasitədir, vergilər vasitəsilə hökumətlər iqtisadiyyatı stimullaşdırmaq və ya lazım gəldikdə onu yavaşlatmaq üçün vergiləri artırmaq və ya azalda bilərlər. Bu, bütövlükdə cəmiyyətə fayda verən proqnozlaşdırıla bilən və sağlam iqtisadiyyatı idarə etməyə, stabilliyi qorumağa kömək edən əsas vasitədir.

Yekun olaraq qeyd etmək ki, Azərbaycanın vergi sistemi dünyada ən mürəkkəb sistemlərdən biridir, hökuməti mühüm gəlir mənbəyi ilə təmin edir, investisiya və iqtisadi artım üçün əlverişli mühitin yaradılmasına kömək edir.

Nəticə etibarı ilə Azərbaycan hökuməti yerli iqtisadiyyatı stimullaşdırmaq üçün bir sıra müsbət fiskal və monetar

tədbirlər həyata keçirmişdir. Vergi endirimləri, vergi güzəştləri və təşviqlər vasitəsilə hökumət iqtisadi artımı stimullaşdırmağa və xarici investisiyaları cəlb etməyə çalışır. Bundan əlavə, yaxın gələcəkdə vergi sisteminin daha da səmərəli və ədalətli olmasına kömək edəcək əlavə islahatların aparılacağı gözlənilir. Bu tədbirlər Azərbaycan iqtisadiyyatının gələcək illərdə də yüksəlişini və çiçəklənməsini təmin edəcəkdir.

Ədəbiyyat

1. Proportional, progressive, and regressive taxes:<https://www.britannica.com/topic/distribution-of-wealth-and-income>
2. Məmmədov, F.Ə. (2010). Vergilər və vergitutma. Bakı.

Bənövşə Surxay qızı İbrahimova
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
benovsheşibrahimova@bk.ru

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA ANTIINHİSAR FƏALİYYƏTİNİN TƏNZİMLƏNMƏSİNİN İNSTİTUSİONAL-HÜQUQİ ASPEKTLƏRİ

Açar sözlər: *antiinhisar, rəqabət, dövlət, əksinhisar, inhisarçı*

Keywords: *antimonopoly, competition, state, antimonopoly, monopolist*

1992-ci il 23 iyun tarixindən fəaliyyətə başlamış Azərbaycan Respublikasının dövlət tərəfindən yerinə yetirilən inhisara qarşı istiqamətlənmiş siyasəti və Sahibkarlığa Kömək Komitəsi yaradıldı. Bu, Azərbaycanda dövlət tərəfindən yerinə yetirilən inhisara qarşı istiqamətlənmiş siyasətinin reallaşmasını təmin və təşkil edən bir dövlət orqanı oldu.

Müstəqilliyin birinci növbədə meydana gəldiyi illər ərzində bazar qarşılıqlı əlaqələrin effektiv fəaliyyətini təmin etmək inhisarçılıq fəaliyyətinin tənzimlənməsini həyata keçirmək hədəfi ilə “Əksinhisar fəaliyyəti haqqında”, “Haqsız rəqabət haqqında”, “Təbii inhisarçılar haqqında”, “Reklam haqqında”, “qiymətli kağızlar bazarında investorların hüquqlarının qorunması haqqında”, “İstehlakçıların hüquqlarının qorunması haqqında” və s. qanunlar və AR Nazirlər Kabinetinin “Azərbaycan Respublikasında təbii inhisar subyektlərinin fəaliyyətinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi qaydaları

haqqında”, və s. qərarları bu sahədə atılan ilk addımlar idi (Allahverdiyev, Qafarov, Əhmədov, 2002: 447)

Azərbaycanda inhisar təmayüllü iqtisadi fəaliyyətin qarşısının alınmasının, məhdudlaşdırılmasının və aradan qaldırılmasının təşkilati və hüquqi əsasları 4 mart 1993-cü il tarixli “Antinhisar fəaliyyəti haqqında” qanunla təyin edilməklə ölkə ərazisində bütün fiziki və hüquqi şəxslərə şfaktor edilir. Həmin qanunda inhisarçılığın aşağıdakı növləri özünü tapdı:

➤ dövlət inhisarçılığı;
➤ sahə inhisarçılığı;
➤ yerli inhisar təmayüllü;
➤ istehsalçıların inhisarçılığı;
➤ maliyyə-kredit inhisarçılığı;
➤ bazar subyektlərinin üfüqi və şaquli sazişləri nəticəsində meydana çıxan inhisar təmayüllü;
➤ təbii inhisar təmayüllü;
➤ patent-lisenziya inhisarçılığı.

2003-cü ildən başlayaraq sosial-iqtisadi dəyişikliklər, sahibkarlığın inkişafı və rəqabət vəziyyətinin formalaşması sahəsində həyata keçirilən tədbirlərin genişləndirilməsi dövlət tərəfindən yerinə yetirilən inhisara qarşı istiqamətlənmiş siyasətinin təkmilləşdirilməsini və rəqabət vəziyyətinin optimallaşdırılmasını qanun bazanın 2009-cu il 24 iyun tarixində AR Prezidentinin fərmanı ilə AR İqtisadi İnkişaf Nazirliyi yanında dövlət tərəfindən yerinə yetirilən inhisara qarşı istiqamətlənmiş siyasəti və İstehlakçıların Hüquqlarının qorunması Dövlət Xidməti yaradıldı (Allahverdiyev, Qafarov, Əhmədov, 2012: 447).

Şübhəsizdir ki, müasir maliyyə böhranı şəraitində rəqabətin ictimaiyyətin, həmçinin dövlətin iqtisadi siyasətinin

reallaşdırılan çox vacib bir istiqamətini təşkil edir. Belə olan şəraitdə rəqabət mexanizminin hərəkətə gətirilməsində dövlət qurumları hansı vasitələrdən istifadə edə bilər və hökumətlik inhisarçılıqla əlaqədar hansı halların qarşısını almaq iqtidarındadır sualına cavab tapmaq üçün yerli qanunvericiliyi və dövlət tədbirləri sisteminin araşdırılaraq və dəyərləndirilməsi göstərir ki, onlar ümumi halda ən əsas 4 istiqamətdə yerinə yetirilir.

Birinci növbədə, hakim mövqedən sui-istifadənin qarşısının alınması, ikincisi, resursların effektiv paylanması təmin etmək hədəfi ilə kartellərin fəaliyyətinin yoxlanması və təhqiqi, üçüncüsü, bazarda birləşmələrə nəzarət qüvvələndirilməsini, dördüncüsü, istehlakçıların hüquqlarının qorunması və rəqabətin genişləndirilməsi hədəfi ilə onun təşviqi sahəsində tədbirlər yerinə yetirir.

Respublikada rəqabət vəziyyətinin necə olmasını və dövlət tərəfindən yerinə yetirilən inhisara qarşı istiqamətlənmiş siyasətin hal-hazırkı durumunu daha həqiqətə uyğun dəyərləndirmək üçün onların hər birinə ayrılıqda dəyərləndirmək lazımdır. Hakim mövqə tutan istehsalçılar təbii ki, qiymətlərin, güzəştlərin, əlavələrin təyininə, hərəclərdə qiymətlərin yüksəlməsinə, aşağı salınmasına və ya saxlanmasına istiqamətlənmiş müqavilələr bağlaya və razılaşıdırılmış fəaliyyət apara bilər, ərazi prinsipi üzrə satışın və ya tədarükün səviyyəsinə görə, reallaşdırılan əmtəə və xidmətlər çeşidlərinə görə bazarın bölməsini yerinə yetirə bilər, satıcı və alıcı dairələri üzrə bazara girişi məhdudlaşdırma və ya təyin əmtəə və xidmətlərin alıcı və ya satıcıları kimi bazar hüdudlarından başqa istehsalçıları çıxara bilər, təyin satıcı və ya alıcılıqla müqavilə bağlamaqdan imtina edə bilərlər.

Bütün bu hallar istehsalçıya rəqabətə həlledici təsir göstərmək, başqa istehsalçıların bazara girişini çətinləşdirmək və ya başqa cür söyləsək, onların iqtisadi fəaliyyət azadlığını

məhdudlaşdırmağa yol verildiyindən qanunvericiliyə görə qadağan olunmuşdur. Təcrübədə belə bir başlıca mövqeyə malik olan istehsalçıların təyin əmtəə və xidmətlər bazarında payı hər il təyin edilən son hədd kəmiyyətini ötüb keçməməlidir. Bu hədd indi bazarın 35%-ni təşkil edir (Hüseynov, 2015: 211). Qeyd etməliyik ki, ölkəmizdə inhisarçı istehsalçıların uçota alınması hədəfi ilə AR əmtəə və xidmətlər bazarlarında fəaliyyət göstərən inhisarçı istehsalçıların xüsusi dövlət reyestri aparılır və bu reyestrə təyin keyfiyyətli, çeşidli əmtəə və xidmətlərin konkret qrup və növlərinin istehsalına görə inhisarçı mövqedə olan istehsalçılar daxil edilir. Reyestrə girən istehsalçıların siyahısı təsdiq edildikdən sonra dövrü mətbuat dərc edilir. İndi bu reyestrin yenidən təsdiqlənməsi sahəsində işlər görülür.

Ədəbiyyat

1. Allahverdiyev, H.B., Qafarov, K.S., Əhmədov, Ə.M. (2002). İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi. Bakı “Nasir” nəşriyyatı, 447 s.
2. Allahverdiyev, H.B., Qafarov, K.S., Əhmədov, Ə.M. (2012). İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi. Bakı: “Nasir” nəşriyyatı, 447 s.
3. Hüseynov, T. (2015). Azərbaycanın milli iqtisadi inkişaf modeli: nəzəriyyə və praktika. Bakı, 211 s.

Böyükkişi Raci oğlu Səfərov
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
safarov.boyukkisi@mail.ru

LİKVIDLİK GÖSTƏRİCİSİ ÜZRƏ AUDİT QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ PROSEDURLARININ TƏNZİMLƏNMƏSİ

***Açar sözlər:** likvidlik strategiyası, iqtisadi təhlükəsizlik, iqtisadi təhlükəsizliyin göstəriciləri, likvidlik əmsallar, maliyyə hesabatları, uçot siyasət, peşəkar auditor qərarı*

***Keywords:** liquidity strategy, economic security, indicators of economic security, liquidity ratios, financial statements, accounting polic, professional accountant judgment*

Əksər müəlliflər, ilk növbədə iqtisadi təhlükəsizlik göstəricilərinə təşkilatın müəyyən edilmiş həddi qiymətlərə uyğun gəlməli olan likvidlik əmsallarını aid edirlər. Likvidlik əmsallarının optimal dəyərləri şirkətə müflisləşmə təhlükəsini əks etdirən öhdəliklərini vaxtında ödəməyə imkan verir. Likvidlik əmsalları tədqiqatçılar tərəfindən təklif olunan əksər digər göstəricilər kimi təşkilatların maliyyə hesabatlarına əsasən hesablanır. Maliyyə hesabatı göstəriciləri hesabat dövrü üçün mühasibat uçotu məlumatlarına əsasən tərtib edilir və əlavə olaraq, əsasən mühasibin peşəkar mülahizəsinə əsaslanır, çünki bəzi maliyyə hesabatlarının göstəriciləri birbaşa mühasibat uçotu hesablarında əks olunmur. Mühasibat uçotu məlumatlarını yaradan zaman təşkilat qəbul etdiyi uçot siyasətinə əməl edir ki, bu da uçotun ən səmərəli aparılmasını təmin edir və təşkilat baxımından etibarlı mühasibat məlumatlarının formalaşmasını təmin edir. Bununla belə, uçot siyasəti maliyyə hesabatlarının göstəricilərinə və iqtisadi

təhlükəsizlik əmsallarına əhəmiyyətli təsir göstərə bilər, çünki o, həm də mühasibat uçotu standartlarında nəzərdə tutulmuş uçot variantlarından birinin seçimini təmsil edir. Mühasibat uçotu siyasətinin təşkilatın likvidlik əmsallarının formalaşmasına təsirini nümayiş etdirək. Ümumi qayda olaraq, mütləq likvidlik əmsalı nağd pul və qısamüddətli maliyyə qoyuluşlarının məbləğinin cari öhdəliklərin məbləğinə nisbətidir. Bundan əlavə, maliyyə hesabatlarında əks olunan vəsait qalığı nə uçot siyasətinin, nə də mühasibin peşəkar mülahizəsinin təsir etmədiyi mütləq dəyərdirsə, qısamüddətli maliyyə qoyuluşlarının göstəricisinə münasibətdə təsərrüfat subyekti aşağıdakı variantları daxil edə bilər:

- SOA 19/02-yə uyğun olaraq, maliyyə investisiyalarının ilkin dəyərini formalaşdırarkən, təşkilat müqavilə dəyərində əlavə olaraq bu aktivlərin ilkin dəyərində onların alınması ilə bağlı xərcləri də daxil edə bilər və onları digər xərclərə daxil edə bilər;
- Cari bazar dəyəri müəyyən edilməmiş borc qiymətli kağızlarına münasibətdə təşkilat onları ilkin dəyəri ilə göstərə, həmçinin tədavül dövrü ərzində ilkin dəyərle nominal dəyər arasındakı fərqə digər gəlir və ya xərclərdə bərabər şəkildə silinə bilər;
- Cari bazar dəyəri müəyyən edilməmiş maliyyə investisiyaları ilə əlaqədar olaraq təşkilat bu aktivləri dəyərsizləşmə üçün yoxlamalı və dəyərsizləşmə əlaməti olduqda, SOA 10/99-a uyğun olaraq maliyyə hesabatlarında dəyərin azalmasını göstərməlidir və MHBS.

Aralıq əhatə əmsalı da adlandırılan kritik (sürətli) likvidlik əmsalını hesablamaq üçün ehtiyatlar istisna olmaqla, cari aktivlərin cari öhdəliklərin məbləğinə nisbətindən istifadə edilir. Yəni mütləq likvidlik əmsalından fərqli olaraq, paylayıcıya debitor borcları və digər dövriyyə aktivləri daxildir. Bu göstəricinin hesablanmasına əldə edilmiş dəyərlərə

görə ƏDV maddəsinin daxil edilməsi məsələsi də mübahisəlidir, çünki balansda bu nisbətin mövcud olmasının səbəbi təşkilatın iqtisadi aktivlərinin dövriyyə sürətindən çox asılıdır.

Növbəti likvidlik əmsalı balans hesabatına əsasən bütün dövriyyə aktivlərinin qısamüddətli öhdəliklərə (təxirə salınmış gəlirlər istisna olmaqla) nisbəti kimi hesablanan cari likvidlik əmsalıdır. Yəni kritik likvidlik əmsalından fərqli olaraq, düsturun sayında bir çox müəssisələrdə bütün aktivlərdə yüksək nisbətə malik olan ehtiyatlar da nəzərə alınır.

Məlumdur ki, auditor yoxlamaların son mərhələsində maliyyə hesabatları haqqında konkret fikir söyləmək üçün onların xülasəsini aparır və müəyyən olunmuş formada rəy tərtib edir. Lakin, həmin xülasəni müstəqil test hesab edilən analitik prosedura ilə qarışdırmaq nəzəri və praktiki cəhətdən düzgün deyildir. Bu zaman auditor rəyi ayrı-ayrı elementlərə deyil, bütövlükdə mühasibat və maliyyə hesabatlarına aid edilir. Fikrimizcə, auditin son mərhələsində auditor öz qarşısına mövcud kənarlaşmaların səbəblərinin tədqiq edilməsi, həmin göstəricilərin həm məbləğ və həm də məzmun etibarını ilə qiymətləndirilməsi məqsədini qoya bilər. Bu zaman, auditor maliyyə əmsallarından istifadəni məqsədəuyğun sayır və onların qarşısında qoyulan tələbləri aşağıdakı kimi formalaşdırır (Hacıyev, 2015: 156):

1. Maliyyə əmsallarının kritik hədləri normativ sənədləri və sahə təlimatlarına müvafiq olaraq müəssisənin özü tərəfindən etalon (optimal səviyyə) kimi müəyyən edilir.
2. Xalis aktivlərin hesablanması qaydası “Mühasibat uçotu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu əsasında tənzimlənir.
3. Ödəmə qabiliyyətinin bərpa edilməsi və itirilməsi əmsalları mühasibat balansını əsasında 3,6,9 və 12 ay üçün hesablanır.

Cari likvidlik və xüsusi vəsaitlə təmin olunma əmsallarından birinin səviyyəsi müəyyən olunmuş kritik həddən (müvafiq olaraq 2 və 0,1) aşağı olduqda, ödəmə qabiliyyətinin bərpası əmsalı müəyyən olunur. Bu zaman, ödəmə qabiliyyətinin bərpa dövrü kimi 6 ay götürülür. Praktikada balansın strukturunun qeyri-qənaətbəxş olması əlamətləri müşahidə edildikdə ödəmə qabiliyyətinin itirilməsi əmsalı hesablanılır. Ölkə və xarici təcrübədə ödəmə qabiliyyətinin mümkün itirilmə dövrünün müddəti 3 ay həddində qəbul olunur.

4. Dövriyyə kapitalından istifadəni xarakterizə edən bir sıra göstəricilərin kritik səviyyəsi sivilizasiyalı bazar iqtisadiyyatına malik ölkələrdə qəbul edilmiş hədlərə (1. ehtiyatların dövrü əmsalı – ildə 3 dövr; 2. debitor borclarının dövrü əmsalı – ildə 5 dövr) tam uyğun gəlir. Məlumdur ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində hər bir müəssisənin sahə xüsusiyyəti və mülkiyyət münasibətləri nəzərə alınmaqla dövriyyə kapitalından istifadəni xarakterizə edən əmsalları normativləri hazırlanır və tətbiq olunur.

Fikrimizcə, göstəricilərin təklif olunan qiymətinə müəssisənin fəaliyyət sferasının və kapitalın dövrünün xüsusiyyətlərini əlavə etməklə daha optimal kriteriyaya yaxınlaşmaq mümkündür.

Ədəbiyyat

1. Hacıyev, F.Ş. (2015). Auditdə iqtisadi təhlil. Dərs vəsaiti. Bakı: ADİU, 156 s.

Cabbar Elçin oğlu Əliyev
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
jabbaraliyev1997@gmail.com

İNZİBATİ XƏRCLƏR UÇOTUNUN MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

***Açar sözlər:** xərclər, inzibati xərclər, uçot, hesablar planı, subhesablar*

***Keywords:** expenses, administrative expenses, accounting, chart of accounts, sub-accounts*

Mühasibat uçotunda ümumi və inzibati xərclər şirkətin gündəlik fəaliyyətini təmin etmək və biznesini idarə etmək üçün zəruri xərcləri təmsil edir, lakin bu məsrəflər mal və xidmətlərin istehsalına birbaşa aid edilmir. Bu cür xərclər haqqında məlumat şirkətin sabit xərclərinin hesablanması zamanı xüsusilə faydalıdır.

İnzibati xərclərə aşağıdakılar daxildir:

- İcarə
- Kommunal xidmətlər
- Sığorta
- Rəhbər işçilərin əmək haqqı və müavinətləri
- Ofis ləvazimatları və avadanlıqları üzrə amortizasiya
- Hüquq məsləhətçisi və mühasibat işçilərinin maaşları
- Ofis ləvazimatları

İnzibati xərclər adətən şirkətin nəyisə istehsal etməsindən və ya satmasından asılı olmayaraq şirkətin hələ də çəkdiyi xərclərə aiddir. Bu məsrəf növü mənfəət və zərər hesabatında, adətən satılan malların dəyərindən (COGS) aşağı və satış, ümumi və inzibati xərclər sətir maddəsini təşkil edərək satış xərcləri ilə birlikdə göstərilir.

Tipik olaraq, istehsal və ya satış prosesi ilə əlaqəli olmayan tədqiqat və təkmilləşdirmənin bir hissəsi olmayan hər hansı bir məsrəf ümumi və inzibati xərclər kimi təsnif edilir. Nəticədə, ümumi və inzibati xərclər satılan malların maya dəyərinə düşmür və inventar hesab edilmir. Ümumi və inzibati xərclər də adətən sabit xərclərdir, belə ki, baş verən satış səviyyəsindən asılı olmayaraq eyni qalacaqlar (Sadıqov, 2012).

Məsələn, açıq şirkət müntəzəm olaraq maliyyə hesabatlarını və qeydlərini yoxlamaq üçün kənar auditorları işə götürməlidir. Audit haqqı adətən istehsal prosesi ilə əlaqələndirilmir, lakin şirkətin nəsə istehsal edib-etməməsindən asılı olmayaraq bu xərc hələ də çəkilir.

İnzibati xərclərin uçotu Hesablar Planının 72-ci maddəsində əks etdirilir. Bu maddədə mühasibat uçotu subyektinin inzibati məqsədlər üçün istifadə olunmuş xammal və materiallar, inzibati işçi heyəti üzrə xərclər, inzibati işçi heyəti üzrə xərclərə görə hesabalanılan sosial sığorta ayırmaları, inzibati məqsədlər üçün istifadə olunan aktivlərin amortizasiya xərcləri və inzibati məqsədlərlə bağlı digər xərclər barədə ümumiləşdirilmiş məlumatlar təqdim edilir. Bu maddə üzrə 721 Nöli “İnzibati xərclər” hesabı açılır.

721 Nöli “İnzibati xərclər” hesabı üzrə aşağıdakı subhesablar açılır:

- 721-1 Nöli “İnzibati məqsədlər üçün istifadə olunmuş xammal və material xərcləri”;
- 721-2 Nöli “İnzibati işçi heyəti üzrə xərclər”;
- 721-3 Nöli “İnzibati işçi heyəti üzrə xərclərə görə hesabalanılan sosial sığorta ayırmaları”;
- 721-4 Nöli “İnzibati məqsədlər üçün istifadə olunan aktivlərin amortizasiya xərcləri”;
- 721-5 Nöli “İnzibati məqsədlərlə bağlı digər xərclər” (Kərimov, 2012).

İnzibati məqsədlərlə bağlı digər xərclərə 801 №li hesabın müvafiq subhesablarının debeti və 721-5 №li subhesabın krediti üzrə mühasibat yazılışı verilir.

Cədvəl.

№	Əməliyyatın məzmunu	Debet	Kredit	Məbləğ
1	İnzibati binanın icarəsi xərcləri	721-5 “İnzibati məqsədlərlə bağlı digər xərclər”	535 “İcarə üzrə qısamüddətli kreditör borcları”	-
2	İnzibati binaların və avadanlığın amortizasiyası	721-4 “İnzibati məqsədlər üçün istifadə olunan aktivlərin amortizasiya xərcləri”	112 “Torpaq, tikili və avadanlıqlar üzrə yığılmış amortizasiya və qiymətdəndüşmə zərərli”	-
3	İnzibati işçi heyəti üzrə hesalanan əmək haqqı	721-2 “İnzibati işçi heyəti üzrə xərclər”	533 “Əməyin ödənişi üzrə işçi heyətinə olan borclar”	-
4	İnzibati işçi heyəti üzrə hesalanan əmək haqqı üzər sosial sığorta ayırmaları	721-3 “İnzibati işçi heyəti üzrə xərclərə görə hesabalanılan sosial sığorta ayırmaları”	522 “Sosial sığorta və təminat üzrə öhdəliklər”	-

5	Kommunal xərclər	721-3 “İnzibati məqsədlərlə bağlı digər xərclər”	531 “Malsatan və podratçılara qısamüddətli kreditor borcları”	-
---	------------------	---	--	---

Mühasibat uçotunda ümumi və inzibati xərclər şirkətin gündəlik fəaliyyətini təmin etmək və biznesini idarə etmək üçün zəruri xərcləri təmsil edir, lakin bu məsrəflər mal və xidmətlərin istehsalına birbaşa aid edilmir. Bu cür xərclər haqqında məlumat şirkətin sabit xərclərinin hesablanması zamanı xüsusilə faydalıdır.

Ədəbiyyat

1. Sadıqov, Ə. (2012). Mühasibat uçotu.
2. Kərimov, A. (2012). Mühasibat uçotu, vergilər. Bakı.

Cavid Azər oğlu Hüseyinli
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
huseynlicavid04@gmail.com

DAXİLİ AUDİT XİDMƏTİNİN YARADILMASI MƏRHƏLƏLƏRİ

Açar sözlər: daxili audit, seçim, planlaşdırma, sahə işi, nəticələrin hesabatı, izləmə

Keywords: internal audit, selection, planning, fieldwork, reporting of results, follow-up

Daxili audit seçim, planlaşdırma, sahə işinin aparılması, nəticələrin hesabatı və düzəldici fəaliyyət planlarının izlənməsi daxil olmaqla beş mərhələli proses vasitəsilə əminlik auditini həyata keçirir.

Seçim. Audit fəaliyyətləri riskə əsaslanan yanaşmadan istifadə etməklə seçilir. Daxili audit riskləri və məqsədlərə çatmaq üçün potensial maneələri müzakirə etmək üçün illik audit planının hazırlanması zamanı rəhbərlik və rəhbərliklə görüşür. Bu plan Himayəçilər Şurasının İcra və Təftiş Komitəsi tərəfindən təsdiq edilir. Auditlər dələduzluq və etika qaynar xətti ilə bağlı bildirilən narahatlıqlar əsasında aparıla bilər.

Planlaşdırma. Hər bir audit əhatə dairəsinin və məqsədinin müəyyən edilməsindən tutmuş məqsədə çatmaq üçün audit addımlarının hazırlanmasına qədər planlaşdırma tələb edir. Daxili audit auditin məqsədi, risk faktorları və digər maddi-texniki təminatı müzakirə etmək üçün rəhbərliklə giriş iclası keçirir. Rəhbərlik planlaşdırma mərhələsinə daxil edilir və təfərrüatlar planlaşdırma və əhatə dairəsi qeydində sənədləşdirilir.

Sahə işi. Sahə işi mərhələsində auditorlar planlaşdırma prosesində müəyyən edilmiş addımları yerinə yetirirlər. Addımlara tez-tez müsahibələrin keçirilməsi, qanunların, siyasətlərin və ən yaxşı təcrübələrin nəzərdən keçirilməsi, nümunə əməliyyatlarının yoxlanması, məlumat dəstlərinin təhlili və sorğuların keçirilməsi daxildir. Auditorlar sahə işləri ərzində mütəmadi olaraq rəhbərliklə görüşür və auditin vəziyyətini, ilkin müşahidələri və potensial tövsiyələri müzakirə edirlər.

Hesabat. Auditorlar auditin nəticələrini, konkret tapıntıları və tövsiyələri və digər müşahidələri müzakirə etmək üçün sahə işinin sonunda rəhbərliklə çıxış görüşü keçirirlər. Auditorlar bunları audit müşahidə qeydi vasitəsilə rəhbərliyə çatdırır və rəhbərlikdən düzəldici fəaliyyət planı və həyata keçirilməsi üçün vaxt qrafiki ilə cavab verməsini xahiş edirlər. Bu cavablar yekun hesabatda daxil edilir. Rəhbərliyə layihələri nəzərdən keçirmək və rəy bildirmək imkanı verilir.

İzləmə. Planların həyata keçirildiyinə əminliyi təmin etmək üçün bütün audit tövsiyələri və rəhbərliyin düzəldici fəaliyyət planları izlənilir. İrəlilənməyən düzəldici fəaliyyət planları hər il prezidentə, İcraiyə və Təftiş Komitəsinə məruzə edilir.

Daxili Auditin həyata keçirilməsi üçün 8 addım:

1. Auditə ehtiyacı olan sahələri müəyyən edin. Təşkilat və ya tənzimləyici qurumlar tərəfindən yazılmış siyasət və prosedurlardan istifadə edərək fəaliyyət göstərən şöbələri müəyyənləşdirin. Buraya istehsal prosesləri qədər mürəkkəb və ya mühasibat prosedurları qədər sadə sahələr daxil ola bilər.

2. Auditin nə qədər tez-tez aparılmalı olduğunu müəyyən edin. Bəzi sahələrin yalnız hər il yoxlanılması tələb oluna bilər, bəzi şöbələr isə daha tez-tez yoxlama tələb edə bilər. Məsələn, istehsal prosesi keyfiyyətə nəzarət məqsədləri üçün gündəlik audit tələb edə bilər, HR funksiyası isə yalnız qeydlərin və proseslərin illik auditini tələb edə bilər.

3. Audit Təqvimini yaradın. Audit prosesinə strukturlaşdırılmış və sistemli yanaşma funksiyanın tamamlanmasını təmin etməyə kömək edə bilər. Və hər hansı digər biznes məqsədləri kimi, auditlər də korporativ məqsədlərə inteqrasiya edilməlidir. Biznes təqvimində yoxlamaların planlaşdırılması onun ardıcıl şəkildə aparılmasını təmin edir.

4. Planlı Auditlər üzrə Xəbərdarlıq Departamentlərinə bildiriş verin. Departamentlərə audit barədə bildiriş vermək sadəcə olaraq nəzakətdir ki, onlar lazımi sənədləri və materialları rəyçi üçün hazır və əldə edə bilsinlər. Qəfil audit yalnız qeyri-etik və ya qeyri-qanuni fəaliyyət şübhəsi olduqda aparılmalıdır. Şöbə menecerləri auditor tərəfindən təhlükə hiss etməməli, onlara öz sahələrini daha yaxşı idarə etmələrinə kömək etmək üçün onlara dəyərli resurs kimi baxmalıdırlar.

5. Hazır olun. Auditor siyasət və prosedurlar haqqında anlayış və yoxlanılacaq maddələrin siyahısı ilə hazırlanmalıdır. Məsələn, HR auditi işçilərin fayllarına və I-9 uyğunluğuna diqqət yetirə bilər. Auditor nə qədər hazırlıqlı olsa, proses bir o qədər səmərəli olacaq və yoxlanılan sahə üçün bir o qədər az dayanma vaxtı olacaq.

6. İstifadəçilərlə müsahibə keçirin. Auditor işçilərlə müsahibə verməli və onlardan iş prosesini izah etmələrini xahiş etməlidir. İşçinin izah etdiyi kimi prosesi yazılı siyasətdə deyilənlərlə müqayisə edin. Bu addım işçilərin səriştəsi haqqında anlayış əldə etmək və əlavə təlimə ehtiyacı olan sahələri müəyyən etməkdir.

7. Sənəd Nəticələrini təhlil edin. Nəticələri və təcrübədəki hər hansı fərqləri siyasətlərin necə yazıldığına, siyasətlərə nə vaxt riayət edildiyinə və nə vaxt yerinə yetirilmədiyinə dair sənədləşdirin. Buraya müsahibə prosesindən toplanan digər məlumatlar da daxil ola bilər. Yenə də məqsəd uyğunluqdakı boşluqları müəyyən etmək və bu boşluğu aradan qaldırmaq üçün bir yol tapmaqdır.

8. Nəticələr haqqında məlumat verin. Oxunması asan audit hesabatı yaradın. Bu hesabatlar yüksək səviyyəli rəhbərliklə nəzərdən keçirilməli və təcrübəyə uyğunluqda çatışmazlıqlar olan sahələr üçün təkmilləşdirmə planı hazırlanmalıdır.

Siyasətlər və prosedurlar təşkilatların keyfiyyətli məhsul və xidmətləri dəstəkləyən səmərəli və təsirli təcrübələri necə saxlamasıdır. Daxili auditlər təşkilatların məhsul və xidmətlərinin ilk dəfə və hər dəfə düzgün şəkildə çatdırılmasını təmin etmək üçün istifadə etdikləri alətlərdən biridir.

Cavid Rauf oğlu Qasimov
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
javid.qasimov@gmail.com

MİLLİ İQTİSADİYYATIN İNKİŞAFINDA İNTEQRASIYA PROSESLƏRİNİN ROLU

Açar sözlər: qloballaşma, inteqrasiya, davamlı inkişaf, xarici ticarət, spesifik xüsusiyyətlər

Keywords: globalization, integration, sustainable development, foreign trade, specific characteristics

XX əsrin son onilliyində dünya iqtisadiyyatı qloballaşma adlanan inkişaf mərhələsinə qədəm qoydu. Bu prosesdən daha böyük faydanı beynəlxalq maliyyə institutları əldə etmişlər. Qloballaşma çərçivəsində dünyanın bir çox regionlarında da inteqrasiya proseslərinin baş verə bilməsi zərurəti yaranmışdır. İnteqrasiya mövzusunun tədqiq edərəkən, müəyyən etmək lazımdır ki, inteqrasiya dedikdə biz nəyi başa düşürük. Söhbət Avropa İttifaqının nümunəsinə uyğun inteqrasiyadan gedir. Avropa İttifaqı yeganə uğurlu inteqrasiya birliyidir ki, ardıcıl şəkildə birinci mərhələdə azad ticarət zonasının yaradılmasından vahid dövlətə doğru getmiş, beynəlliləşmə və iqtisadi inteqrasiyanın yekun məqsədinə nail olunması yolunda müsbət təcrübələr qazanmışdır. Azərbaycan Respublikası da inteqrasiya proseslərinə qoşularaq, 1992-ci ildən Beynəlxalq Valyuta Fondunun, Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankının üzvüdür. BVF-nin Bakı şəhərində nümayəndəliyi fəaliyyət göstərir. Həmçinin respublikamız 1993-cü ilin sentyabrın 20-də Müstəqil Dövlətlər Birliyinə üzv olmuşdur. Müasir dünyada gedən milli dövlətçilik və inteqrasiya

proseslərinə əsasən MDB-yə inteqrasiyaya nümunə kimi baxılmalıdır. Azərbaycan yaxın qonşuları olan və geniş iqtisadi əlaqələrinin mövcud olduğu Rusiya, Gürcüstan, Orta Asiya dövlətləri ilə regional əməkdaşlıq məsələlərini daima diqqət mərkəzində saxlayır. Yaxın xarici ölkələrlə müxtəlif səviyyəli əlaqələrin qurulması zəruridir. Bu konsepsiya xarici siyasətdə iqtisadi, ticarət amillərinin gücləndirilməsinə səbəb olmuşdur və Azərbaycanın beynəlxalq aləmdəki bütün fəaliyyətinin tərkib hissəsinə çevrilmişdir. Lakin Avropa İttifaqı modeli MDB ölkələrinə nə dərəcədə uyğun gəlir? Apardığımız araşdırmalar göstərir ki, Azərbaycan da daxil olmaqla, heç də bütün MDB ölkələri fəvqəlmilli idarəetmə orqanlarının yaradılmasını zəruri hesab etmirlər. Aydındır ki, MDB ölkələrinin hazırkı sosial-iqtisadi vəziyyəti əvvəlki dövrlərdən çox fərqlənir. Bu o deməkdir ki, Avropa İttifaqının təcrübəsinin MDB ölkələrində tətbiq olunması çətin və uzun bir prosesdir. Müasir dövrdə yeni dünya təcrübəsi “varlıqların kasıblarla” inteqrasiyasının digər yolunu göstərir. Misal üçün, Şimali Amerika Azad Ticarət Sazişi – ABŞ, Kanada və Meksikanın iştirak etdiyi azad ticarət zonası kimi (Əyyubov, 2014).

Azərbaycan üçün inteqrasiyanın əsas faktoru siyasi deyil, iqtisadi məsələlərin həllidir. Bununla yanaşı, neft idxalından gəlirlərin azalması və iqtisadi inkişafın alternativ modellərinin axtarışı zərurəti ilə çoxtərəfli əməkdaşlığın hər hansı formasına cəhdi artıracaq.

Azərbaycan iqtisadiyyatının beynəlmilləşməsi və inteqrasiyasının əsas parametrləri Beynəlxalq Əmək Bölgüsünə əsasən müəyyən olunur. Belə ki, Beynəlxalq Əmək Bölgüsü sayəsində dünya ölkələrinin dünya bazarında istehsal həcminin ümumi göstəricisi müəyyən olunur. Beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya dövlətlər arasında istehsal amillərinin və malların sərbəst hərəkətini nəzərdə tutur. İqtisadi inteqrasiya yolunda olan Azərbaycan Respublikası siyasi cəhətdən müstəqil

olmaqla, iqtisadi cəhətdən qarşılıqlı asılı vəziyyətdə olur. Azərbaycan Respublikasının regional iqtisadi birliklərində fəaliyyətini nəzərdən keçirdikdə məlum olur ki, coğrafi-nəqliyyat mövqeyi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İqtisadi əməkdaşlığın mühüm istiqamətlərindən biri də ölkələrin iqtisadi inkişaf səviyyəsi ilə bağlıdır. Yaxın iqtisadi əməkdaşlıq daha çox eyni iqtisadi inkişaf səviyyəsində olan dünya ölkələri arasında özünü göstərir. Azərbaycan dövlətinin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasında İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının da xüsusi rolu vardır. Təşkilata aşağıdakı ölkələr daxildir: Azərbaycan, İran, Türkiyə, Əfqanıstan, Pakistan, Qırğızıstan, Özbəkistan, Türkmənistan, Qazaxıstan, Tacikistan. İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının tərkibində proqram, tədbir və layihələrin icrasına nəzarət edən 8 komitə fəaliyyət göstərir. Bu komitələrdə iştirakçı ölkələrin iqtisadi inkişafında mühüm rol oynaya bilən layihə və proqramlar işlənilib hazırlanır, onlara uzunmüddətli inkişaf perspektivlərini, region dövlətləri üçün əhəmiyyətə malik olan prioritet sahələrini müəyyənləşdirir.

Azərbaycan Respublikası XXI əsrin astanasında beynəlmilləşmə və inteqrasiya proseslərindəki öz inkişafını davam etdirməklə yadda qaldı və yeni əsrdə də bu inkişaf tempindəki nailiyyətləri davam etdirdi. Belə ki, 2001-ci ilin yanvar ayının 27-də Avropa Şurasının Parlament Assambleyasına 43-cü dövlət kimi üzv qəbul olunmuşdu. Bunu Azərbaycan iqtisadiyyatının regional iqtisadi inteqrasiyada gercəkləşmiş uğuru kimi göstərmək olar. Ölkədə investisiya qoyuluşlarının hüquqi və iqtisadi prinsiplərinin müəyyən edilməsi Azərbaycan iqtisadiyyatında xarici maddi və maliyyə ehtiyatlarının, qabaqcıl texnika və texnologiyaların, idarəetmə təcrübəsinin cəlb olunmasına, onlardan səmərəli istifadə olunmasına yönəlmişdir və xarici investorların hüquqlarının müdafiəsinə təminat verir. Xarici kapitalın cəlb olunması üçün edilən güzəştlər ölkəyə investisiya axını üçün təməl

qoymuşdur. İqtisadi proqnozlara əsasən Azərbaycanın ildə təxminən 20-25 mlrd. dollarlıq xarici kapitala ehtiyacı vardır. “Əsrin müqaviləsi” olan məlum neft kontraktlarından sonra milli iqtisadiyyatın inkişafının neft amili üzərində qurulmuşdur. Belə ki, ölkəyə daxil olmuş xarici kapitalın mühüm hissəsi neft müqavilələri ilə bağlıdır. Azərbaycan xarici investisiyaların cəlb edilməsi sahəsində bəzi tədbirlər həyata keçirsə də, dövlətin apardığı iqtisadi siyasətdən asılı olaraq, maraq və məqsədlərini tam ifadə edən ümumi investisiya proqramının hazırlanmasına ehtiyac vardır. Bu proqramın həyata keçirilmə metodları aydınlaşdırılmalı və iqtisadiyyatın bütün sahələri əhatə olunmalıdır. İqtisadi həyatın beynəlmilləşməsi, Azərbaycanın müasir dünya ilə inteqrasiyasının bütün istiqamətlərində yeni imkanlar yaratmaqla yanaşı, yeni problemlər, bəzən də təhlükələr yaratmaqdadır. Bu imkanlardan səmərəli istifadə edilməsi, mövcud problem və təhlükələrin vaxtında aşkara çıxarılıb öyrənilməsi bu gün Azərbaycan üçün həyati əhəmiyyət kəsb edən aktual məsələlərdəndir.

Ədəbiyyat

1. Əyyubov, V.S., Tağıyev, A.M. (2014). Milli iqtisadiyyatın tənzimlənməsi. Dərs vəsaiti. Bakı: Avropa nəşriyyatı.

Cəlal Vidadi oğlu Aslanov
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
jalalasanov219@gmail.com

MÜASİR ŞƏRAİTDƏ VERGİ NƏZARƏTİNİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİ YOLLARI

Açar sözlər: maliyyə nəzarət sistemi, vergi siyasəti, maliyyə meneceri, vergi uçotu, bazar iqtisadiyyatı

Keywords: financial control system, tax policy, financial manager, tax accounting, market economy

Ölkəmizdə bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinin bərqərar olması və dünya təsərrüfat sistemində inteqrasiya prosesinin gücləndiyi, habelə maliyyə-vergi nəzarətinin möhkəmləndirilməsi aparıcı yer aldığı dövlət siyasətində müasir məqamda idarəetmənin başlıca elementi hesab edilən bu nəzarət növünün rolu getdikcə önəmli yer tutur. Təsadüfi vəziyyət deyil ki, mövcud məqamda maliyyə şəffaflığının təmini, mövcud olan nəzarət vasitələrinin təkmillinə və ümumi şəkildə maliyyə intizamının gücləndirilməsinə böyük töhvə verilir, sınaqdan uğurla çıxmış beynəlxalq praktikadan faydalanmaqla iqtisadi yüksəlişi ləngidən, qanunlara əməl etməyən və yekunda sosial ədalətsizlik yaradan korrupsiya əleyhinə mübarizə tədbirləri son dövrlərdə ölkə prezidentinin imzaladığı sərəncamlarda da öz parlaq nümunəsini tapmış olur.

Vergi nəzarəti dövlətin səlahiyyət daşıyan orqanlarının tam və hədəfönlü işini özündə ehtiva edən vergitutma sahəsində mövcud qanunvericiliyin tələblərinə söykənir və rezidentlərin vergi öhdəliklərinə dair tələblərin icrası ilə əlaqədar məlumatların yığılması və analizinə istiqamətlənib. Bu tip nəzarətin ali məqsədi vergi qanunvericiliyində yol verilmiş

pozultuların çevik aşkarlanması, onların qarşısına qətiyyətlə sədd çəkilməsi və bunun yekununda bütöv biznes subyektlərindən ötrü bərabərliyi və ədaləti özündə təcəssüm edən münasib vergi mühitinin formalaşdırılmaqdır.

Dövlətin iqtisadiyyata təsiretmə gücünə məxsus nəzarət sisteminin ən təsirlisi sayılan maliyyə-vergi nəzarətinin başlıca hədəfi maliyyə ehtiyatlarının yaranması və səmərəli şəkildə məsrəfi prosesinin yetərinə görülməsinin təminə nail olmaqdan ibarətdir. Rastlaşdığımız arzuolunmaz maliyyə böhranı zamanında maliyyənin yeri və vəzifəsinin daha da önəmli müstəviyə qalxdığı üçün maliyyə-vergi nəzarətinin rolu əhəmiyyətli şəkildə çoxalır. Belə olan tərzdə inzibati amiliyə söykənən iqtisadiyyatdan fərqlənən demokratik idarəçilik prinsiplərinə söykənən bazar iqtisadiyyatı münasibətləri dövründə dövlətin iqtisadi sferada funksiyaları əhəmiyyətli səviyyədə məhdudlaşır, dövlət iqtisadiyyata müstəqillik tədqim edir. Maliyyə-vergi nəzarəti məhfumunun izahında alimlər arasında yekdil fikirə rast gəlmir. Vergi nəzarəti təsərrüfatçılıq mexanizminin vacib ünsürü hesab edilməklə dəyər xarakterinə malikdir. K.S.Belskinin qənaətinə görə, vergi sistemi – vergitutma sferasında bəlli prinsiplərə söykənən qarşılıqlı əlaqədar elementlərin, vətəndaşların vergi ödəmə bacarığının, vergi və yığımların qanunla müəyyənləşdirilmiş sisteminin, vergi inzibatçılığının və dövlət səmtdən tətbiqi gerçəkləşən vergitutma metodlarının toplusudur (Kəlbəyev, 2012: 55).

Hesab edirik ki, Azərbaycanda həyata keçirilən vergi nəzarəti alətləri dövrün tələblərinə və yeni çağırışlara tələblər səviyyəsində cavab vermir. Mütərəqqi beynəlxalq təcrübədə isə, artıq bir neçə ildir ki, Azərbaycanda hələ də tətbiq edilməyən yeni mexanizmlərdən istifadə olunur. Məsələn, dünya üçün yeni bir standartda çevrilən İrlandiyanın artıq neçə ildir tətbiq etdiyi elektron audit modelini buna misal göstərə

bilərik. Klassik NK aparatları vasitəsilə isə vergidən yayınma hallarına qarşı effektiv mübarizə aparmaq mümkün deyil.

Gəldiyimiz nəticələrdən biri də, Azərbaycanda tətbiq olunan vergi dərəcələri, cərimə və sanksiyaların sabit dərəcə ilə tətbiqinin törətdiyi mənfi hallarla bağlıdır. Hesab edirik ki, vergi dərəcələrinin fəaliyyət növü, regional xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla differensiallaşdırılmaması iqtisadi fəaliyyətin diversifikasiyalaşması və regionların inkişafı istiqamətində mənfi nəticələr doğurur. Eyni zamanda elektron ticarətin ənənəvi ticarətlə eyni dərəcə ilə vergiyə cəlb olunması bu sahənin inkişafında ciddi maneəyə çevrilməkdədir.

Şirkətin vergi siyasəti onun maliyyə siyasətinin mühüm elementi sayılır. Vergilər – ictimai-təsərrüfat həyatının ayrılmaz tərkib hissəsidir. Vətəndaşların sosial rifahı, müəssisə və təşkilatların və bütövlükdə dövlətin fəaliyyəti vergilərdən əhəmiyyətli dərəcədə aslıdır. Vergilər tarixən dövlətin yaranması və bir sıra ümumdövlət funksiyalarının yerinə yetirilməsi ilə əlaqədardır. Vergiləri yalnız pul münasibətlərinə aid etmək olmaz. Vergilər hər şeydən əvvəl, ictimai ehtiyatları maliyyələşdirmək üçün ümumdövlət fondunun yaradılması məqsədilə ümumi daxili məhsulun (ÜDM) yenidən bölüşdürülməsi prosesində qurulan maliyyə münasibətlərinin məcmusudur. Vergilərin sosial-iqtisadi inkişafa təsiri birbaşa deyil, vasitə ilə, həm də müəyyən gecikmələrlə baş verir. Çünki dövlət tərəfindən ümumi daxili məhsulun bölüşdürülməsi və yenidən bölüşdürülməsi vasitəsilə həyata keçirilir.

Bu təkcə büdcəyə mədaxil hesabına xərclərə mümkün qənaətlə deyil, xüsusilə də şirkətin ümum təhlükəsizliyi ilə əlaqədardır. Vergi planlaşdırılmasının zəruriliyi vergi ödəyicisinin statusundan, onun maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin istiqamətləri və nəticələrindən, müəssisəsinin yerləşdiyi yerdən və təşkilati strukturundan asılı olaraq müxtəli vergi rejimi nəzərdə tutan müasir vergi qanunvericiliklə müəyyən

edilmişdir. Vergi planlaşdırılması şirkətin maliyyə-təsərrüfat işinin strateji planlaşdırılması metodlarının tətbiqi nəticəsində vergi ayırmalarının azaldılmasının müxtəlif qanuni sxeminin işlənilməsi və tətbiqindən ibarətdir.

Mövcud maliyyə strukturunun vəziyyətinin, onun fəaliyyət şəraitinin müəyyən edilməsi və real inkişaf istiqamətlərinin proqnozlaşdırılması məqsədilə onun müayinəsi reallaşır. Maliyyə uçotu – şirkətə məxsus maliyyə hesabatının tam hazırlanmasının başa çatdırılması prosesidir, bundan isə özlüyündə istər daxili, istərsə də xarici istifadəçilər faydalanır. Maliyyə hesabatının başlıca hədəfi və vəzifəsi investisiya yatırımı və kreditlərin verilməsinə dair qərarların qəbulu, istifadəçilərin pul axınlarının gələcək hərəkətini qiymətləndirməyə yardımçı olmaq, iqtisadi resurslardakı dəyişiklikləri özündə təcəssüm etdirmək üçün yarıyan informasiyalar təqdim etməkdən ibarətdir.

Bu gün maliyyə-vergi nəzarətinin səmərəliliyini artırmaqdan ötrü araşdırma apardığımız sahədə təkə müasir texniki avadanlıqlara yox, habelə bu sferada fəaliyyətin gerçəkləşdirən mütəxəssis kadrların xüsusi hazırlıq səviyyəsinə böyük lüzum hiss olunur. Bir məqamı vurğulamaya ehtiyac var ki, mövcud mülki qanunvericiliyi təkmilləşdirmədən strateji sahələr içərisində önəmli yerlərdə qərarlaşan maliyyə nəzarəti sisteminin inkişafına yiyələnmək real görünür.

Ədəbiyyat

1. Kəlbəyev, Y.A. (2012). Vergi siyasətinin konseptual əsasları və praktiki aspektləri. Bakı: “İqtisadiyyat Universiteti” Nəşriyyatı, 488 s.

Cəmilə Ələkbər qızı Məmmədli
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
camilamammadli@gmail.com

KLASSİK VƏ BULUD TEXNOLOGİYALI UÇOTUN MÜQAYİSƏSİ

***Açar sözlər:** bulud texnologiya, uçot, mühasib, rəqəmsal transformasiya, biznes*

***Keywords:** cloud technology, accounting, accountant, digital transformation, business*

Müəssisələrin əksəriyyəti məlumat toplamaq, toplanmış məlumatları təhlil etmək və bu təhlilin nəticələrini hesabat formasına salmaq üçün kompüterlərdən, müasir texnologiyalarda geniş istifadə edir. İnformasiya texnologiyalarından bu şəkildə istifadə biznesdə mühüm struktur dəyişiklikləri etməklə yanaşı, informasiya dövriyyəsinin sürətini də artırmışdır. İnformasiya texnologiyalarının istifadəsi sayəsində biznes fəaliyyətinin həyata keçirilməsində istifadə edilən əməliyyatların xərcləri azalır. Müəssisələrdə informasiya texnologiyalarının istifadəsi ilə tranzaksiya xərclərinin əhəmiyyətli dərəcədə azaldılması aşağıdakı kimi göstərilə bilər: Dəftərxana ləvazimatlarının maya dəyərinin azalması, istehsal müddətlərinin qısaldılması, mal-qara xərclərinin azalması, daxili və xarici təşkilatlar arasında əlaqənin azalması, pul köçürmələrində xərclərin azalmasını misal kimi göstərmək olar.

Mühasibat uçotu məlumatlarının toplanması və saxlanması, bu toplanmış məlumatların işlənməsi və müvafiq hesabatlar verilməsi kimi mərhələlər informasiya texnologiyaları ilə həyata keçirilir.

Müəssisələrin mühasibat uçotu informasiya sistemlərində, işgüzar fəaliyyətdə daha çox istifadə olunan informasiya texnologiyaları və bulud informasiya şəbəkəsindən istifadə olunmağa başlanmışdır.

Beləliklə, ənənəvi mühasibat paketi proqramlarından istifadəyə tələbat azalıb və bulud hesablamalarına əsaslanan mühasibat proqramlarına tələbat artıb. Bəs, ənənəvi uçotla bulud texnologiyalı uçotun fərqi nədir?

Bulud hesablamalarına əsaslanan mühasibat uçotu bulud hesablamaları və mühasibat uçotu konsepsiyalarının birləşməsidir və mühasibat uçotu prosesində bulud hesablamalarından istifadəni izah edən konsepsiyadır. Bulud hesablamalarına əsaslanan mühasibat uçotu üçün istifadə edilən proqram sayəsində sistemdən istifadə edərək hesablarını saxlayan işçilərə/müəssisələrə internet üzərindən proqram təminatına daxil olmaq, məlumat daxil etmək və paylaşmaq imkanı verir. Eyni zamanda bulud hesablama əsaslı mühasibatlığın istifadəsi üçün internet tələb olunur. Çünki istifadə olunan bulud hesablama əsaslı mühasibat proqramı yalnız internet vasitəsilə əldə edilə bilən proqramdır.

Bulud uçotu anlayışı ilə adlandırılan yeni mühasibat uçotu konsepsiyasını ənənəvi mühasibat uçotu ilə müqayisə etdikdə, bulud uçotunun müəssisələr üçün əhəmiyyətli rahatlıq və böyük üstünlüklər təmin etdiyi görünür.

Son illərdə müəssisələr üçün mühasibat uçotu informasiya sistemlərində təhlükəsizlik, məlumatların saxlanması və ehtiyat nüsxəsinin çıxarılması, sürətli yeniləmələr və texnoloji inkişaf sayəsində insan resurslarının ixtisarinin gətirəcəyi maddi üstünlüklər səbəbindən mühasibat uçotu informasiya sistemi ilə bağlı texnologiyaların inkişafına tələbat yaranmışdır. Buna görə də internet texnologiyasının inkişafı ilə eyni vaxtda ənənəvi mühasibat uçotu informasiya sistemləri rəqəmsal təbiiqlərlə əvəz edilmişdir.

Bulud texnologiyalı uçot istənilən yerdən tələb olunan şəbəkəyə çıxış təklif edir. Bulud hesablamaya əsaslanan mühasibat uçotunun ənənəvi idarə olunan mühasibat uçotu sistemindən daha bir üstünlüyü ondan ibarətdir ki, bulud hesablamalarına əsaslanan mühasibat uçotu sisteminə giriş, məsrəflərə nəzarət daha asandır və təchizat zənciri tərəfdaşları arasında əməkdaşlıq üçün potensial təmin edir. Bulud hesablamalarına əsaslanan mühasibat uçotunun bir çox üstünlükləri ilə yanaşı bəzi çatışmazlıqları da var. İctimai bulud vasitəsilə işləyən bulud hesablamalarına əsaslanan mühasibat proqramı məlumatların bir hissəsinin üçüncü tərəf baxımından arxivləşdirilməsini tələb edir. Bulud mühitində məlumatların saxlanması məlumatların harada yerləşdirildiyi və necə istifadə edildiyi sualını doğurur. Bu, məlumatlara nəzarəti itirmək qorxusunu özü ilə gətirir. Seçilmiş bulud xidməti provayderinin ayrıldığı və başqa bulud provayderinə keçdiyi bir vəziyyətdə iqtisadi və performans riskləri yaranır.

KOS-lar üçün bulud hesablamalarına əsaslanan mühasibat uçotunun üstünlükləri və çatışmazlıqları:

- Aşağı qiymət: Bulud hesablamalarında proqram və aparatın tətbiqi xərcləri aşağıdır. Şirkətlər çoxlu sayda istifadəçi ilə bulud hesablama tətbiqinə daxil olub istifadə etsələr də, adətən aylıq abunə haqqı ödəyirlər.

- Təhlükəsizlik: Bulud provayder şirkətləri öz məhsullarını yüksək səviyyəli təhlükəsizliklə istifadəçilərə təklif edirlər.

- İş axını: Bulud hesablamalarında sistemə yeni proqram təminatının əlavə edilməsi sadə prosesdir. Bulud hesablamasının xidmət təminatçısı tez-tez yeniləmələr edir. Biznesini genişləndirmək istəyən şirkətlər beləliklə daha çox informasiya resurslarına tez və asanlıqla daxil ola bilərlər (Miseviciene, 2012: 14-21).

- Daha asan idarəetmə: Bulud hesablamalarına əsaslanan mühasibat proqramlarına daxil olmaq üçün veb brauzer

kifayətdir. Bütün istifadəçilər eyni proqramı əldə edirlər. Real vaxt ehtiyat nüsxəsi sayəsində məlumat itkisinin qarşısı alınır.

- Qlobal Giriş: İnformasiyaya çıxışı olan şirkətin tərəfdaşları, işçiləri və ya müştəriləri ofis mühitində olmadan istənilən yerdən məlumat əldə edə və yeniləyə bilirlər.

- Satılmadan əvvəl bulud əsaslı hesablama proqram təminatı təklif edən şirkətlər müştərilərinə məhsullarının demo adlanan sınaq versiyalarının istifadəsinə və onlar üçün uyğun olub-olmamasına qərar verməyə imkan verir.

- Təhlükəsizlik: Bulud hesablama məxfilik sahəsi üçün əhəmiyyətli risklər yaradır.

- İnternet xətası: İnternet kəsilsə, mühasib məlumatlara birbaşa daxil ola bilməz.

- Nəzarətin itirilməsi: Şirkət proqram təminatına nəzarəti itirəcək və xidmət təminatçılarının saxlanması, yenilənməsindən və idarə olunmasından asılı olacaq.

Ədəbiyyat

1. Miseviciene, C.C. (2012). “Cloud-Computing Based Accounting for Small yo Medium Sized Business”. Inzenerine Ekonomia-Engineering Economics, 1(23), p.14-21.

Aişə Ramil qızı Vahidova
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və
İncəsənət Universiteti
magistrant
vahidovaaisha@gmail.com

AZƏRBAYCANDA KİNO-FOTO ARXIVİNİN İNKİŞAF YOLU

Açar sözlər: *arxiv, kino sənədlər, foto sənədlər, arxiv fondu, kino lentlər*

Keywords: *archive, film documents, photo documents, archival fund, movie tapes*

Azərbaycan Respublikasında arxiv işinin nizamlanması və bu sahədə yeniliklərin tətbiq olunması 1999-cu il 22 iyun “Milli Arxiv Fondu haqqına” qanuna əsaslanmışdır. Həmin qanunda arxivlər və onların idarə olunması, sənədlərlə istifadənin düzgün təşkili ilə bağlı geniş məlumatlar 5 fəsil və 23 maddədə öz əksini tapmışdır. Azərbaycanda mövcud olmuş digər arxivlər kimi kino-foto sənədləri arxivinin də özünəməxsus tarixi yolu mövcuddur.

Azərbaycan SSR Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin 1926-cı il 17 iyul tarixli “İnqilab tarixinin öyrənilməsi üçün əhəmiyyətli olan kino və foto sənədlərinin neqativlərinin Azərbaycan SSR Mərkəz Dövlət Arxivinə təhvil verilməsi haqqında” qərarı ilə Azərbaycanda kino-foto sənədlərinin toplanması və qayğısına qalınması barədə əməli addım atılmış oldu. 1931-ci il 19 may “Azərbaycan SSR Mərkəzi Dövlət Arxivinə verilən fotoneqativlər barədə” qərar isə respublikamızda arxiv işinin təşkili üçün xüsusi əhəmiyyətli olmuşdur. Beləliklə, Azərbaycanda mövcud olan və ölkəmizin ictimai-siyasi və mədəni-tarixi ilə bağlı olan qiymətli foto sənədlər, kino lentlər

Vahid Dövlət Arxiv Fondunun tərkibinə daxil edilmişdir. Həmçinin verilən qərarlara əsasən, respublikanın bəzi təşkilatları və vətəndaşlarında saxlanılan dəyərli kino lentlər və fotoların fonda təhvil verilməsinə başlanılmışdır. Bu məsələ ilə bağlı xüsusi təlimat verilmiş və Mərkəzi Dövlət Arxivi kino-foto sənədlərin qəbuluna başlamışdır. 1930-cu ilin aprelin 19-da Azərbaycan Oktyabr İnqilabi və Sosializm quruculuğu Mərkəzi Dövlət Arxivinin təşkilində müvafiq sənədlər əsasında fotosənədlər şöbəsi yaradılmışdır. 1943-cü ildə isə adı çəkilən şöbənin sənədləri əsasında Azərbaycan SSR Mərkəzi Dövlət kinofotofono sənədləri arxivi müstəqil fəaliyyətə başlamışdır. 1968-ci ilin aprel ayında Azərbaycan SSR Mərkəzi Dövlət Səs Yazıları Arxivi yaradıldığına görə fono sənədlər həmin arxivə təhvil verilmişdir. Məhz bu hadisədən sonra, 1968-ci ildə arxivin adında dəyişiklik edilərək, Azərbaycan SSR Mərkəzi Dövlət Kino-Foto Sənədləri Arxivi adlandırılmışdır. Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra bütün sahələrdə olduğu kimi arxiv sahəsində də müəyyən dəyişikliklər həyata keçirilmişdir. 1994-cü ildə arxivin adı dəyişdirilərək Azərbaycan Respublikasının Dövlət Kino-Foto Sənədləri Arxivi (ARDKFSA) adlandırılmışdır (Rəsulov, Həsənov, 2019: 236).

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Kino-Foto Sənədləri Arxivində Azərbaycanın ictimai-siyasi, iqtisadi və mədəni həyatı ilə bağlı hadisələri özündə əks etdirən kino-foto sənədləri, həmçinin bir sıra dövlət, mədəniyyət, ictimai xadimlərin həyat və yaradıcılıqları, müharibələrdə iştirak etmiş şəxslərin həyatları ilə bağlı dəyərli mənbələr mühafizə olunur. Habelə, Azərbaycanın keçdiyi tarixi inkişaf yolu, məsələn, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti qurucularının, xaricə təhsil almaq üçün AXC tərəfindən göndərilmiş şəxslərin, ordu generallarının, Sovet dövründə ölkəmizin sənayesinin, kənd təsərrüfatının, fabrik və zavodların, təhsil müəssisələrinin

tikilməsi, onların fəaliyyətini əks etdirən fotolar və kino xronikaları, sənədli filmlər, foto sənədlər saxlanılır və qorunur. Habelə, 1990-cı illərdə Azərbaycanda baş verən siyasi hadisələr, milli azadlıq hərəkatını əks etdirən kino-foto materiallar Heydər Əliyevin quruculuq sahəsində Azərbaycan SSR və Azərbaycan Respublikasında fəaliyyəti ilə bağlı kino və foto sənədlər mühafizə olunur. ARDKFSA mütəmadi olaraq yeni sənədlərlə komplektləşdirilir, arxivi elmi-məlumat bazası materiallarla təmin olunur (2).

Ədəbiyyat

1. Rəsulov, Ə., Həsənov, H. (2019). Azərbaycan Respublikasında arxiv işi. Bakı: Elm və təhsil, s.263.
2. <http://milliarxiv.gov.az/az/ardkfsa>

Aytac Əhmədəli qızı Məmmədova
Lənkəran Dövlət Universiteti
magistrant
1999aytacmemmedova@gmail.com

SAVAD TƏLİMİNİN ŞAĞIRDLƏRİN HƏYATINDA ROLU

Açar sözlər: şagird, savad təlimi, nitq inkişafı, məntiqi
çalışmalar, məzmun xətti

Keywords: pupil, literacy training, speech development,
logical studies, content line

Ana dili ibtidai siniflərdə təlim fənlərinin əsasıdır. Şagirdlərin lüğət ehtiyatının dəqiqləşdirilməsi və zənginləşdirilməsində “Azərbaycan dili” dərslisinin mühüm rolu vardır. Savad təlimi dövründə şagirdlərin lüğət ehtiyatının zənginləşdirilməsində “Azərbaycan dili” dərslisinin müxtəlif səhifələrindəki şəkillərin, didaktik və məntiqi çalışmaların imkanlarından bacarıqla istifadə edilməsi müəllimdən səy və əmək tələb edir. Müəllim hər bir şagirdin diqqətini cəlb etməli, öyrənilən sözlərin mənasının dəqiqləşdirilməsi, həmin sözlərin nitqdə fəallaşdırılması, lüğətin təmizliyinin qorunması qayğısına qalmalıdır. Şagirdlər ana dilinə yiyələnmədən, onun incəliklərinə bələd olmadan digər fənlər üzrə proqram materiallarını müvəffəqiyyətlə mənimsəyə bilməzlər.

Ana dili xarakteri etibarilə integrativ fəndir. Hər bir tədris fənni praktik şəkildə startı Ana dili fənnindən götürür. Şagirdlərdə nitq mədəniyyətinin formalaşdırılmasında Ana dili fənni aparıcı mövqe tutur. Fənnin məzmunu dinləyib-anlama, danışma, oxu, yazı və dil qaydaları məzmun xətlərindən ibarətdir. Hər bir məzmun xətti üçün ayrı-ayrı məzmun standartları müəyyən edilmişdir. Müasir dərslikdəki materiallar

da bu məzmun xətlərini əhatə edir. Əvəllər “Ana dili” dərsliyi 2 kitabdan ibarət idi: “Oxu” və “Azərbaycan dili”. İndi isə ibtidai siniflər üçün fənn kurikulumu əsasında yazılan “Azərbaycan dili” dərsliyi mövcuddur.

Dərslük I sinifdə savad təlimiminin başlanğıcı və əsasıdır. “Azərbaycan dili” termini altında savad təlimi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Məhz təlimin bu mərhələsi uşağın gözünü həyata açır. Bu dövrdə uşaq ilkin oxu və yazı texnikasına yiyələnir, ilkin oxu və yazı vərdisləri qazanır. Adətən savad təlimi dilimizin əlifbasında olan 32 hərfi tanımaq, onların köməyi ilə oxumağı və yazmağı öyrənmək kimi başa düşülür. Bu dövrün başqa vəzifələri haqqında ana dilinin tədrisinin başlıca prinsipinin nitq inkişafı olmasından dəfələrlə yazılmasına baxmayaraq, həmin yazıları oxuyan və oxumayanların əksəriyyəti, demək olar ki, yuxarıda deyilən qənaətdədirlər. Yaddan çıxarırlar ki, savad təliminə kommunikativ-idrak əsasında baxılmalıdır.

Savad təlimi dövründə ilkin oxu təlimi səs təhlil-tərkib metodu ilə aparılır. Səs ayrılıqda deyil, heca tərkibində təqdim olunduğundan bu metodu səs-heca, təhlil-tərkib metodu da adlandırmaq olar. Həmin metodun tətbiqini asanlaşdırmaq, oxu təliminin əsasını möhkəm qoymaq məqsədilə əlifba təliminə hazırlıq dövründə fonematik təhlilə geniş yer verilməlidir. Nitqdən cümlənin götürülüb sözlərlə ayrılması, cümlədə sözlərin sayının və ardıcılığının müəyyənləşdirilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Şagirdlər həmin dövrdə sait və samit haqqında ilkin anlayışlara yiyələnirlər. Sözlərdə saitin asanlıqla uzanması, samitin isə uzanmamasını dərk edirlər. Savad təliminin birinci günündən oxu təlimi yazı təlimi ilə paralel gedir. Yazı ləvazimatı ilə tanışlıq, qaməti düzgün saxlamaq, partada düzgün əyləşmək, dəftəri düzgün qoymaq, yazarkən qələmi düzgün tutmaq, barmaq və bilək əzələlərini möhkəmləndirmək, yazının gigiyenasına verilən tələblərə əməl

etmək lazımdır. Savad təlimi yeni sistemdə şərti və real olmaqla müxtəlif ünsiyyət situasiyasından başlanır. Bu situasiya I sinif şagirdlərinin kommunikativ nitq qabiliyyətinin inkişafı üçün daha əlverişli şərait yaradır, dilin ən mühüm ünsiyyət vasitəsi olaraq insanların fikri və mənəvi fəaliyyətinin ən vacib aləti kimi dərk edilməsinə kömək göstərir. Məhz ünsiyyət situasiyasında birincilər ilk dəfə dil həqiqətlərini söz, cümlə və mətn vasitəsi ilə dərk etməyə başlayırlar.

Savad təlimi dövründə şagirdlərin fəallığını təmin etmək üçün onlarla fərdi işin təşkili son dərəcə mühüm əhəmiyyətə malikdir. İlk günlərdən hazırlıqsız uşaqların təlimdə geridəqalma hallarının aradan qaldırılması üçün tədbirlər görülməsi hər bir şagirdin fərdi və frontal işdə gücü çatan səviyyədə müstəqil işləməsi təmin olunmalıdır.

Əhməd Etibar oğlu Əhmədli
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
axmedaxmedov986@gmail.com

İNFORMASIYA TEXNOLOGİYALARININ MALİYYƏ HESABATLARINDA ROLU

***Açar sözlər:** informasiya texnologiyaları, maliyyə modelləşdirmə, fintech, optimallaşdırma, rəqəmsal alətlər*

***Keywords:** information technology, financial modeling, fintech, optimization, digital tools*

İnformasiya texnologiyaları maliyyə xidmətləri göstərən müəssisələrə, xüsusən də maliyyə hesabatlarına böyük təsir göstərmişdir. İnformasiya texnologiyalarını əhatə edən getdikcə artan innovasiyalar, maliyyə hesabatlarının keyfiyyətini artırdı və maliyyə hesabatlarının daha dəqiq və oxunaqlı şəkildə hazırlanmasına şərait yaratdı. İnformasiya texnologiyaları maliyyə hesabatlarının verilməsi proseslərinin daha səmərəli vaxta malik olmasında, yer məhdudiyətlərinin aradan qaldırılmasında və məlumatın bütün istifadəçilər üçün daha əlçatan olmasında əsas oyunçudur. Bundan əlavə, informasiya texnologiyaları tapşırıqların necə yerinə yetirildiyinə və rəqəmsallaşmağa təsir göstərmişdir. Texnologiyanın maliyyə hesabatlarına təsirinə nəzər salaq.

Bir çox maliyyə şirkətləri üçün əsas hesabat prosesi məlumatların əl ilə yığılmasından və hesabatların nəzərdən keçirilməsindən ibarətdir. Effektiv və faydalı maliyyə hesabatı Keyfiyyət Xüsusiyyətləri (Qualitative Characteristic) kimi tanınan spesifik məlumat və xüsusiyyətləri ehtiva etməlidir. Bunlara daxildir:

- ✓ Etibarlılıq (Reliability) – qərəzsiz və ya yanıltıcı məzmun olmadan tamamlanmış və dürüst məlumatlar;
- ✓ Anlaşılabirlik (Understandability) – rahat, asanlıqla əldə edilə bilən və idarə oluna bilən məlumatlar;
- ✓ Müqayisəlilik (Comparability) – uyğun və sabit məlumatlar;
- ✓ Müvafiqlik (Relevance) – təsdiqlənmiş, gözlənilənə uyğun və xüsusi seçilmiş məlumatlar.

Bəzi texnoloji məhdudiyyətlərə görə, aktualıq və etibarlılıq həmişə standartlara uyğun gəlmir və bəzi hallarda hətta mümkün deyildir. Əvvəllər istifadəçilər bir çox iş qərarlarına təsir edə biləcək hadisələr haqqında məlumatları həftələr, bəlkə də aylar sonra alırdılar. Belə gec hesabatlarla istifadəçilərin ehtiyacları ödənilmirdi və təmin edilmirdi. Bu gün olduğu kimi maliyyə texnologiyası ilə real vaxt məlumatlarının qəbulu çox mümkündür və biznes qərarlarını əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırmağa fokuslanılmışdır.

Müasir bazar görünməmiş sürətlə hərəkət edir. Rəqabət üstünlüyü əldə etmək və saxlamaq istəyən şirkətlər getdikcə daha çox səmərəlilik, sürət, dəqiqlik və şəffafıq əldə etməyə kömək edəcək rəqəmsal həllər axtarırlar. Nəticə etibarlı ilə, maliyyə hesabatlarına ənənəvi yanaşma – böyük bir heyətdən əhəmiyyətli əmək tələb edən uzun, çətin proses tarixə qovuşmaqdadır.

Baş maliyyə inzibatçıları (CFO) və digər maraqlı tərəflər nəticələri mümkün qədər tez və bir çox hallarda real vaxtda çatdırmaq üçün maliyyə mütəxəssislərindən hesabat proseslərinin optimallaşdırmasını gözləyirlər (məsələn, kreditör borcları hesabatı). Onlar daha yaxşı qərar qəbul etmək, istifadə edə biləcəkləri işlək biznes anlayışları üçün əldə edə biləcəkləri maliyyə məlumatlarına ehtiyac duyurlar.

Deloitte-in 2016-cı ildə 600-dən çox CFO və digər yüksək səviyyəli maliyyə mütəxəssisləri arasında apardığı sorğuda

iştirak edənlərin 53%-i məlumatların keyfiyyətinin təşkilatlarında problem olduğunu bildirdi. Maliyyə hesabatlarında rəqəmsal transformasiyanın təşkili üçün müəssisələrdə bu dəyər 80%-ə yüksəldi.

Deloitte-in araşdırması göstərdi ki, optimallaşdırma və modelləşdirmədən istifadə etməklə – yeni texnologiyalar və onların müvafiq funksionallıqları ilə birlikdə – maliyyə funksiyası üzrə komanda üzvləri vaxtlarını və enerjilərini hesabat verməyə sərf etmək əvəzinə, birbaşa bizneslə qarşılıqlı əlaqədə olmağa imkan yaranır. Sorğuda iştirak edənlərin yalnız 35%-i öz cari texnologiya səviyyəsini, effektiv maliyyə hesabatını və təhlilini dəstəkləyir. Əslində, sorğu iştirakçıları öz maliyyə funksiyalarının vaxtlarının təxminən yarısını (48%) maliyyə hesabatlarının yaradılması və yenilənməsinə, beşdə birinin isə (18%) bu nəticələrin maraqlı tərəflərə çatdırılmasına sərf etdiyini bildiriblər.

Maliyyə və hüquqi uyğunluğu mühasibat uçotu standartlarına təmin etməklə yanaşı, hər hansı bir təşkilatda maliyyənin oynadığı ən mühüm rollardan biri biznes anlayışlarının təmin edilməsidir. Getdikcə daha aydın oldu ki, yeni texnologiyalara dəstək və investisiya olmadan şirkətlər təzə və işlək ikən bu fikirləri toplamaq və istifadə etmək üçün mübarizə aparacaqlar. Süni intellekt, xüsusən də maşın öyrənməsi (Machine learning), proseslərinin avtomatlaşdırılması və qabaqcıl məlumat analitikası kimi güclü və innovativ rəqəmsal transformasiya texnologiyalarını mənimsəməklə maliyyə liderləri sürət, dəqiqlik, şəffaflıq və faydalılığa üstünlük vermək üçün maliyyə hesabatları prosesini yenidən müəyyənləşdirirlər.

Maliyyə funksiyası çərçivəsində bu texnologiyaların istifadəsi ağlabatan olaraq maliyyə texnologiyası və ya fintech (Financial Technologies) hesab edilə bilər və onlar dataya əsaslanan, dəyərə əsaslanan biznes modellərinin əsas

komponentini təşkil edirlər. Optimallaşdırma fintech-in maliyyə hesabatlarına gətirdiyi faydalar üçün zəmin yaradır, o cümlədən:

- Mərkəzləşdirilmiş məlumatların toplanması, təşkili və idarə edilməsini sürətləndirir;
- İnformasiyanın idarə edilməsi, hazırlanması və nəşri xərclərini azaldır. Standartlaşdırılan biznes prosesləri arasında ardıcılığı təmin edir və inteqrasiyanı asanlaşdırmağa kömək edir;
- Lazımsız məlumatları silmək, həmçinin mobil, həm də masaüstü platformalarda geniş spektrli hesabat formatlarını dəstəkləmək üçün müxtəlif məlumat mənbələri ilə inteqrasiyanı formalaşdırır;
- Məlumatların daxil edilməsinin və digər yorucu, yüksək həcmli tapşırıqların avtomatlaşdırılması insan səhvlərini aradan qaldırır, sürəti və dəqiqliyi artırır və yüksək keyfiyyətli məlumat təqdim edir;
- İdarə panelləri vasitəsilə xərclərə, performans və digər məlumatlara rola uyğun giriş, hesabatları sadələşdirmək və saysız-hesabsız cədvəlləri və bağlayıcıları ofisdə və yolda sürətli, dəqiq hesabatla əvəz etmək üçün şərait yaradır;
- Maliyyə komandalarına təkmilləşdirilməyə ehtiyacı olan sahələri, strateji xərcləmələr və investisiyalar üçün yeni imkanları müəyyən etmək üçün əsas fəaliyyət göstəriciləri (KPI) yaratmağa və onlara nəzarət etməyə imkan verən güclü və intuitiv satınalma analitikası və dəyər yaratmaq və riski azaltmaq üçün davamlı təkmilləşdirmələri özündə birləşdirir. Vaxt keçdikcə optimallaşdırılmış proseslər verilənlərin keyfiyyətini yaxşılaşdırır, eyni zamanda onu daha tez əlçatan edir;
- Xüsusi hesabat alətləri məlumatları layihə, şöbə və ya satıcıya görə çeşidləməyi və təhlil etməyi asanlaşdırır;

- Qərar verənlər mərkəzləşdirilmiş, tam və şəffaf öhdəlik götürülmüş xərc məlumatlarından istifadə edə bilər, qərar qəbul edənlər pul vəsaitlərinin hərəkətini tənzimləyərkən şirkət məqsədlərinə dəstək olmaq üçün xərcləri inamla prioritetləşdirmək və tənzimləməyə görə real vaxt rejimində büdcə hesabatları ilə müqayisə edə bilərlər.

Maliyyə komandasının əməliyyatları dayandırmadan uzaqdan işləməsini təmin etməklə biznesin davamlılığını qorumaq üçün texnologiyadan istifadə labüddür. Uzaqdan daxilolma və insan müdaxiləsi üçün minimal tələblər kimi üstünlüklər hələ də COVID-19 pandemiyasından əziyyət çəkən dünyada sağ qalmaq üçün mübarizə aparan şirkətlər üçün əhəmiyyətlidir.

Deloitte-in bir digər araşdırmasında göstərilir ki, işə qəbul prosesində namizədlərin təşkilatın informasiya texnologiyaları və yeni nəsil rəqəmsal alətləri öz maliyyə hesabatları prosesinə daxil etmək qabiliyyətinə diqqət ayrılır. Avtomatlaşdırma, süni intellekt və məlumat analitikasının potensialını nümayiş etdirmək hesabatın optimallaşdırılması və bununla bağlı digər faydaları əldə etmək üçün dəstəyə ehtiyac duyulmaqdadır.

Kiçik bizneslər tam rəqəmsal transformasiya həlli üzərində hərtərəfli addım atmağa hazır olmaya bilər və bəzi daha böyük şirkətlər köhnə sistemlərin etibarlığına əmin ola bilər lakin vəziyyətdən asılı olmayaraq, rəqəmsal alətləri biznes məqsədlərinə, ehtiyaclarına və büdcəyə əsaslanaraq mərhələlərlə maliyyə hesabatlarına daxil etmək tamamilə məqbuldur. Rəqəmsal transformasiyanın yol xəritəsini yaratmaq üçün yol boyu dəstək, eləcə də proqram təminatı təmin edəcək bir provayder dəstəyi vacibdir.

Modelləşdirmə prosesi insanın biliyinin natamam olduğu sahələri, bunu təkmilləşdirmək üçün hansı əlavə tədbirlərin görülməli olduğunu, həmçinin hansı məlumatların lazım olduğunu

vurğulamalıdır. Əslində, model effektiv şəkildə fərziyyələr və maddələr arasında əlaqələrin açıq qeydidir (bu, əlavə biliklər inkişaf etdikcə dəyişə bilər). Buna görə də prosesi daha yaxşı başa düşmək üçün strukturlaşdırılmış yanaşmanı təmin edir. Modelləşdirmə, tez-tez gizli şəkildə irəli sürülən (və qeyri-dəqiq başa düşülən və ya səhv ola bilən) bir çox fərziyyələri aşkar edir, həmçinin tələb olunan və uyğun olan fərziyyələri müəyyənləşdirir. Beləliklə, prosesin həm keyfiyyət, həm də kəmiyyət aspektləri yeni anlayışlar təqdim etməli və gələcək araşdırmalar üçün problemləri müəyyən etməlidir. Modelləşdirmə prosesi mahiyyət etibarilə qeyri-müəyyəndir: modeli müəyyən etmək və ya qurmaq üçün artıq vəziyyəti kifayət qədər yaxşı başa düşmək lazımdır. Bununla belə, model və modelləşdirmə prosesi yalnız ilkin anlayışın qeyri-kamil olduğu dərəcədə fayda verə bilər.

Adil Tərhan oğlu Əhmədli
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
adilakhmadli@gmail.com

“TOYOTA BAKI MƏRKƏZİ”NDƏ EHTİYATLARIN UÇOTUNUN MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

***Açar sözlər:** uçot, qiymətləndirmə, ehtiyatların uçotu, Toyota Bakı Mərkəzi, mühasibat uçotu*

***Keywords:** accounting, assessment, inventory accounting, Toyota Baku Center, accounting*

“Toyota” firması dünyanın ən böyük avtomobil istehsalçılarından biridir. Firma 2006-cı ildə 5 qitədə 8,8 milyondan çox avtomobil satmışdır. O, dünyanın nəhəng 500 şirkəti arasında ilk onluqda yer alır.

Hazırda dünyanın demək olar ki, bütün ölkələrində rəsmi distibyuterləri fəaliyyət göstərir ki, onlardan biri də respublikamızda avtomobil təmiri və ehtiyat hissələrinin satışı ilə məşğul olan əsas sahibkarlıq subyektlərindən biri də “Toyota Bakı Mərkəzi”dir.

Bütün bu qeyd olunanlar xidmət sferasında, xüsusəndə avtomobil təmirində uçotun təşkili və hesabatlılıq sisteminin, eyni zamanda nəzart və auditin təşkilinin nəzəri məsələlərinin öyrənilməsi və mövcud vəziyyəti qiymətləndirilərək bu sahədə təkmilləşmələrin aparılmasını günün vacib məsələsinə çevirir.

Tədqiqat apardığımız “Toyota Bakı Mərkəzi”ndə ehtiyatların uçotunun və maliyyə hesabatlarında tanınması əsasən beynəlxalq mühasibat uçotu standartlarına əsasən təşkil edilib.

Mərkəzdə ehtiyatlar əsasən xalis satış qiyməti ilə uçota alınır. Ehtiyatların dəyərinin müəyyənləşdirilməsində isə orta maya dəyəri üsulundan istifadə edilir.

“Toyota Bakı Mərkəzi”ndə ehtiyatlar əsasən aşağıdakı qiymətlilərdir:

1. Müəssisənin işinin normal gedişatında satış məqsədilə saxlanılan;
2. İstehsal və ya xidmətlərin göstərilməsi prosesində sərf olunan xammal və materiallar formasında çıxış edən;
3. Satış məqsədi ilə istehsal prosesində hazırlanmaqda olanlar.

Mərkəzin mühasibat uçotu sistemi aşağıdakı əsas sənədlərə əsaslanır:

- Sifarişçinin müraciəti;
- Sifariş tapşırığı;
- Texniki xidmət və təmir uçotu vərəqi;
- Hesab faktura;
- Ödənişi təsdiq edən sənədlər.

Sifarişçinin müraciəti dispetçer tərəfindən qeydə alınır. Qeydə alınmış müraciət əsasında sifarişçinin tapşırığı qeyd olunur və nəqliyyat vasitəsi müvafiq baxışa yönəldilir.

Texniki baxış əsasında göstəriləcək texniki xidmət, təmir işləri və ilkin qiymətlər usta tərəfindən hazırlanır və avtomobil təmiri bölməsində aparılacaq bütün növ texniki xidmət, təmir işlərini qeyd edən texniki xidmət və təmir uçotu vərəqi (və ya təmir vərəqi) dispetçerə yönəldilir. Daha sonra zəruri düzəlişlər edildikdən sonra təmir işləri aparılır. Qeyd etmək lazımdır ki, təmir zamanı lazım olan ehtiyat hissələrini mərkəz təmin edir. Buna səbəb mərkəzin ehtiyat hissələrinin original olması və yalnız belə olan halda görülən işlərə təminatın verilməsidir.

İşlər başlanması üçün sifarişçiyə hesab faktura tərtib edilir. Hesab faktura artıq dəqiqləşmiş işləri və sərf olunacaq ehtiyat hissələr özündə əks etdirir.

Hesab fakturada əsasən aşağıdakı məlumatlar öz əksini tapır:

- Tarix və nömrəsi;
- Sifarişçinin kodu, tapşırığının nömrəsi və sifarişçi haqqında məlumat;
- Təmirə qəbul olunmuş avtomobil haqqında məlumatlar (brendi, modeli, yürüşü, ban nömrəsi və dövlət qeydiyyat nömrəsi);
- Görüləcək işlər (əməliyyat kodu, izahı, icraçı, sərf olunacaq vaxt, qiyməti);
- Təmir zamanı sərf ediləcək ehtiyat hissələri (adı, kodu, ədədin qiyməti, miqdarı, cəmi məbləğ);
- Sonda yekun məbləğ və cəmi ƏDV əks olunur.

Sifarişçi məbləği nağd və ya qeyri nağd formada ödəyə bilər ki, ödənişin formasına əsasən müvafiq təsdiqedicisi sənəd verilir.

Hər bir tərtib edilən sənəd məlumatların təhlili və emalı qrupuna və ya mühasibat texnikinə verilir.

Toyota Bakı Mərkəzində üçün, texniki vəziyyətin uçuotu, nəqliyyat vasitələrinin yerləşməsi və təmir olunan avtomobillərin sifarişçiyə təhvil verilməsinə nəzarət həyata keçirmək, istismar şöbəsində yerləşən məlumatları toplamaq və göstərmək üçün xüsusi sistem yaradılmışdır.

Hər bir texniki xidmət və təmir başa çatdıqdan sonra dispetçer yerinə yetirilən işlərin keyfiyyətini və həcmi yoxlamaq üçün mühasibat və rəqlərini texniki nəzarət əməkdaşına ötürür. Müvafiq möhürü təyin etdikdən sonra dispetçer sənədləri məlumatların təhlili və emalı qrupuna ötürür. Bu sənədlərdə olan məlumatlardan hərəkət heyətinin texniki istismarının təkmilləşdirilməsi məsələlərinin həllində (layihənin təkmilləşdirilməsi, texniki xidmətin və təmirin keyfiyyətinin yüksəldilməsi və s.) istifadə oluna bilər.

Avtomobillərə texniki nəzarət bölməsinin növbətçi mexaniki avtomobili qəbul edir və texniki xidmət cədvəlinə uyğun olaraq texniki xidmət göstərilməlidirsə, uçot vərəqəsini tərtib edir və avtomobili təmir gözləmə zonasına və ya təmir sahəsinə göndərir. Uçot vərəqəsini verərkən mexanik aşağıdakı sütunları doldurur: tarix, vaxt, nəqliyyat vasitəsinin sürücüsünün tam adı, təmir ərizəsini təqdim edən işçinin tam adı, təmir tələbinin sifariş nömrəsi, nasazlığın təsviri.

Mühasibat uçotu vərəqi istehsala nəzarət menecerinə verilir. Qeyd vərəqini aldıqdan sonra dispetçer onun alınma tarixini və vaxtını (avtomobilin təmirə qəbulu) yazır. Avtonəqliyyat vasitəsinə texniki xidmətin və ya təmirin başlanmasının təsdiqini aldıqdan sonra dispetçer təmirə başlama tarixini və vaxtını uçot vərəqinə yazır və bu qeydi öz kodu və imzası ilə təsdiqləyir.

Müraciəti göstərdikdən sonra dispetçer təmir işlərinin aparılmasına göstəriş verir və onların siyahısını “Həqiqətən yerinə yetirilən iş” bölməsində uçot vərəqinə yazır. Bu işlərin yerinə yetirildiyi istehsalat bölməsinin şifrəsi, görülən iş, işi icra edənlərin adları və şifrələri də burada qeyd olunur. Təmir zamanı aqreqatlar, komponentlər, qurğular dəyişdirilibsə, sökülən və təhvil verilmiş aqreqatın nömrələri uçot vərəqində göstərilir.

Təmirdən sonra avtomobili qəbul edən şəxs öz kodunu qoyur və avtomobilin istismara yararlılığını təsdiq edən qeydiyyat vərəqinə işarələr qoyur.

Təmir və təmir işləri başa çatdıqdan sonra müəyyən edilmiş qaydada doldurulmuş mühasibat uçotu vərəqi istehsal-texniki şöbəyə daxil olur. Ondan alınan məlumatların bir hissəsi avtomobilin ön kartına aşağıdakı məlumatlar daxil edilir: nasazlıqlar arasındakı orta vaxt, dayanma müddəti, istifadə edilmiş ehtiyat hissələri və materiallar.

Əjdər Şaiq oğlu Məmmədzadə
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
ejdermemmedzade2000@gmail.com

DAXİLİ NƏZARƏT KEYFİYYƏTİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Açar sözlər: *nəzarət, daxili nəzarət, nəzarət sistemi, keyfiyyət, qiymətləndirmə üsulları*

Keywords: *control, internal control, control system, quality, assessment methods*

Daxili nəzarət sisteminin iş keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi prosesi müəssisədə nəzarətin fəaliyyətinə diaqnostika və monitorinqin vacib komponentidir. Keyfiyyətin qiymətləndirilməsi sistemi daxili nəzarət subyektlərinin fəaliyyətinin səmərəliliyini artırmaq, nəticələrə uyğunluğu müəyyən etmək imkanı vermək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Daxili nəzarət sisteminin gələcək inkişafı onun keyfiyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi ilə bağlı məsələləri həll etməlidir ki, bu da daxili nəzarətçilər peşəsinin nüfuzunu və onların təqdim etdiyi məlumatlara inam dərəcəsini xeyli dərəcədə gücləndirəcək. Bu məsələlər ona görə aktuallaşdırılıb ki, yalnız nəzarət tədbirlərinin yüksək keyfiyyətlə həyata keçirilməsi zamanı informasiya istifadəçiləri onun etibarlılığına və düzgünlüyünə əmin olacaqlar və buna görə də onlar qərar qəbul edərkən informasiya riskinin bərabərləşdirilməsinə şərait yaradılacaq.

Bir çox hallarda mühasibat-maliyyə hesablarında yol verilmiş təhriflər müəssisənin daxili nəzarət sisteminin lazımi səviyyədə qurulmaması ilə izah edilir. Ona görə də auditor maliyyə-mühasibat hesabatında aşkar edilmiş təhrifləri daxili

nəzarət sisteminin mövqeyindən də qiymətləndirməlidir. Auditor maliyyə-mühasibat hesabatlarında yol verilmiş təhriflərin aradan qaldırılması istiqamətində də öz əməli təkliflərini verməlidir. Belə ki, təcrübədə maliyyə-mühasibat hesabatında yol verilmiş təhriflər illərlə təkrarlanır və bəzən də nəzarətsizlik üzündən məqsədsiz təhriflər bilavasitə məqsədli təhrifə çevrilir. Təcrübə göstərir ki, mühasibat və maliyyə hesabatında yol verilmiş təhriflər vaxtında aradan qaldırılmadıqda və yaxud bu cür təhriflərə vaxtında qiymət verilmədikdə onlar zaman keçdikcə xarakterik hala çevrilir və nəticədə isə neqativ hallara gətirib çıxarır (Abbasov, 2013: 134).

Keyfiyyətli daxili nəzarət sisteminin qurulmasının əsas məqsədləri arasında aşağıdakıları fərqləndirmək etmək olar:

- ✓ əmlakın, maddi və maliyyə aktivlərinin təhlükəsizliyinə nəzarət məsələlərinin öyrənilməsi;
- ✓ mövcud resurs və maliyyə potensialından istifadədə yüksək səmərəliliyin əldə edilməsi;
- ✓ təşkilatın iqtisadi fəaliyyətinin risklərinin müəyyən edilməsi və idarə edilməsi üçün effektiv sistemin qurulması;
- ✓ təşkilatın hesabatında təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələri haqqında etibarlı və dolğun məlumatın formalaşdırılması;
- ✓ təşkilatın təsərrüfat fəaliyyətinin həyata keçirilməsində qanuna və normativ hüquqi aktların tələblərinə əməl olunması səviyyəsinin qiymətləndirilməsi.

Göstəricilərin hər biri üçün Daxili Nəzarət Sistemi (İCS) keyfiyyətinin meyarları (balları) hesablanır. Hər bir göstərici üçün keyfiyyət ballarının dəyərləri Cədvəl 1-də göstərilmişdir.

Cədvəl 1.
Keyfiyyət balları

Keyfiyyət balları	1	2	3	4
Mənfəət dinamikası	0-dan yuxarı	(-0,49)-(0,00)	(-0,74)-(-0,50)	-0,75-dən aşağı
Kapital adekvatlığının dinamikası	0-dan yuxarı	(-0,49)-(0,00)	(-0,74)-(-0,50)	-0,75-dən aşağı
İqtisadi standartlara uyğun gəlməmə ehtimalı	0	0,01-0,05	0,06-0,74	0,75-dən yuxarı
Daxili Nəzarət Sistemi İSC fəaliyyəti	0-dan yuxarı	(-0,49)-(0,00)	(-0,74)-(-0,50)	-0,75-dən aşağı

Daxili nəzarət sisteminin yekun qiymətləndirilməsinin yazışma cədvəlinə əsasən keyfiyyət səviyyəsi göstəricisinin dəyərindən asılı olaraq müəyyən edilməsi tövsiyə olunur (Cədvəl 2). Cədvəl 2 qiymətləndirmənin son nəticəsini təsvir edən nəticə metodologiyasıdır.

Keyfiyyət səviyyəsi kəmiyyət və keyfiyyət qiymətləndirmələrinin orta çəkisi kimi müəyyən edilir və aşağıdakı kimi hesablanır:

$$K = \frac{Okach \times B1 + Okol \times B2}{B1 + B2} \quad (1)$$

burada K – keyfiyyət səviyyəsi;

Okach – İCS-nin keyfiyyətinin keyfiyyətə qiymətləndirilməsi;
 Okol – ICS keyfiyyətinin kəmiyyət qiymətləndirilməsi;
 B1, B2 – ekspert qiymətləndirməsi əsasında müəyyən edilən çəki.

Daxili nəzarət sisteminin fəaliyyətinin keyfiyyətinə nəzarətin metodologiyası və üsulları məsələsi heç bir rəsmi təsdiq edilmiş hüquqi sənədlərdə və iqtisadi nəzarət sahəsində aparılan elmi tədqiqatlarda aydın şəkildə açıqlanmışdır. Bu gün daxili nəzarət sisteminin keyfiyyətinə nəzarətin praktiki olaraq effektiv metodoloji bazası mövcud deyil, daxili nəzarət subyektlərinin işinin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi meyarları hazırlanmamışdır, vəzifələr və obyektlər müəyyən edilməmişdir, keyfiyyətə nəzarət proseduru və metodologiyası daxili nəzarət sisteminin fəaliyyəti parçalanmış şəkildə tədqiq edilmişdir.

Cədvəl 2.

Daxili Nəzarət keyfiyyətinin yekun qiymətləndirilməsi və daxili nəzarət sisteminin keyfiyyət səviyyəsi göstəricilərinin digərinə uyğunluğu

Keyfiyyət səviyyəsi	Keyfiyyət	Keyfiyyət, bəzi nöqsanlar	Diqqət tələb edən orqanlar üçün nəzarət	Keyfiyyətsiz
Səviyyə dəyəri	$K \leq 1,6$	$1,6 < K \leq 2,5$	$2,5 < K \leq 3,4$	$K \leq 3,4$

Kredit təşkilatının daxili nəzarət sisteminin effektivliyinin qiymətləndirilməsi metodologiyasının işlənilib hazırlanması üzrə tövsiyələrin əsas variantı Güvənli MMC-nin timsalında

sınaqdan keçirilmişdir. Bütövlükdə, tövsiyələrin praktikada tətbiqi kredit təşkilatında daxili nəzarət sisteminin qiymətləndirilməsi ilə bağlı təklif etdiyimiz yanaşmaların səmərəliliyini göstərdi.

Ədəbiyyat

1. Abbasov, İ.M. (2013). Audit. Dərslik. Bakı: Bakı Biznes Universiteti, s.441-442.

Eldar Kamal oğlu Həmzəyev
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
hamzayeveldar8@gmail.com

RƏQƏMSALLAŞMA ŞƏRAİTİNDƏ İDARƏETMƏ UÇOTUNUN MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ

***Açar sözlər:** idarəetmə uçotu, rəqəmsallaşma, təhlili, səmərəlilik göstəriciləri, üstünlüklər*

***Keywords:** management accounting, digitization, analysis, efficiency indicators, advantages*

Əksər təşkilatlar və onların struktur bölmələri üçün rəqəmsal transformasiya yeni modelin formalaşmasını tələb edir. Xüsusilə, inventar idarəetmə prosesinin səmərəliliyinin artırılması yeni nəsil əməliyyat modelindən istifadəni tələb edir. Bu model idarəetmə, mühasibat uçotu və nəzarət səmərəliliyində artan təkmilləşdirmələrə nail olmaq üçün rəqəmsal texnologiya və əməliyyat imkanlarını inteqrasiya olunmuş, ardıcıl şəkildə birləşdirən innovativ idarəetmə yanaşmasıdır (Salahov, Mehdiyev, 2016: 566).

Növbəti inkişaf səviyyəsinə çatdıqda idarəetmənin səmərəliliyinin göstəriciləri yüksəlir ki, bu da fəaliyyət göstəricilərinin məqsəd və faktiki qiymətləri arasında kənarlaşmaların azalmasına səbəb olur. Hər bir səviyyə növbəti səviyyələrdə ehtiyatların və təchizatların hərəkətinə nəzarət proseslərinin daha səmərəli və səmərəli həyata keçirilməsi üçün əsasdır, baxmayaraq ki, qarşı tərəflər daha yüksək səviyyələrin prosesləri üçün tövsiyə olunan üsul və texnologiyalardan istifadə edə bilirlər. Rəqəmsal texnologiyalardan istifadə etmədən ayrı-ayrı struktur bölmələrinin müraciətlərini, anbarda lazımı inventarların

mövcudluğunu və müntəzəm tədarükü təşkil etmək ehtiyacını operativ şəkildə izləmək mümkün deyil. Məhz rəqəmsal texnologiyalardan və müvafiq idarəetmə sistemlərindən istifadə cari məlumatlar əsasında qərarların qəbulunun sürətini, əmtəə və maddi dəyərlərə gələcək tələbatı qabaqcadan görmək qabiliyyətini təmin edir.

Çox vaxt tədarük zəncirinin rəqəmsal transformasiyası onun fəaliyyətini pozur, lakin uzunmüddətli perspektivdə daha ciddi pozuntulardan qoruyur. Transformasiyaya səbəb olan texnologiyalara blokçeyn, şyaların interneti, böyük verilənlərin analitikası, chatbotlar daxildir, tədarük zəncirində qarşı tərəflər tərəfindən məlumatların inteqrasiyasına və istehlakçılarla daha yaxşı qarşılıqlı əlaqəyə səbəb olur. Böyük verilənlər ekosistemi inventar nəzarətinin rəqəmsal transformasiyası üçün əsasdır. O, məlumatı internet üzərindən koqnitiv hesablama platformasına ötürən sensorların yayılması ilə başlayır. Belə bir platforma məlumatlı idarəetmə qərarlarının qəbulu üçün zəruri olan məlumatların təhlili və şərhini təmin edir. Müəssisədə istifadə olunan rəqəmsal texnologiyaların spesifik tərkibi bir çox amillərdən, ilk növbədə müəssisənin iqtisadi fəaliyyətinin əhatə dairəsindən asılıdır. Müəssisələrin, xüsusən də sənaye müəssisələrinin fəaliyyəti satınalma müqavilələri, satınalma sifarişləri, çatdırılma məlumatları və sair olan çoxlu sayda sənədlərin işlənməsi ehtiyacı ilə müşayiət olunur. Bu işlərin çoxu elektron şəkildə həyata keçirilə bilər, buna görə də məsləhətçilər inventarların hərəkətinə nəzarət edərkən rəqəmsal texnologiyadan istifadəni getdikcə daha çox tövsiyə edirlər. Bundan əlavə, rəqəmsallaşma təşkilat mədəniyyətində və əməliyyatlarında tam paradigma dəyişikliyi deməkdir, çünki təkcə ən son rəqəmsal alətləri əldə etmək deyil, həm də yeni idarəetmə sistemi, yeni biznes modeli, yeni düşüncə yaratmaq lazımdır.

Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, proses yanaşmasından istifadə zamanı rəqəmsallaşma, idarəetmə uçotunun və ehtiyatların hərəkətinə nəzarətin və bütövlükdə müəssisənin idarə edilməsinin səmərəliliyinin artırılması da əhəmiyyətli risklərlə müşayiət olunur. Xüsusilə, bu risklər:

- qəsdən səhvlərə riayət edilməsi nəticəsində işçilərin qeyri-kafi ixtisası və ya vicdansızlığı ilə bağlı məlumatların səhv və ya natamam göstərilməsi riski;
- sistemin xarici təsirlərdən (haker hücumları) kifayət qədər müdafiə olunmaması səbəbindən məlumatların itirilməsi riski;
- internet provayderlərinin proqram təminatının, avadanlığının işində müvəqqəti fasilələr səbəbindən müəssisənin işində fasilələr (dayanma vaxtı) riski.

Müasir şəraitdə rəqəmsallaşma informasiya iqtisadiyyatının formalaşması və qloballaşma proseslərini müşayiət edən obyektiv hadisədir. İqtisadi fəaliyyətin rəqəmsallaşdırılması, xüsusən də inventarların hərəkətinə idarəetmə uçotu və nəzarəti aşağıdakı üstünlüklərə gətirib çıxarır:

- yeni təşkilati imkanların yaradılması, fəaliyyətin səmərəliliyinin və çevikliyin artırılması;
- inventar dövriyyəsinin avtomatlaşdırılması və sürətləndirilməsi;
- struktur bölmələrinin ümumilikdə tədarük zəncirləri ilə fasiləsiz qarşılıqlı fəaliyyətinin təmin edilməsi;
- işçilərin adi əməliyyatlara deyil, yeniliklərə və yaradıcılığa diqqət yetirmə qabiliyyəti;
- daha dərin məlumatların təhlili imkanı;
- daxilində qarşılıqlı əlaqənin keyfiyyətinin yüksəldilməsi müəssisə və təchizatçılarla.

Eyni zamanda rəqəmsal transformasiya iqtisadi fəaliyyətin əlavə risklərinə (informasiyanın səhv və ya natamam əks

olunması riski, məlumatın itirilməsi riski, dayanma vaxtı riski) gətirib çıxarır. Risklərin nəzərə alınması, onların qarşısının alınması və ya minimuma endirilməsi üçün qabaqlayıcı tədbirlər görülməsi şərti ilə rəqəmsallaşma ümumilikdə müəssisənin səmərəliliyinin artırılmasını təmin edir. Bundan əlavə, rəqəmsallaşma sosial-iqtisadi fəaliyyətin demək olar ki, bütün sahələrini əhatə edən hadisədir. Bunu nəzərə alsaq, hazırda müəssisənin iqtisadi fəaliyyətinin rəqəmsal transformasiyasında geriləmə faktiki olaraq əhəmiyyətli rəqabət üstünlüklərinin itirilməsi deməkdir.

Təşkilatın idarəetmə uçotunun rəqəmsallaşdırılmasının əsas üstünlükləri, fikrimizcə, aşağıdakılardır:

- yeni təşkilati imkanların yaradılmasına kömək etmək, müəssisənin səmərəliliyini və çevikliyini artırmaq;
- inventarların dövriyyəsinin avtomatlaşdırılması və sürətləndirilməsi;
- struktur bölmələrin bütövlükdə təchizat zəncirləri ilə fasiləsiz qarşılıqlı əlaqəsinin təmin edilməsi;
- həm müəssisə daxilində, həm də təchizatçılarla qarşılıqlı əlaqələrin keyfiyyətini yaxşılaşdıran daha dərin məlumatların təhlili imkanı;
- işçilərin adi əməliyyatlara deyil, yeniliklərə və yaradıcılığa diqqət yetirmə qabiliyyəti.

Ədəbiyyat

1. Salahov, Ə.S., Mehdiyev, V.M. (2016). Mühəsibat Uçotu. Dərslik. Bakı: “3 sayılı Bakı Mətbəəsi” ASC, 566 s.

Elgün Eldəniz oğlu Əhmədov
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
elgunahmedov11@gmail.com

İQTİSADİYYATIN İNKİŞAFINDA KİÇİK BİZNESİN ROLU VƏ ONUN FUNKSİYALARI

***Açar sözlər:** iqtisadiyyat, biznes, kiçik biznes, kiçik biznesin funksiyaları, xüsusiyyətlər*

***Keywords:** economy, business, small business, functions of small business, features*

Kiçik biznes müxtəlif dövlətlərin iqtisadi çiçəklənməsinə səbəb olan və istehsalın canlanmasına və əhalinin iqtisadi fəallığının yüksəldilməsinə güclü stimül verən mühüm amildir. Kiçik sahibkarlıq iqtisadiyyatın ən çevik və nəticəli sektorlarından biridir, habelə ÜDM-in xeyli hissəsinin yaradılması onun payına düşür, iqtisadi fəal əhalinin xeyli hissəsi onda işləyir. İş yerinin yaradılmasından başqa, rəqabət qabiliyyətli, dinamik və diversifikasiyalı iqtisadiyyatın yaradılmasında da kiçik və orta biznesin mühüm rolu vardır.

Bazar münasibətlərinin formalaşması və inkişafı müxtəlif mülkiyyət formalı təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətini tələb edir. Çoxlu sayda kiçik mülkiyyətçilər təbəqəsi kimi çıxış edən kiçik biznes əhəmiyyətli şəkildə ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsini müəyyən edir. Ona görə də sivil ölkələrdə olduğu kimi, Azərbaycanda da bu sektorun inkişafına xüsusi fikir verilir. Kiçik biznes sektorunda milli resursların əsas kütləsi yaradılır və dövr edir ki, bu da orta və iri biznes üçün qida mühitidir. Kiçik müəssisə böyük olmayan texnoloji istehsal və idarəetmə çevikliyi bazarın dəyişən

konyukturasına dəqiq və vaxtında uyğunlaşmağa və reaksiyasına imkan verir. Daha dinamik inkişaf edən sektor olmaqla kiçik sahibkarlıq makroiqtisadi mühit əhəmiyyətli təsir göstərməyə qadirdir. O, məşğulluğun genişləndirilməsinə kömək edir, inhisarçılığın yaranmasına mane olan bazar mexanizminin həqiqi fəaliyyətinə imkan yaradır, bir sözlə rəqabət mühitinin formalaşdırılmasının mühüm amili kimi çıxış edir. Qərb ölkələrinin iqtisadiyyatının strukturunda kiçik müəssisələrin xüsusi çəkisinin fəal artımı 70-ci illərin ortalarından və 90-cı illərin əvvəllərindən başlamışdır. Bu gün inkişaf etmiş qərb ölkələrində kiçik firmalar müəssisələrin ümumi sayının 70-90%-ni təşkil edir. Məsələn, ABŞ- da əhalinin 53%, Yaponiyada 71.7% -i kiçik sahibkarlıqla məşğul olur. Bu faktlar həmin ölkələrin iqtisadiyyatı üçün kiçik biznes müəssisələrin ciddi əhəmiyyətə malik olduğunu göstərir.

Kiçik sahibkarlığın inkişafı köhnə irimiqyaslı müəssisələrə həyat verməklə həm özləri, həm də bütövlükdə bazar iqtisadiyyatı əhəmiyyətli fayda əldə edir. ABŞ-da xalis gəlirin 34.9%-i, Yaponiyada isə emal sənayesi məhsulunun 56.6% kiçik biznesin payına düşür.

Ümumiyyətlə iqtisadiyyatda kiçik biznesin yeri və rolunun qiymətləndirmək çətindir. Lakin buna baxmayaraq bəzi faktlarla bu sektorun iqtisadiyyatda əhəmiyyətini müəyyən etmək olar.

BMT-nin məlumatlarına görə müasir dövrdə ümumdünya milli məhsulun 33-66%- i kiçik biznes sektorunun payına düşür, əmək qabiliyyəti əhalinin təxminən yarısı bu sektorda çalışır. İnkişaf etmiş ölkələrdə satışın həcmnin 50% - i, işləyənlərin 80%-i kiçik biznesin payına düşür. Bu sektor Yaponiyanın, İngiltərənin və ABŞ-ın ixracının müvafiq olaraq 35%, 17%, və 20%-ni təmin edir. Dünya təcrübəsi göstərir ki, kiçik biznes bazar şəraitində zəruri çevikliyi, dərin ixtisaslaşma

və kooperasiya yaratmaqla yüksək səmərəliliyi təmin edir. O, istehlak sferasında yaranan qıtlığı tez bir zamanda aradan qaldırmağa və rəqabət mühiti yaratmağa qadirdir. Kiçik müəssisələr əhalinin məşğulluğu probleminin həllində, ayrı-ayrı malların istehsalında və elmi-tədqiqat işlərinin inkişafında mühüm rol oynayır.

Kiçik müəssisələr çərçivəsində sahibkarlıq bəzi keyfiyyət xüsusiyyətlərinə malikdir.

İlk növbədə, mülkiyyət hüququnun vahidliyi və müəssisənin birbaşa idarə edilməsini qeyd etmək lazımdır.

İkinci, xüsusiyyət müəssisələrin kiçik miqyaslıdır ki, bu imkan verir ki, münasibətlər şəxsi xarakter daşsın və nəticə etibarilə işdə həqiqi stimula nail olunsun.

Üçüncüsü, firmanın bazara və qiymətə ciddi təsir göstərməyə imkan verməyən nisbətən kiçik satış və resurs bazarının olması.

Dördüncüsü, sahibkarla müştəri arasındakı münasibətlərin şəxsləşdirilmiş xarakteri. Qeyd etdiyimiz kimi kiçik müəssisələr istehlakçıların olduqca məhdud dairəsinə xidmət göstərilməsi üçün nəzərdə tutulur.

Beşinci, müəssisənin həyatında rəhbərin mühüm rol oynaması. O, istehsal prosesinin bütün nəticələrinə görə məsuliyyət daşıyır.

Kiçik müəssisələr bir sıra iqtisadi funksiyalar yerin yetirir. Onlara aiddir:

- iş götürən;
- məhsul və xidmətlərin istehsalçısı;
- elmi-texniki tərəqqinin hərəkətvericisi;
- vergi ödəyicisi;
- bazar münasibətlərinin subyekti;
- sosial funksiya.

Əli Fuad oğlu İsmayilov
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
ali.ismayilov1999@mail.ru

PUL VƏSAİTLƏRİNİN HƏRƏKƏTİ HAQQINDA HESABATLARA MALİYYƏ NƏZARƏTİNİN TƏŞKİLİ

***Açar sözlər:** pul axınları, maliyyə böhranı, xəzinədarlıq sistemi, pul vəsaitlərinin proqnozlaşdırılması, maliyyə nəzarəti*

***Keywords:** cash flows, financial crisis, treasury system, cash flow forecasting, financial control*

Müasir bazar iqtisadiyyatında pul vəsaitləri ən defisit resurslardan biridir, müəssisə və təşkilatların maliyyə fəaliyyətinin uğurları onlardan daha səmərəli istifadədən çox asılıdır. Pul vəsaitlərinin hərəkətini xarakterizə edən göstəricilərin köməyiylə şirkət əlavə gəlirin alınması və özünümaliyyələşdirmənin təmin edilməsi imkanlarını aşkara çıxara bilər.

Hətta global maliyyə böhranı şəraitində də istənilən şirkət özünün inkişafı ilə əlaqədar strategiya və taktikasının seçimində müstəqildir, özünümaliyyələşdirməni əsas hədəf kimi qarşıya məqsəd qoyur. Təsərrüfat subyeklərində mütəmadi şəkildə pul axınlarının yerdəyişməsi baş verir. Səmərəli investisiya qoyuluşu ilə əlaqəli olan texnoloji təkmilləşdirmələr, inflyasiya, faiz dərəcəsinin dəyişməsi, vergi orqanlarında tətbiq olunan yeniliklər şirkətdə pul vəsaitlərinin dövriyyəsinə bilavasitə öz təsirini göstərir.

Pul axınları şirkətin inkişafının dəyər göstəricilərinə aiddir, belə ki onlar rəqabətə davamlı məhsul istehsalı, innovativ texnologiyaların tətbiqi və yeni bazarlara çıxış üçün şirkətin

sərəncamında olan pul vəsaitlərinin həcmi göstərilir. Beləliklə, pul axınları şirkətin sərbəst investisiyalaşdırmaq, ehtiyat fondları yaratmaq və mənfəətdən investisiya şəklində istifadə etmək qabiliyyətini əks etdirir. Pul vəsaitlərinin fasiləsiz hərəkətinin daima həyata keçirilməsi şirkətin bazar mövqeyinin möhkəmləndirilməsinin vacib şərtidir. Bununla əlaqədar şirkətin pul axınlarının idarə edilməsi metodlarının təzələnməsi və təşkilati-funksional mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi tələb olunur.

Pul axınlarının proqnozlaşdırılması nəticəsində vəsait azlığının və yaxud əksinə, artıqlığının cərəyan etməmişdən qabaq duyub və müəyyən vaxt kəsiyində şirkətin fəaliyyətinə uyğun adekvat qabaqlayıcı tədbirlər görməyə imkan yaradır. Pul axınlarının proqnozlaşdırılması büdcəsinə düz gəlməlidir. Pul vəsaitləri büdcəsi özlüyündə istehsal, alqı-satqı, satış sahəsində fəaliyyət proqramının dəyər göstəricilərini tam əks etdirməlidir. Fəaliyyət proqramına gəldikdə isə müxtəlif tədbirlərin vaxtaşırı və funksional koordinasiyanın sintezini nəzərə almalıdır.

Müəssisənin maliyyə resurslarının formalaşmasında maliyyə bazarı müstəsna rol oynayır. Maliyyə bazarı – gəlir gətirən, tələb və təklifdən, satıcıların və alıcıların ödəməqabiliyyətindən asılı olan pul resurslarının fəaliyyət göstərməsinin mürəkkəb mexanizmidir (Abbasov, Abbasov, 2017: 42).

Pul vəsaitləri axınının proqnozlaşdırılması müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin səmərəli təşkilində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Pul axınlarının proqnozu – müəyyən dövr ərzində gözlənilən əməliyyatların həyata keçirilməsi prosesində pul vəsaitlərinin daxil olması və xərclənməsini tam şəkildə özündə əks etdirən hesabatdır.

Pul vəsaitlərinin dövriyyədən kənarlaşdığı vaxtı maliyyə tsikli adlanır və buraya istehsalı üçün lazım olanları və başqa

aktivlərə pul vəsaitlərinin investisiyalaşdırılması, məhsulun satışı, həmin əməliyyatlardan mənfəətin əldə edilməsini aid etmək məqsəduyğun olardı. Məhsulun reallaşdırılması, pul vəsaitlərinin daxil olması və xərclənməsi eyni vaxtda baş vermir və nəticədə ya böyük həcmdə pul axınına, ya da müəssisənin likvidliyini qoruyub saxlamaq üçün digər mənbələrdən vəsaitin cəlb edilməsinə ehtiyac yaranır.

Dövlət sektorunda aparılan qlobal iqtisadi islahatlar maliyyə sektorunda da ciddi islahatların həyata keçirilməsini tələb edirdi. Bu isə öz növbəsində bazar münasibətlərinin formalaşması zamanı dövlətin iqtisadiyyata əsas təsir mexanizmi və əsas maliyyə bazası kimi istifadə etdiyi büdcə sisteminin təkmilləşdirilməsini, səmərəli və tarazlaşdırılmış büdcə siyasətinin hazırlanmasını sürətləndirdi. Maliyyə sektorunda aparılan islahatlar zamanı alternativ olmayan icra mexanizminin – büdcənin kassa icrasının xəzinədarlıq vasitəsilə həyata keçirilməsinin zəruriliyini təsdiq etmişdir.

Bir çox ölkələrdə bu nisbətən gec duyulsa da, beynəlxalq maliyyə institutlarının təkidilə artıq həmin dövlətlərdə xəzinədarlıq sisteminin yaradılması maliyyə sektorunda həyata keçirilən islahatların aparıcı həlqəsinə çevrilmiş, zəruri təşkilati, maliyyə və struktur dəyişiklikləri aparılmış və demək olar ki, bir sıra inkişaf etməkdə olan, o cümlədən keçid iqtisadiyyatına malik olan ölkələrdə xəzinədarlıq sisteminin yaradılması uğurla başa çatdırılmışdır.

Xəzinədarlıq sisteminin yaradılması ilə əlaqədar olaraq respublika büdcəsinin, büdcədən kənar fondların, büdcədən maliyyələşdirilən idarə və təşkilatların vəsaitlərinin xəzinədarlığın hesablarında cəmləşdirilməsi qərara alındı və bununla da xəzinədarlıq sənədləşmələrinin həyata keçirilməsinin əsası qoyuldu.

Pul axınlarının spesifikliyi aktivlərinin – pul və ekvivalentlərinin xüsusi növünün hərəkətini təsəvvür edən

onların məzmunu ilə müəyyən edilir, hansı ki bütün müəssisələr üçün universal xarakter daşıyır. Bu amil pul axınlarına ölkənin pul və pul sisteminin fəaliyyət göstərməsilə bilavasitə əlaqədar proses kimi baxmağa əsas verir.

Müəssisənin pul axınları mülkiyyət hüququnda müəssisəyə məxsus bəzi pul axınlarının formalaşması, bölüşdürülməsi və istifadəsi ilə əlaqədar proses adlanır. Eyni zamanda müəssisənin pul vəsaitlərinin hərəkəti onun istifadə etdiyi borc kapitalın hərəkətilə sıx əlaqədardır ki, bu da müəssisənin pul axınlarını kreditin müxtəlif formalarından istifadəni əks etdirən proses kimi müəyyənləşdirir. Kreditin hansı formada cəlbənməsindən asılı olmayaraq onun alınması, istifadəsi və qaytarılması əməliyyatları müəssisənin həm müsbət və həm də mənfi pul axınlarını, onların məcmu həcmi artırmaqla formalaşdırılır.

Hal-hazırda valyuta bazarında proqnozlaşdırılan iri həcmli valyuta təzyiqi şəraitində manatın məzənnəsinə və ölkənin strateji xarici ticarət şəraitində neqativ təsirini neytrallaşdırmaq üçün valyuta bazarında aktiv sterilizasiya siyasəti həyata keçirilməlidir. Məhz buna görə qiymətli kağızlar bazarının effektivliyi ondan ibarətdir ki, əhalinin əlində olan sərbəst pul kütləsi qiymətli kağızlara investisiya edilməklə inflyasiyanın qarşısı xeyli dərəcədə alınə bilər. Digər tərəfdən, əsas amillərdən biri də odur ki, ölkəyə daxil olan pul vəsaitlərinin qonşu ölkələrin qiymətli kağızlar bazarına yerləşdirilməsi həyata keçirilsin.

Pul vəsaitlərinin vəziyyəti haqqında hesabat geniş informasiya əhəmiyyətinə malikdir. Belə ki, bu məlumatlardan investorlar və maliyyə menecerləri lazımınca faydalanır, biznesmenlər isə əlavə aktivlərin yaradılması, borcların vaxtında ödənilməsi və yeni gəlirli kapital qoyuluşu ilə bağlı olan məsələlərin həllində faydalı olur. Müəssisələrdə pul vəsaitləri əsas fondlara yiyələnməkdə, əmtəə ehtiyatlarının

formalaşması, debitor borclarının yaradılması və başqa təyinatlar üzrə istifadə edilə bilər. Pul vəsaitlərinin dövriyyəsi nəticəsində istehsal-kommersiya tsikli cərəyan edir və sonda onunla da yekunlaşır. Şirkətin bütün maliyyə fəaliyyətinin tsikli nəticəsində pul ehtiyatları müxtəlif aktivlərə, məhsulun satışı dövründə debitor borclarına çevrilir.

Beləliklə, pul vəsaitlərinin səmərəli idarə edilməsi dedikdə elə maliyyə aləti başa düşülür ki, onun sayəsində firmanın maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin ali son nəticələrinə əldə etmək, yəni daha çox gəlirə nail olmaq mümkündür. Bütün bu sadaladıqlarımız səviyyəsində pul vəsaitlərinin idarə edilməsi mexanizmini bilavasitə təkmilləşdirilməsini labüd edir.

Ədəbiyyat

1. Abbasov, A.B., Abbasov, S.A. (2017). Biznesin əsasları. Dərslik. Monoqrafiya. Bakı: "Elm və təhsil", 456 s.

Elmin Azər oğlu Qırxlarov
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
elminqırxlarov@gmail.com

İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRDƏ AQRAR SEKTORUN ÖLKƏNİN ƏRZAQ TƏHLÜKƏSİZLİYİNİN HƏLLİ İSTİQAMƏTİNDƏ ROLU

***Açar sözlər:** aqrar, istehsal, ərzaq təhlükəsizliyi, ərzaq təhlükəsizliyinin həlli, aqrar islahatlar*

***Keywords:** agrarian, production, food security, solution of food security, agrarian reforms*

Ermənistan silahlı qüvvələrinin torpaqlarımızdan qovulmasından sonra ölkə başçısı Prezident İlham Əliyevin qərarı ilə işğaldan azad edilmiş ərazilərdə quruculuq işlərinə başlanılmışdır. Sözügedən quruculuq işləri bütün fəaliyyət sahələrinə aid olsa da, özlüyündə daha çox turizm, sənaye, investisiya, kənd təsərrüfatı və s. sahələrin inkişafını özündə ehtiva edirdi.

Ümumi olaraq onu qeyd edə bilərik ki, dünyada əhalinin artımı ərzaq məhsullarının artmasını tələb edir. Lakin əhalinin artım sürəti, ərzaq məhsullarının istehsalının artım sürətindən çoxdur və bu da hazırda dünyada əhalinin ərzaq məhsullarını ilə təminatında çətinlik yaratmışdır. Təxmini olaraq, 1950-60-cı illərə qədər əhalinin artımı ilə ərzaq məhsullarının artması arasındakı dinamika çox da fərqlənmirdisə, artıq 1960-cı illərdən sonra bu göstəricilər bir-birindən kəskin şəkildə fərqlənməyə başlamışdır.

Elə buna görə də 1968-ci ildə “Roma klubu” adlı beynəlxalq təşkilatı yaradıldı. Həmin təşkilatın əsas mahiyyəti

dünya sisteminin inkişafını modelləşdirmək və proqnozlaşdırmaqdan ibarətdir. “Roma klubu” təşkilatı 1972-ci ildə “Artım həddi” barədə müzakirələr aparmış və cəmiyyətin inkişaf meyli proqnozlaşdırılmışdır.

Cəmiyyətin inkişaf meyli proqnozlaşdırılarkən, aşağıdakı problemlərin də nəzərə alınması və həll edilməsi əsas məsələlərdən biridir:

1. Dünyada ərzaq çatışmazlığının artması;
2. Təbii ehtiyatların tükənməsi;
3. Sürətli sənayeləşmə prosesi;
4. Məskunlaşmanın pisləşməsi;
5. Əhalinin kəskin şəkildə artması və s.

Onu da qeyd etmək olar ki, dünyadakı ərzaq problemi 1970-ci illərdə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Beynəlxalq Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatı (FAO) tərəfindən qaldırılmışdır. Elə həmin vaxt da FAO-nun fəaliyyətində olan Beynəlxalq Ərzaq Təhlükəsizliyi Komitəsi yaradıldı. Bununla da, bir çox ölkələrdə “Milli ərzaq təhlükəsizliyi proqramı” işlənilib hazırlanmışdır.

Ölkəmizdə isə bu proses müstəqillik əldə etdikdən 10 il sonraya təsadüf edir. 2 mart 2001-ci il tarixində Prezident Heydər Əliyev ölkəmizdə ərzaq təhlükəsizliyinə dair proqramın təsdiq edilməsi barədə sərəncam imzalamışdır. İqtisadi islahatların dərinləşdirilməsi, ölkə əhalisinin ərzaq məhsullarına olan tələbinin artması, aqrar sektorda məhsul istehsalının artırılması məqsədilə “Azərbaycan Respublikasının Ərzaq Təhlükəsizliyi Proqramı” təsdiq edilmişdir.

Bu proqram çərçivəsində həll edilməli olan məsələlər bu sahədə güclü tədqiqat işinin aparılmasını zəruri edir. Sözügedən proqram dövlət əhəmiyyətli bir proqramdır. Proqramın ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin artırılmasında, ərzaq çatışmazlığının həll edilməsində böyük əhəmiyyəti vardır.

Bundan əlavə, dövlətin qarşısında duran prioritet məsələlərdən biri də işğaldan azad edilmiş ərazilərdə aqrar sektorun təşkili, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və qarşıdakı dövr ərzində bu sahənin təkmilləşdirilməsi, ölkənin ərzaqla təmin edilməsi istiqamətində həmin ərazilərin potensialının artırılmasıdır. Hətta aqrar sektora daxil olan sahələrə diqqət yetirsək, 2020-ci ildən sonra məhsuldarlığının artmasını görə bilərik.

Aşağıdakı cədvəldə kənd təsərrüfatı bitkilərinin təsərrüfat kateqoriyaları üzrə illik statistik göstəricilərini görə bilərik.

Cədvəl 1.
Kənd təsərrüfatı bitkilərinin kateqoriyalar üzrə
bölgüsü, min hektarla

BİTKİÇİLİK

min ha

İllər	Cəmi	o cümlədən			
		dənli və dənli paxlalı bitkilər	texniki bitkilər	kartof, tərəvəz və bostan bitkiləri	yemlik bitkiləri
2016	1628,3	997,5	73,6	163,1	394,1
2017	1665,7	977,2	180,9	151,5	356,1
2018	1738,0	1083,1	159,0	149,7	346,2
2019	1717,1	1072,3	130,2	147,7	366,9
2020	1630,9	989,1	122,0	143,6	376,2
2021	1644,5	998,7	122,0	144,6	379,2

Mənbə: azstat.org

Cədvəldən 1-dən görüldüyü kimi 2021-ci ildə olan göstəricilər 2020-ci ilə nisbətən çox olsa da, əvvəlki illərlə müqayisədə qənaətbəxş hesab edilmir. Bunun da səbəbi kimi ölkənin 2020-ci ilin sonlarındakı müharibə şəraiti və 2021-ci ildə də davam edən COVID-19 pandemiyasını göstərə bilərik.

Aşağıdakı cədvəldə kənd təsərrüfatı müəssisələrinin iqtisadi göstəricilərini görə bilərik:

Cədvəl 2.
Kənd təsərrüfatı müəssisələrinin əsas iqtisadi göstəriciləri, min manatla

Kənd təsərrüfatı müəssisələrinin əsas iqtisadi göstəriciləri

Göstəricilərin adı	2017	2018	2019	2020	2021
Mənfəət, min manat	83720	116506	120622	132835	201836
Zərər, min manat	20906	19587	27926	28820	30638
Ümumi mənfəət, min manat	62814	96918	92696	104016	171197
Satışdan əldə edilən gəlir, min manat	504031	558807	622035	637351	794863
Bitkiçilikdə mənfəət (zərər (-), min manat	32235	56577	68795	69321	127159
Heyvandarlıqda mənfəət (zərər (-), min manat	24355	19048	10481	27180	32557
Kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu, (faktiki satış qiymətləri ilə), min manat	383157	384958	615203	814426	988366

Mənbə: azstat.org

Müəssisələrin əsas iqtisadi göstəricilərinin təhlilindən onu da görə bilərik ki, hər il bu sahə üzrə mənfəətin miqdarı artmaqdadır. Hətta 2021-ci ildə əvvəlki ilə nisbətən 64,6% artımın şahidi oluruq. Bunun da başlıca səbəbi 2021-ci ildə əvvəlki ilə nisbətən gəlirlərin yüksək həcmdə artımı, eyni zamanda xərclərin nisbətən az artmasıdır. Bu da öz növbəsində ölkə iqtisadiyyatında qeyri-neft sektorunun payının artması üçün bir addımdır. Bunun üçün aşağıdakı məsələlər sürətli şəkildə həyata keçirilməlidir:

1. Həmin ərazilərdə aqrar sektorun inkişafı üçün birbaşa dövlət dəstəyinin həyata keçirilməsi;
2. Məskunlaşma istiqamətində işlərin sürətlə həyata keçirilməsi.

Beləliklə, işğaldan azad edilmiş ərazilərdə aqrar sektorun inkişafı və mütərəqqi təşkili yalnız ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün prioritet məsələ olmamalı, bununla yanaşı istehsalın artırılması məhsulların xarici bazarlara da çıxışını təmin edə bilər.

Ədəbiyyat

1. azstat.org

Elnur Eldəniz oğlu Bağirov
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
bagirov.elnur@mail.ru

ŞİRKƏTİN MALİYYƏ RESURLARININ SƏMƏRƏLİ İSTİFADƏSİNİN CARİ VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ

Açar sözlər: maliyyə resursları, korporativ maliyyə, maliyyə təhlili, investisiya maliyyəsi, fundamental təhlil, texniki təhlil

Keywords: financial resources, corporate finance, financial analysis, investment finance, fundamental analysis, technical analysis

Maliyyə resursları maliyyə münasibətlərinin maddi daşıyıcısı kimi müəyyən edilə bilər. İstehsalın həcmi və səmərəliliyi onların ölçüsü və strukturu ilə müəyyən edilir. Eyni zamanda istehsalın artımı və müəssisənin sosial-iqtisadi inkişafı maliyyə resurslarının həcmindən asılıdır. Buna görə də bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisənin içində müəssisənin inkişafının maliyyə mənbələrinin axtarışı, maliyyə resurslarından ən səmərəli istifadənin təmin edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Məqalənin məqsədi ümumi göstəricilərin modellərinin strukturunu və maliyyə resurslarının səmərəliliyi və qeyd olunan göstəricilərdən istifadənin səmərəliliyi meyarlarını müəyyən etməkdir. Müəssisənin fəaliyyət göstərməsi və inkişafı üçün maliyyə resurslarının formalaşması və istifadəsinin vacib olduğu əsaslandırılmışdır. Sübut edilmişdir ki, müəssisənin maliyyə törəmə müəssisələrinin idarə edilməsinin səmərəliliyini artırmaq üçün bütün ən vacib

təsir amillərini nəzərə almaq lazımdır. Müəssisənin maliyyə resurslarından səmərəli istifadənin vəziyyəti, problemləri və üstünlükləri təhlil edilmişdir. Müəssisənin maliyyə resurslarının və onun ixtisaslaşmış mənbələrinin idarə edilməsinə müsbət təsir göstərə biləcək bütün amillər səciyyələndirilmişdir. Müəssisələrə öz maliyyə resurslarından səmərəli və optimal istifadənin nəzəriyyəsi və təcrübəsi sahəsində tədqiqatlarını genişləndirmək və dərinləşdirmək tövsiyə olunur. Bu cür tədqiqatlar mövcud resursların strukturunu optimallaşdırmağa, borc vəsaitlərinin ödənilməsi xərclərini azaltmağa və mövcud maliyyə resurslarından istifadənin səmərəliliyini artırmağa imkan verəcəkdir.

Bir çox şirkət müştərilərinə kredit verir. Nəticədə satışdan əldə edilən nağd pul vəsaitlərinin daxil olması müəyyən müddətə gecikə bilər. Böyük debitor borcları olan şirkətlər üçün ödənilməmiş satış günlərini izləmək faydalıdır ki, bu da şirkətə kredit satışını nağd pula çevirmək üçün lazım olan vaxtın uzunluğunu müəyyən etməyə kömək edir. Orta yığım müddəti şirkətin ümumi nağd pula çevrilmə dövrünün mühüm aspektidir (Ağayev, 2002: 318).

Korporativ maliyyə təhlilinin əsas sahəsi şirkətin gələcək fəaliyyətinin təxminində xalis mənfəət və ya mənfəət marjası kimi şirkətin keçmiş fəaliyyətinin ekstrapolyasiya edilməsini əhatə edir. Bu tip tarixi trend təhlili mövsümi tendensiyaları müəyyən etmək üçün faydalıdır.

İnvestisiya maliyyəsində şirkətdən kənar analitik investisiya məqsədləri üçün təhlil aparır. Analitiklər ya yuxarıdan aşağıya, ya da aşağıdan yuxarıya investisiya yanaşması həyata keçirə bilərlər. Yuxarıdan aşağıya yanaşma, ilk növbədə, yüksək performans göstərən sektorlar kimi makroiqtisadi imkanları axtarır, sonra isə həmin sektorda ən yaxşı şirkətləri tapmaq üçün tədqiq edir. Bu baxımdan, onlar müəyyən bir şirkətin əsaslarına ən son baxaraq, potensial

uğurlu olanları investisiya kimi seçmək üçün konkret şirkətlərin səhmlərini daha da təhlil edirlər.

Aşağıdan yuxarıya yanaşma isə konkret şirkətə baxır və korporativ maliyyə təhlilində istifadə olunanlara oxşar nisbət təhlili aparır, investisiya göstəriciləri kimi keçmiş performans və gözlənilən gələcək performans baxır. Aşağıdan yuxarıya investisiya qoyuluşu investorları, ilk növbədə, mikroiqtsadi amilləri nəzərə almağa məcbur edir. Bu amillərə şirkətin ümumi maliyyə vəziyyəti, maliyyə hesabatlarının təhlili, təklif olunan məhsul və xidmətlər, tələb və təklif və zamanla korporativ fəaliyyətinin digər fərdi göstəriciləri daxildir.

Fundamental təhlil, biznesin dəyərini müəyyən etmək üçün şirkətin səhm üzrə mənfəəti kimi maliyyə hesabatlarında məlumatlardan toplanmış əmsallardan istifadə edir. Şirkəti əhatə edən iqtisadi və maliyyə vəziyyətlərinin hərtərəfli nəzərdən keçirilməsinə əlavə olaraq nisbət təhlilindən istifadə edərək, analitik təhlükəsizlik üçün daxili dəyər əldə edə bilir. Son məqsəd, investorun qiymətli kağızın aşağı və ya həddən artıq qiymətləndirildiyini görmək üçün qiymətli kağızın cari qiyməti ilə müqayisə edə biləcəyi rəqəmə çatmaqdır.

Texniki təhlil, hərəkətli ortalamalar kimi ticarət fəaliyyətindən toplanmış statistik tendensiyalardan istifadə edir. Əsasən, texniki təhlil bir qiymətli kağızın qiymətinin artıq bütün ictimaiyyətə açıq olan məlumatları əks etdirdiyini və bunun əvəzinə qiymət hərəkətlərinin statistik təhlilinə diqqət yetirdiyini güman edir. Texniki təhlil, qiymətli kağızın əsas atributlarını təhlil etməkdənsə, modellər və tendensiyalar axtarmaqla qiymət meyllərinin arxasındakı bazar əhval-ruhiyyəsini anlamağa çalışır.

Maliyyə təhlili həm korporativ maliyyə, həm də investisiya maliyyəsi parametrlərində aparıla bilər. Maliyyə analitiki şirkətin maliyyə hesabatlarını – mənfəət və zərər hesabatını, balans hesabatını və pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında

hesabatı hərtərəfli araşdıracaq. Maliyyə məlumatlarını təhlil etməyin ən geniş yayılmış üsullarından biri digər şirkətlərin və ya şirkətin öz tarixi göstəriciləri ilə müqayisə etmək üçün maliyyə hesabatlarındakı məlumatlardan əmsalların hesablanmasıdır. Korporativ maliyyə təhlilinin əsas sahəsi şirkətin gələcək fəaliyyətinin təxminində xalis mənfəət və ya mənfəət marjası kimi şirkətin keçmiş fəaliyyətinin ekstrapolyasiya edilməsini əhatə edir.

Ədəbiyyat

1. Ağayev, A. (2002). Dövlət borcu və onun idarə edilməsi (monoqrafiya). Bakı, 318 s.

Elnur Mahir oğlu Cəfərli
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
jafarli1064@gmail.com

BİNƏQƏDİ BƏLƏDİYYƏSİNDƏ KADR TƏMİNATI VƏ BƏLƏDİYYƏ QULLUĞU

***Açar sözlər:** yerli özünüidarəetmə, Binəqədi rayon bələdiyyəsi, bələdiyyə qulluğu, strategiya, kadr təminatı*

***Keywords:** local-self government, government personnel, Binagadi municipality, municipal service, staffing*

Dövlət kadr sistemi dövlətin tapşırığı olduğu dövlət xidmətlərini yerinə yetirən dövlət işçilərinin əsas qaydaları, çərçivələri və təcrübələrinin bütünüdür. Dövlət qulluğundan bəhrələnən şəxslə dövlət qulluğu arasındakı münasibət dövlət işçiləri tərəfindən təmin edilir. Ona görə də kadr sistemi dövlət idarəçiliyində mühüm yer tutur. Kadrlar dövlət qulluğunun yerinə yetirilməsi üçün əvəzsiz və əsas elementdir. Bu baxımdan dövlət kadrları sistemi, yer aldığı idarəetmə və icra sistemi ilə sıx bağlıdır (Şahbazov, Həsənov, Məmmədov, 2011).

Dövlət maraqlarının eyni zamanda cəmiyyət maraqlarının təmin edilməsində yerli özünü idarəetmə orqanlarının rolu böyükdür. Bələdiyyələrin statusunun əsasları Konstitusiyaya ilə müəyyən olunur. Bələdiyyələr öz ərazi əhatəsində yaşayan insanların müəyyən ehtiyaclarının təmin edilməsi, insanların sosial rifahının yaxşılaşdırılması və bu kimi bəzi məsələlərin həlli üçün məşğul olurlar.

Bakı şəhərində bir sıra böyük bələdiyyələr var ki, onlardan biri də Binəqədi bələdiyyəsidir. Binəqədi rayon bələdiyyəsinin tərkibində 5 bələdiyyə var. Həmin bələdiyyələr Xocahəsən,

Binəqədi qəsəbə, Biləcəri və Rəsulzadə bələdiyyələridir. Ümumi olaraq Binəqədi rayonu üzrə 200-dən çox ştat vahidi mövcuddur. Binəqədi rayon bələdiyyəsində isə 59 ştat mövcuddur.

Binəqədi bələdiyyəsinin gördüyü işlərə söhbətgahların hazırlanması, abadlıq işləri, tullantıların daşınması və s. qeyd etmək olar. Eyni zamanda Novxanı, Görədil və Fatmayı ərazilərində olan abadlıq işləri də Binəqədi bələdiyyəsi tərəfindən həyata keçirilir.

Binəqədi Bələdiyyəsi fəaliyyətini mövcud qanunvericiliyə və təsdiq edilmiş iş planına əsasən həyata keçirir. Hər ay Bələdiyyənin ümumi iclasları keçirilir, müvafiq qərarlar qəbul olunur və onların icrası təmin edilir. Daimi komissiyaların və şöbələrin fəaliyyətinə dair hesabatlar, sosial maliyyə məsələləri, təmir-tikinti və abadlıq işləri, vətəndaşların müraciətlərinə baxılması diqqət mərkəzində saxlanılır.

Bələdiyyədə sədr və müavinlərin, daimi komissiya sədrlərinin, eləcə də şöbə müdirlərinin qəbul günləri müəyyənləşdirilir və il ərzində 300-dən çox insan qəbul edilir. Rayon vətəndaşları, ağsaqqallar, ziyalılar, gənclərlə mütəmadi olaraq görüşlər keçirilir. Vətəndaşların Bələdiyyənin fəaliyyətini izləyə bilməsi, eləcə də öz müraciətlərini Bələdiyyəyə gəlmədən belə ünvanlaya bilməsi üçün sosial şəbəkələrdə səhifə yaradılıb.

Bələdiyyələrin görəcəyi işlər sakinlərin sosial sifarişindən irəli gəlir. Həmin sifarişlərin öyrənilməsi vacibdir. Bu işdə məmurların sakinlərlə görüşlərinin təşkili çox vacibdir. Vətəndaşların qəbulu, problemlərinin öyrənilməsi, təkliflərinin dinlənilməsi, sakinlərlə hesabat xarakterli görüşlər, zəruri məsələlərin birgə müzakirələri böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Hər bir dövlət üçün bələdiyyələrin əhəmiyyəti böyükdür və bu cür əhəmiyyətli orqanın düzgün fəaliyyət göstərməsi vacib amildir. Buna görə də bələdiyyələrin işkişafı üçün ölkədə

mühüm strategiyalar keçirildi. Təbii ki, bu strategiyaların keçirilməsinin məqsədləri var idi. Bu cür strategiyaların reallaşdırılmasında əsas məqsədlərdən biri bələdiyyələrin inkişafı, digəri isə insanların rifahının yüksəldilməsi, həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi idi. Bələdiyyələr fəaliyyətində insanlarla iç-içə olmalıdır və insanların həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması, insanların nəyə ehtiyacı olduğunu anlayaraq fəaliyyətini bu yöndə icra etməlidir. Buna görə də yaradılan məhəllə komitələri vacib rol oynayır. Belə ki, insanlar öz ərazilərində yerləşən bələdiyyələrin fəaliyyətində iştirak edirlər.

Hazırda cənab prezident İlham Əliyevin də apardığı siyasətlərə əsasən bir çox sosial yönümlü layihələr hazırlanır və tətbiqi üçün tapşırıqlar verilir. 2025-ci ildən sonrakı dövrün sosial rifahın yüksək olacağı bir dövr olması üçün müəyyən proqramlar həyata keçirilir. Bələdiyyələr də bu aktual məsələlərin reallaşdırılması üçün öz növbəsində müəyyən fəaliyyətlər həyata keçirirlər. Bələdiyyə qulluğunun təkmilləşdirilməsi üçün bəzi tədbirlərin həyata keçirilməsi yerli özünüidarəetmə orqanlarının inkişafı üçün aktual strategiyalardır.

Ədəbiyyat

1. Şahbazov, K.A., Həsənov, H.S., Məmmədov, H.M. (2011). Dövlət və bələdiyyə idarəçiliyi (dərslük). Bakı.

Elnur Muqarib oğlu Məmmədov
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
mammadov.elnur.me@gmail.com

KOMMERSİYA BANKLARININ FƏALİYYƏTİNİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

***Açar sözlər:** kommersiya bankları, maliyyə vəziyyəti, səmərəlilik, mənfəətin rentabelliği, səmərəliliyin qiymətləndirilməsi*

***Keywords:** commercial banks, financial situation, efficiency, profit profitability, efficiency evaluation*

Bank təşkilatının maliyyə təminatı dövlətin və bank sektorunun təhlükəsizliyinin, həmçinin bütövlükdə dövlətin maliyyə təminatının tərkib hissəsidir. Bankın yüksək maliyyə təminatına yiyələnməsi zərurəti mürəkkəb maliyyə böhranı zamanı müflisləşən bankların sayının sürətlə artması, onun təmin edilməsinin tədqiqat və metodoloji əsaslarının yaradılması və dərinləşdirilməsilə sıx tərzdə bağlıdır. Bank sektorunun inkişafının hazırkı mərhələsində arzuolunmaz neqativ tendensiya potensial əmanətçilərin bank institutlarına inamının azaldığını, eləcə də borcalanlar üçün kredit resurslarını müşayiət edən makroiqtisadi problemləri ortaya qoyur. Böyük siyasi risklər, xarici iqtisadi siyasətdə qeyri-sabitlik, məbləğin artması fonunda ölkəmizin iqtisadi və maliyyə təhlükəsizliyinin, onun bank sisteminin, eləcə də müxtəlif bank qurumlarının dövlət borcunun və dünya kreditlərindən asılılığın əlçatan olması məsələləri getdikcə aktuallaşır.

Bankın fəaliyyətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi göstəricilərinə müxtəlif yanaşmaları təhlil edərək belə qənaətə

gəlmək olar ki, səmərəliliyin müəyyən edilməsində daha çox kapitalın rentabelliği, aktivlərin rentabelliği, bankın faiz və qeyri-faiz marjası göstəricilərindən istifadə olunur (Abbasov, 2009: 191).

Bankın fəaliyyəti nəticəsində mənfəət əldə edilməsi bankın yalnız əsas məqsədlərindən biridir. Bankın işinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinin nəticəsi əsasən qiymətləndirilən kommersiya bankının xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla seçilən onun qiymətləndirmə metodologiyasından asılıdır. İqtisadi ədəbiyyatda kredit təşkilatının səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinə müxtəlif yanaşmalar mövcuddur və qiymətləndirmənin aparılmasının müxtəlif üsulları vardır. Belə ki, bankın maliyyə dayanıqlığının qiymətləndirilməsi metodikalarına CAMELS, Patrol, ORAP, V.Kromonova metodikası, reyting agentliklərinin üsulları və s. daxildir.

Bankın fəaliyyətinin effektivliyini qiymətləndirmək üçün böyük bir sayda göstəricilər təklif edilə bilər. Lakin metodikada bu və ya digər göstəricilərin istifadəsinin səmərəliliyi və məqsədəuyğunluğu müxtəlifdir və onlardan istifadənin konkret metodiki işləmələr çərçivəsində həll ediləcək konkret vəzifələrin məqsədlərinə nə dərəcədə cavab verməsindən, sistemə seçilmiş göstəricilərin konkret problemin həllinə yaxınlaşmağa nə dərəcədə imkan verməsindən asılı olacaqdır.

Bank fəaliyyətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinə parametrik və qeyri-parametrik yanaşmaları nəzərdən keçirdikdən sonra belə bir nəticəyə gəldik ki, bu yanaşmalardan istifadə zamanı bankların səmərəliliyi bu bankın fəaliyyətini təsvir edən nöqtələrin istehsal güclərinin verilmiş müəyyən sahəsindən və ya “səmərəlilik sərhədindən” məsafə ölçüsü ilə müəyyən edilir. Göstərilən sərhədə uyğun kredit təşkilatları effektiv sayılırlar, digər bankların qeyri-

effektivliyi isə onların verilmiş istehsal sərhədindən məsafənin çoxalması ilə artırır.

Kredit təşkilatının fəaliyyətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinin parametrik və qeyri-parametrik modellərinin mənfi cəhətlərinə aşağıdakıları daxil etmək olar:

- bir bank çərçivəsində səmərəliliyinin hesablanması mümkünü;
- hesablamanın mürəkkəbliyi, banklar üzrə ortalama məlumatlardan istifadə;
- yığılmış məlumatların kifayət qədər böyük həcmdə olmasının zəruriliyi;
- hesablamalarda istifadə edilən göstəricilərin seçiminə vahid yanaşmanın olmaması.

Müxtəlif metodlardan istifadə etməklə bankların səmərəliliyinin təhlilinə həsr olunmuş müasir elmi-tədqiqatlar və işlər göstərdi ki, parametrik və qeyri-parametrik metodların köməyi ilə alınmış qiymətləndirmələr tək-cə mütləq kəmiyyətə deyil, həm də bankların ranjirə edilməsi zamanı səmərəliliyinin səviyyəsinə görə də xeyli fərqlənə bilərlər.

Bankın fəaliyyətinin səmərəliliyini qiymətləndirmək üçün də həm tətbiqi məqsədləri, həm də onların hesablama metodikası ilə fərqlənən müxtəlif gəlirlilik göstəriciləri tətbiq edilir. Bəzi hallarda bankın fəaliyyətinin səmərəliliyinin ümumiləşdirilməsi meyarı kimi istifadə edilə bilən göstəricilərin qarşılıqlı əlaqələndirilməsi və əsaslandırılması problemi meydana çıxır.

Fikrimizcə, bank fəaliyyətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinin ümumiləşdirilmiş meyarlarının mövcudluğu maliyyə vəziyyətinin bütöv təsvirini yaratmağa və strateji inkişaf istiqamətlərini xarakterizə etməyə imkan verir. Hesab edirik ki, səmərəliliyi qiymətləndirərkən, bank fəaliyyətinin və qəbul olunan idarəetmə qərarlarının

nəticəliliyini xarakterizə edən mütləq və nisbi göstəricilərin məcmusu nəzərdən keçirmək məqsədəuyğundur.

O.V.Yefimova və M.V.Miller bank fəaliyyətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi məqsədilə əməliyyat, investisiya və maliyyələ fəaliyyətinin səmərəliliyini xarakterizə edən, aktivlər üzrə gəlirlilik, satışın rentabelliği, öz kapitalının rentabelliği və investisiyaların rentabelliği göstəricilərindən ibarət gəlirlilik göstəriciləri sistemindən istifadə etməyi təklif edirlər. Fəaliyyətin səmərəliliyini kompleks şəkildə xarakterizə edən ümumiləşdirilmiş göstərici kimi təşkilatın əməliyyat, investisiya və maliyyələ fəaliyyətini xarakterizə edən üç əsas göstəricinin funksiyası olan xüsusi kapitalın rentabelliğindən istifadə etmək təklif olunur.

Y.S.Maslaşenkov bankın fəaliyyətinin səmərəliliyini qiymətləndirərkən, ümumi rentabellik, kapitalın rentabelliği, aktivlərin rentabelliği və kredit əməliyyatlarının rentabelliği göstəricilərinə əsaslanır.

Fikrimizcə, bank fəaliyyətinin səmərəliliyini qiymətləndirilməsində istifadə edilə bilən göstəricilərdən biri də mənfəətin yayılması sayılır. Bunun köməyi ilə bankın sərmayəçilər və borcalanlar arasında vasitəçilik funksiyasını hansı uğurla yerinə yetirdiyini və bank bazarında rəqabətin nə dərəcədə güclü olduğu qiymətləndirilir. Bank öhdəlikləri üzrə faiz dərəcələrinin əməliyyat faizləri üzrə gəlirlərin artımına nisbətən daha sürətli artımı, əməliyyat faizləri üzrə gəlirlərin borc vəsaitlər üzrə faiz xərcləri azaldılması ilə müqayisədə daha sürətli azalmasına bərabər olmuşdur. Bu işə bankın xalis faiz marjasının azalmasına səbəb olur. Belə ki, bankın xalis faiz marjası və bank yayılması arasında sıx qarşılıqlı əlaqələr mövcuddur.

Bankın ayrı-ayrı istiqamətlərinin işinin səmərəliliyi xeyli dərəcədə bu bölmələr tərəfindən bank məhsullarının reallaşdırılmasından və bankın müştərilərinə xidmət

göstərilməsindən əldə edilən maliyyə nəticələrini əks etdirir. Bununla əlaqədar olaraq bankın müştərilərlə qarşılıqlı təsir səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi metodikasının işlənilib hazırlanmasına zərurət yaranır. Bankın və müştərilərin qarşılıqlı təsir səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi metodikası bank strateji menecmentinin zəif tərəflərini aşkar etməyə və bununla da əsas məqsədin – riskin və maliyyə sabitliyinin məqbul səviyyədə saxlanılması şərti ilə maksimum mənfəətin əldə edilməsi üçün onun menecment sisteminin təkmilləşdirilməsinə imkan verəcəkdir.

Ədəbiyyat

1. Abbasov, S.A. (2009). Maliyyə menecmenti: təşkili və təkmilləşdirilməsi problemləri (Monoqrafiya). Bakı: “Elm və təhsil”, 288 s.

Eltun Fuad oğlu Niftəlizadə
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
nifteliyevv.014@gmail.com

MAYA DƏYƏRİNİN KALKULYASIYA SİSTEMİNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ

Açar sözlər: maya dəyəri, kalkulyasiya, məsrəflər, idarəetmə, məhsul

Keywords: cost, calculation, costs, management, product

Maya dəyərinin kalkulyasiyasında xərcin qiyməti istehsalçının məhsulların istehsalı və istehlakçıya çatdırılması zamanı xərclədiyi, lakin bilavasitə ifadə olunan xərclərin, yəni resursların (materiallar, xammallar, yarımfabrikatlar, enerji, işçilərin əməyi) məcmusu, pul formasında ifadəsidir.

Maya dəyərinin kalkulyasiyası aşağıdakı kimi proseslərdə bizə kömək edəcəkdir:

- gəlirliliyin qiymətləndirilməsi;
- qiymətqoymanın əsaslandırılması (topdan, pərakəndə satış);
- istehsal ehtiyatlarından istifadənin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi;
- müəssisənin potensial mənfəətinin hesablanması.

Maya dəyərinin kalkulyasiyası sistemi maya dəyəri maddələrinin siyahısı ilə eyni prinsip üzrə qruplaşdırıldığı üçün maya dəyərinin təsnifatı istehsalın məqsəd və ehtiyaclarına daha çox uyğun gəlir. Aşağıda nisbi sadəliyi və aydınlığı səbəbindən istehsalda geniş istifadə olunan belə bir təsnifatın standart nümunəsi verilmişdir:

1. Xammal (qaytarılan tullantılar istisna olmaqla);
2. Təchizatçılardan mallar/xidmətlər və yarımfabrikatlar;

3. Enerji və yanacaq;
4. İstehsal heyətinin əmək haqqı;
5. Vergilər və əmək haqqı ödənişləri;
6. Mövcud güclərin modernləşdirilməsi və inkişafı üçün xərclər;
7. Digər istehsal xərcləri;
8. Qeyri-istehsal xərcləri.

Müəssisələr bazar münasibətləri şəraitində hüquqi və iqtisadi baxımdan xüsusiləşərək müstəqil olurlar. Bu, iqtisadi əlaqələr sistemində müəssisənin rolunu daha da mürəkkəbləşdirir və uyğun olaraq onun idarə olunmasının rolunu əhəmiyyətli dərəcədə artırır. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində fəaliyyət göstərən müəssisənin əsas atributu onun gəlirli olması, rentabelli işləməsidir. Bu isə əsasən iki amildən: xərclərin səviyyəsindən və məhsulun qiymətindən asılıdır. Müəssisə həm də məhsulun reallaşdırılmasına (satışına) xərclər – kommersiya xərcləri çəkir. İstehsal maya dəyəri ilə kommersiya xərclərinin məcmusu məhsulun tam maya dəyərini əmələ gətirir. Məlumdur ki, istehsal prosesində yüzlərlə müxtəlif xammal, material, dəstləşdirici məmullatlardan, müxtəlif avadanlıqlardan və alət növlərindən istifadə edilir və çox sayda müxtəlif texnoloji əməliyyatlar yerinə yetirilir. Bununla əlaqədar olaraq istehsalın faktiki məsrəflərinin uçotu və maya dəyəri üzrə tərtib edilən planı əsaslandırmaq üçün bu məsrəfləri qruplaşdırmaq (təsnifləşdirmək) lazım gəlir. Hər şeydən əvvəl, qeyd etmək lazımdır ki, müəssisə miqyasında xərclər üç əsas növə bölünür (Kərimov, 2007):

1. Məhsulun istehsalı və satışı ilə əlaqədar olan xərclər – məhsulun maya dəyəri və tam maya dəyəri; bunlar cari xərclərdir və məhsulun satışından əldə olunan vəsait hesalama ödənilir;

2. İstehsalın genişləndirilməsi və yeniləşdirilməsi ilə əlaqədar olan xərclər. Bu xərclər yeni məhsulun istehsalı və

köhnənin modernləşdirilməsi ilə əlaqədar olan birdəfəlik xərclərdir – iqtisadi məzmununa görə birdəfəlik xərclər əsaslı vəsait qoyuluşudur;

3. Müəssisənin sosial-mədəni, mənzil-kommunal, məişət və bu kimi qeyri-istehsal ehtiyaclarına çəkilən xərclər. Bu xərclər istehsalla birbaşa əlaqədar olmadığından onlar maya dəyərinə daxil edilmir; bunlar, əsasən, müəssisənin mənfəəti hesabına maliyyələşdirilir.

Maya dəyərinin hesablanması məqsədindən asılı olaraq, təsnifləşdirmənin istehsal məsrəflərinin iqtisadi elementlərinə (ünsürlərinə) görə və xərc (kalkulyasiya) maddələrinə əsaslanan iki əsas sistemi mövcuddur. Məsrəflərin iqtisadi elementlərinə (ünsürlərinə) görə hesablanmış maya dəyəri – buna xərclər smetası da deyilir – məhsul istehsalı və satışı planının yerinə yetirilməsi üçün tələb edilən ümumi resursların həcmi, hansı konkret məhsul növü üçün istifadə edilməsindən asılı olmayaraq, onları dəyər ölçüsündə əks etdirməyə imkan verir. İstehsal məsrəfləri iqtisadi elementlər – xərclər smetası – üzrə aşağıdakı kimi qruplaşdırılır:

- 1) material xərcləri (qaytarılan, istifadəsi mümkün olan tullantıların dəyəri çıxılmaqla);
- 2) əməkhaqqı xərcləri;
- 3) sosial sığorta ayırmaları;
- 4) əsas fondların (köhnəlməsi) amortizasiyası;
- 5) sair xərclər.

Məsrəflərin göstərilən təsnifatı bütün müəssisələr üçün vahiddir, məcburidir və istehsal xərcləri smetasının tərtibi üçün əsasdır.

Məhsulun maya dəyəri tərkibindəki “sair xərclər” elementi üzrə məsrəflərə istehsalın hazırlanması və mənimsənilməsinə sərf edilən xərclər, istehsalın təşkili və texnologiyasının təkmiləşdirilməsi, məhsulun keyfiyyətinin yüksəldilməsi ilə əlaqədar cari xərclər, ixtiralar və səmərələşdirici təkliflərlə

əlaqədar və s. xərclər aiddir. İstehsal məsrəflərinin iqtisadi elementlərə görə qruplaşdırılması müəssisənin təsərrüfat fəaliyyətinin təhlili və mühasibat uçotunun təşkili üçün çox əhəmiyyətlidir. O, firma və müəssisələr üzrə hər il – rüblərə bölünməklə – istehsal məsrəflərinin məbləğini və ya smetasını, onların maddi və pul resurslarına, dövriyyə vasitələrinə olan tələbatını müəyyən etmək, maya dəyəri planını məhsulun istehsalı və satışı, əmək, maddi-texniki təminat və maliyyə planları ilə uzlaşdırmaq, maya dəyərinin quruluşunu və onun aşağı salınması yollarını göstərmək üçün lazımdır. Lakin müəssisədə istehsal olunan hər hansı növ məhsul vahidinin maya dəyərinin hesablanması üçün xərclərin iqtisadi elementlərinə görə təsnifatından istifadə etmək mümkün deyildir. Bu məqsədlə, yəni məhsul vahidinin maya dəyərini hesablamaq üçün kalkulyasiya maddələri üzrə təsnifat tətbiq edilir. Müəssisədə məhsulun maya dəyərinin planlaşdırılması və uçotunda kalkulyasiya maddələri üzrə aşağıdakı nümunəvi qruplaşdırma tətbiq edilir: 1) xammal və materiallar; 2) satın alınmış dəstləşdirici məmulatlar, yarımfabrikatlar və kooperasiya yolu ilə müəssisəyə göstərilmiş xidmətlər; 3) qaytarılan tullantılar (çıxılır); 4) texnoloji ehtiyaclar üçün yanacaq və enerji; 5) istehsal fəhlələrinin əsas əməkhaqqı; 6) istehsal fəhlələrinin əlavə əməkhaqqı; 7) sosial sığortaya ayırmalar; 8) yeni istehsalın hazırlanması və mənimsənilməsi xərcləri; 9) xüsusi təyinatlı alət və tərtibatların alınması və sair xüsusi xərclər; 10) avadanlığın saxlanması və istismarı xərcləri; 11) sex xərcləri; 12) ümumzavod xərcləri; 13) zay məhsul hesabına itkilər; 14) sair istehsal xərcləri; 15) istehsaldankənar xərclər.

Maya dəyərinin idarə edilməsində vacib cəhətlərdən biri faktiki xərclərin normativlərlə və ya plan göstəriciləri ilə müqayisəsidir. Müqayisə həm bütövlükdə, həm də ayrı-ayrı xərc maddələri üzrə aparılır, kənarlaşmalar müəyyən edilir və

bunu doğuran səbəblər hərtərəfli təhlil edilir. Təhlilin əsas məqsədi kənarlaşmanın yaranmasına səbəb olan bütün amilləri aşkar etmək və bunları təfsilatı ilə qiymətləndirmək, cavabdeh olan şəxslərin məsuliyyətini müəyyən etməkdir. Kənarlaşmaların vaxtında aşkar edilməsi və təhlili arzuolunmaz meyillərin aradan qaldırılması və onların təkrarlanmasına yol verməmək üçün zəruri tədbirlərin qəbul edilməsinə imkan yaradır.

Ədəbiyyat

1. Kərimov, A. (2007). Mühəsibat uçotu və vergilər. Bakı: Ozan, 508 s.

Elvin Yaşar oğlu Fətəliyev
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
feteliyev_elvin@inbox.ru

ŞƏRQİ ZƏNGƏZUR İQTİSADİ RAYONUNUN TURİZM POTENSİALININ QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

***Açar sözlər:** turizm, Şərqi Zəngəzur, davamlı turizm, strategiya, iqtisadiyyat*

***Keywords:** tourism, East Zangezur, sustainable tourism, strategy, economy*

Uzunmüddətli siyasətlərin, strategiyaların və planların həyata keçirilməsi dayanıqlı və inklüziv turizm artımına nail olmaq üçün vacib şərtidir. Əksər hökumətlər sənayenin inkişafına öz yanaşmalarını yenidən istiqamətləndirmək üçün yeni strategiyalar tətbiq edirlər. Bu cür strategiyaların təkrar işlənilib hazırlanması prosesi milli sahə orqanlarına turizmin milli iqtisadiyyata təsiri haqqında daha dəqiq və geniş məlumat əldə etmək, onun inkişafına təsir edən amilləri müəyyən etmək və gələcək planlara düzəliş etmək imkanı verir.

Cədvəl.

Şərqi Zəngəzur iqtisadi zonasının turizmin və qonaqpərvərlik sənayesinin davamlı inkişafı üçün həyata keçirilən tədbirlər kompleksi (Bilalov, 2006: 34-50).

Turizm strategiyaları, adətən 5-10 il üçün nəzərdə tutulur. Əksər ölkələr üçün ümumi inkişaf sahələrinə rəqəmsallaşma, rəqabətqabiliyyətlilik, marketing, turizm məhsullarının keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması, bacarıqlar və davamlılıq daxildir.

Digər məsələlər isə rayonun inkişafı, turizm mövsümünün uzadılması, əhalinin iştirakı, sənayeyə investisiyaların stimullaşdırılmasını nəzərdə tutur. Məsələn, Şərqi Zəngəzurun davamlı və inklüziv inkişaf üçün sabit platforma təmin etmək, eyni zamanda turizmin dəyişən reallıqlara uyğunlaşmasına mütəmadi olaraq nəzarət etmək və imkan yaratmaq üçün hərtərəfli, uzunmüddətli strategiya işləyib hazırlamışdır. Şərqi Zəngəzurun 2030-cu ilə qədər olan dövr üçün yeni

uzunmüddətli strategiyası, hökumətin iqtisadi və sosial dəyişikliklərin turizmin inkişafına necə təsir etdiyini öyrənmək üçün sənaye ilə əməkdaşlıq etdiyi Gələcəyə Ziyarət layihəsinə əsaslanır.

Rəqəmsallaşma sənayedə siyasət və planları dəyişdirən əsas amildir. Bununla əlaqədar olaraq, Şərqi Zəngəzur turizminin rəqəmsallaşdırılması üçün yol xəritəsi hazırlamışdır ki, bu da məlumatlarla əməkdaşlıq, inventarın inteqrasiyası, təşviqi və çoxkanallı əlçatanlığın təmin edilməsi daxil olmaqla, ümummillə rəqəmsal ekosistemin mərhələli yaradılmasına yönəlmişdir. Səyahət sahəsində iqtisadi, texniki və sosial dəyişikliklərin monitorinqi və təhlili yolu ilə hökumətin turizm sahəsində siyasətinin məqsədlərinə nail olmaq üçün Azərbaycan İqtisadiyyat və Energetika Nazirliyinin nəzdində Turizm sahəsində Mükəmməllik Mərkəzi yaradılmışdır.

Azərbaycanda turizmin inkişafının uzunmüddətli ssenariləri və perspektivlərinin öyrənilməsi üçün iş “Turizm 2030” xüsusi modulu çərçivəsində özəl sektor və elmi-tədqiqat və inkişaf təşkilatları ilə sıx əməkdaşlıq şəraitində həyata keçirilir. Davamlı turizm və rəqəmsallaşma sənayenin uğurlu inkişafı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir və bu sahədə islahatların aparılması üçün prioritet sahələrdir. Turizm böyüməyə davam etdikcə, ən populyar istiqamətlərə təzyiqli azaltmaq və səyahət sənayesinin iqtisadi faydalarını daha geniş şəkildə yaymaq üçün regional inkişafı təşviq etmək üçün tədbirlər və az inkişaf etmiş ərazilərə səfərlər getdikcə daha çox əhəmiyyət kəsb edir.

Ədəbiyyat

1. Bilalov, B.Ə. (2006). Turizm fəaliyyətinin tənzimlənməsi. Bakı: Mütərcim, s.34-50.

Elvin Müslüm oğlu Hüseynli
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
huseynlielvin98@gmail.com

İNVESTİSIYA LAYİHƏLƏRİNİN MALİYYƏLƏŞDİRİLMƏSİNDƏ BANK SEKTORUNUN ROLU VƏ ONUN TƏNZİMLƏNMƏSİ PROBLEMLƏRİ

***Açar sözlər:** investisiya, layihələrin maliyyələşdirilməsi, bank sektoru, tənzimləmə, problemlər*

***Keywords:** investment, project financing, banking sector, regulation, problems*

Bir çox ölkələrin inkişafında kredit sistemi, xüsusilə də investisiya bankları mühüm rol oynayır. Kredit sferasında investisiya bankları əmək bölgüsünə və ixtisaslaşmaya səbəb olur. İnvestisiya banklarının əsas vəzifəsi uzunmüddətli borc kapitalının səfərbər edilməsi, istiqraz və rəqələrinin və səhmlərin emissiyası və yerləşdirilməsi hesab olunur. Müasir dövrdə iki növ investisiya bankı fəaliyyət göstərir. Birinci tip investisiya bankı qiymətli kağızların yerləşdirilməsi və satışı, ikinci növ investisiya bankı isə uzunmüddətli kreditləşmə prosesi ilə məşğul olur. Bu növ banklar, əsasən, Qərbi Avropa və inkişaf etmiş dövlətlər üçün xarakterik sayılır.

İnvestisiya banklarının meydana gəlməsi dövlətin qiymətli kağızlarının yerləşdirilməsi ilə xarakterizə olunur. Müəssisə və şirkətlərin səhmdar formasının geniş yayılması ilə əlaqədar olaraq, investisiya bankları iri firmaların və korporasiyaların səhm və istiqrazlarını yerləşdirməklə onlar üçün pul vəsaitlərini toplayır, yeni şirkətlərin yaradılması, yenidən təşkil edilməsi və konsolidasiyasında fəal iştirak edir. İnvestisiya

bankları mərkəzi hökumətdən başlayaraq bələdiyyələr və şəhərlərə kimi hakimiyyətin bütün səviyyələrində dövlətin qiymətli kağızlarını yerləşdirir.

Birinci növ investisiya bankları bir qayda olaraq, qiymətli kağızların emissiyasının təşkilatçısı və təsisçisi rolunda çıxış edir. Onlar, eyni zamanda qiymətli kağızların şirkət tərəfindən yerləşdirilməmiş hissəsini əldə edən agentlər kimi fəaliyyət göstərir. Uzunmüddətli investisiya qoyuluşlarına ehtiyacı olan dövlət şirkətlərinin və korporasiyalarının tapşırığına əsasən investisiya bankları emissiyanın müddəti, şərtləri və həcmi üzrə qiymətli kağızların növünün müəyyən edilməsi və onların yerləşdirilməsi üzrə müəyyən öhdəliklər götürür. Bu növ investisiya bankları buraxılmış qiymətli kağızların alınmasına zəmanət verir, səhm və istiqrazların alıcısına borc təklif edir. Kredit sistemində investisiya banklarının xüsusi çəkisinin az olmasına baxmayaraq, onlar özünün məlumatlılığına və təsisçi əlaqələrinə görə iqtisadiyyatda mühüm rol oynayır.

Hazırda birinci növ investisiya bankları iqtisadiyyatda korporativ sektorun qiymətli kağızlarla aparılan əməliyyatları ilə məşğul olur. Onlar səhm və istiqrazları yerləşdirməklə sənaye, ticarət və digər xidmət sferası müəssisələrinin pul vəsaitlərini əldə etməsi üçün vasitəçi rolunu oynayır. Sözügedən banklar kapitalın cəlb olunması, yerləşdirilməsi və qiymətli kağızlar bazarına xidmət üzrə bir sıra aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirir:

1. Səhm və istiqrazların bölüşdürülməsi ilə məşğul olur;
2. Valyuta bazarında beynəlxalq qiymətli kağızların yerləşdirilməsində vasitəçi rolunu oynayır;
3. İntestisiya strategiyası, həmçinin mühasibat uçotu və maliyyə hesabatı üzrə şirkətlərə məsləhət verir.

Birinci növ investisiya bankları güclü maliyyə-kredit institutları hesab olunur. Belə ki, investisiya bankları yenidən təşkil olunmuş şirkətlərin təsisçisi kimi çıxış edir, şirkət və

korporasiyaların əlavə buraxılmış səhm və istiqrazlarını yerləşdirir. Müasir dövrdə bu bankların iştirakı olmadan qiymətli kağızları satmaq demək olar ki, mümkün olmur. Onların vasitəçiliyi olmadan bir çox şirkətlər uzunmüddətli pul vəsaitlərini əldə edə bilmir. Müasir dövrdə bir sıra ölkələrdə investisiya bankları şirkətlərin qiymətli kağızlarını yerləşdirir və sözügedən müəssisələrlə paralel fəaliyyət göstərir. İnteraksiya banklarının rolunun artması, ilk növbədə, özəl şirkətlərin səhm və istiqrazlarının emissiyasının artımı ilə əlaqədar ola bilər.

Bir qayda olaraq, investisiya banklarının resursları onların öz vəsaitləri, eləcə də kommersiya banklarından və digər maliyyə-kredit təşkilatlarından alınan borc hesabına formalaşır. Adətən, birinci tip investisiya bankları depozitlərin qəbulunu həyata keçirmir və əgər belə əməliyyat baş verirsə, bu məhdud səviyyədə reallaşdırılır. Qiymətli kağızlar fond bazarında yerləşdirilməmişdən əvvəl investisiya bankı korporasiyanın fəaliyyətini müfəssəl təhlil edir. Bank şirkətin fəaliyyəti haqqında düzgün nəticə çıxarmağa imkan verən bir sıra analitik göstəriciləri, yəni şirkətin aktivlərini, əmlakını, sənədləşdirmə prosedurlarını, menecment və marketinq sistemini, istehsalın vəziyyətini, bazarı, əmək münasibətlərini, şirkətin aktiv və passiv əməliyyatlarını, mühasibat balansını, mənfəət və zərərlərini, rəhbər heyətini, iş yerlərini, rəqabət qabiliyyətini və digər göstəriciləri ətraflı araşdırır. Bir çox hallarda, investisiya bankının rəhbəri emitentin Direktorlar Şurasına daxil olur və onlara istehsal, maliyyə və investisiya xarakterli məsləhət verir (Kəlbəyev, 2012: 488).

Bankların öz vəsaitlərinin nisbətən az olması və irihəcmli qiymətli kağızlar buraxılışının reallaşdırılması onları konsorsium şəklində birləşməyə məcbur edir. Belə ki, konsorsiumlarda əsasən 1-5 bank üstünlüyə malik olur, digər

banklar isə kiçik həcmdə qiymətli kağızların satışı zamanı iri banklarla investorlar arasında vasitəçi rolunu oynayır.

Qiymətli kağızlarla aparılan vasitəçilik əməliyyatı müqabilində bank investor tərəfindən ödənilən məbləğ ilə emitent şirkətin mədaxili arasındakı fərq şəklində hesablanılan kəmiyyətdən komission haqqı alır. Məsələn, ABŞ-da belə komission haqqı 0,5-20% arasında tərəddud edir. İstiqrazların yerləşdirilməsinə görə emitentin mədaxilinin hər 100 dollarına orta hesabla 1,3 dollar, imtiyazlı səhmlər üçün isə 10 dollar düşür. Bu zaman qiymətli kağızlar buraxılışının ümumi məbləği nə qədər az olarsa, əldə olunmuş mədaxilinin hər 100 dollarına düşən emissiya xərcləri o qədər çox olur. Qiymətli kağızlar buraxılışı xeyli xərc tələb etdiyindən, onların emissiyası orta və kiçik şirkətlər üçün əlverişli sayılır. Lakin investisiya banklarının gəliri təkcə komissiyon haqqından formalaşmır və həm də bu gəlirlərə gizli mənfəət də əlavə olunur. Belə ki, qiymətli kağızların satışından əldə edilən pul vəsaitləri ilə onların investorlarla satıldığı qiymət arasında həmişə müəyyən fərqlər mövcud olur.

Qiymətli kağızların yerləşdirilməsi özündə mənfəət mənbəyini əks etdirir. Banklar yerləşdirilən qiymətli kağızların bir hissəsini özündə saxlaya, reallaşdıra, yaxud səhmləri emitent şirkətdən aşağı qiymətə ala və yuxarı qiymətə sata bilər. Ona da qeyd edək ki, banklar şirkətlərin səhmlərini uzun müddət özündə saxlayaraq təsisçi mənfəəti ilə yanaşı, həm də özündə qiymətli kağızların cari kursu ilə əvvəlki kursu arasındakı fərqə əks etdirən mənfəət də əldə edir.

Birinci növ investisiya bankları qiymətli kağızların ilkin bazarında fəaliyyət göstərir və onlar qiymətli kağızların reallaşdırılmasında vasitəçilik edir. Xüsusi vurğulamaq yerinə düşər ki, özəl qiymətli kağızların yerləşdirilməsi üçün investisiya banklarının istifadə etdiyi metodlar aşağıdakılardır:

1. İstiqraz vərəqəsini və onların bazarda yerləşdirilməsini öz üzərinə götürür;
2. Qiymətli kağızların yerləşdirilməsi xamanı satıcı ilə alıcı arasında məsləhətçi kimi çıxış edir;
3. İnvestisiya bankları qiymətli kağızları bazarda yerləşdirmək üçün qrup yaradır;
4. İlkin qiymətli kağızlar paketini korporasiyalardan alaraq “kim çox verəcək” prinsipi əsasında hərrac təşkil edir.

Xüsusi vurğulamaq yerinə düşər ki, qiymətli kağızların yerləşdirilməsinin bu metodları ABŞ, Kanada və İngiltərədə daha çox istifadə edilir. Kontinental Avropada isə əsasən kütləvi metod tətbiq olunur.

İnvestisiya banklarının yüksək gəlirliyi təkcə yüksək dövrdə deyil, həm də maliyyə böhranı şəraitində də nəzərə çarpır. Yenidən təşkil etmə zamanı investisiya bankları səhmlərin və istiqrazların alışımda iştirak edərək müəssisə və şirkətləri özündən asılı vəziyyətə salır. Qiymətli kağızların yerləşdirilməsi prosesində iştirak edən investisiya bankları maliyyə qrupları formalaşdırır və emissiyadan, eləcə də şirkətlərə nəzarətdən yüksək mənfəət əldə edir.

Nəzəriyyə və praktikadan məlumdur ki, investisiya bankları təsisçi fəaliyyətinə görə təkcə nəgd pul deyil, həm də səhm əldə edir. İnvestisiya banklarının korporasiyalar üzərində nəzarəti o halda güclənir ki, onlar müəyyən müştərilər qrupu arasında yerləşdirilən səhmlər üzrə həlledici səsvermə hüququ qazanmış olur. Bir sıra banklar iri emitentlərin səhm paketinə sərəncam verir və iri müəssisələrdə səsvermə zamanı bu səhmlərdən istifadə edir. Belə təcrübə çox vaxt iri investisiya banklarını bir çox firma və şirkətlərin sahibinə çevirir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, hal-hazırda investisiya bankları qiymətli kağızlar bazarının, xüsusilə də ilkin qiymətli kağızlar bazarının institusional əsasını təşkil edir. Onlar mahiyyət etibarilə qiymətli kağızların emissiyası və birja ticarəti ilə bağlı

olan bir sıra əməliyyatları həyata keçirir. Birinci növ investisiya bankları şəriklik əsasında fəaliyyət göstərir və bank kapitalı az sayda iştirakçıların vəsaiti hesabına formalaşır. İştirakçıların hər biri bankın adından çıxış edir və müəyyən qaydada əsasən mənfəət payını götürür. Bir qayda olaraq onların kapitalı sənaye müəssisələrinin və digər maliyyə-kredit institutlarının kapitalı ilə müqayisədə nisbətən az olur. Lakin rəqabətin kəskinləşməsi və pul vəsaitlərini artırmaq zəruri bir sıra investisiya banklarını müştərək forma ilə yanaşı, səhmdar formalı idarəetməyə keçməyə məcbur edir.

Ədəbiyyat

1. Kəlbəyev, Y.A. (2012). Vergi siyasətinin konseptual əsasları və praktiki aspektləri. Bakı: "Elm", 488 s.

Emil Asif oğlu Babazadə
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
emil.babazade95@mail.ru

KOMMERSİYA BANKLARININ GƏLİRLİLİYİ VƏ RİSKLƏRİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

***Açar sözlər:** kommersiya bankları, gəlirlilik, resurs bazası, maliyyə sabitliyi, gəlir marjası, kredit riskləri*

***Keywords:** commercial banks, profitability, resource base, financial stability, profit margin, credit risks*

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində bank öhdəliklərinin formalaşması, strukturlarının optimallaşdırılması və bununla əlaqədar kommersiya bankının resurs potensialını təşkil edən bütün vəsait mənbələrinin idarəetmə keyfiyyəti prosesi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Kommersiya bankı üçün optimal resurs bazasının yaradılması bank fəaliyyətinin müəyyən bir likvidlik və gəlirlilik səviyyəsinin təmin edilməsi prosesinin vacib bir hissəsidir. Bankın sabit resurs bazası, kredit və digər aktiv əməliyyatları uğurla həyata keçirməsinə imkan verir. Buna görə hər bir kommersiya bankı öz mənbələrini artırmağa çalışır. Bankın fəaliyyətinin nəticələri onun öhdəliklərinin formalaşmasından, xüsusən də müəssisə, təşkilat və əhalidən vəsaitlərin səfərbər olunmasından asılıdır.

Kommersiya bankları bir tərəfdən sərbəst vəsaitlərin cəlb olunması ilə məşğul olan, digər tərəfdən isə həmin cəlb edilmiş vəsaitlər hesabına müəssisələrin, təşkilatların və əhalinin müxtəlif maliyyə ehtiyaclarının ödənilməsinə həyata keçirən xüsusi kredit idarələri kimi çıxış edir. Kredit resurslarının cəlb edilməsi və yerləşdirilməsi üzrə bank əməliyyatlarının iqtisadi əsasını pul vəsaitlərinin formalaşması təşkil edir. Bu prosesi

təşkil edərək kommersiya bankı cəlb olunmuş kredit ehtiyatlarının səmərəli şəkildə yerləşdirilməsini təmin edən kommersiya müəssisəsi kimi çıxış edir. Nəticə etibarilə bankın resurslarının formalaşması ilə nəticələnən əməliyyatlar aktiv əməliyyatlarla əlaqəli əsas və həlledici rol oynayır. Buna görə də mənfəətli əməliyyatların həcmi və miqyasını təyin edən passiv əməliyyatlar olduğundan bunların hansı növ mənbələr olduğunu göstərmək vacibdir.

Kommersiya banklarının çoxfunksiyalı olması onların müxtəlif bazar sektorlarında fəaliyyət göstərə bilmələri ilə izah olunur. Bu qurumlara iqtisadi kontekstdə nəzər salsaq, bazar münasibətlərinin həyata keçirilməsi zamanı onları maliyyə vasitəçiləri qrupuna aid etmək olar. Onların fəaliyyəti kapitalın cəlb edilməsindən, təsərrüfat fəaliyyəti nəticəsində sərbəst buraxılan maliyyənin toplanmasından, habelə bu maliyyə səmərələrini əlavə maliyyə infuziyalarına ehtiyacı olan digər təsərrüfat subyektlərinə təqdim etməkdən ibarətdir. Bankların iştirakı ilə yeni öhdəliklər və tələblər formalaşır ki, bu da sonradan pul bazarında əmtəyə çevrilir. Anlamaq lazımdır ki, bankların əsas funksiyası pul vəsaitlərinin saxlanması üçün otaqların, onların verilməsi və ya kreditləşdirilməsi üçün kassaların təmin edilməsi deyil. Əslində, kommersiya bankları sahibkarlıq fəaliyyəti üçün tələb olunan investisiyalar üçün maliyyənin, kapitalın bank kreditləri şəklində yenidən bölüşdürülməsi, sənayenin inkişafı yolu ilə iqtisadiyyatın struktur siyasəti və tənzimlənməsində xüsusilə mühüm alət rolunu oynayır. Bank kreditlərindən istifadə etməklə müxtəlif maliyyə resursları və vəsaitləri daha səmərəli istifadə olunacaq istehsal sahələrinə və ya rayonlara yönəltmək olar.

Bankın kommersiya təşkilatı olmasına əsaslanaraq, onun əsas vəzifəsi mümkün olan ən yüksək gəlirlilik göstəricilərinə nail olmaqdır ki, bunun da nəticəsində onun maliyyə sabitliyi və mövcudluğunun etibarlılığı təmin ediləcəkdir. Bundan

əlavə, mənfəətin maksimumlaşdırılması bank tərəfindən fəaliyyətini genişləndirmək üçün istifadə edilə bilər. Bununla belə, bankların maksimum mənfəət əldə etməyə yönəlmiş fəaliyyətini müşayiət edən müxtəlif risk növlərini qeyd etmək lazımdır. Əgər bank bu cür riskləri məhdudlaşdıran sistem inkişaf etdirməsə və istifadə etməsə, onların nəticələri həm mənfəətin artmasına, həm də zərərin artmasına səbəb ola bilər.

Bankın gəlir və xərclərinin təsnifatı bank fəaliyyətinin mühüm göstəriciləri olan bankın maliyyə sabitliyi, hər qrup əmanət üçün orta itkisiz gəlirlilik kimi göstəricilərin hesabalanmasına imkan verən nəticələrin marjinal təhlili metodunun istifadəsi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bank fəaliyyəti təhlilində məqsəd bank gəlirləri həcmnin dəyişməsinin son maliyyə nəticələrinə (bank gəlirinə) təsir səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsindən ibarətdir.

Bank fəaliyyətinin itkisizlik modelinin qurulması zamanı bir sıra təklif və məhdudiyyətlər nəzərə alınır:

- təhlil əməliyyatların həcmnin mövcud istehsal amilləri ilə məhdudlaşdığı qısamüddətli zaman çərçivəsində həyata keçirilir; əməliyyatların miqyası nəzərdən keçirilir;
- təhlil olunanlardan başqa bütün dəyişən vəsaitlər dəyişməz olaraq qalır;
- bankın bütün xərcləri daimi və dəyişən vəsaitlərə bölünür;
- ümumi xərclər və bank əməliyyatları həcmindən ümumi gəlirlərin asılılığına yol verilir;
- yatırılmış vəsaitlərin həcmi üçün dəyişən xərclər və faiz dərəcəsinin səviyyəsi müəyyənləşdirilir (Bağırov, 2003: 512).

Əsas təhlil elementləri əməliyyatın gəlirlilik dərəcəsi və maliyyə sabitliyi ehtiyatı göstəriciləridir. Əməliyyatın təsir qüvvəsi göstəricisinin iqtisadi məzmunu aşağıdakılardan ibarətdir: bank gəlirlərinin 15% dəyişməsi onun mənfəətinin də həmin faiz nisbətində dəyişməsinə gətirib çıxarır. Bank

xərclərinin şərti-daimi və şərti-dəyişən xərclərə bölünməsi onların bir hissəsini itkisiz fəaliyyət məqsədilə aktiv əməliyyatlardan əldə edilən gəlirlərlə bağlanmalı olan xərclər kimi müəyyən etməyə imkan verir. “İtkisizlik nöqtəsi” anlayışı bankın gəlir əldə etmədiyi, lakin xərclərin də baş vermədiyi minimal yol verilən gəlir başa düşülür.

Minimal yol verilən gəlir mühüm təhlil göstəricilərindən biri olan maliyyə sabitliyinin səviyyəsini (MSS) hesablamağa imkan verir. Maliyyə sabitliyinin səviyyəsi dedikdə, bankın ümumi gəliri daxilində minimal yol verilən gəlirin tutduğu yer nəzərdə tutulur. Bankın minimal yol verilən gəlirinin həcmi nə qədər aşağı olarsa, bankın maliyyə sabitliyi ehtiyatı da bir o qədər yuxarı olar.

Maliyyə sabitliyi ehtiyatı (MSE) ümumi gəlirin səviyyəsinin azalmasını göstərir. Bankın daimi xərclərinin bütün növ gəlir əməliyyatlarına bölünməsinin mürəkkəb proses olması səbəbindən bütün cəlb olunmuş vəsaitlər üçün şərti-daimi xərclərin ödənilməsi əmsalını qiymətləndirməyə imkan verən minimal yol verilən gəlirin hesablanması asanlaşdırılmış metodu mövcuddur. Bank fəaliyyətinin itkisizlik nöqtəsinin hesablanması digər metodları da mövcuddur. Belə metodlardan biri bankın sıfır gəlir marjasının (BM) hesablanması əsasında yaranmışdır.

Bankın gəlir marjası – aktiv və passiv əməliyyatların dərəcələri arasındakı minimal uyğunsuzluqdan ibarətdir. Bu, bankın fəaliyyəti üçün ümumi xərcləri ödəməyə imkan verir, lakin gəlir gətirmir. Daha doğrusu, faiz şəklində gəlir gətirən yerləşdirilmiş bank vəsaitlərindən əldə edilmiş komissiyon haqları və digər gəlirlər hesabına ödənilmiş xərclərin həcmnin artmasını xarakterizə edir. Göstəricinin həcmi nə qədər aşağı olarsa, bankın gəlirləri artırmaq ehtimalı da bir o qədər çoxdur.

Yuxarıda qeyd edilmiş metod analogi olaraq ehtiyatların və gəlir (sıfıra bərabər) marjasının orta real dəyəri əsasında

hesablanmış faiz dərəcəsi sıfıra bərabər marjanın məbləği və cəlb edilmiş ehtiyatların orta dəyəri kimi yatırımların orta minimal zəruri gəlirlilik dərəcəsini müəyyən etməyə imkan verir. Lakin bir çox banklar üçün gəlir marjasının hesablanması kreditləşdirilmənin üstün fəaliyyət növü olması və əksər hallarda bankın ümumi xərclərinin faizsiz xarakterli gəlirlərlə tam olaraq ödənilməsi səbəbindən sıfıra bərabər marjanın mənfi rolunun yaranması ilə mürəkkəbləşir. Bu uyğunsuzluğun aradan qaldırılması üçün, adətən əməliyyatların daxili dəyər əmsalının (DDƏ) hesablanmasına müraciət edilir. Bank əməliyyatlarının daxili dəyər əmsalının qiymətləndirilməsi çərçivəsində həmin əmsalın dəyişikliyə uğramasına səbəb olan əsas amillərin aşkar edilməsi məqsədilə faktor təhlilinin həyata keçirilməsi məqsədəuyğundur. Təhlilin sonrakı mərhələlərində bankın xalis gəlirinin formalaşmasının təhlilini keçirmək tövsiyə edilir. Bununla əlaqədar olaraq bankın xalis gəlirinin geniş yayıldığı multiplikativ modelinə müraciət etmək olar. Bu model bankın nizamnamə kapitalının gəlirlilik göstəricisi əsasında yaranır və bankın nizamnamə kapitalının (NK) həcmi səviyyəsinə təsirini göstərir. Bankın müştərilərinin tərkibi bank riskinin və onun səviyyəsinin hesablanması metodunu müəyyən edir. Kiçik borcalan iri borcalana nisbətən təsadüfi bazar iqtisadiyyatından daha böyük asılılığa malikdir. Eyni zamanda bir borcalana və ya bir qrup borcalana verilən iri kreditlər adətən bankın müflisləşməsinə səbəb olur. Bu səbəbdən iri kreditlərin verilməsi riskinin tənzimlənməsi metodlarından biri onun həcmnin məhdudlaşdırılmasından ibarətdir.

Kredit riskinin səviyyəsi, həmçinin ona zəmanət verilməsi, sığortalanması və digər tənzimlənmə metodlarından da asılıdır. Kredit siyasətini formalaşdırarkən kommersiya bankı depozitlərin səviyyəsinin dəyişməsi kateqoriyasının xüsusiyyətini nəzərə almalıdır. Kreditin risk səviyyəsinin

azaldılması üçün banklar depozitlərdən asılılıq əmsalının hesablanması metodunu işləyib hazırlamalıdır. Bundan əlavə, bank balansının dəyərliyinin, reyting qiymətləndirilməsinin, Mərkəzi Bank tərəfindən iqtisadi normativlərin yerinə yetirilməsinin qiymətləndirilməsində müxtəlif vasitə və metodlardan istifadə etmək də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Depozitlərin formalaşması və kredit əməliyyatlarının keçirilməsi zamanı yaranan faiz riskinin də nəzərə alınması mühümdür.

Bankın kredit siyasətinin formalaşması zamanı ümumilikdə ölkə iqtisadiyyatının inkişaf səviyyəsini, onun pul-kredit münasibətlərini və həmin bankın fəaliyyəti və ya onun müştəriləri ilə bağlı olmayan xarici riskləri də nəzərə alınmalıdır. Belə bir risk qrupuna siyasi risklər (müharibələr, xalq iğtişaları, milliləşdirmə, ölkədən kənarada ödənişlərin aparılmasının qadağan edilməsi, borcların konsolidasiyası, məhdudiyət qoyulması nəticəsində yaranan itkilər), təbii fəlakətlə bağlı risklər, zəlzələ, yanğın və s. aid edilə bilər.

Ədəbiyyat

1. Bağırov, M.M. (2003). Banklar və bank əməliyyatları. Ali məktəblərdən ötrü dərslik. Bakı: "Nurlan", 512 s.

Emil Əfqan oğlu Baxşiyev
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
emramsem999@gmail.com

DÜNYADA İDMAN TURİZMİNİN İNKİŞAFININ TƏHLİLİ

Açar sözlər: idman, turizm, dünya, insan resursları, iqtisadi

Keywords: sports, tourism, world, human resources, economic

İdman turizmi dünya əhalisinin əksəriyyətinin həyatının ayrılmaz hissəsi olub və olmaqda davam edir. İdman turizmi, insan orqanizminə müsbət təsir göstərərək, sağlamlığını və yaxşı fiziki formasını qoruyur. Ukraynada idman turizmi çoxəsrlik tarixi ənənələrə malik milli idman növüdür. Bu, təkcə idman komponentini deyil, həm də xüsusi bir mənəvi sahəni və gəzənlərin həyat tərzini əhatə edir. İdman turizmi sosial idman növünə aid olub, əhalinin böyük gəlirləri olmayan təbəqələri – gənclər, tələbələr, ziyalılar, müəllimlər, həkimlər tərəfindən həyata keçirilir.

İdman turizmi müxtəlif idman, sağlamlıq, istirahət, təhsil, iqtisadi və digər funksiyaları yerinə yetirir, lakin bir sıra amillərə görə onların həyata keçirilməsi səviyyəsi bu gün Ukraynada turizm və idman hərəkətinin potensialına cavab vermir.

İdman turizminin əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, əksər idman növlərindən fərqli olaraq, o, nisbətən böyük maddi xərclər tələb etmir, çünki, birincisi, mövcud mühitdə inkişaf edib, turizm və idman tədbirlərinin hazırlanması və keçirilməsi üçün əhəmiyyətli investisiyalar tələb etmir. Kütləvi tədbirlər və

onların keçirilməsi üçün xüsusi obyektlərin tikintisi, ikincisi, bu tədbirlərin maddi-texniki və təşkilati təminatı əsasən turistlərin özlərinin qüvvə və vasitələri ilə həyata keçirilir, üçüncüsü, kadrların hazırlanması və irəli çəkilməsinin ictimai sistemi yaradılmışdır. Bu da dövlət tərəfindən minimal xərclərlə səmərəli fəaliyyətini davam etdirə bilər.

Ekstremal, macəra, yelkənli və digər səfərlərin idman turizminin yeni sahələrinin inkişafı, ölkənin mövcud təbiirəkreasiya, tarixi-mədəni və insan resurslarından istifadə etməklə turizm növləri üzrə birləşmiş səfərlərin həyata keçirilməsi təkcə ölkə əhalisinin cəlb edilməsinə şərait yaratmır. Ukrayna aktiv idman turizminə, lakin beynəlxalq və xarici turizmin inkişafına stimullaşdırıcı təsir göstərir, iqtisadiyyatın potensial yüksək gəlirli sektoru kimi Ukraynada turizm sənayesinin ümumi inkişafına və qlobal turizm bazarına daxil olmasına kömək edir (Əlirzayev, 2011: 493). Bununla belə, bu gün potensial böyük imkanlara, onun sosial və iqtisadi əhəmiyyətinə baxmayaraq, Ukraynada idman turizmi kifayət qədər inkişaf etməmişdir. İdman turizminin inkişafında qarşılaşdığı çətinliklər, ilk növbədə, cəmiyyətin inkişafının iqtisadi problemləri ilə yanaşı, bu idman növünə dövlət və ictimai dəstəyin, demək olar ki, tam olmaması, natamamlığı, bəzi hallarda isə müasir hüquqi normaların olmaması ilə bağlıdır.

İdman turizminin daha da dinamik inkişafının əsas şərti onun kütləvi həvəskar idman növü və yüksək nailiyyətlər idmanı kimi səmərəli milli modelinin yaradılmasıdır ki, bu da turistlərin idman ustalığının artmasına şərait yaradır.

Hər bir turizm növünün özünəməxsus səciyyəvi maneələri və xüsusiyyətlərini əks etdirən amilləri vardır. Daha yüksək çətinlik kateqoriyasına aid marşrutlar daha çətin maneələri və ya daha çox sayda (səviyyə) amilləri ehtiva edir (Həsənov, 2015: 224).

Bundan əlavə, uşaq və gənclər turizminin xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, idman turizminin ilkin mərhələsində qeyri-kateqoriyalı gəzinti səfərlərinin üç mürəkkəblik dərəcəsi müəyyən edilmişdir.

Marşruta digər turizm növlərindən olan bölmələrin (maneələrin) daxil edilməsindən asılı olaraq, marşrut “birləşmiş” ola bilər.

Komponentləri müxtəlif turizm növlərindən idman marşrutları olan və ya müxtəlif turizm növlərindən maneələri olan bir yürüş birləşdirilmiş hesab olunur. Birləşdirilmiş marşrutun mürəkkəblik kateqoriyası marşruta daxil olan müxtəlif turizm növlərindən LP-lərin sayından asılı olaraq müəyyən edilir.

Bütün dünyada xizəkçilərin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün yamaclar boyunca səpələmək üçün yamacların dörd çətinlik dərəcəsinə görə tənzimlənməsi qəbul edilmişdir. Xizək kurortunun dizaynerlərinin əsas vəzifəsi, yeni başlayanlar və uşaqları məşq etmək üçün əsas cığırlardan uzaq yerlərin ayrılması ilə müxtəlif çətinliyə malik yamaclar və cığırlar toplusudur. Məşhur eniş idman yollarının müqayisəli xüsusiyyətləri cədvəldə verilmişdir.

İsveçrənin timsalında Qərbi Avropada xizək turizminin xüsusiyyətlərini nəzərdən keçirsək, xizək kurortlarında mövsüm noyabrın sonu – dekabrın əvvəlindən başlayır və aprelin əvvəlinə, bəzi kurortlarda isə mayın əvvəlinə qədər davam edir.

İsveçrədə qonaqları qarşılayan mərkəzi hava limanları Sürix və Cenevrə şəhərlərində yerləşir.

Scuol kurortu onunla məşhurdur ki, isveçrəlilər məhz burada istirahət edirlər. Scuol, əhalisinin hələ də İsveçrənin dördüncü rəsmi dili olan qədim Romanş dilində danışdığı Aşağı Engadinin mədəni və tarixi mərkəzidir. Termal su ilə qapalı və açıq hovuzlar, heyrətamiz çeşiddə masaj jetləri, dəniz

suyu hovuzu (suda 2% duz var), saunalar, İsveçrədə ilk Roma-İrlandiya hamamları, müxtəlif masajların keçirildiyi terapiya mərkəzi və gözəllik salonu mövcuddur.

Gstaad ən prestijli istirahət yerlərindən biri hesab olunur. Bu, kralların, kino ulduzlarının və dünyanın ən böyük iş adamlarının istirahət yeridir. *Gstaad* Berndən cəmi 80 km, Cenevrədən isə 150 km məsafədə yerləşir.

Zermatt kurortu yerləşdiyi yerə görə (1620 m hündürlükdə, Alp dağ sisteminin mərkəzində) bütün il boyu xizəkçiləri qəbul edir. *Zermatt* “avtomobilsiz dünya”dır, çünki ətraf mühitin təmizliyini qorumaq üçün şəhərdə avtonəqliyyat vasitələrinin hərəkəti qadağandır və yeganə nəqliyyat vasitəsi elektromobillər, həmçinin atlı *Krans-Montana* dəniz səviyyəsindən təxminən 1500 metr yüksəklikdə yerləşir. *Krans-Montana* hər il FIS Dünya Kubokuna ev sahibliyi edir. Kurort kimi quru, sağlam iqlimi, təmiz dağ havası və günəşli havası ilə məşhurdur. Uzunluğu 3670 m, maksimum mailliyi 61 dərəcə olan *Piste Milli* treki də məşhurdur.

Ədəbiyyat

1. Əlirzayev, Ə.Q. (2011). Turizmin iqtisadiyyatı və idarə edilməsi. Bakı, 493 s.
2. Həsənov, Y. (2015). Azərbaycan Respublikası beynəlxalq idman və turizm əlaqələri sistemində (1901-2005-ci illər). Bakı: “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 224 s.

Emin Çingiz oğlu Məmmədov
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
huseynlielvin98@gmail.com

KOMMERSİYA BANKLARININ İNVESTİSİYA FƏALİYYƏTİNİ HƏYATA KEÇİRMƏSİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

***Açar sözlər:** kommersiya bankları, investisiya, fəaliyyət, uzunmüddətli passivlər, bankların investisiya fəaliyyəti*

***Keywords:** commercial banks, investment, activity, long-term liabilities, investment activity of banks*

İnvestisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsində bank sektorunun rolu öz əhəmiyyətliliyi ilə fərqlənməkdədir. Mövcud təcrübdə banklar həm maliyyə, həm də real kapital qoyuluşu ilə məşğul olurlar. Bu baxımdan da onlar mahiyyətinə görə, əsasən digər vəsaitlər hesabına fəaliyyət göstərən kommersiya təşkilatları kimi çıxış edirlər. Bank əməliyyatları iki istiqamətliliyi ilə daha çox fərqlənir: passiv (ehtiyatların cəlbi) və aktiv (ehtiyatların yerləşdirilməsi). Qeyd etmək lazımdır ki, vəsaitlərin yerləşdirilməsi investisiya fəaliyyəti və layihələri, onların səmərəliliyi və gəlirliliyi ilə sıx bağlıdır. Bununla bağlı gələcək investisiya hesabına passivlərin yaradılmasının əsas xüsusiyyətlərinə aşağıdakılar şamil olunur:

- ✓ Uzunmüddətli passivlərin formalaşdırılması (adətən, 2 ildən 10 ilə və daha çox müddətə);
- ✓ Mövcud vəsaitlərin ucuz və sərfəli şərtlərlə cəlbi.

Eyni zamanda bankların passiv əməliyyatların formalaşdırılmasının əsas mənbələrinə aşağıdakılar aid olunur:

- ✓ İnvestorların cəlb olunan vəsaitlər;
- ✓ Bankın öz şəxsi vəsaitləri;
- ✓ Müştərilərin depozit hesablarındakı vəsaitləri;
- ✓ Uzunmüddətli təcili passivlər;
- ✓ Müştərilərin cari girov öhdəlikləri;
- ✓ Mövcud investisiya proqramlarının həyata keçirilməsi ilə bağlı dövlətin ayırdığı xüsusi büdcə vəsaitləri (Bəşirov, 2007).

Bank sektorunun fəaliyyətinin tənzimlənməsi ilə bağlı tətbiq olunan dövlət siyasəti, mexanizmləmə vasitələri investisiya fəallığının artmasına əsaslı şəkildə təkan verə bilər. Məhz bu məqsədlə mərkəzi bankların kommərsiya banklarının fəaliyyətinin tənzimlənməsi üzrə müəyyən etdiyi normativlər bir növ investisiya prosesinin tənzimlənməsi metodu kimi əhəmiyyət kəsb edir. Əsasən də müəyyən olunmuş likvidlik üzrə normativlərin gözlənilməsi zəruriliyi bankları öz akitvlərinin müəyyən hissəsini daha yüksək likvidlik səviyyəsində saxlamağa məcbur edərək, onların müəyyən limit çərçivəsində kredit vermə prosesini tənzimləyən, hansısa formada pul kütləsinin həcminə təsir edir.

Azərbaycanın müstəqillik əldə etdiyi və yeni iqtisadi inkişaf sistemi yaradaraq inkişaf etdiyi qısa müddət ərzində ölkədə investisiya siyasəti ilə bağlı xüsusi əhəmiyyət kəsb edən proqram və konsepsiyalar qəbul olunaraq, həyata keçirilməkdədir. Ölkədə son on ildə genişlənən irimiqyaslı islahatların daha da dərinləşdirilməsi, cəmiyyətin daha yüksək sosial-iqtisadi inkişaf pilləsinə yüksəlməsinə şərait yaratmışdır. Azərbaycanda investisiya mühitinin yaxşılaşdırılmasında mühüm addımlar atılmış, dövlət idarəçiliyi müasir meyarlara uyğun yenidən qurulmuşdur. Belə ki, sosial-iqtisadi sahələrdə əldə olunan uğurlar beynəlxalq reyting agentliklərinin (“Fitch Ratings”, “Moody’s”, “Standard & Poor’s”) Azərbaycan iqtisadiyyatı ilə bağlı ildən-ildə yaxşılaşan

qiymətləndirmələrində də öz əksini tapmışdır. Həmçinin Dünya Bankı və Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası tərəfindən hazırlanan “Doing Business” hesabatında Azərbaycan mövqeyini yaxşılaşdırmış, Dünya İqtisadi Forumunun “Qlobal Rəqabətlik Hesabatı”nda Müstəqil Dövlətlər Birliyi və region ölkələri arasında lider mövqeyinə yüksəlmişdir.

Azərbaycan üçün xarici iqtisadi inteqrasiya baxımından yeni imkanlar açılmaqdadır, həm də sosial-iqtisadi inkişafın istiqamətlərində ümumdünya kontekstinin üstün tutulması, lokal regional dairə ilə məhdudlaşmaması, müxtəlif iqtisadi məkanların təsərrüfat əlaqələrində və bazarlarında iştirakdan yararlanması müasir və perspektiv dövr baxımdan əhəmiyyətli hesab olunmalıdır. Son maliyyə böhrandan sonrakı dövrdə yüksək gəlirli ölkələrin iqtisadi artım meyillərinin inkişaf etməkdə olan ölkələrdən təqribən iki dəfə aşağı olacağı proqnozlaşdırılır. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin qlobal iqtisadi artımın əsas lokomotivinə çevirilmə imkanları artmaqdadır.

Azərbaycan iqtisadiyyatı qlobal böhranı kifayət qədər hazırlıqlı qarşılımış, böhran dövründə investisiya risklərinin yüksək olmasına, qonşu ölkələrdəki devalvasiya dalğasının təsirinə baxmayaraq, beynəlxalq investisiya mövqeyindəki xalis profisit və manatın məzənnəsinin sabitliyi qorunmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, son böhrandan öncəki dövrdə ölkədə həyata keçirilmiş rasional makroiqtisadi və monetar siyasət, yaradılmış valyuta ehtiyatları, maliyyə risklərinin qabaqlayıcı rejimdə idarə edilməsi sayəsində mümkün olmuşdur. İqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artırılması makroiqtisadi sabitliyin qorunması, monetar və fiskal siyasətin koordinasiyasının gücləndirilməsi, biznes mühitinin yaxşılaşdırılması və özəl təşəbbüsün dəstəklənməsi, maliyyə xidmətləri bazarının inkişaf etdirilməsi, xarici ticarət və investisiya siyasətinin təkmilləşdirilməsi kimi istiqamətləri özündə cəmləşdirir.

Ədəbiyyat

1. Bəşirov, R.A. (2007). Bank işi. Dərs vəsaiti. Bakı.

Emin Samir oğlu Məmmədov
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
mamedov.emin424@gmail.com

REGIONLARDA KİÇİK VƏ ORTA SAHİBKARLIĞIN MALİYYƏLƏŞDİRİLMƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ

***Açar sözlər:** sahibkarlıq, innovasiyalı inkişaf, dövlət dəstəyi, investisiya fondu, maliyyələşmə*

***Keywords:** entrepreneurship, innovative development, state support, investment fund, financing*

Bazar iqtisadiyyatında maliyyə resurslarının effektiv idarə olunması hər bir təsərrüfat subyektinin qarşısında duran önəmli məsələdir. Maliyyə mexanizmi ilə əlaqədar problem məsələlər bugünkü gündə hamımızın maraq dairəsində olan ən mühüm işlərdən biri hesab edilir. Çünki mövcud durumda maliyyə sahəsində cərəyan edən bizdən asılı olmayan proseslər hər birimizin şəxsi rifahı ilə ayrılmaz tərzdə sıx bağlıdır. Gəlir və vergilərin dərəcəsi, məcburi dövlət sığortası, işsizliyə və tibbi sığortaya köçürmələr, istiqraz və səhmlərin dəyəri, istehsal və sosial sferaya yatırımların yerləşdirilməsi formaları şəklində məsələlər bugünkü reallıqda təkcə hökumət dairələri sahəsində müzakirə olunmur, onlar, habelə hamımızı dərinlən fikirləşməyə məcbur edir. İstənilən iqtisadi sistemin son hədəfi cəmiyyətin və fərqli fərdlərin tələbatlarının qarşılınmasından ibarətdir. Bu baxımdan da maliyyə biznesi ilə iqtisadiyyatın real sektorunun qarşılıqlı əlaqələrinin tədqiqinə böyük ehtiyac var. Müasir vaxtda ölkədə maliyyə biznesinin bütün subyektləri inkişaf etməkdədir. Həm bank sektorunda, həm QKB-da, həm

də maliyyə sahəsində inkişaf meyilləri artmaqdadır. Bununla belə sahibkarlığın inkişaf səviyyəsi maliyyə biznesinin inkişafını, maliyyə biznesinin inkişaf səviyyəsi isə biznesin inkişafını tam səviyyədə təmin etmir. Belə ki, maliyyə biznesinin inkişafında bir sıra həlli vacib problemlər mövcuddur ki, bunlar da öz növbəsində onların biznesin inkişafına təsirini məhdudlaşdırır. Bütün bu problemlərin aradan qaldırılması inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsinə söykənərək araşdırılmalı, səmərəli və düzgün cəhətlər götürülməklə tətbiq edilməlidir.

Maliyyələşmə – firmanın kapitalının onun bütün formalarında əmələgəlməsi, yaranması prosesidir, genişəkrar istehsalın təlabatının pul vəsaitləri ilə təmin edilməsidir (pul təminatı). Qeyd etmək lazımdır ki, “maliyyələşmə” anlayışı “investisiyalaşma” anlayışı ilə sıx əlaqədardır, ancaq eyni deyil. Əgər maliyyələşmə – pul vəsaitlərinin formalaşmasıdır, onda investisiyalaşma – pul vəsaitlərindən istifadə deməkdir. Hər iki iqtisadi məfhum qarşılıqlı əlaqədardır, lakin birinci ikincidən öndə gedəndir.

Kreditləşdirmə sahibkarlıq fəaliyyətinin maliyyə təminatı formalarından birini ifadə edir. Kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinə dəstək infrastrukturunu yaradan kiçik və orta sahibkarlıq müəssisələrinə Azərbaycan Respublikasının mövcud qanunvericiliyinə uyğun olaraq dövlət və yerli büdcələrdən subsidiyalar, büdcə investisiyaları və öhdəliklərinə görə zəmanət təqdim edilməsi yolu ilə maliyyə dəstəyi göstərilə bilər. Lizinq mürəkkəb sosial-iqtisadi hadisə kimi çoxüklü iqtisadiyyatın formalaşması və istehsal fəaliyyətinin fəallaşdırılması üzrə ən mühüm xalq təsərrüfatı funksiyalarını yerinə yetirir. Klassik lizinq münasibətlərində lizinqverən, lizinqalan və satıcı kimi lizinq müqaviləsinin subyektləri iştirak edirlər. Bununla yanaşı, lizinqin bir investisiya mexanizmi kimi inkişafı nəticəsində banklar və sığorta şirkətləri də lizinq

münasibətlərinə daxil olurlar. Deməli, lizinqin şərtləri bütün tərəflər üçün daha çəvik və sərfəli olur.

Lizinq əməliyyatları bir qayda olaraq banklar, lizinq şirkətləri, avadanlıq istehsalı və ya satışı ilə məşğul olan şirkətlər tərəfindən maliyyələşdirilir. Mövcud təcrübəyə görə, lizinq verənlər özlərini cəlb edilmiş vəsait hesabına maliyyələşdirirlər. Belə ki, bütün dünyada lizinq əməliyyatlarının 80 faizi kreditlər hesabına maliyyələşdirilir. İqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə lizinq şirkətləri açıq bazarda və ya depozitlər hesabına maliyyə əldə edirlər, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə isə lizinq əməliyyatları, əsasən, banklar tərəfindən yaradılmış lizinq şirkətlərinə verilən kreditlər və ya beynəlxalq maliyyə qurumlarının vəsaiti hesabına maliyyələşdirilir. Azərbaycanda bazar iqtisadiyyatının təşəkkülü və inkişafı mərhələsində aparılan genişmiqyaslı islahatlar müəssisənin maliyyə resurslarının strukturunda mütərəqqi dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Həmçinin kredit münasibətlərinin genişlənməsində, kredit alətlərinin yeni növlərinin yaranmasında mütərəqqi dəyişikliklər baş vermişdir. Nəticədə maliyyə resurslarından səmərəli istifadə olunmasının, müəssisə aktivlərinin və onların maliyyələşdirilməsi mənbələrinin düzgün bölüşdürülməsinin rolu əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır.

Vençur kapitalı – yüksək risklidir, yeni yaradılan və sürətlə inkişaf edən kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin, eləcə də müflisləşmə ərəfəsində olan müəssisənin maliyyələşdirilməsi üçün xarici investorlar tərəfindən təqdim edilən pul vəsaitidir. Vençur kapitalı peşəkar investorlar şirkətin menecerləri ilə birlikdə yeni və sürətlə inkişaf edən müəssisəyə investisiya kimi təqdim edirlər, həm də o, yeni yaradılan şirkətin səhmdar kapitalının mühüm mənbəyinə çevrilir (Abbasov, Abbasov, 2017: 456).

Mikromaliyyələşdirmə kreditlərin verilməsi və depozitlərin qəbulu ilə əlaqədar kiçik maliyyə xidmətini ifadə edir, hansı ki kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə məşğul olan adamlara; kənd təsərrüfatı xammalı emal edən və ticarət fəaliyyəti həyata keçirən kiçik, yaxud mikromüəssisəyə; xidmət göstərən muzzdlu işçilərə; torpaq sahəsini, nəqliyyat vasitələrini, maşın və alətlərini icarəyə verən şəxslərə və yerli əhaliyə göstərilir.

Sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan kiçik müəssisələrə həm cari fəaliyyətini davam etdirmək, həm də istehsalı genişləndirmək və modernləşdirmək üçün maliyyə resursları tələb olunur. Kiçik müəssisələrin bank kreditləri almaq, yaxud səhmdarların vəsaitlərini cəlb etmək, fond bazarlarında səhmlərini və istiqrazlarını yerləşdirmək imkanı yoxdur. Bu onunla əlaqədardır ki, kiçik müəssisələr bank-kreditora kifayət qədər girov, yaxud zəmanət təqdim edə bilmirlər, bank kreditlərinin faiz dərəcəsi yüksəkdir, eləcə də fond bazarına çıxış və emissiya aparılması xərcləri böyükdür.

Müasir dövrdə şirkətlər iri kapital qoyuluşları həyata keçirmədən və yalnız mənfəətləri hesabına biznes layihələrini maliyyələşdirməklə özlərinin rəqabət qabiliyyətlərini artırma bilməzlər. Maliyyə bazarı ən səmərəli investisiya qərarlarının qəbul olunduğu mərkəzdir və qeyd edilən yığım vəsaitlərini səfərbər edərək onları investisiyaya çevirir. Respublikamızda sahibkarlığın inkişafında dövlətin yürütdüyü siyasətin əsas özəyini milli sahibkarlığın yüksəlişi təşkil etməlidir. Fikrimizcə, digər prioritetlərdən biri də idxalı əvəz edə biləcək səviyyədə olan ixracın stimullaşdırılması hesab edilməlidir.

Ədəbiyyat

1. Abbasov, A.B., Abbasov, S.A. (2017). Biznesin əsasları. Dərslük. Monoqrafiya. Bakı: "Elm və təhsil", 456 s.

Etibar Əlişah oğlu Abdiyev
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
etibarabdiyev4@gmail.com

MÜƏSSİSƏLƏRİN MALİYYƏ MEXANİZMİNİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİ

***Açar sözlər:** davamlı inkişaf, davamlı maliyyə, maliyyə mexanizmi, səmərəlilik, səmərəliliyin yüksəldilməsi*

***Keywords:** sustainable development, sustainable finance, financial mechanism, efficiency, efficiency improvement*

Müəssisələr yaşamaq, tələbat yaratmaq, tələbatı ödəmək və böyümək, ən əsası isə dəyərini artırmaq üçün müxtəlif investisiyalar qoymalı və bu investisiyaları necə əldə edib ödəyəcəklərinə qərar verməlidirlər. Bu qərar prosesində müəssisələrdə maliyyə şöbəsi işə düşür və mühüm rol oynayır. Maliyyə, biznesin ehtiyac duyduğu vəsaitlərin ən əlverişli şərtlərlə ələ keçirilməsini və vəsaitlərin ən səmərəli istifadə olunmasını təmin edir. Maliyyə elmi “dəyər” məsələsi ilə məşğul olur. Dəyərin müəyyən edilməsi və dəyərin artırılması maliyyə elminin məqsədidir.

Maliyyə dedikdə, biznesin möhkəm dəyərini və tərəfdaşlarının biznesə qoyduğu kapitalı maksimuma çatdıraraq biznes məqsədləri üçün bu vəsaitlərdən səmərəli istifadə etməklə biznesə lazım olan vəsaitlərin əldə edilməsi və bu vəsaitlərin məhsuldar aktivlərə yatırılması nəzərdə tutulur. Gələcəklə bağlı qərarlar qəbul edərkən qeyri-müəyyənlikdən qaçmaq mümkün deyil. Qeyri-müəyyənlik həm də risklər gətirir.

Maliyyə elmi ilə davranış maliyyəsinin əlaqəli olduğu məqam qazanc, zərər və dəyər əlaqəsidir. İnvestorların maliyyə

qərarlarında emosional qərarlar verərək hərəkət etdiyini izah edən davranışsal maliyyə yanaşmasının əsasını insanların psixoloji yanaşmaları və maliyyə qərarları təşkil edir. Fərdlərin təsirləndikləri psixoloji faktorları nəzərə alaraq maliyyə baxımından nə qədər qazanacaqlarını, nə qədər itirəcəklərini və investisiyalarının hansı ölçüdə olduğunu izah edən davranışsal maliyyə yanaşması, maliyyə qərarlarının verilməsində investorlara işıq salır.

İstənilən dövlətdə maliyyə siyasətinin həyata keçirilməsi, onun uğurlu maliyyə mexanizmində iqtisadi münasibətlərin nəzarət elementi və tənzimləyicisi kimi istifadə olunur. İqtisadi və sosial inkişaf üçün əlverişli şəraitin təmin edilməsi məqsədilə cəmiyyətin istifadə etdiyi maliyyə münasibətlərinin təşkili yollarının məcmusudur.

Maliyyə mexanizminə maliyyə münasibətlərinin təşkilinin növləri, forma və üsulları, onların kəmiyyətə müəyyənləşdirilməsi üsulları daxildir. Maliyyə mexanizmi aktivdir və mürəkkəb elementləri ehtiva edir və alt sistemə malikdir.

Maliyyə resurslarının bölüşdürülməsində maliyyə mexanizmi böyük rol oynayır. Maliyyə resurslarının rəasional bölüşdürülməsi isə iqtisadiyyatda əsas vəzifələrdən biridir.

Maliyyə mexanizmi maliyyə münasibətlərinin növlərinin, təşkili formalarının, maliyyə resurslarının formalaşması və istifadəsinin konkret üsullarının və onların kəmiyyətə müəyyənləşdirilməsi üsullarının məcmusudur.

Maliyyə mexanizminin strukturu kifayət qədər mürəkkəbdir. O, maliyyə münasibətlərinin müxtəlifliyinə uyğun gələn müxtəlif elementləri ehtiva edir. Məhz maliyyə münasibətlərinin çoxluğu maliyyə mexanizminin çoxlu sayda elementlərinin istifadəsini əvvəlcədən müəyyən edir.

Hazırda elmi ədəbiyyatda maliyyə mexanizminin tərifinə vahid yanaşma mövcud deyil. Maliyyə mexanizmi müasir

İqtisadiyyatda istənilən sahibkarlıq subyektinin maliyyə siyasətinin həyata keçirilməsi vasitəsidir. Mahiyyət etibarilə bu, məhdud təbii xammaldan, əmək və maliyyə resurslarından istifadənin səmərəliliyini nəzərə almaqla müəssisələrin mənfəətinin formalaşması və bölüşdürülməsi üçün məhdudlaşdırıcı və optimal sərhədlərin müəyyən edilməsi problemdir.

Maliyyə mexanizmi xalq təsərrüfatında maliyyə münasibətlərinin təşkilati formalarının məcmusunu, pul vəsaitlərinin mərkəzləşdirilmiş və qeyri-mərkəzləşdirilmiş fondlarının formalaşması və istifadəsi qaydasını özündə birləşdirir.

Təsərrüfat subyektlərinin idarəetmə orqanları maliyyə mexanizminin müxtəlif elementlərindən istifadə edərək maliyyə siyasətinin məqsədlərinin həyata keçirilməsini, onun strateji və taktiki vəzifələrinin həllini maliyyə idarəetmə mexanizmi vasitəsilə təmin etməyə çalışırlar. Maliyyə mexanizmi təsərrüfat subyektlərinin maliyyə münasibətlərinin müxtəlifliyinə uyğun gələn bir çox qarşılıqlı əlaqə elementləri özündə birləşdirir (Nikitina, 2009: 23). Korporasiyaların maliyyə mexanizmi xüsusi rıçaqların və metodların istifadəsi, həmçinin onun informasiya-analitik təminatı ilə əlaqədar bəzi xüsusiyyətlərə malikdir.

Maliyyə mexanizminin elementlərinin – formaları, növləri, maliyyə münasibətlərinin təşkili üsullarının birləşməsi onun hər bir elementinin kəmiyyət parametrlərini təyin etməklə hərəkətə gətirilən “maliyyə mexanizminin dizaynını” təşkil edir. Kəmiyyət parametrləri və onların müəyyən edilməsinin müxtəlif üsulları maliyyə mexanizminin ən mobil hissəsidir. Onlar daha tez-tez düzəlişlərə məruz qalırlar, istehsal şəraitindəki dəyişikliklərə və cəmiyyətin qarşısında duran vəzifələrə həssaslıqla reaksiya verirlər.

Maliyyədən səmərəli istifadə etmək üçün maliyyə planlaşdırmasının və proqnozlaşdırılmasının həyata keçirilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Sosial təsərrüfatın ayrı-ayrı bölmələrinin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq və maliyyə münasibətlərinin sfera və əlaqələrinin ayrılması əsasında maliyyə mexanizmi müəssisələrin və təsərrüfat təşkilatlarının maliyyə mexanizminə, sığorta mexanizminə, fəaliyyət göstərmə mexanizminə bölünür. Öz növbəsində bu sferaların hər biri ayrı-ayrı struktur həlqələri ehtiva edir. Məsələn, dövlət maliyyəsi mexanizmi büdcə və büdcədən kənar fondların fəaliyyət mexanizmi və s. ehtiva edir.

Maliyyə mexanizmini formalaşdıran dövlət, onun məqsəd və vəzifələrinin həyata keçirilməsinin tamlığının açarı olan konkret dövrün maliyyə siyasətinin tələblərinə tam uyğunluğunu təmin etməyə çalışır. Eyni zamanda maliyyə mexanizminin və onun ayrı-ayrı elementlərinin şəxsi və kollektiv maraqlarla tam şəkildə əlaqələndirilməsinə daimi istək var ki, bu da maliyyə mexanizminin səmərəliliyinin açarıdır.

Hazırda əksər müəssisələrin maliyyə mexanizmi böhran vəziyyətindədir ki, bu da həm istehsal fəaliyyəti, həm də investisiyalar üçün kifayət qədər vəsait çatışmazlığı ilə özünü göstərir.

Bu baxımdan hazırda müəssisələrin maliyyəsini gücləndirmək və bu əsasda dövlətin maliyyəsini sabitləşdirmək prioritet vəzifədir. Onun həyata keçirilməsi olmadan digər vəzifələr, o cümlədən inflyasiya problemi həll edilə bilməz.

Rəqabət qabiliyyətli məhsulların buraxılması müəssisələrin istehsal, təşkilatı və kadr strukturunun yenidən qurulması, onun baş verən bütün dəyişikliklərə uyğunlaşdırılması zərurəti ilə bağlıdır.

Bu, mütəmadi olaraq müəssisələrin maliyyə mexanizminə aiddir. Beləliklə, onun təkmilləşdirilməsinə və əsas mərhələlərinin inkişafına obyektiv ehtiyac var (Goncharov, 1992: 32).

Maliyyə mexanizminin modernləşdirilməsi prosesinin birinci mərhələsi təşkilati strukturla maliyyə resursları arasında əlaqə yaratmaqdan ibarətdir. O, maliyyə resurslarının bölüşdürülməsi və onların müəssisənin fəaliyyətinin konkret sahələrinə yönəldilməsi barədə qərar qəbul edilir. Təsərrüfat bölmələri tərəfindən belə qərarların qəbul edilməsinin zəruri şərti iqtisadi təhlilin aparılması və istehsal olunan məhsullara gözlənilən tələbatdan asılılığın müəyyən edilməsidir. Növbəti mərhələdə problemin lazımi miqdarda maliyyə resursları və digər növ resurslarla əlaqələndirilməsi barədə qərar qəbul edilir. Bu mərhələnin nəticəsi biznes planının hazırlanmasıdır.

Təsərrüfat subyektinin maliyyə mexanizminin təkmilləşdirilməsi üçün konseptual əsaslarla yanaşı, maliyyə işinin təkmilləşdirilməsi üçün konkret istiqamətləri müəyyən etmək lazımdır:

- maliyyə fəaliyyətinin sistemli və daimi təhlili;
- maliyyə vəziyyətinin optimallaşdırılması məqsədilə dövriyyə vəsaitlərinin təşkili;
- müəssisə xərclərinin sabit və dəyişənlərə bölünməsi və qarşılıqlı əlaqələrin təhlili əsasında optimallaşdırılması: “xərclər – gəlir – mənfəət”;
- mənfəət bölgüsünün optimallaşdırılması və ən effektiv dividend siyasətinin seçilməsi;
- vəsait mənbələrinin artırılması və bank sistemi ilə qarşılıqlı əlaqələrin genişləndirilməsi məqsədilə kommersiya kreditinin və veksəl dövriyyəsinin daha geniş tətbiqi;
- istehsalın inkişafı məqsədi ilə lizinq münasibətlərindən istifadə;

- balansın qeyri-qənaətbəxş strukturunun qarşısının alınması məqsədilə müəssisənin əmlakının dəyərinin strukturunun və onun formalaşma mənbələrinin optimallaşdırılması;
- müəssisənin maliyyə strategiyasının işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi.

Maliyyə idarəetməsi mexanizmi müəssisənin maliyyə fəaliyyəti sahəsində idarəetmə qərarlarının işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi prosesini tənzimləyən əsas elementlər sistemidir.

Maliyyə idarəetməsinin effektiv mexanizmi onun qarşısında duran məqsəd və vəzifələri tam şəkildə həyata keçirməyə imkan verir və müəssisənin maliyyə idarəçiliyi funksiyalarının səmərəli həyata keçirilməsinə kömək edir.

İstənilən idarəetmə fəaliyyəti standart idarəetmə funksiyalarının (idarəetmə sisteminin funksiyalarının) yerinə yetirilməsini nəzərdə tutur. İdarəetmə sistemi kimi maliyyə menecmentinin aşağıdakı funksiyalarını ayırd etmək olar: maliyyə planlaşdırması (büdcələmə); maliyyə institutu; planlaşdırılan maliyyə göstəricilərinə nail olmaq üçün motivasiya; maliyyə nəzarəti və ya idarəetmə uçotu. Nəzarət sistemi kimi maliyyə menecmentinin əsas funksiyaları aşağıdakılardır.

1. Müəssisənin maliyyə strategiyasının işlənilib hazırlanması funksiyası;
2. Müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin bütün istiqamətləri üzrə idarəetmə qərarlarının qəbulunu və həyata keçirilməsini təmin edən təşkilati funksiya;
3. İdarəetmə qərarlarının bir neçə mümkün alternativ variantının əsaslandırılmasını təmin edən informasiya funksiyası;
4. Müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin müxtəlif aspektlərinin təhlili funksiyası;

5. Maliyyə fəaliyyətinin əsas istiqamətləri, müxtəlif struktur bölmələri və bütövlükdə müəssisə üzrə strateji cari planlar və əməliyyat büdcələri sisteminin işlənilib hazırlanmasını təmin edən planlaşdırma funksiyası;
6. Maliyyə fəaliyyəti sahəsində qəbul edilmiş idarəetmə qərarlarının həyata keçirilməsini stimullaşdırmaq sistemini təmin edən funksiya;
7. Maliyyə fəaliyyəti sahəsində qəbul edilmiş idarəetmə qərarlarının icrasına səmərəli nəzarəti təmin edən nəzarət funksiyası.

Şübhəsiz ki, pul vəsaitlərinin hərəkətinin optimallaşdırılması müəssisənin maliyyə vəziyyətinə təsir göstərir. Maliyyə resurslarının bölüşdürülməsində maliyyə mexanizmi böyük rol oynayır. Maliyyə resurslarının rəşional bölüşdürülməsi isə iqtisadiyyatda əsas vəzifələrdən biridir.

Maliyyə menecmenti təşkilatın səmərəli fəaliyyətini təmin etmək üçün zəruri olan maliyyə resurslarının axtarışı və bölüşdürülməsidir. Strateji səviyyə də böyük rol oynayır. Maliyyə resursları mühasibat uçotu sisteminin əsas komponenti kimi mühasibat uçotu, nəzarət və idarəetmə, eləcə də idarəetmənin müxtəlif səviyyələri arasında – stratejidən tutmuş əməliyyata qədər əlaqədir.

Maliyyə menecmentinin rolu maliyyənin əlaqələndirici roluna görə böyükdür və çox vaxt ən vacib resursların maliyyə olduğuna səhv olaraq inanıldığı üçün deyil. Sənayeləşmə başa çatdıqdan sonra insan kapitalı prioritet rolu – yüksək ixtisaslı kadrların əməyi və yeni texnologiyaların, maliyyə, maddi, əmək resursları – aşağı ixtisaslı kadrların əməyi isə rəqabət mübarizəsində arxa plana keçdi. Maliyyə siyasətinin dəyəri onun həyata keçirilməsi zamanı həm maliyyə ili ərzində, həm də daha uzun müddət ərzində əldə edilə bilən nəticələrdən ibarətdir.

Maliyyə siyasətinin həyata keçirilməsi həm də sahibkarlıq subyektlərinin sərəncamında olan maliyyə resurslarının artımını təmin etməli, dövlət orqanlarının dövlət qarşısında qoyulmuş tapşırıq və funksiyaların həyata keçirilməsi üzrə fəaliyyəti üçün möhkəm maliyyə bazasının yaradılmasına, sabitliyin təmin olunmasına töhfə verməlidir.

Maliyyə elmində maliyyə münasibətlərinin təşkili üsulları maliyyə resurslarının formalaşdırılması və maliyyə ilə bağlı əməliyyatların praktiki həyata keçirilməsi üsullarıdır. Maliyyə resurslarının yaradılmasının dörd əsas üsulu var:

- Maliyyə metodu əsasən geri qaytarılmayan əsaslarla maliyyə resurslarının formalaşdırılması üçün istifadə olunur. Maliyyə metodu, bir qayda olaraq, kommersiya və qeyri-kommersiya təşkilatlarının öz maliyyə resurslarını formalaşdırır;
- Kreditləşmə üsulu təcili, geri ödəmə və ödəniş şərtləri ilə vəsaitlərin verilməsi ilə bağlıdır. Bu üsul makro səviyyədə büdcə kreditlərinin başqa büdcəyə verilməsi prosesində, mikro səviyyədə isə hüquqi şəxslər bank kreditləri, büdcə kreditləri, vergi kreditləri, borc qiymətli kağızlarının buraxılmasından gəlir əldə etdikdə istifadə olunur;
- Hüquqi və fiziki şəxslərin nağd ödənişləri formasında dövlətin maliyyə təminatı üçün vəsaitlərin məcburi, icbari və əvəzsiz əsaslarla yığılmasını nəzərdə tutan vergi metodu;
- Sığorta üsulu sığorta haqlarının alınması yolu ilə maliyyə resurslarının formalaşmasını nəzərdə tutur. Onun bazar iqtisadiyyatı şəraitində istifadəsi cəmiyyətin sosial-iqtisadi həyatında gözlənilməz hadisələrin baş vermə ehtimalının artdığı şəraitdə təsərrüfat subyektləri və hakimiyyət orqanları tərəfindən maliyyə fəaliyyətinin həyata keçirilməsinin xüsusiyyətləri ilə bilavasitə bağlıdır.

Maliyyə mexanizmi cəmiyyətdə iqtisadi və maliyyə idarəetmə sisteminin fəal elementidir. İstənilən dövlətdə maliyyə siyasətinin həyata keçirilməsi üçün maliyyə mexanizmindən iqtisadi münasibətlərin nəzarət elementi və tənzimləyicisi kimi istifadə olunur.

Ədəbiyyat

1. Nikitina, N.V. (2009). Finansovyy menedzhment. M.: KNORUS, s.336.
2. Goncharov, V.N. (1992). Adaptatsiya promyshlennykh predpriyatiy k nauchno-tehnicheskim novshestvam. K.: Tekhnika, s.132.

Fərahim Şamil oğlu Çapuqi
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
ferahim71@gmail.com

SƏHIYYƏ SİSTEMİNİN MAHIYYƏTİ VƏ ONUN TƏNZİMLƏNMƏSİNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI

Açar sözlər: *səhiyyə, tənzimlənmə, nəzəri əsaslar, səhiyyə sistemi, tibb*

Keywords: *healthcare, regulation, theoretical foundations, healthcare system, medicine*

Səhiyyə sistemi anlayışının müəyyən edilməsi, ilk növbədə, səhiyyə sistemlərinin təsnifi və beynəlxalq səhiyyə sisteminin analizi baxımından əhəmiyyətlidir. Müvafiq sahə üzrə ədəbiyyatda səhiyyə sisteminə tərif verildikən, əsasən onun xəstəlik halı ilə əlaqəsi nəzərə alınır. Fieldə görə, səhiyyə sistemi anlayışı öz iqtisadi, təşkilati və insan resursları ilə xəstəlik halının aradan qaldırılmasına fokuslanmışdır.

Digər tərəfdən, Roemerə görə, bütün cəmiyyətin səhiyyə xidmətlərindən fayda əldə etməsini təmin edəcək maliyyənin, resursların, habelə təşkilatçılıq və idarəçilik bacarıqlarının birləşməsi səhiyyə sistemini ifadə edir.

Lassey və Jink tərəfindən aparılan araşdırmada səhiyyə sistemi səhiyyə xidmətlərinin təminatından məsul olan təşkilatların, humanitar xidmət dəstəkçilərinin, maliyyə mexanizmlərinin, informasiya sistemləri və təşkilati strukturların birləşməsindən ibarət olan bir vahid kimi müəyyən olunmuşdur (Santerne, Neun, 2010).

Santerne və Neuna görə isə, səhiyyə sistemi səhiyyə xidmətlərinin istehsalına, istehlakına və bölüşdürülməsinə

istiqamətlənmiş bir cəmiyyətin öz seçimləri vasitəsilə əldə edilən təşkilati razılışma və prosesləri ehtiva edən mexanizmdir.

Beynəlxalq Səhiyyə Təşkilatı (BST) tərəfindən 2000-ci ildə nəşr olunmuş “Səhiyyə Sistemləri: Performansı Artırmaq” adlı Dünya Səhiyyə Hesabatında prioritet məqsədi sağlamlığı yaxşılaşdırmaq, qorumaq və inkişaf etdirmək olan hər növ fəaliyyəti əhatə edən sistem olaraq qiymətləndirilən səhiyyə sistemi ən geniş qəbul edilmiş tərifdir.

Həmin Hesabatda sağlamlığın yüksəldilməsini başlıca məqsəd hesab edən bütün resurs, təşkilat, qrup və fərdləri əhatə edən geniş səhiyyə sistemi tərif, qruplara və cəmiyyətə təqdim edilən fərdi səhiyyə xidmətləri və sağlamlıq müdaxilələrini ehtiva etməkdə, həmçinin yol qəzalarını azaltmaq üçün görülən yol təhlükəsizlik tədbirlərini, milli qidalanma vərdişlərini dəyişdirmə siyasətini də əhatə etməkdədir. Səhiyyə sistemi anlayışı səhiyyə xidmətlərinin təqdimatı, maliyyələşdirilməsi, xidmətin əhatəsi, səhiyyədə insan resurslarının təhsili, səhiyyə qanunvericiliyi, səhiyyə siyasətinin müəyyən edilməsi və ölkədə mövcud olan digər bu kimi elementlərin cəmi olaraq da tərif edilməkdədir.

BST-in tərifinə müvafiq olaraq, sağlamlığı artırmaq istiqamətində xidmət göstərən bütün ünsürlər (xidmətdən yaralananlar, xidmət təmin edənlər, təşkiləddici və nəzarətedici təşkilat və qurumlar) arasında əlaqələr mövcuddur.

Nəzəri olaraq müxtəlif tərəflərdən tərif edilən səhiyyə sisteminin praktik olaraq yaxşı bir sistem kimi fəaliyyət göstərməsini təmin edəcək xüsusiyyətləri aşağıdakı kimi qeyd etmək olar:

- İnsanların demoqrafik, iqtisadi və digər xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, bütün cəmiyyəti əhatə etməlidir.
- Təqdim edilən səhiyyə xidmətlərinin əhatəsi geniş olmalı və tam

- Səhiyyə xidmətlərinin bölüşdürülməsində əsas amil önləyici xidmətlər olmalıdır.
- Səhiyyə personalı kafi sayda olmalıdır.
- Tibb elmiylə əlaqəli təhsil verən strukturlar və digər təşkilatlar səhiyyə xidməti şəbəkəsiylə uzlaşma içində çalışmalıdırlar.
- Səhiyyə personalının aldığı ödənişlər gördükləri işə müvafiq olaraq dəyişməlidir.
- Səhiyyə sistemi normal maliyyə dəstəyinə malik olmalıdır. Yuxarıda qeyd edilən xüsusiyyətləri əhatə edən səhiyyə sistemindəngözlənilən son nəticə insan həyatının qorunması və inkişaf etdirilməsi, yaxşı həyat şərtlərinin əldə edilməsi və sağlamlığın yüksəldilməsi yönündədir.

Ədəbiyyat

1. Santerne, R.E., Neun, S.P. (2010). Health Economics: Theory. Insights and Industry Studies, 5th Edition, South-Western Cengage Learning, Ohio.

Fərid Mahir oğlu Qafarlı
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
qafarlifarid@gmail.com

MALİYYƏ HESABATININ TƏSNİFATI

***Açar sözlər:** maliyyə hesabatı, uçot siyasəti, konsolidə edilmiş maliyyə hesabatı, qiymətləndirmə hesabatı, standartlar*

***Keywords:** financial report, accounting policy, consolidated financial report, valuation report, standards*

Mühasibat (maliyyə) hesabatları – mühasibat uçotu məlumatları əsasında hazırlanan müəssisənin maliyyə vəziyyəti, onun fəaliyyətinin maliyyə nəticələri və onun maliyyə vəziyyətinin dəyişməsi barədə vahid məlumat sistemidir.

Maliyyə hesabatları – istifadəçinin konkret məlumat ehtiyaclarına cavab verən hesabat tələb etmək hüququ olmadıqda, onun bu tələbatını ödəmək məqsədi ilə tərtib edilmiş ümumi təyinatlı hesabatlardır.

Maliyyə hesabatlarının tərkibi

Maliyyə hesabatlarının tam məcmusu aşağıdakılardan ibarətdir:

- Mühasibat balansı;
- Mənfəət və zərər haqqında hesabat (Xərclərin funksiyaları üzrə);
- Mənfəət və zərər haqqında hesabat (Xərclərin xüsusiyyəti üzrə);
- Kapitalda dəyişikliklər haqqında hesabat;
- Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat;
- Uçot siyasəti və izahlı qeydlər (Səbzəliyev, Quliyev, 2014).

Uçot siyasəti – müəssisə tərəfindən qəbul edilmiş mühasibat uçotunun aparılma qaydalarının məcmusudur.

Uçot siyasəti – maliyyə hesabatlarının hazırlanması və təqdim edilməsi zamanı müəssisə tərəfindən tətbiq edilən konkret prinsiplər, əsaslar, şərtlər və qaydalardır.

- müəssisə öz əmlakını və öhdəliklərini digər müəssisələrin əmlakından və öhdəliklərindən ayırır;
- müəssisə uzun müddət fasiləsiz işinə, onun gələcək inkişafına, əmlak və öhdəliklərinə, həmçinin borclarının vaxtli-vaxtında ödənilməsinə təminat verir;
- müəssisənin uçot siyasətini Azərbaycan Respublikasının Mühasibat uçotu sistemini tənzimləyən qanunverici sənədlərə uyğun olaraq hesabat ili üçün qəbul edir;
- Müəssisə gəlir və xərclərin hesabat dövrünə düzgün aid etməli, bütün təsərrüfat əməliyyatlarının ardıcıl olaraq uçot registrlərində düzgün xronoloji qeydiyyatını təmin etməli, mövcud əmlakın, öhdəliklərin, kapitalın, hesablaşmaların və digər sərvətlərin inventarizasiyasının nəticələrini uçotda tam və düzgün əks etdirməlidir.

Beynəlxalq standartlaşdırma təşkilatı beynəlxalq təşkilat olub, elektrik, elektronika və telekommunikasiya istisna olunmaqla bütün sahələr üzrə standartların hazırlanması ilə məşğuldur. ISO dövlətlərarası sahədə standartları təmin etmək məqsədilə 23 fevral 1947-ci ildə təsis olunmuşdur. Elektrik və elektronika üçün “Beynəlxalq elektrotexniki kommissiya – IEC”, telekommunikasiya üzrə isə “Beynəlxalq rabitə birliyi – ITU” cavabdehdir. Bu üç təşkilat birlikdə “Dünya standart koperasiyasını – WSC (World Standards Cooperation) təşkil edirlər. ISO təşkilatına 157 ölkə üzv olmuşdur. ISO-nun rəsmi dili fransız və ingilis dilləridir. Eyni zamanda bu təşkilat standartların tərcümələrinə də məsuliyyət daşıyır. ISO 9000 standartları aşağıdakı şəkildə bölünür: Keyfiyyətli idarəetmə və keyfiyyət zəmanəti standartları seçimi və tanıtımı, keyfiyyət sistemləri, dizayn və inkişafı, istehsal və xidmətdə keyfiyyət zəmanəti modeli, keyfiyyət sistemləri, istehsal və müəssisədə

keyfiyyət zəmanəti, son müayinə və yoxlamalarda keyfiyyət zəmanəti modeli, keyfiyyətli idarəetmə və işçilərin tanıtımı, xidmətlər üçün tanıtım, keyfiyyət lüğəti.

Gəlin bəzi milli standartlara aid nümunələr verək: Qiymətləndirmə hesabatının tərtibi, qeyri-maddi aktivlərin qiymətləndirilməsi, istehsal vasitələrinin, maşın və avadanlıqların qiymətləndirilməsi, maliyyə hesabatı və müvafiq mühasibat hesabatları üçün qiymətləndirmə, ssuda təminatı, girov və borc öhdəliklərinin qiymətləndirilməsi və s. Bu standartlar geniş yayılmış milli standartlardandır.

Əsas müəssisənin bütün törəmə müəssisələri birləşdirilmiş (konsolidə edilmiş) maliyyə hesabatlarına daxil edilməlidir. Törəmə müəssisə alışı zamanı “Satış üçün nəzərdə tutulmuş uzunmüddətli aktivlərin uçotu və dayandırılmış əməliyyatlar üzrə” 23 №-li Milli Mühasibat Uçotu Standartına uyğun olaraq satış üçün saxlanılan kimi təsnifləndirmə meyarına cavab verdikdə, həmin törəmə müəssisə 23 №-li Milli Mühasibat Uçotu Standartına əsasən uçota alınmalıdır. Potensial səsvermə hüquqlarının nəzarət səlahiyyətini təmin edib-etmədiyini və beləliklə, müəssisənin törəmə müəssisə olub-olmadığını qiymətləndirərkən, əsas müəssisə, rəhbərliyin həmin səsvermə hüquqlarını icra etmək və ya köçürmək niyyəti və maliyyə imkanları istisna olmaqla, potensial səsvermə hüquqlarına təsir edən bütün faktları və şərtləri (o cümlədən potensial səsvermə hüquqlarının və ya hər hansı digər müqavilələrin ayrı-ayrılıqda və ya birlikdə yerinə yetirilməsi şərtlərini) nəzərdən keçirir. İnvestor riskli kapitalla malik olan təşkilat, qarşılıqlı fond, investisiya trustı və ya analoji müəssisə olsa belə, törəmə müəssisə konsolidasiyadan çıxarılmamalıdır. Törəmə müəssisənin həyata keçirdiyi fəaliyyətlər qrupa daxil olan digər müəssisələrin fəaliyyətlərindən fərqlənirsə, həmin törəmə müəssisə konsolidasiyadan çıxarılmır.

Hesabat seqmenti üzrə mühasibat balansı göstəricilərinin müəssisənin mühasibat balansı göstəriciləri ilə üzləşdirilməsi mühasibat balansının təqdim olunduğu hər bir tarixə aparılmalıdır. Bu halda əvvəlki dövrlərə görə informasiyalar yenidən hesablanmalıdır. Müəssisə hər bir hesabat seqmenti üzrə mənfəət və zərərlər haqqında göstəriciləri, həmçinin aktivlərin ümumi dəyərini açıqlamalıdır. Bu göstəricilərə əsasən hesabatlar hazırlanmalı və yekunlaşdırılmalıdır.

Ədəbiyyat

1. Səbzəliyev, S.M., Quliyev, V.M. (2014). İdarəetmə uçotu. Bakı.

Fidan Şahin qızı Əliyeva
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
fidanaliava@gmail.com

QARABAĞ İQTİSADİ RAYONUNUN İXRAC POTENSİALININ TƏHLİLİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

***Açar sözlər:** Qarabağ, ixrac, təbii resurslar, iqtisadi dəyər, azad olunmuş ərazilər*

***Keywords:** Karabakh, exports, natural resources, economic value, liberated territories*

Qarabağ iqtisadi rayonunun coğrafi, siyasi mövqeyi, eləcə də iqtisadi resursları yerli və xarici investorların diqqət mərkəzindədir. Hazırda bir sıra beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar öz fəaliyyət dairəsinə uyğun olaraq işğaldan azad olunmuş ərazilərə yatırım etməyə hazırdır. Fikrimcə, xüsusilə kiçik və orta biznes istiqamətində ediləcək investisiyalar sonrakı mərhələlərdə iri həcmli yatırımlar üçün təşviq rolu olacaq.

Azad edilmiş regionlarda əsas məqsəd yerli resurslardan və xidmətlərdən istifadə etməklə ixrac potensialının artırılmasına yönəldilməlidir. Dövlətin regional siyasətinə əsasən, dövlət sifarişi ilə bu rayonlarda sahibkarlığa dəstək proqramları təşkil oluna bilər. Qarabağ iqtisadi rayonunu üzümçülük, tütüncülük, pambıqçılıq, baramaçılıq, meyvə-tərəvəz, bostançılıq və heyvandarlığın inkişafı üçün böyük potensiala sahibdir. Qeyd etmək istərdim ki, Füzuli, Ağdam rayonları işğaldan əvvəlki dövrlərdə pambıq, taxıl, üzüm istehsalına görə ölkədə aparıcı rayonlar sırasında idilər. Cəbrayıl, Qubadlı, Zəngilan rayonları üzümçülükdə fərqlənirdi. Laçın, Kəlbəcər, Qubadlı və Zəngilanda heyvandarlıq çox inkişaf etmişdi. İşğaldan azad

olunmuş ərazilərin kifayət qədər iqtisadi potensialı vardır. Bu ərazilərin təbii sərvətləri qiymətli və boldur. Önümüzdəki illər ərzində nəqliyyat sahəsinin təkmilləşdirilməsi ilə bu məhsulları (Zəngəzur dəhlizi vasitəsilə) Avropaya ixrac etməyə zəmin yaradır, bu da sözsüz ki, iqtisadiyyata öz səmərəsini verəcəkdir. Demək olar ki, bütün azad edilmiş ərazilərimizdə inşaat mallarının istehsalı üçün xammallar mövcuddur. Həmin təbii ehtiyatlardan, xüsusilə sənaye müəssisələrinin qurulmasında istifadə oluna bilər. Bu proses isə həm yeni iş yerlərinin yaradılmasına, həm nəqliyyat daşımaqlarının inkişafına, eləcə də Azərbaycanda ümumidaxili məhsulun artımına imkan verəcək.

Ərazinin əsas ixrac məhsulları xalçalar, qızıl, mis, konserv məhsulları, şərab və araqdır. Xüsusilə, Rusiya, Avropa ölkələrinə, ABŞ-a ixrac olunur. Burada ölkə üçün əhəmiyyət kəsb edən su anbarları, bol sulu çaylar da mövcuddur. Kəlbəcər və Laçın rayonlarında olan şirin su ehtiyatları əsasında mineral suların emalı, qablaşdırılması həm yerli bazar, həm də xarici istehsalda böyük fayda verə bilər. Yeni yaradılacaq elektrik stansiyalar vasitəsilə ölkənin enerji təminatının yaxşılaşdırmaq, eyni zamanda enerji ixracının müəyyən hissəsini öz öhdəsinə götürmək zəmini yaranacaq. Təsərrüfatçılıq baxımından çıxış edərək tarixən bu bölgənin baramaçılıq, bostançılıq, meyvə-tərəvəz, pambıqçılıq, tütünçülük, üzümçülük, heyvandarlıq ilə məşhur və bu kimi sahələrin inkişafı üçün çoxşaxəli istiqamətləri olan bölgə kimi təzahür edə bilərik. Ölkəmizin taxıl və taxıl məhsullarından idxalı azaltmaq, həmçinin kənd təsərrüfatının intensiv inkişafı üçün bu torpaqlardan səmərəli istifadə bir növ alternativ üsul kimi qiymətləndirilir. Yatırılan sərmayələr həm idxalın əvəzlənməsi, qeyri-neft sektoru üzrə ixracın artması, həm də dəyərlər zəncirinə qoşulmaq baxımından əhəmiyyət kəsb edəcək. Bu səbəbdən aqrar sahənin inkişafında kooperativlərin, sənaye parklarının, aqruparkların,

eləcə də, fermer təsərrüfatı məhsullarının emalından ən son hazır məhsul alınana kimi bütün pillələri əhatələyən klasterlərin yaradılmasına üstünlük verilməsi daha effektiv addım ola bilər.

Bütün sadalananlar Qarabağ iqtisadi rayonunun Azərbaycanın istər siyasi, istərsə də iqtisadi fəaliyyətində önəmli dərəcədə rola malik olduğunu bariz şəkildə göstərir. Azad olunan torpaqların yenidən dirçəlməsi, bərpası nəticəsində iş yerlərinin açılması, ölkəyə xarici valyuta axını, ixrac yönümlü istehsalın artırılması, yeni əlavə dəyər yaradılması, ölkənin ÜDM-nin artması, neft sektoruna nəzərən qeyri-neft sahəsinin gəlir mənbələrinin genişləndirilməsi, həmin ərazilərdə istehsal olunan mal və xidmətlərin rəqabət potensialının təmin olunmasına imkanlar yaradacaq. Qeyd olunan tədbirlərin sistematik, davamlı, vaxtında icrası Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə inteqrasiya prosesinin sürətləndirilməsi, regional gücünün artması, ən əsası əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması ilə nəticələnmə bilər.

Ədəbiyyat

1. Qarabağ və Şərqi Zəngəzurun iqtisadi potensialının sektorial qiymətləndirilməsi. (2022).

Fidan Səbuhi qızı Mustafazadə
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
fidanmustafayeva903@gmail.com

MƏSULİYYƏT MƏRKƏZLƏRİ ÜZRƏ UÇOTUN MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

***Açar sözlər:** məsuliyyət mərkəzləri, əsas fəaliyyət göstəriciləri, idarəetmə uçotu, idarəetmə hesabatı, diaqnostik xəritə*

***Keywords:** responsibility centers, key performance indicators, management accounting, management reporting, diagnostic map*

Müəssisələrdə məsuliyyət mərkəzlərinin səmərəliliyi haqqında yüksək keyfiyyətli və etibarlı mühasibat uçotu və analitik məlumatların yaradılması üçün müəssisənin idarəetmə məqsədlərinin uğurla həyata keçirilməsi imkanlarının vaxtında müəyyən edilməsinə kömək edəcək idarəetmə hesabatı sistemini inkişaf etdirmək lazımdır. Məsuliyyət mərkəzlərinin planlaşdırılmış fəaliyyətinə nail olmaq üçün işçilərin motivasiya sistemini inkişaf etdirmək lazımdır, çünki belə mərkəzlərin işçiləri hədəf göstəricilərə nail olmaqda maraqlı olmalıdırlar. Bu cür motivasiya idarəetmə məqsədlərinə nail olmaq prosesində təkcə məsuliyyət mərkəzlərinin töhfəsini deyil, həm də hər bir işçinin şəxsi töhfəsini müəyyən etmək üçün hədəflərə çatan işçilər üçün həm maddi, həm də sosial həvəsləndirmələrin inkişafını əhatə etməlidir. Fikrimizcə xərclərə qənaət ölçüsündən və onların işinin aşkar edilmiş nəticələrindən asılı olaraq ayrı-ayrı məsuliyyət mərkəzlərinin işçilərin motivasiyasının işlənmiş sistemini təklif etmişik (Cədvəl 1).

Cədvəl 1.

İŞÇİLƏRİN MOTİVASİYA SİSTEMİ			
Məsuliyyət mərkəzi xərclərinə qənaət	Maddi həvəsləndirmələr	Sosial stimullar	Daxili məmnunluq
5%-ə qədər	Əmanət məbləğindən 5% bonus	Əlavə ödənişli məzuniyyət	Müəssisə rəhbərliyindən fəxri fərmanlar, sertifikatlar, mükafatlar. Təkmilləşdirmə, digər mütəxəssislərlə təcrübə mübadiləsi, konfranslarda, simpoziumlarda, seminarlarda, dəyirmi masalarda iştirak. Məsuliyyətin artması səbəbindən işçilərin təsirinin artması
10%-ə qədər	Əmanət məbləğindən 10% bonus	Sağlamlıq haqlarının ödənilməsi	
15%-ə qədər	Əmanət məbləğindən 15% bonus	Əyləncə və ya fitness mərkəzi xərclərinin kompensasiyası	
20%-ə qədər və daha çox	Əmanət məbləğindən 20% bonus		

Mənbə: Cədvəl müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Hər bir məsuliyyət mərkəzinin fəaliyyətinin nəticələri haqqında əldə edilən məlumatlar müəssisələrin əməliyyat və strateji məqsədlərinin planlaşdırılmış əsas göstəricilərindən aşkar edilmiş kənarlaşmaların aradan qaldırılması üçün

operativ qərarlar qəbul etməyə imkan verir. Müxtəlif səviyyəli menecerlər üçün qəbul edilmiş qərarları həyata keçirmək üçün zəruri olan tam və yüksək keyfiyyətli məlumat dəstəyi olmadan effektiv müəssisə idarəetmə sistemi mümkün deyil. Rəhbərliyə məlumatın təqdim edilməsinin əsas forması, alınmasına informasiya dəstəyi ilə təminat verilir. Hesabatlar həm bütövlükdə müəssisənin fəaliyyətinin nəticələrini, həm də məsuliyyət mərkəzlərinin işinin nəticələrini formalaşdırmağa və qarşıya qoyulmuş idarəetmənin yerinə yetirilmə dərəcəsini müəyyən etməyə imkan verən müxtəlif idarəetmə səviyyələri arasında əks əlaqə vasitəsi kimi xidmət edir (Müslümov, Kazımov, 2011). Müasir şəraitdə idarəetmə hesabatının formalaşdırılması məsələləri müəyyən amillərin (vaxt, pul, əmək) effektiv məhdudlaşdırılması ilə qərarların qəbulunun informasiya təminatı ilə əlaqədar xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Müəssisələrdə idarəetmə hesabatlarının strukturunun aşağıdakı fərqli istiqamətlər çərçivəsində həyata keçirilməsi təklif edilmişdir:

1. Ayrı-ayrı biznes prosesləri əsasında tərtib edilən məsuliyyət mərkəzlərinin hesabatları;
2. Məsuliyyət mərkəzlərinin əsas fəaliyyət göstəriciləri əsasında hesabat verməsi;
3. Məsuliyyət mərkəzlərinin və bütövlükdə müəssisənin büdcələrinin icrası haqqında hesabatlara əsaslanan hesabatlar;
4. Əməliyyat fəaliyyəti haqqında hesabat.

Tədqiqatın ən səmərəli nəticəsini əldə etmək üçün hesab edirik ki, idarəetmə hesabatının formalaşdırılması prosesinin təşkili aşağıdakı məsələləri həll etməlidir:

- idarəetmə hesabatının xarakterini və onun növlərini müəyyən etmək;

- idarəetmə uçotunun (idarəetmə uçotunun əsas vasitələrinin) məzmununu müəyyən edəcək elementlərinin (strukturlaşdırılmasının) müəyyən edilməsi;
- idarəetmə hesabatının prinsiplərinin və onun məzmununa tələblərin müəyyən edilməsi;
- idarəetmə hesabatının formalarının işlənilib hazırlanması;
- hesabatların verilməsi müddətlərinin və inkişaf mərhələlərinin müəyyən edilməsi;
- vəzifə və səlahiyyətlərin, yəni hesabat vermək üçün məsul şəxslərin və müəssisənin informasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə töhfə verəcək müxtəlif növ məlumat əldə etmək hüququ olan şəxslərin bölüşdürülməsi;
- idarəetmə hesabatlarının keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi (Aluchna, Idowu, 2017).

Hesab edirik ki, idarəetmə hesabatının informativ xarakterini qiymətləndirmək üçün təklif olunan diaqnostik xəritədən istifadə etmək məqsədəuyğundur ki, bu da müəssisədə istehsal olunan idarəetmə hesabatının keyfiyyətini qiymətləndirmək üçün kifayət qədər məlumat yaratmağa kömək edəcəkdir. Müəllif tərəfindən hazırlanmış diaqnostik xəritə Cədvəl 2-də təqdim olunur.

Cədvəl 2.

İDARƏETMƏ HESABATININ DİAQNOSTİK XƏRİTƏSİ İNFORMATİV QİYMƏTLƏNMƏ			
№	Qiymətləndirmə meyarı	Qiymət	
1	Müvafiq məlumatların mövcudluğu	Bəli	Xeyr
2	Hesabatın son tarixlərinə uyğunluq	Bəli	Xeyr
3	Ünvan sahibinə hesabat vermək	Bəli	Xeyr
4	Qərar qəbul etmək üçün məlumatın kifayət qədər olması	Bəli	Xeyr
5	Həddindən artıq məlumat	Bəli	Xeyr
6	İnformasiyanın analitikliyi	Bəli	Xeyr
7	Verilmiş göstəricilərin başa düşülməsi	Bəli	Xeyr
8	Göstərilən göstəricilərin dəqiqliyi	Bəli	Xeyr
9	Göstəricilərin müqayisəliliyi	Bəli	Xeyr
10	Tədqiqat obyektinin tam əhatəsi	Bəli	Xeyr
11	Fərqli hesabat tezliyi	Bəli	Xeyr
12	Qərar qəbuluna təsir edən müxtəlif hadisələrin mövcudluğu	Bəli	Xeyr
13	Hesabat səhvləri	Bəli	Xeyr

Mənbə: Cədvəl müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Hesab edirik ki, idarəetmə hesabatının məlumat dəyərinin müəyyən edilmiş meyarlarının nəzərə alınması idarəetmə hesabatlarının məlumat məzmununun keyfiyyətini artıracaq, bu da idarəetmə qərarlarının effektivliyini artıracaqdır. Bununla belə, keyfiyyətin idarə edilməsi hesabatını hazırlamaq üçün onun qiymətləndirilməsi meyarlarına təsir edən və bütün müəssisələr üçün oxşar olan əsas parametrləri müəyyən etmək də vacibdir.

Ədəbiyyat

1. Müslümov, S.Y., Kazımov, R.N. (2011). Maliyyə təhlili. Dərslük. Bakı: CBS.
2. Aluchna, M., & Idowu, S.O. (2017). The Dynamics of Corporate Social Responsibility. Springer.

Firuzə Hikmət qızı Mikayilli
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
firuzemikayilli@gmail.com

İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRDƏ SU VƏ TORPAQ EHTİYATLARININ SƏMƏRƏLİ İSTİFADƏ İMKANLARI

Açar sözlər: CİS mühiti, sabit çay axımı, hidromorfoloji, hidroloji, şırım və ox arxları

Keywords: GIS environment, stable river flow, hydromorphological, hydrological, furrow and arrow ditches

Peyk təsvirlərindən istifadə etməklə işğaldan azad edilmiş ərazilərdə su ehtiyatlarının zamana və məkana görə paylanma xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi vacibdir.

Bu kimi elmi-tədqiqat işlərinin 2021-ci ildən ehibarən görülməsi və torpaqdan səmərəli istifadə yolları vacib məsələlərdən biridir.

Torpaq ehtiyatları bütün ölkələrin inkişafı üçün onun varlığının və potensial imkanlarının əsas elementlərindən biri kimi qiymətləndirilir. Məhz bu səbəbdən tarix boyu torpağa sahib olmaq üçün həm ölkə daxilində ayrı-ayrı şəxslər və inzibati ərazi bölgələri arasında, həm də dövlətlər arasında mübarizələr getmişdir.

Respublikamızın müstəqilliyə qədəm qoyması və torpaqların işğaldan azad edilməsi ilə siyasi və sosial-iqtisadi həyatın bütün sahələrində keyfiyyət dəyişiklikləri başlandı.

Artıq uzun zaman oldu ki, torpaq üzərində vahid dövlət mülkiyyət forması ilə yanaşı, xüsusi və bələdiyyə mülkiyyət hüquqları da qanunvericiliklə təsbit olunmuşdur. Bu islahat

işğaldan azad edilmiş torpaqlarda da öz əksini tapmağa başlamışdır.

Belə ki, bir çox regionlarda su təchizatındakı problemlər təkcə su qıtlığı səbəbindən deyil, həmçinin çay axımının çoxillik dövr və il ərzində qeyri-bərabər paylanması nəticəsində yaranır. Su ehtiyatlarından daha çox istifadə etmək məqsədilə 1940-1950-ci illərdən başlayaraq mövsümi və çoxillik dövr ərzində axımı tənzimlənməyən su anbarları inşa olunur. Məhz bu səbəbdən tarix boyu torpağa sahib olmaq üçün həm ölkə daxilində ayrı-ayrı şəxslər və inzibati ərazi bölgələri arasında, həm də dövlətlər arasında mübarizələr getmişdir.

Hazırda bütün dünya üzrə su anbarlarının ümumi faydalı həcmi 4000 km³ təşkil edir ki, bu da sabit çay axımı miqdarı orta hesabla 25% artırmağa imkan vermişdir. Lakin su anbarları vasitəsilə çay axımının tənzimlənmə prosesi, daha doğrusu anbarların inşası və istismarı bir çox hallarda ətraf mühitə mənfi təsir göstərir. Buna görə də son 20 ildə su anbarlarının sayı çox zəif sürətlə artır. Çox güman ki, bu tendensiya gələcəkdə də davam edəcəkdir. Bütün bunları nəzərə alaraq tədqiqat ərazisində və ona bitişik ərazilərdə indiyə qədər istismar olunan irili-xırdalı 47 su anbarının hidroloji və hidromorfoloji xarakteristikaları təhlil edilmişdir (2000: 184).

Belə təhlil, nizamlanma növünə görə su anbarlarının təsnifatlaşdırılmasını sadələşdirir ki, bunun da çox böyük elmi və praktiki əhəmiyyəti vardır. Təbii şəraitə və əraziyə antropogen müdaxilə imkanlarına müvafiq olaraq su anbarlarının sutkalıq, həftəlik, mövsümi, illik və çoxillik nizamlanması prosesləri təhlil edilmişdir (Abbasov, 2012: 424).

Məlumat üçün bildirmək lazımdır ki, bütün bu məqsədlərə çatmaq üçün Azersky peyk təsvirlərindən də istifadə edilməsi daha düzgün olar. Bunun üçün müvafiq dövlət qurumları ilə intensiv danışıqlar uğurla davam edir. Dövlət proqramı

çərçivəsində bu cür materialların əldə edilməsi və birgə istifadəsi nəzərdə tutulmuşdur. Belə ki, iki spektral kanalda alınması nəzərdə tutulmuş bu təsvirlər yüksək ayırdetməli peyk təsvirləridir. Onlardan istifadə etməklə daha dəqiq və daha az xətalı nəticələrin əldə edilməsi mümkün olur.

Hazırda beynəlxalq aləm torpaqların münbitliyinin ərzaq təhlükəsizliyi məsələsi ilə birbaşa əlaqədar olduğunu nəzərə alaraq münbitliyin qorunub saxlanması sahəsində bütün səylərini birləşdirmiş, mühüm addımlar atmağa başlamışlar. Bu baxımdan ölkənin aqrar sahəsinin inkişafına dair son illərdə qəbul olunmuş dövlət proqramlarında, müvafiq qanunvericilik aktlarında torpaqların münbitliyinin qorunması, bərpa və mühafizəsi sahəsində icrası zəruri olan bir çox vacib tədbirlər nəzərdə tutulmuşdur. Torpaqların münbitliyinin bərpa məqsədilə torpaqların konsolidasiyası, iri fermer təsərrüfatlarının yaradılması və təsərrüfatlarda müasir becərmə texnika və texnologiyaların tətbiqi, gübrə, pestisid və kənd təsərrüfatı texnikaları ilə təminat yaxşılaşdırılmışdır. Bu tədbirlərdən biri də elektron kənd təsərrüfatının strukturunda kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaq sahələrinin dəqiq uçotunun aparılması, onlardan səmərəli istifadə olunması və mühafizəsinin təşkili kimi vacib məsələləri əks etdirən elektron xəritə materialları əsasında torpaqların vahid məlumat bazasının yaradılmasıdır. Məqsəd qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi tədbirləri çərçivəsində aqrar sahədə istehsal potensialının və rəqabətliliyin möhkəmləndirilməsi üçün zəruri təhlillərin aparılması nəticəsində optimal qərarların qəbul olunmasına imkan yaratmaqdır. Torpaqların mühafizəsi və münbitliyinin bərpa üçün həmin sahələrə tələbata uyğun üzvi və mineral gübrələr verilməli, həmin torpaqlarda təsərrüfatdaxili meliorasiya-irriqasiya sistemləri təmir-bərpa olunaraq saz vəziyyətə gətirilməlidir. Eyni zamanda suvarılan sahələr yaxşıca hamarlanmalı, bitkinin növündən asılı olaraq

şırım və ox arxları çəkilməlidir. Kənd təsərrüfatı bitkilərinin suya olan tələbatı nəzərə alınmaqla suvarma qrafiki tərtib olunmalıdır ki, sahəyə normadan artıq su verilməsin.

Ümumilikdə götürsək, yuma, arat və suvarmanın başlanma, qurtarma vaxtına və suvarma normasına düzgün əməl edilməli, suyun nəzarətsiz axmasına yol verilməməli və növbəli iş üsulu yaradılmalıdır. Nəzərə almaq lazımdır ki, qeyd olunan tədbirlərin həyata keçirilməsi nəticəsində su itkisinin və təkrar şorlaşmanın qarşısı alınmaqla torpaqların münbitliyinin yaxşılaşması və səmərəli istifadəsi üçün əlverişli şərait yaranacaqdır.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycanca torpaqların meliorasiyası. (2000). S.Ə.Eminovun redaktəsi ilə. Bakı, 184 s.
2. Abbasov, V.H. (2012). Aqrar sahədə iqtisadi tənzimlənmənin aktual problemləri. Bakı, 424 s.

Gülərə Kamil qızı Həsənova
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
hsnova_g@mail.ru

ŞƏRQİ ZƏNGƏZUR İQTİSADİ RAYONUNUN İXRAC POTENSİALININ İNKİŞAF ŞƏRTLƏRİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

***Açar sözlər:** Zəngəzur dəhlizi, Qarabağ iqtisadi rayonu, kənd təsərrüfatı, turizm, region inkişafı*

***Keywords:** Zangezur corridor, Karabakh economic region, agriculture, tourism, regional development*

İqtisadi rayonların planlı və nizamlı şəkildə idarə edilməsi, burada tələb olunan prioritet layihələrinin hazırlanması və reallaşdırılması, dövlət tərəfindən maliyyə-investisiya mexanizmlərinin işlənilib hazırlanması və tətbiqi, digər maliyyə mənbələrini inkişafı üçün münbit şəraitin yaradılması, əhalinin məşğulluğunun təmin olunması və iqtisadi fəallığın artırılması, sosial infrastrukturun yaradılması, istehsal və kommertiya infrastrukturunun təmin edilməsi, sahibkarlığın stimullaşdırılması və biznes mühitinin əlverişliliyinə nail olunması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Qarabağ iqtisadi rayonu yaradılmaqla, Qarabağın özü bütöv bir iqtisadi-siyasi anlayış olaraq gündəmə gəlir və revanşist fikirlərə qarşı preventiv tədbir kimi qiymətləndirilə bilər. Eyni zamanda Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunun yaradılması, Azərbaycanın öz əzəli torpaqlarını dirçəltmək və inkişaf etdirmək niyyətinin nə qədər güclü olduğunu ifadə edir. “Bölgədə sülhün və təhlükəsizliyin təmin olunması üçün münbit şərait yaranır. Şərqi Zəngəzur və Qarabağ iqtisadi bölgəsinə daxil olan rayonların hər biri özünəməxsus zəngin

təbii resurslara, yüksək iqtisadi potensiala və inkişaf perspektivlərinə malikdir. Bu rayonların iqtisadiyyatında ənənəvi sahələrə üstünlük verilməklə yanaşı, rəqabətədavamlı qeyri-ənənəvi sahələrin də inkişaf etdirilməsi zəruridir. Xüsusən də Qarabağda kənd təsərrüfatının və emal sənayesinin, tikinti sektorunun, mədən sənayesinin, xidmət sahələrinin, turizmin inkişafı üçün yaxşı imkanlar var.

Zəngəzur dəhlizinin geosiyasi və geostrateji baxımdan əhəmiyyəti barəsində 31 mart 2021-ci ildə keçirilən Türkdilli Dövlətlərin Əməkdaşlıq Şurasının videokonfrans formatında qeyri-formal Zirvə görüşündə Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev demişdir: “Zəngəzur dəhlizi tarixi nailiyyətdir. Üçtərəfli bəyanatda, xüsusilə bu məsələnin əks olunması bizim, eyni zamanda böyük siyasi qələbəmizdir... Qədim Azərbaycan torpağı olan Zəngəzur, indi türk dünyasının birləşməsi rolunu oynayacaq (1).

Ölkəmizin şanlı qələbəsinin Avrasiyanın geoiqtisadi xəritəsində yaratdığı yeni imkanlar beynəlxalq nəqliyyat sisteminin bütövlükdə yenidən formalaşdırılması reallığını yaradıb. Artıq bir çox Asiya ölkələri bu yeni imkanların fərqindədir. Xüsusilə, Mərkəzi Asiya ölkələrinin yeni bazarlara çıxışında Zəngəzur dəhlizinin iqtisadi önəmi vurğulanmalıdır. Dünya iqtisadiyyatının əsas lokomotivlərindən biri sayılan Çindən gələn yüklərin Mərkəzi Asiya marşrutu ilə daşınması potensialı və eləcə də, Süveyş kanalından keçən dəniz nəqliyyat yoluna alternativ nəqliyyat dəhlizinin formalaşdırılması Azərbaycanın, eləcə də Zəngəzur dəhlizinin vacib nəqliyyat arteriyasına çevrilməsinə şərait yaradır. Ümumilikdə dünya ticarətinin təqribən 12 faizinin bu kanal vasitəsilə həyata keçirildiyini nəzərə alsaq, alternativ nəqliyyat arteriyalarının, o cümlədən Zəngəzur dəhlizi ilə Azərbaycanın Avrasiyanın nəqliyyat infrastrukturunda iqtisadi əhəmiyyətini görə bilirik (2). Mərkəzi Asiya ölkələrinin yeni

nəqliyyat dəhlizlərindən, o cümlədən Azərbaycanın tranzit imkanlarından istifadə də marağı böyükdür. Zəngəzur dəhlizi ilə bağlı digər bir qeyd olunması vacib olan məqamlardan biri də Aşqabat müqaviləsi ölkələrinin Avropaya reinteqrasiyası üçün yeni perspektivlər yaratmasıdır. Qeyd edək ki, Aşqabat müqaviləsi Türkmənistan, Özbəkistan, Qazaxıstan, İran, Oman, Hindistan və Pakistan arasında Avrasiya regionunda nəqliyyat əlaqələrinin inkişafı və digər nəqliyyat dəhlizləri ilə birgə fəaliyyətin təmin edilməsi məqsədilə imzalanıb. Bu ölkələr vasitəsilə həyata keçirilən beynəlxalq yükdaşımalarda Zəngəzur dəhlizi vasitəsilə Avrasiya bazarlarına çatdırılması Qarabağ regionunun iqtisadi potensialının artırılmasında xüsusi rol oynaya bilər.

Cənubi Qafqaz ölkələri olan Azərbaycan, Ermənistan və Gürcüstan, qonşu ölkələr olan Türkiyə, Rusiya və İran “3+3” formatda geosiyasi əməkdaşlıq edərək kommunikasiya xətlərinin yenidən bərpa edilməsi ilə beynəlxalq tranzit daşımalarda yeni iqtisadi ağırlıq mərkəzi yarada bilər. Əlbəttə ki, bu əməkdaşlıq çərçivəsində Zəngəzur dəhlizinin siyasi və iqtisadi önəmi danılmazdır. Regionda digər həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan layihələri dəyərləndirdikdə Zəngəzur dəhlizi region ölkələrinə daha ucuz alternativ olaraq çıxış edir. Uzun illərdir beynəlxalq maliyyə institutları, xarici dövlətlər, hətta Ermənistan dövləti belə İran və Ermənistandan keçməsi nəzərdə tutulan və 3.5 milyard ABŞ dolları dəyərində olan yeni dəmir yolu xəttinin maliyyələşdirilməsinə nail ola bilməyiblər (3). Belə qənaətə gəlmək olar ki, Zəngəzur dəhlizinin yaradılması ilə formalaşan yeni iqtisadi konyuktura Asiya və Avropanın nəqliyyat infrastrukturunda xüsusi önəmə malik olacaq.

Yeni iqtisadi rayonların yaranması ölkəmizin yaxın, orta və uzaq perspektivə hesablanmış hədəflərinin reallaşdırılmasında, güclü ölkə regionlarının yaradılmasında,

xüsusilə işğaldan azad olunmuş ərazilərdə dünya təcrübəsinə uyğun, amma ölkəmizin sosial-iqtisadi inkişaf elementlərini özündə əks etdirən və yüksək texnologiyalar əsasında inkişaf edən nümunəvi iqtisadi rayonların formalaşdırılması anlamına gəlməlidir. Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının yaradılması dünya səviyyəsində Azərbaycanın strateji rolunu birə beş artırır, belə ki, iki yeni iqtisadi rayonun dirçəldilməsində strateji hədəflərin olması, Zəngəzur dəhlizi vasitəsilə türkdilli dövlətlərin inteqrasiyasının sürətləndirilməsi, Qərblə Şərq, Şimalla Cənub arasındakı yükdaşımaların intensivliyinin artırılması, beynəlxalq ticarət əməliyyatlarının genişləndirilməsi, nəqliyyat və logistika sektorunun əhəmiyyətli səviyyədə inkişaf etdirilməsi sayəsində ölkəmizin rəqabət qabiliyyətinin, həm də siyasi və iqtisadi qüdrətinin dəfələrlə artmasına real potensial formalaşacaqdır.

Ədəbiyyat

1. Əliyev, İ. Zəngəzur dəhlizi türk dünyasını birləşdirən əsas nöqtədir. 04.04.2021. <https://xalqqazeti.com/>
2. İqtisadi rayonlaşdırma. https://www.azerbaijans.com/content_464_az.html
3. Qurbanlı, T. Yeni iqtisadi rayonlar: siyasi və milli təhlükəsizlik prinsipləri. 12.07.2021. <https://teleqraf.com/news/siyaset/294486.html>.

Gunel Vugar Sharifova
Baku Business University
master's student
gunellsharifova@gmail.com

ALGORITHM OF THE SUPPLY CHAIN MODELING

Keywords: *supply chain modeling, world-class supply chain, supply chain configuration, preventive supply chain design, modeling database*

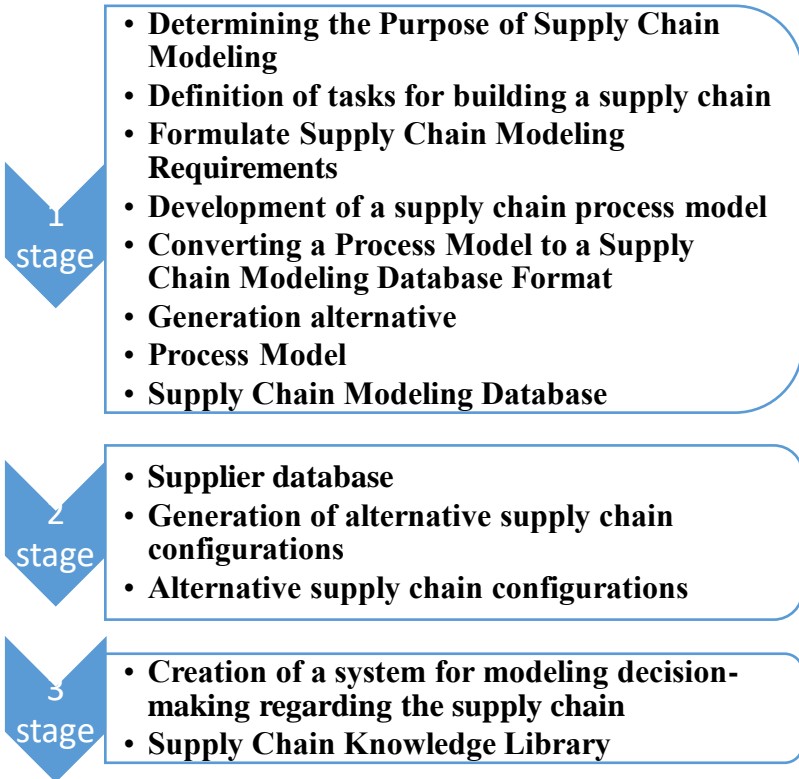
Açar sözlər: *təchizat zəncirinin modelləşdirilməsi, dünya səviyyəli təchizat zənciri, təchizat zəncirinin konfiqurasiyası, profilaktik təchizat zəncirinin dizaynı, modelləşdirmə məlumat bazası*

This article brings up the issue of supply chain design. The proposed supply chain modeling algorithm is this paper's key contribution. It provides the traits of supply chains of the highest caliber. The authors emphasize the necessity of designing a preventive supply chain for a specific product based on an examination of the current situation as opposed to the established procedures of the popular theory of supply chain configurations in a modern market environment. In the modern world of globalization, competition takes place not only and not so much between individual firms, but between entire supply chains. Unfortunately, at present, supply chains, as a rule, are formed spontaneously.

Based on this, one of the urgent problems at the present stage of development of logistics and supply chain management is, in our opinion, the preventive design of logistics processes in supply chains. Supply chain planning

and modeling is of practical interest to specialists involved in solving the logistical problems of their enterprises.

In this paper, we propose an algorithm for modeling supply chains. The algorithm consists of four consecutive stages. (see picture) (Bruque Camara, Moyano Fuentes, Maqueira Marin, 2015: 426-458).

The first step in supply chain modeling is the necessary initial supply chain descriptive data. Consider the steps that need to be taken to implement the first stage.

The starting point for modeling is either existing supply chains, that need to be changed, or new supply chains for a new product or service. Thus, the first step in supply chain modeling is to define the goal supply chain modeling

At the second step, the tasks for building supply chains are determined.

At the third step, it is necessary to formulate requirements for supply chain modeling. Supply chain models are developed using requirements.

The development of a supply chain process model is the next step in supply chain modeling. The process model gives a clear idea of the overall task of supply chain management. It provides input to other supply chain models.

The development process model is accompanied by the creation of a supply chain modeling database. This database is used to store and apply simulation results. The database is populated automatically with data retrieved from the process model.

The second stage of supply chain modeling is the generation of alternative supply chain configurations.

The proposed supply chain modeling algorithm is aimed primarily at the class of problems associated with the reconfiguration of supply chains. This includes evaluating alternative supply chain configurations. Alternative configurations are generated using information from the supplier database. Alternative supply chain configurations are stored in the supply chain modeling database.

The third stage of supply chain modeling is the creation of a decision modeling system. The selected alternative supply chain configurations are evaluated using a decision modeling system that emulates the consequences of adopting a particular supply chain configuration and the underlying

management principles. Each configuration is retrieved from a supply chain modeling database.

The simulation model is the main part of the decision modeling system. The simulation model was developed using a generic modeling approach that is particularly well suited to modeling various supply chain configurations. Each configuration is evaluated against a number of different scenarios. The scenario describes various supply chain management principles, external parameters and system parameters. The results obtained are stored in the supply chain modeling database.

And the final fourth, most important stage of supply chain modeling is the final decision and the accumulation of knowledge.

After the decision modeling process is completed with all alternative supply chain configurations, the simulation database stores a large number of alternative solutions to the original supply chain management problem. The decision-making process can be accompanied by the use of an enterprise knowledge library.

If the decision modeling process is repeated regularly, then knowledge of supply chain modeling is accumulated in the modeling database. This accumulated knowledge is used to create a knowledge library that stores information about the solved management problems, considered alternative configurations, obtained simulation results, implemented decisions and performed evaluation. Evaluation of implemented solutions is an important step to ensure the usability of the accumulated knowledge. New solutions can be compared to stored solutions and filtered using evaluation criteria.

References

1. Bruque Camara, S., Moyano Fuentes, J. and Maqueira Marin, J.M. (2015). The International Journal of Logistics Management, Vol. 26 No. 3, pp.426-458.

Hacıməhəmməd Hacıməmməd oğlu Mahmudov

Bakı Biznes Universiteti

magistrant

haci.mahmudov062@gmail.com

VERGİ SİSTEMİNİN ÖLKƏNİN İNVESTİSİYA MÜHİTİNƏ TƏSİRİ MEXANİZMİ

***Açar sözlər:** investisiya, dövlət, vergi mexanizmi, iqtisadi artım, iqtisadiyyat*

***Keywords:** investment, state, tax mechanism, economic growth, economy*

İnvestisiya mühitinə təsir edən başlıca məqamlardan biri məhz vergi mexanizmidir. Belə ki, vergilər ölkənin iqtisadiyyatında investisiya mühitinə əks təsir edərək onu məhdudlaşdırır. Son illərdə həyata keçirilən investisiya siyasəti ölkə iqtisadiyyatının əsaslı şəkildə inkişafına, iqtisadiyyatın strukturunun təkmilləşməsinə imkan yaratmışdır. Əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyaların strukturuna baxdıqda ən çox vəsaitlərin sənaye, tikinti, topdan və pərakəndə ticarət və ictimai işə sahələrinə yönəldiyini görə bilərik.

2022-ci ildə kiçik sahibkarlıq subyektləri tərəfindən sənaye və tikinti üzrə əsas kapitalla yönəldilən investisiyaların məbləği əvvəlki illərlə müqayisədə yetərinə artmışdır. Tikinti-quraşdırılma işləri, əsasən infrastruktur layihələrinin həyata keçirilməsindən ibarətdir və bu sahənin bu cür geniş şəkildə maliyyələşdirilməsində əsas məqsəd əsas istehsal amili hesab olunan infrastrukturun yaxşılaşdırılmasıdır.

Ümumiyyətlə, vergilərin mövcudluğu, vergi siyasətinin həyata keçirilməsi, vergi mexanizminin tətbiqi dövlətin öz vacib funksiyalarının yerinə yetirməsi üçün lazım olan vəsaitlərə tələbatı ilə əsaslandırılır. Vergitutmanın həyata

keçirilməsi özü də müəyyən məsrəflərlə bağlıdır. Bu cür məsrəflər dedikdə, vergilərin yığılmasına aid olan birbaşa məsrəflər və vergitutmanın resursların paylanması, effektivliyinə və gəlirlərin bölüşdürülməsinin ədalətliyinə təsiri nəzərdə tutulur. Vergitutma özündə aşağıdakıları birləşdirir:

- vergitutmanın effektivliyə təsiri;
- vergitutma və ədalətlik;
- vergi yükünün paylanması konsepsiyası;
- vergitutmanın statik və dövrlərarası (dinamik) nəticələrinin müqayisəsi;
- gəlirlərin vergiyə cəlb edilməsi ilə müqayisədə istehlakın (xərclərin) vergiyə cəlb edilməsi;
- vergitutma, risk və s.

Ümumiyyətlə, iqtisadi artıma vergi mexanizminin təsiri, həmçinin bu təsirin iqtisadi inkişaf üzərindəki bütün təsirləri incələnməkdədir. Bu baxımdan iqtisadi artım nəzəriyyələri, əsasən sərmayə yığılı, texnoloji inkişaf və s. mövzular üzərində araşdırma aparır. Hər bir iqtisadiyyatda artım ilə bağlı iki əsas yanaşma mövcuddur. Bunlar *Harrod-Domar* və *neoklassik yanaşma tərzləridir*. Bunlardan birincisi, yəni Harrod-Domar modeli sərmayə yığılımının iqtisadi artımı müəyyənləşdirdiyi fikrini irəli sürür. Belə olan vəziyyətdə dövlət maliyyə siyasəti vasitəsi ilə iqtisadiyyata müdaxilə edərək proqnozlaşdırılan böyümə göstəricisinə çatmış olacaq və ya uzunmüddətli dövrdə artımı əngəlləyən maneələri aradan qaldırılmış olacaq. Bu istiqamətdə dövlət sosial investisiya xərcləri ilə bir tərəfdən iqtisadi inkişafda vacib rol oynayır, digər tərəfdən vergi tədbirləri ilə iqtisadiyyatın toplam qənaətini artırmış olur. Dövlət maliyyə siyasətini yürütməyə üçün çeşidli alətlərdən istifadə edir ki, bunlar vergi mexanizmi, büdcə siyasəti və borçlanmadır. Günümüzdə, xüsusi ilə inkişaf

etməkdə olan ölkələrdə ən effektiv vasitə vergi mexanizmindən istifadədir.

Bazar iqtisadiyyatı olan ölkələrdə gəlirlərin böyük hissəsi vergilərdən ibarətdir. Vergi mexanizmi həm qatdığı dəyər, həm də nəzarət və araşdırma baxımından iqtisadiyyatın ən vacib qaynağıdır.

Lakin iqtisadiyyatı orta inkişaf etmiş olan ölkələrdə vergi gəlirlərinin aşağı səviyyədə olduğunu nəzərə alsaq, onda bu istiqamətdə görülməli olan işlər olduğunu nəzərdə saxlamalıyıq. Bu istiqamətdə inkişaf etməkdə olan ölkələr vergi mexanizmindən önəmli alət kimi istifadə edərək vergilərin yatırımlardan qaynaqlanmayan gəlirlərə yönəlməsini təmin etməli və bu yolla ümumi istehsalda iştirak edən və vacib yatırımlar edən özəl sektoru təşviq edəcək addımlar atmalıdır (1: 5).

Bir iqtisadiyyatda adambaşına düşən gəlirin artması və fərdlər arasında bərabər bölgüsü bu fərdlərin həyat standartlarının yüksəlməsini təmin edir. Həyat standartlarının yüksəlməsi fərdin qənaət potensialını, yəni gələcək investisiya yatırımlarını artırır. Bununla birlikdə qazanılan milli gəlirin əsas hissəsini yatırımlara ayırmaq mümkün olur. Vergi mexanizminin ən vacib hissələrindən biri gəlir vergisidir. Bu vergi növündə dövlətin atacağı hər hansı addımın fərdlərin qənaətləri və yatırımları üzərində ciddi təsiri olacaqdır. Adətən, vətəndaşların qazandıqları gəlirlərdən yığılan vergilərin artırılması sərmayə yığımlı üzərində daraldıcı effekt yaradır. Xüsusi ilə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə vergi yığımlı ilə qazanılan gəlirin investisiyalar deyil, məhz cari xərclərə yönəldilməsi ölkə iqtisadiyyatının inkişaf potensialını zəiflədən cəhətlərdən biridir. Vergi mexanizminin investisiya fəaliyyətinə müsbət təsiri üçün aşağıdakı şərtlərə əməl olunması vacibdir:

- ✓ Ölkədəki mərkəzləşmiş iqtisadiyyatdan qalan maneələrin tamamən yox edilib, bütünlüklə bazar iqtisadiyyatının hakim olması;
- ✓ Vergi ödəyicilərinin həyat standartlarının yuxarıda saxlanılması;
- ✓ Ölkə üzrə uçot sisteminin düzgün qurulması;
- ✓ Ədalətli və effektiv çalışan vergi qurumlarının yaradılması;
- ✓ Vergi ödəyicilərinin də vergi qanunlarına tam şəkildə əməl etməsini təmin etmək və bu proses üzərində nəzarət;
- ✓ Müxtəlif üsullardan istifadə etməklə vergi mexanizminə qarşı çıxanlarla mübarizə aparmaq.

Vergi mexanizmindəki tətbiq olunan güzəştlər insanların məşğulluğu, qənaətləri və investisiya qərarları üzərində ciddi təsir yaradır.

Xüsusilə Amerikada aparılan araşdırmalara görə vergi endirimləri nəticəsində əməyin təklifi artır və qanundankənar iqtisadi fəaliyyətlər azalmış olur. Bununla yanaşı vergi güzəştləri istər inkişaf etmiş, istərsə də inkişafda olan ölkələrin iqtisadi artımının vacib ünsürü sayılır.

İqtisadiyyatdakı sosial hissənin böyük paya sahib olması daha çox vəsaitin bu yöndə xərclənməsi zərurəti özəl sektorun ödəməli olduğu vergini də artırmış olur. Artan vergi yükü nəticəsində vətəndaşların iqtisadi davranışları da dəyişməkdədir. Vergi mexanizmi ilə investisiya arasındakı əlaqə birbaşa iqtisadi artım ilə bağlıdır. Bu baxımdan vergi mexanizmi ilə investisiya arasındakı əlaqə üç istiqamətdə incələnməlidir:

1. İstifadə olunan gəliri artıraraq və vergi qənaəti yaradaraq investisiya xərclərini azaltmaqla investisiya mənfəətini artırmaq;
2. Vergi üçün ayrılan fondların müstəqil olması və investisiyaya çevrilməsini təmin edərək investisiya

qaynaqları yaratmaq;

3. Vergi güzəştləri vasitəsi ilə yatırımların həcmi genişlətmək.

Qazanılan gəlirlərdən yığılan vergilər istiqamətində edilən endirimlər, dərəcələrin dəyişməsi, azadalmalar və istisnalar özəlliklə iqtisadi artıma birbaşa təsir edən amillər hesab olunur. Qeyd etdiyim kimi, bu cür addımlar vergilərin investisiyalara mənfi təsirlərini azaldır. Vergi mexanizmi vasitəsi ilə ödəyicilərin istehlakında azaltma yaratmaq və bununla da onların qazandıqları gəlirlərinin investisiyalar və ya qənaətə çevrilməsi təmin olunur. Vergi mexanizminin iqtisadi inkişafa müsbət təsir göstərməsi özəl sektordan vergi yolu ilə alınan məbləğlərin sosial yöndə xərclənməsindən asılıdır. Özəl sektorun vergi yolu ilə təmin edəcəyi qaynaqlar, ölkədəki investisiya məbləğlərinin lazımi sahələrdə istifadə olunmasını təmin edəcək və milli gəlirin artmasına zəmin yaradacaq. İqtisadi böyümənin təmin edilməsi investisiya həcminə bağlıdır. Bununla yanaşı vergi mexanizmi də mahiyyət etibarı ilə buna effektiv təsir göstərir. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə dolayı vergilər istehlakı azaltmaqla qənaəti təşviq edir. İqtisadiyyatda dolayı vergilər istehlak mallarının maya dəyərini artırmaqla bu malların alınmasına çəkilən xərcləri azaldır və bu xərclərin toplanılaraq investisiyaya çevrilməsini təmin edə bilər.

Vergi mexanizmindəki güzəştlər özəl investisiyalara avantaj təmin edir və bu yöndə vəsait yığılmasına şərait yaradır. Bundan əlavə gəlirlərin transferini hədəf alan vergi xərcləri aşağı gəlirli əhali qrupuna yönəlsə, stimullaşdırıcı vergi mexanizmi yuxarı gəlir qruplarına istiqamətlənir.

Hökumət əvvəlcədən müəyyənləşdirdiyi investisiya layihələrini təşviq etməkdən ötrü vergi mexanizmində bir sıra dəyişikliklər edə bilər. Vergi güzəştləri bir sıra məqsədləri hədəfə alır. Bunların içində ən vacibi investisiyaları təşviq

etmək xarici investisiyanı birbaşa ölkəyə cəlb etməkdir. Bundan əlavə məşğulluğun artırılması, bölgələr arasındakı gəlirlərin bərabər paylanmasını təmin etmək üçün də vergi mexanizmindən istifadə oluna bilər.

Həyata keçirilən bu güzəştlər illər keçdikcə iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinə öz töhfəsini vermişdir. Belə ki, iqtisadiyyata yönəldilən investisiyaların strukturuna baxsaq görürük ki, həm daxili investisiyalar, həm də xarici investisiyalar keçən əsrin 90-cı illərindən hal-hazırkı dövrə qədər, əsasən artan istiqamətdə hərəkət etmişdir. Bu investisiyaların yönəldiyi sahə baxımından, əsasən neft və qeyri-neft sektoru ön plana çıxır. Qeyri-neft sektoru üzrə son illərdəki artım göz qabağındadır. Qeyri-neft sektorunun özündə də investisiyaların cəlbediciliyi baxımından sənaye sahəsi fərqlənir. Belə ki, 2022-ci ildə sənaye üzrə ölkə iqtisadiyyatına qoyulan birbaşa xarici investisiyanın həcmi kifayət qədər artmışdır.

Vergi güzəştlərinin verilməsi müəssisələrdən yığılmalı olan vergi məbləğinin azalması deməkdir ki, bunun nəticəsində də müəssisələrin vəsaiti onların özlərində qalır. Bu prosesə bir növ büdcə xərci kimi də baxmaq olar. Bu baxımdan verilən vergi güzəştləri, həyata keçirilən vergi islahatları üzərində ciddi nəzarətin olması və hesabatlı olması vacibdir. Həyata keçirilmiş vergi güzəştlərinin səmərəliliyinin araşdırılması iqtisadi baxımdan çox ciddi informasiya verə bilər.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli fərmanı ilə təsdiqlənmiş “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası.
<https://e-qanun.az/framework/25029>

Hüseyn Əkbər oğlu Həsənlı
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
husseyghananli@gmail.com

QLOBAL RƏQABƏTQABİLİYYƏTLİLİK İNDEKSİ 4.0

***Açar sözlər:** Qlobal Rəqabətqabiliyyətlilik Hesabatı, Dünya İqtisadi Forumu, 4-cü Sənaye İnqilabı, sosial kapital, innovasiya potensialı*

***Keywords:** Global Competitiveness Report, World Economic Forum, 4th Industrial Revolution, social capital, innovation potential*

İlk dəfə 1979-cu ildən etibarən nəşr olunmağa başlayan Qlobal Rəqabətqabiliyyətlilik Hesabatı vasitəsilə artıq 40 ildən çoxdur ki, dünya iqtisadiyyatlarının çoxşaxəli istiqamətlərdə detallı və düzgün şəkildə müqayisə oluna bilər. Dünya İqtisadi Forumu (DİF) tərəfindən hər il hazırlanan bu hesabat, 2004-cü ildən etibarən vahidləşdirilmiş və daha da genişləndirilmiş Qlobal Rəqabətqabiliyyətlilik İndeksi vasitəsilə ölçülməyə davam etməkdədir. Qısaca desək, bu indeks bizə dünya ölkələrinin real iqtisadi rəqabət qabiliyyətini, başqa sözlə, uğur, iqtisadi inkişaf, sosial rifah səviyyəsini daha aydın görməmizi təmin edir.

Qeyd olunan amillərin özlüyündə hər biri müasir dövr texnologiya dəyişiklikləri ilə birbaşa bağlıdır və o dəyişikliklərə anında reaksiya göstərə bilər. Bu cəhətdən rahatlıqla deyə bilərik ki, 4-cü Sənaye İnqilabı növbəti onilliklər üçün hansı amillərin “rəqabətqabiliyyətli” olmasını, hansıların isə olmamasını önəmli dərəcədə dəyişəcəkdir. Bunu nəzərə alan DİF yeni Qlobal Rəqabətqabiliyyətlilik İndeksi 4.0

konseptini, indeksin gələcək dövr ərzində də effektiv və dolğun şəkildə dünya iqtisadiyyatlarını dəyərləndirməsi üçün ortaya qoymuşdur.

Forumun tədqiqat və regional təsir şöbəsinin rəhbəri Thierry Geiger, müsahibəsində bildirmişdir ki, “Bu, əvvəlki metodologiyalarımızın tamamilə yenidən qurulmasıdır. Belə ki, iqtisadi qiymətləndirmə təkcə innovasiya və ya biznes dinamizmi kimi öndə görülən mövzularla deyil, həm də sosial kapital və inam kimi cəmiyyətin əsasını təşkil edən amillər vasitəsilə də qiymətləndiriləcəkdir”.

Figure 1: The Global Competitiveness Index 4.0 2018

Şəkil 1. 2018-ci il Qlobal Rəqabətqabiliyyətlik İndeksinin dəyərləndirmə istiqamətləri (1).

2018-ci ildə ilk dəfə indeks yuxarıda göstərilən formatda iqtisadiyyatları qiymətləndirməyə başlamışdır. Belə ki, həmin ilin nəticələrinə əsasən, indeks üzrə ilk pillədə mümkün 100 baldan 85,6 xal toplayan ABŞ qərarlaşıb. Onu Sinqapur, Almaniya, İsveçrə və Yaponiya izləyir.

Lakin ABŞ üçün də bütün amillərdə vəziyyət gözoşşayan deyildir. Belə ki, sosial quruluşun zəifləməsi, fərdi təhlükəsizliyin aşağı səviyyədə olması, ölümle nəticələnən cinayət hallarının digər İnkişaf Etmiş Ölkələrə nisbətən 5 dəfəyə yaxın yuxarı bir nəticəsinin olması, ölkənin sosial-təhlükəsizlik istiqamətləri üzrə aşağı nəticə göstərməsinə səbəb olmuşdur. Bundan başqa, sağlamlıq sütunu üzrə olan nəticəyə də nəzər yetirsək, bənzər mənzərə ilə qarşılaşmış olacağıq. Belə ki, ölkə üzrə ortalama ömür müddəti 67.7 il olaraq qiymətləndirilmişdir. Bu rəqəm İnkişaf Etmiş Ölkələrin ortalama həyat müddətindən 3 il, Yaponiya və Sinqapurun ortalama ömür müddətindən isə 6 il daha aşağıdır.

Texnologiya bizim iş və yaşayış tərzimizi dəyişdikcə və yenidən formalaşdırdıqca, hesabat daha vacib hala gələn, lakin daha az nəzərə çarpan amillərə diqqət yetirərək uzunmüddətli inkişaf üçün ən vacib olan aspektləri ölçür. Artıq indeksin əsas meyarlarına, bir millətin dəyişikliklərə nə dərəcədə yaxşı hazırlandığı və hökumət də daxil olmaqla bütün maraqlı tərəflərin bu dəyişikliklərə uyğunlaşma qabiliyyəti və çevikliyi daxildir. Bundan əlavə, Geiger bildirib ki, “İndeks bəzi ölkələrin innovasiya potensialının arxasında duran bəzi sirlərə yeni işıq saçır. Niyə dünyada yalnız bir neçə innovasiya güc mərkəzi var və bir çox başqa ölkələr innovasiya edə və innovasiyadan artım əldə edə bilmir?” Produktivliyin 12 istiqamətinə və ya “sütunlarına” əsaslanaraq, indeks insan kapitalı, sürətlilik, davamlılıq və innovasiya da daxil olmaqla, Dördüncü Sənaye İnqilabının sürətini artırdıqca daha əhəmiyyətli olacaq amilləri vurğulayır. 12 sütunlar özlüyündə 98 fərdi göstəricini nəzərə alan bir dəyərləndirmə sistemidir.

Ədəbiyyat

1. <https://www3.weforum.org/docs/GCR2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2018.pdf>

Hüseyn Bəhmən oğlu Məmmədov
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
huseynmemmedov677@gmail.com

DEBİTOR BORCLARIN UÇOTU ÜZRƏ UÇOT SİYASƏTİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Açar sözlər: debitor borc, audit, aktiv, uçot, siyasət, qiymətləndirmə

Keywords: accounts receivable, audit, asset, accounting, policy, valuation

Debitor borcları çatdırılan və ya istifadə edilən, lakin müştərilər tərəfindən hələ ödənilməmiş mal və ya xidmətlərə görə firmaya ödəniləcək pul qalığıdır. Debitor borcları balans hesabatında cari aktiv kimi qeyd olunur. Müştərilərin kreditlə edilən alışlar üçün borclu olduğu istənilən məbləğ debitor borclardır. Müxtəlif debitorlar və kreditorlarla hesablaşmalar 76 eyni adlı aktiv-passiv hesabda uçota alınır. Vaxtı keçmiş debitor borcları müəssisə rəhbərinin qərarı ilə aşağıdakı mühasibat köçürməsi vasitəsilə balansdan silinir:

- D-t 801 “Ümumi mənfəət (zərərlər)” hesabı;
- K-t 431 “Malsatan və podratçılara uzunmüddətlikreditor borcları” hesabı (Lomovtseva, 2014).

Debitor borcları 32 №-li “Maliyyə Alətləri: Təqdimat” adlı MUBS-a uyğun olaraq uçota alınır, burada qeyd edilir ki, debitor borcunun tanınma tarixi müəssisənin aktivlərə mülkiyyət hüququ ilə bağlı risk və mükafatları alıcıya ötürdüyü tarixdir. Təşkilatın debitor borclarının uçotu aşağıdakı hesablaşmaların hesablarında aparılır:

- 531 №-li “Malsatanlar və podratçılarla hesablaşmalar”;
- 211 №-li “Alıcılar və müştərilərlə hesablaşmalar”;
- 521 №-li “Vergilər və ödənişlər üzrə hesablamalar”;
- 522 №-li “Sosial sığorta və təminat üzrə hesablamalar”;
- 533 №-li “Əmək haqqına görə işçilərlə hesablaşmalar”;
- 244 №-li “Məsuliyyətli şəxslərlə hesablaşmalar”;
- 302 № “Təsisçilər ilə hesablaşmalar”.

Yuxarıda qeyd olunan bu hesablar aktiv-passivdir, yəni həm debet, həm də kredit qalıqlarının olmasına imkan verir. Debitor borcları hesablaşmaların hesabları üzrə debet qalığının formalaşması deməkdir. Sadalanan hesabların debetində debitor borclarında artım, kredit üzrə isə azalma göstərilir.

Cədvəl.
Debitor borcların uçot siyasətini apararkən vacib olan
əməliyyatlar

Əməliyyat	Debit hesabı	Kredit hesabı
Təchizatçıya əvvəlcədən ödəmə	531	223
Məhsulların alıcıya göndərilməsi	211	501
Hesabata əsasən işçilərə verilən vəsait	244	221
İşçiyə verilən kredit	532	223
Qurucuların nizamnamə kapitalını ödəmək borcu	302	801
Kredit üzrə hesablanmış faizlər	534	537

Mənbə: <https://glavkniga.ru> saytının məlumatları əsas götürülərək müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Debitor borclarının uçotu siyasəti sistemi aşağıdakı vəzifələri həll etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur:

- debitor borclarının inventarını və onun təhlilini təşkil etmək;
- debitor borcları ilə işləmə qaydalarını yaratmaq;
- alıcılara ödənişin təxirə salınmasını təmin etməklə debitor borclarına göndərilən dövriyyə vəsaitlərinin yol verilən miqdarını müəyyən etmək;
- alıcılar üçün məqbul ödəniş şərtlərini formalaşdırmaq, o cümlədən gecikdirilmiş ödənişə görə mümkün cərimələri müəyyən etmək;
- alıcıların qiymətləndirilməsi meyarlarını və hər bir alıcı kateqoriyası üçün hissə-hissə (təxirə salınmış) ödənişin təmin edilməsi üçün məqbul şərtləri formalaşdırmaq;
- vaxtı keçmiş borcların məhkəmədənəkar və məhkəmə qaydasında ödənilməsi qaydasını müəyyən etmək;
- debitor borclarının vaxtında qaytarılmasına nəzarət sistemi qurmaq.

Şərti olaraq, debitor borclarının uçotu siyasətinin aşağıdakı üsullarını qeyd edə bilərik:

- hüquqi – müqavilənin bağlanması mərhələsində qarşı tərəflərin ilkin yoxlanılması, hər bir müştəri üçün fərdi şərtlərlə müqavilənin icrası, məhkəmə yolu ilə iddia işi və borcun alınması;
- debitor borclarına təsərrüfat – operativ nəzarət, etibarlı uçot, debitor borclarının vaxtında inventarlaşdırılması, qarşı tərəflərlə hesablaşmaların uzlaşdırılması, maliyyə sanksiyalarının yığılması, ödənişin təmin edilməsi üçün müxtəlif tədbirlərin tətbiqi, ödəniş edilmədikdə tədarükün dayandırılması;
- fiziki borclunun əmlakına həbs qoyulması.

Debitor sözü həyata keçirilməyən ödənişə aiddir. Bu o deməkdir ki, şirkət öz müştərilərinə kredit xətti uzatmalıdır.

Adətən şirkət mal və xidmətlərini həm nağd, həm də kreditlə satır.

Bir şirkət müştəriyə kredit verdikdə, satış faktura yaradıldıqda həyata keçirilir, lakin şirkət müəyyən müddətdən sonra məbləği müştərilərə ödəmək üçün bir müddət uzadır. Müddət 30 gündən bir neçə aya qədər dəyişə bilər.

Debitor borcları (DB) balans hesabatında cari aktivlər kimi nəzərə alınır. Bir nümunənin köməyi ilə DB-ı başa düşək. Tutaq ki, siz istehsalçısının və şinlər istehsal edirsiniz.

Müştəri sizə 100 təkər üçün 10000 manat sifariş verir. İndi həmin məbləğ üçün hesab-faktura tərtib edildikdə, satış qeydə alınır, lakin ödəniş etmək üçün şirkət müştəriyə 30 günlük kredit müddətini uzadır.

Həmin vaxta qədər 10000 manat məbləği sizin hesab debitor borcunuza çevrilir, çünki müştəri həmin məbləği müddət bitməzdən əvvəl ödəyəcəkdir. Əks halda, şirkət gecikmə haqqı ala və ya hesabı kolleksiya departamentinə təhvil verə bilər.

Ödəniş həyata keçirildikdən sonra, balans hesabatında nağd pul seqmenti 10000 manat artacaq və müştəri ödənişi həyata keçirdiyi üçün debitor borcu da eyni məbləğdə azalacaq.

Debitor borcunun məbləği müştərinin şirkətdən istifadə etdiyi kredit xəttindən asılıdır. Adətən bu, tez-tez alıcı olan müştərilərə təklif olunur.

Debitorlarla və kreditorla hesablaşmaların uçotunda borcların silinməsinin də vacib əhəmiyyəti vardır. Bu hesab aktiv-passiv hesabdır. Bu o zaman bağlanır ki, borc olmasın. Lakin bu hal çox nadir halda olduğundan hər iki tərəf açıq qalır. Müəssisələrdə ildə bir dəfədən az olmayaraq alıcılarla, malgöndərənlərlə və başqa debitorlarla və kreditorlarla hesablaşmaların inventarizasiya keçirilir. Inventarizasiya zamanı müəssisələr və təsərrüfat təşkilatları şəxsi hesablarda çıxarışları dəyişdirirlər. Kreditorların çıxışıları debitorlara

göndərilir. Çıxarışları alandan sonra debitorlar onları yoxlamalı və kreditorun borc qalığını təsdiq etməlidir və ya öz etirazını xəbər verməlidir. Fikir ayrılığı olan zaman hər 2 tərəf öz balanslarında o məbləği saxlayırlar ki, onların mühasibat qeydlərindən keçir və onun düzgünlüyü müəyyən edilmişdir. Marağı olan tərəflər fikir ayrılığını həll etmək üçün dövlət və idarə arbitrajına və ya təyinatı üzrə məhkəməyə verirlər. Debitorlar tərəfindən ödənilməyən və bank tərəfindən inkassaya qəbul olunmayan borclar üzrə müəssisə debitorlardan onu məcburi qaydada tutmaq üçün iddia təqdim edirlər. Aktla birlikdə icra sənədləri xalq məhkəməsi tərəfindən təsdiq edilən məcburi borclar borclunun gücü çatmayanda və məcburi qaydada almaq mümkün olmayanda, zərərə silinir və balansarxası 005 “Ödənilməsi mümkün olmayan debitor borclarının zərərə silinməsi” hesabı üzrə uçota qəbul edilir. Bu borclar debitorların əmlak vəziyyəti dəyişən zaman iddia olunur (Collis, Hussey, 2009).

Ədəbiyyat

1. Lomovtseva, N.N. (2014). *Ekonomika i bukhgalterskiy uchet v byudzhetnykh uchrezhdeniyakh – uchebnoye posobiye dlya studentov, obuchayushchikhsya po spetsialnosti "Bukhgalterskiy uchet, analiz i audit"*. Moskva.
2. Collis, J., Hussey, R. (2009). *Business Research: A practical guide for undergraduate & postgraduate students*. China: Palgrave Macmillan.

İbrahim Lamid oğlu Cəbrayılzadə
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
ibrahimcebrayilzade@inbox.ru

İDARƏETMƏ UÇOTUNUN TƏHLİLİ VƏ MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

***Açar sözlər:** idarəetmə uçotu, mühasiblərin qavrayışı, mentalitetlər, münasibətlər, qiymətləndirmə*

***Keywords:** management accounting, accountants' perception, mentalities, attitudes, evaluation*

İdarəetmə uçotu təşkilatın məqsədlərinə çatmaq üçün maliyyə məlumatlarının müəyyən edilməsi, ölçülməsi, təhlili, şərh edilməsi və menecerlərə çatdırılması təcrübəsidir.

İdarəetmə uçotu maliyyə uçotundan fərqlənir, çünki onun məqsədi şirkətin daxili istifadəçilərinə yaxşı məlumatlı biznes qərarları qəbul etməkdə kömək etməkdir.

İdarəetmə uçotu mühasibat uçotunun bir çox aspektlərini əhatə edir və biznes əməliyyatlarının ölçüləri haqqında rəhbərliyə çatdırılan məlumatların keyfiyyətini yaxşılaşdırır. İdarəedici mühasiblər şirkət tərəfindən yaradılan mal və xidmətlərin dəyəri və satış gəlirləri ilə bağlı məlumatlardan istifadə edirlər. Xərc uçotu, istehsalın hər bir addımının dəyişən xərclərini, eləcə də sabit xərcləri qiymətləndirərək şirkətin ümumi istehsal xərclərini tutmağa xüsusi diqqət yetirən idarəetmə uçotunun böyük bir hissəsidir. Bu, müəssisələrə lazımsız xərcləri müəyyən etməyə və azaltmağa və mənfəəti maksimum dərəcədə artırmağa imkan verir (Səbzəliyev, Quliyev, 2014: 524).

İdarəetmə uçotu ilə maliyyə uçotu arasındakı əsas fərq məlumatın nəzərdə tutulan istifadəçilərinə aiddir. İdarəetmə uçotu məlumatları təşkilat daxilində menecerlərə yaxşı məlumatlı biznes qərarları qəbul etməyə kömək etmək məqsədi daşıyır, maliyyə uçotu isə təşkilatdan kənar tərəflərə maliyyə məlumatlarını təqdim etməkdir.

İdarəetmə uçotu xarici istifadəçilər üçün olmadığı üçün nəzərdə tutulan istifadəçilərin ehtiyaclarını ödəmək üçün dəyişdirilə bilər. Bu, şirkətə və hətta şirkət daxilində şöbəyə görə əhəmiyyətli dərəcədə dəyişə bilər. Məsələn, istehsal departamentindəki menecerlər öz maliyyə məlumatlarının dövrədə istehsal olunan vahidlərin faizi kimi göstərilməsini istəyə bilərlər. HR departamentinin meneceri müəyyən bir müddət ərzində işçinin maaşlarının qrafikini görməkdə maraqlı ola bilər. İdarəetmə mühasibat uçotu bu xüsusi ehtiyac üçün ən faydalı olan hər hansı formatda məlumat təklif etməklə hər iki şöbənin ehtiyaclarını qarşılaya bilər.

Məhsulun maya dəyəri əmtəənin və ya xidmətin istehsalına çəkilən ümumi xərclərin müəyyən edilməsi ilə məşğul olur. Xərclər dəyişən, sabit, birbaşa və ya dolaylı xərclər kimi alt kateqoriyalara bölünə bilər. Xərclərin uçotu şirkət tərəfindən yaradılan hər bir məhsul növünə əlavə məsrəflərin təyin edilməsi ilə yanaşı, həmin xərcləri ölçmək və müəyyən etmək üçün istifadə olunur.

Menecer mühasibləri malın istehsalı ilə bağlı tam xərcləri qiymətləndirmək üçün qaimə xərcləri hesablayır və bölüşdürürlər. Qaimə məsrəfləri istehsal olunan malların sayına və ya istehsalla bağlı digər fəaliyyət sürücülərinə, məsələn, obyektin kvadratına görə bölünə bilər. Qaimə məsrəfləri ilə birlikdə idarəedici mühasiblər istehsalın müxtəlif mərhələlərində ola biləcək satılan məhsulların və inventarların maya dəyərini düzgün qiymətləndirmək üçün birbaşa xərclərdən istifadə edirlər. Marjinal maya dəyəri (bəzən xərc-

həcmi-mənfəət təhlili adlanır) istehsala əlavə bir vahid əlavə etməklə məhsulun maya dəyərində təsirdir. Qısamüddətli iqtisadi qərarlar üçün faydalıdır. Müəyyən bir məhsulun töhfə marjası onun şirkətin ümumi mənfəətinə təsiridir. Marja təhlili, biznesin ümumi satışlarının ümumi xərclərə bərabər olduğu vahid həcmi müəyyən etmək üçün satış qarışığına töhfə marjasının hesablanması əhatə edən zərərsiz təhlilə keçir. Qırılma nöqtəsinin təhlili məhsul və xidmətlər üçün qiymət nöqtələrini müəyyən etmək üçün faydalıdır.

Maliyyə hesabatlarının təhlili qərar qəbul etmək və təşkilatın ümumi sağlamlığını anlamaq üçün şirkətin maliyyə hesabatlarının təhlili prosesidir. Maliyyə hesabatları investorlar, səhmdarlar, menecerlər və digər maraqlı tərəflər üçün daha faydalı olmaq üçün maliyyə hesabatlarının təhlili vasitəsilə qiymətləndirilməli olan maliyyə məlumatlarını qeyd edir. Xərc uçotunda bu, mühasibin firmanın məsrəf davranışını təhlil etməsi və ölçməsi üçün bir üsuldur. Proses məsrəf amillərinin araşdırılmasını və onların sabit və ya dəyişən xərclər kimi təsnifləşdirilməsini əhatə edir. Xərclər üzrə mühasib daha sonra məsrəf vahidi üzrə təxmin edilən dəyişən xərcləri və ya dövr üzrə sabit xərcləri müəyyən etmək üçün şirkətin məlumatlarından istifadə edir.

Bank işinə gəldikdə, hesab təhlili firmaya göstərilən bank xidmətlərini əks etdirən dövrü bəyanat formasını alır. Çıxarış adətən aylıq verilir və şirkətin orta gündəlik balansı və şirkətin bankdan çəkdiyi ödənişlər daxil olmaqla, bütün vacib hesab məlumatlarının göstərilməsini nəzərdə tutur.

Ədəbiyyat

1. Səbzəliyev, S.M., Quliyev, V.M. (2014). İdarəetmə uçotu. Dərslik. Bakı: "Elm və təhsil" nəşriyyatı, 524 s.

İbrahim Aydın oğlu Quluyev
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
guluyevibrahim@mail.ru

VERGİDƏN YAYINMA HALLARI VƏ ONLARIN MİNİMALLAŞDIRILMASI TƏDBİRLƏRİ

***Açar sözlər:** vergi yoxlaması, vergidən qaçmaq, vergi qaçırılması, saxtakarlıq, audit*

***Keywords:** tax inspection, tax avoidance, tax evasion, scamming, audit*

Vergi müfəttişləri tərəfindən aparılan yoxlamaların məqsədi ödəniləcək vergilərin araşdırılması, müəyyən edilməsi və düzgünlüyünün təmin edilməsidir. Bu çərçivədə müəyinə nəticəsində vergi ödəyicisinə əlavə qiymətləndirmə aparıla bilər, əksinə vergi ödəyicisinə qaytarılmalı olan vergi də müəyyən edilə bilər. Anlaşıldığı kimi, müfəttişlər administrasiya və vergi ödəyicisi arasında bərabər məsafə saxlamalı, məqsəd təkcə dövlətə əlavə gəlir əldə etmək deyil, həm də vergi ödəyicisinə qarşı yanlış hesablama olduqda vergi ödəyicisinin hüquqlarını qorumaq olmalıdır. Vergi ödəyicisi, onun bəyannaməsi yoxlama hesabatlarında ifadə edilməlidir (1).

Vergi yoxlamasının dövlət büdcəsinin gəlirlərinin və iqtisadi sabitliyin təmin edilməsi, cəmiyyətdə hər kəsin iqtisadi gücünə uyğun vergi tutulması, vergi qanunlarının tam icrası kimi səbəbləri vardır. Bu səbəbləri müəyyən başlıqlar altında toplamaq zərurəti yaranarsa, vergi yoxlamasının səbəblərini maliyyə, sosial, iqtisadi və hüquqi səbəblər kimi saymaq mümkündür.

Vergi yoxlamalarının növləri o zaman yaranır ki, vergi yoxlamaları müəyyən meyarlar nəzərə alınmaqla diferensiallaşdırılsın. Audit zamanı auditor auditin məqsədindən asılı olaraq bu audit növlərindən birini və ya bir neçəsini istifadə edə bilər.

Auditin əsas növləri aşağıdakılardır: *Formal və əsaslı audit, davamlı və nümunəvi audit, qabaqcıl və geri audit, birbaşa və dolaylı audit, müqayisəli audit.*

Vergi nəzarətinin əsas funksiyası vergi ödəyicilərinin vergidən yayınma meylini azaltmaq və könüllü vergi ödəmələrini artırmaqdır. Çünki vergi ödəyicilərinin vergidən yayınma meylini azaltmaq mümkün olmasa, ölkədə vergi ədaləti pisləşəcək və bunun ölkənin iqtisadi, sosial və hüquqi quruluşuna da çox mənfi təsirləri olacaq. Belə dağıdıcı təsirlərə malik olan vergidən yayınma ilə mübarizə aparılmalıdır. Bunun üçün, ilk növbədə, vergi ödəyicilərinin vergidən yayınma hərəkətlərində tez-tez istifadə etdikləri üsulları bilmək lazımdır.

Vergidən yayınma hallarını aşkar edən vergi araşdırmasının əsas məqsədi kitablarda, qeydlərdə, sənədlərdə, bildirişlərdə və bəyannamələrdə qeyri-dəqiqlikləri, səhvləri və saxtakarlıqları aşkar etməkdir. Səhvlər və saxtakarlıqlar mühasibat uçotu prinsiplərinə və qaydalarına uyğun gəlməyən və vergitutma bazasına təsir etmək məqsədi daşıyan əməliyyatlardır. Qəstlilik faktoru səhvi saxtakarlıqdan fərqləndirir. Səhv qəstli olmasa da, fırıldaqçılıqda, xüsusən də vergitutma bazasının azaldılmasında qəst var (SEVIG, Veysi, 2000).

Mühasibat uçotu xətaları şəxsi xətalər səbəbindən mühasibat uçotu ilə bağlı əməliyyatlarda, qeydlərdə və hesablarda yol verilən səhvlərdir. Onlar, ümumiyyətlə qəsdən edilməyən səhvlərdir.

Vergi qanunvericiliyi baxımından uçot səhvlərindən yaranan vergi bazası fərqlərinin nəticəsi ondan ibarətdir ki, onlar əlavə qiymətləndirmə tələb edir. Bu gün mühasibat uçotunun kompüter mühitində aparılması bəzi mühasibat səhvlərinin azaldılmasını, bəzi uçot xətalalarının isə tamamilə aradan qaldırılmasını təmin edir.

Təcrübədə tez-tez rast gəlinən mühasibat səhvlərini riyazi səhvlər, qeyd xətaları, köçürmə xətaları, unutmama və təkrar kimi sıralamaq mümkündür. Riyazi səhvlər sadə toplama və çıxma xətalarıdır və tez-tez hesabların qalıqlarının hesablanması zamanı baş verir. Məsələn, ümumi inzibati xərclər hesabının borc qalığı 1070.00 AZN olduqda, 1007.00 AZN olaraq hesablanır və bu şəkildə mənfəət və ya zərər hesabına köçürülür.

Sənədlərin uçotu zamanı qeydlərdə edilən rəqəmlər və hesablama xətaları kimi qeyd xətaları baş verə bilər. Rəqəm xətası sənədlərdəki nömrələrin mühasibat uçotu kitabçalarına təsadüfən yazılması zamanı baş verir. Hesab xətası əməliyyatın aid olduğu hesabdən başqa hesabda qeydə alınması kimi baş verə bilər. Bundan əlavə, hesab maddəsinin debet və kredit tərəflərinin qarışdırılması bu qrupdakı səhvlərdən biridir.

Müəssisəyə məxsus unudulub təkrarlanan, alqı-satqı və məsrəflər kimi əməliyyatların müvafiq dövrdə uçota alınmaması və ya ümumiyyətlə uçota alınmasını unutmaq səhvdir. Məsələn, bir və ya bir neçə satış fakturasını qeyd etməyi unutmaq, bir ildə birdən çox dövrə aid xərclərin qeydlərə əks etdirilməsi kimi səhvlər unutmama səhvləri kimi qiymətləndirilir.

Təkrarlama, unutmama fərqli olaraq, əməliyyatın iki dəfə üst-üstə qeyd edilməsidir. Dublikasiya adlanan bu səhv daha çox həm ilkin sənədlə, həm də ödəniş zamanı iki dəfə ödənişləri sonradan həyata keçirilən əməliyyatların uçotu kimi görünür. Məsələn, bir müəssisənin elektrik enerjisi istehlakı ilə

bağlı bildirişdə yazılan məbləğ xərc kimi uçota alındıqdan sonra, ödənişlə alınan qəbzlə eyni məbləğin yenidən xərc kimi qeydə alınması təkrarlanan qeyddir.

Müəssisənin əməliyyatlarının, qeydlərinin və sənədlərinin müəyyən məqsədlə qəsdən saxtalaşdırılması mühasibat saxtakarlığı adlanır. Mühasibat uçotunda saxtakarlıqlar, uçot səhvlərindən fərqli olaraq, qəsdən edilir. Aldatma məqsədləri çox müxtəlif ola bilər. Bunlardan vergi yoxlaması baxımından ən mühümü vergidən yayınmadır.

Mühasibat uçotu saxtakarlığı əsasən mühasibat uçotu qeydlərindən daha çox qəsdən və sənədlər üzərində aparılır. Fırıldaqları aşkar etmək çox çətinidir, çünki onlar sənədlər üzərində və bilərəkdən edilir. Çünki insan zəkası texnoloji inkişafı dəstəkləməklə bu mövzuda davamlı olaraq yeni üsullar tapır. Vergi qanunvericiliyində uçot fıırıldaqlarının nəticəsi qəsdən vergi itkisinə səbəb olur və qaçaqmalçılıq hesab olunur.

Mühasibat saxtakarlıqlarını aşağıdakı başlıqlar altında toplamaq mümkündür:

Qəsdən edilən səhvlər. Şəxsi ehtiyatsızlıq nəticəsində yol verilən mühasibat səhvləri, müəyyən məqsədlə sisteməlik şəkildə edilirsə, bu, qəsdən edilən səhvlərdir və mühasibat saxtakarlığı hesab edilir. Amma niyyət elementini üzə çıxarmaq çox çətinidir.

Qeyri-rəsmi əməliyyatlar. Müəssisələrin bütün əməliyyatları və qeydləri sənədlərə əsaslanmalıdır. Bəzi əməliyyatların sənədsiz aparılması və sənədlərdə əks olunmaması qeydiyyatsız əməliyyat adlanır. Müəssisədə qeydiyyatsızdan keçməmiş əməliyyatın olması həmin müəssisənin kitablarında real vəziyyəti göstərməyə mane olur. Qeydə alınmayan əməliyyatlar alış fakturasının alınmaması, satış qaiməsinin verilməməsi və s. formada həyata keçirilir. Qeyri-

rəsmi əməliyyatlar satışdan əldə olunan gəlirləri gizlədərək vergidən yayınmaq məqsədi ilə aparılır.

Uydurma hesablar. Mühasibat hiylələrindən biri də gəlirləri gizlətmək və ya xərcləri şişirtmək, bununla da vergidən yayınmaq üçün mövcud olmayan hər hansı şəxslərin adından saxta hesab açmaqdır. Əməliyyatları balanslaşdırmaq üçün istifadə olunur. Həm əməliyyat, həm sənəd var, amma əməliyyat və sənədin məzmunu bir-birindən fərqlidir. Uydurma hesablar vasitəsilə məsrəflərin şişirdilməsi isə faktiki olaraq fakturasız alınan məhsul və ya xidmət üçün qondarma şəxs adından yüksək qiymətli sənədin verilməsi ilə həyata keçirilir. Bu şəxslər vergiyə cəlb edilməyən və ya birdəfəlik vergi tutulan şəxslər də ola bilər.

Sənəd saxtakarlığı. Qeyri-real əməliyyatın baş vermiş kimi görünməsi üçün hazırlanan sənədə saxta sənəd deyilir. Saxta sənədlərin məqsədi adətən komissiya almaq olduğu halda, ondan istifadə edənlərin məqsədi xərclərini artırmaqdır. Bu səbəbdən də xammal və ya material alışında saxta sənədlərdən istifadə hallarına daha çox rast gəlinir. Xərclərin artması mənfəəti azaldacağı üçün saxta sənəd verginin azalmasına səbəb olacaq. Bu səbəbdən saxta sənədlərdən istifadə edən sahibkarların əsas məqsədi vergidən yayınmaqdır.

Elektron bəyannamə ərizəsi tam avtomatlaşdırılmış vergi idarələrinin vergi ödəyiciləri tərəfindən elektron şəkildə təqdim edilməli olan bəyannamə və ona əlavələrin elektron şəkildə təqdim edilməsidir. Bu tərifdə də göstərildiyi kimi, elektron bəyannamə tətbiqi tam avtomatlaşdırılmış vergi idarələrində həyata keçirilir. Vergi ödəyiciləri elektron bəyannamələrini özləri göndərə və ya vasitəçilik səlahiyyəti verilmiş peşəkarlar vasitəsilə göndərə bilərlər.

Elektron vergi yoxlaması baxımından elektron bəyannamənin bir çox üstünlükləri var. Yaradılmış vergi bəyannaməsi bazası ilə vergi ödəyicilərini elektron şəkildə

izləməklə, hesabatlardakı təhrifləri müəyyən etmək və riskli vergi ödəyicilərini və sektorları müəyyənləşdirmək mümkün olacaq, eyni zamanda vergi ekspertizalarının nümunəsini düzgün formalaşdırmaq da mümkün bir hal alacaqdır.

Son illərdə informasiya texnologiyaları sahəsində sürətli inkişaf və dəyişiklik dövlət sektorunda biznes və əməliyyatların elektron mühitdə aparılmasını zəruri edib. Dövlət Vergi Administrasiyası bu inkişafdan geri qalmamaq, effektiv elektron vergi idarəçiliyi və audit sisteminin qurulması məqsədilə Vergi İdarələrinin Avtomatlaşdırılması Layihəsinin icrasını davam etdirir. Sözügedən layihənin son mərhələsi olaraq elektron vergi idarəsi sisteminin yaradılması ilə vergi ödəyiciləri və peşə sahibləri vergitutma ilə bağlı əməliyyatlarını vergi idarəsinə getmədən həyata keçirə bilməkdədirlər.

Vergitutma ilə bağlı əməliyyatların elektron şəkildə həyata keçirildiyi vergitutma mühitində vergi yoxlamasında elektron alətlərdən istifadə məcburi xarakter almışdır. Çünki elektron vergi yoxlaması vergitutmada səhvlərin və saxtakarlıqların aşkar edilməsində klassik vergi auditi üsullarından qat-qat sürətli və səmərəlidir. Yoxlama proqramları sayəsində minlərlə, hətta milyonlarla elektron bəyannamə qısa müddətdə skan edilə və çarpaz yoxlanıla, vergi itkisi və yayınma baxımından riskli görünən vergi ödəyiciləri asanlıqla müəyyən edilə bilər.

Belə ki, vergi ekspertizasına daxil ediləcək vergi ödəyicilərinin müəyyən edilməsində elektron vergi yoxlamasından maksimum dərəcədə istifadə olunur. Lakin bütün bunlarla bərabər olaraq onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu tədbirlər heç bir zaman kifayət etməyəcəkdir. Çünki insan zəkası da bu texnoloji yeniliklər ilə bir uyum daşımaqdadır və hər daim bu mövzu ilə bağlı yeni üsullar formalaşdıracaqdır.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi.
https://taxes.gov.az/uploads/2019/VM_new2019.pdf
2. SEVIG, Veysi, (2000). Tax Errors and Correction. Dünya, 04 October.

İlahə Yaşar qızı Məmmədova
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
memedova-ilaha@mail.ru

KOMMERSİYA BANKLARININ KORPORATİV MÜŞTƏRİLƏRİNİN KREDİT RİSKLƏRİNİN QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Açar sözlər: *kommersiya bankları, gəlirlilik, resurs bazası, maliyyə sabitliyi, gəlir marjası, kredit riskləri*

Keywords: *commercial banks, profitability, resource base, financial stability, profit margin, credit risks*

Kommersiya bankı üçün optimal resurs bazasının yaradılması bank fəaliyyətinin müəyyən bir likvidlik və gəlirlilik səviyyəsinin təmin edilməsi prosesinin vacib bir hissəsidir. Bu baxımdan bazar iqtisadiyyatı şəraitində bank öhdəliklərinin formalaşması, strukturlarının optimallaşdırılması və bununla əlaqədar kommersiya bankının resurs potensialını təşkil edən bütün vəsait mənbələrinin idarəetmə keyfiyyəti prosesi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bankın sabit resurs bazası, kredit və digər aktiv əməliyyatları uğurla həyata keçirməsinə imkan verir. Buna görə hər bir kommersiya bankı öz mənbələrini artırmağa çalışır. Bankın fəaliyyətinin nəticələri onun öhdəliklərinin formalaşmasından, xüsusən də müəssisə, təşkilat və əhalidən vəsaitlərin səfərbər olunmasından asılıdır.

Kommersiya bankları bir tərəfdən sərbəst vəsaitlərin cəlb olunması ilə məşğul olan, digər tərəfdən isə həmin cəlb edilmiş vəsaitlər hesabına müəssisələrin, təşkilatların və əhalinin müxtəlif maliyyə ehtiyaclarının ödənilməsinə həyata keçirən xüsusi kredit idarələri kimi çıxış edir. Kredit resurslarının cəlb edilməsi və yerləşdirilməsi üzrə bank əməliyyatlarının iqtisadi

əsasını pul vəsaitlərinin formalaşması təşkil edir. Bu prosesi təşkil edərək kommertiya bankı cəlb olunmuş kredit ehtiyatlarının səmərəli şəkildə yerləşdirilməsini təmin edən kommertiya müəssisəsi kimi çıxış edir. Nəticə etibarilə bankın resurslarının formalaşması ilə nəticələnən əməliyyatlar aktiv əməliyyatlarla əlaqəli əsas və həlledici rol oynayır. Buna görə də mənfəətli əməliyyatların həcmi və miqyasını təyin edən passiv əməliyyatlar olduğundan bunların hansı növ mənbələr olduğunu göstərmək vacibdir (Bağirov, 2003: 124).

Kommertiya banklarının çoxfunksiyalı olması onların müxtəlif bazar sektorlarında fəaliyyət göstərə bilmələri ilə izah olunur. Bu qurumlara iqtisadi kontekstdə nəzər salsaq, bazar mənasibətlərinin həyata keçirilməsi zamanı onları maliyyə vasitəçiləri qrupuna aid etmək olar. Onların fəaliyyəti kapitalın cəlb edilməsindən, təsərrüfat fəaliyyəti nəticəsində sərbəst buraxılan maliyyənin toplanmasından, habelə bu maliyyə səmərələrini əlavə maliyyə infuziyalarına ehtiyacı olan digər təsərrüfat subyektlərinə təqdim etməkdən ibarətdir. Bankların iştirakı ilə yeni öhdəliklər və tələblər formalaşır ki, bu da sonradan pul bazarında əmtəyə çevrilir. Anlamaq lazımdır ki, bankların əsas funksiyası pul vəsaitlərinin saxlanması üçün otaqların, onların verilməsi və ya kreditləşdirilməsi üçün kassaların təmin edilməsi deyil. Əslində, kommertiya bankları sahibkarlıq fəaliyyəti üçün tələb olunan investisiyalar üçün maliyyənin, kapitalın bank kreditləri şəklində yenidən bölüşdürülməsi, sənayenin inkişafı yolu ilə iqtisadiyyatın struktur siyasəti və tənzimlənməsində xüsusilə mühüm alət rolunu oynayır.

Bank kreditlərindən istifadə etməklə müxtəlif maliyyə resursları və vəsaitləri daha səmərəli istifadə olunacaq istehsal sahələrinə və ya rayonlara yönəltmək olar.

Bankın kommertiya təşkilatı olmasına əsaslanaraq, onun əsas vəzifəsi mümkün olan ən yüksək gəlirlilik göstəricilərinə

nail olmaqdır ki, bunun da nəticəsində onun maliyyə sabitliyi və mövcudluğunun etibarlılığı təmin ediləcəkdir. Bundan əlavə, mənfəətin maksimumlaşdırılması bank tərəfindən fəaliyyətini genişləndirmək üçün istifadə edilə bilər. Bununla belə, bankların maksimum mənfəət əldə etməyə yönəlmiş fəaliyyətini müşayiət edən müxtəlif risk növlərini qeyd etmək lazımdır. Əgər bank bu cür riskləri məhdudlaşdıran sistem inkişaf etdirməsə və istifadə etməsə, onların nəticələri həm mənfəətin artmasına, həm də zərərin artmasına səbəb ola bilər.

Bankın gəlir və xərclərinin təsnifatı bank fəaliyyətinin mühüm göstəriciləri olan bankın maliyyə sabitliyi, hər qrup əmanət üçün orta itkisiz gəlirlilik kimi göstəricilərin hesabalanmasına imkan verən nəticələrin marjinal təhlili metodunun istifadəsi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bank fəaliyyəti təhlilində məqsəd bank gəlirləri həcmnin dəyişməsinin son maliyyə nəticələrinə (bank gəlirinə) təsir səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsindən ibarətdir.

Bank fəaliyyətinin itkisizlik modelinin qurulması zamanı bir sıra təklif və məhdudiyyətlər nəzərə alınır.

- təhlil əməliyyatların həcmnin mövcud istehsal amilləri ilə məhdudlaşdığı qısamüddətli zaman çərçivəsində həyata keçirilir; əməliyyatların miqyası nəzərdən keçirilir;
- təhlil olunanlardan başqa bütün dəyişən vəsaitlər dəyişməz olaraq qalır;
- bankın bütün xərcləri daimi və dəyişən vəsaitlərə bölünür;
- ümumi xərclər və bank əməliyyatları həcmindən ümumi gəlirlərin asılılığına yol verilir;
- yatırılmış vəsaitlərin həcmi üçün dəyişən xərclər və faiz dərəcəsinin səviyyəsi müəyyənləşdirilir.

Əsas təhlil elementləri əməliyyatın gəlirlilik dərəcəsi və maliyyə sabitliyi ehtiyatı göstəriciləridir. Əməliyyatın təsir qüvvəsi göstəricisinin iqtisadi məzmunu aşağıdakılardan ibarətdir: bank gəlirlərinin 15% dəyişməsi onun mənfəətinin də

həmin faiz nisbətində dəyişməsinə gətirib çıxarır. Bank xərclərinin şərti-daimi və şərti-dəyişən xərclərə bölünməsi onların bir hissəsini itkisiz fəaliyyət məqsədilə aktiv əməliyyatlardan əldə edilən gəlirlərlə bağlanmalı olan xərclər kimi müəyyən etməyə imkan verir. “İtkisizlik nöqtəsi” anlayışı bankın gəlir əldə etmədiyi, lakin xərclərin də baş vermədiyi minimal yol verilən gəlir başa düşülür.

Minimal yol verilən gəlir mühüm təhlil göstəricilərindən biri olan maliyyə sabitliyinin səviyyəsini (MSS) hesablamağa imkan verir. Maliyyə sabitliyinin səviyyəsi dedikdə, bankın ümumi gəliri daxilində minimal yol verilən gəlirin tutduğu yer nəzərdə tutulur. Bankın minimal yol verilən gəlirinin həcmi nə qədər aşağı olarsa, bankın maliyyə sabitliyi ehtiyatı da bir o qədər yuxarı olar.

Maliyyə sabitliyi ehtiyatı (MSE) ümumi gəlirin səviyyəsinin azalmasını göstərir. Bankın daimi xərclərinin bütün növ gəlir əməliyyatlarına bölünməsinin mürəkkəb proses olması səbəbindən bütün cəlb olunmuş vəsaitlər üçün şərti-daimi xərclərin ödənilməsi əmsalını qiymətləndirməyə imkan verən minimal yol verilən gəlirin hesablanması asanlaşdırılmış metodu mövcuddur. Bank fəaliyyətinin itkisizlik nöqtəsinin hesablanması digər metodları da mövcuddur. Belə metodlardan biri bankın sıfır gəlir marjasının (BM) hesablanması əsasında yaranmışdır.

Bankın gəlir marjası – aktiv və passiv əməliyyatların dərəcələri arasındakı minimal uyğunsuzluqdan ibarətdir. Bu, bankın fəaliyyəti üçün ümumi xərcləri ödəməyə imkan verir, lakin gəlir gətirmir.

Daha doğrusu, faiz şəklində gəlir gətirən yerləşdirilmiş bank vəsaitlərindən əldə edilmiş komissiyon haqları və digər gəlirlər hesabına ödənilmiş xərclərin həcmi artmasını xarakterizə edir. Göstəricinin həcmi nə qədər aşağı olarsa, bankın gəlirləri artırmaq ehtimalı da bir o qədər çoxdur.

Yuxarıda qeyd edilmiş metod analogi olaraq ehtiyatların və gəlir (sıfıra bərabər) marjasının orta real dəyəri əsasında hesablanmış faiz dərəcəsi sıfıra bərabər marjanın məbləği və cəlb edilmiş ehtiyatların orta dəyəri kimi yatırımların orta minimal zəruri gəlirlilik dərəcəsini müəyyən etməyə imkan verir. Lakin bir çox banklar üçün gəlir marjasının hesablanması kreditləşdirilmənin üstün fəaliyyət növü olması və əksər hallarda bankın ümumi xərclərinin faizsiz xarakterli gəlirlərlə tam olaraq ödənilməsi səbəbindən sıfıra bərabər marjanın mənfəi rolunun yaranması ilə mürəkkəbləşir. Bu uyğunsuzluğun aradan qaldırılması üçün adətən əməliyyatların daxili dəyər əmsalının (DDƏ) hesablanmasına müraciət edilir. Bank əməliyyatlarının daxili dəyər əmsalının qiymətləndirilməsi çərçivəsində həmin əmsalın dəyişikliyə uğramasına səbəb olan əsas amillərin aşkar edilməsi məqsədilə faktor təhlilinin həyata keçirilməsi məqsəduyğundur. Təhlilin sonrakı mərhələlərində bankın xalis gəlirinin formalaşmasının təhlilini keçirmək tövsiyə edilir. Bununla əlaqədar olaraq bankın xalis gəlirinin geniş yayıldığı multiplikativ modelinə müraciət etmək olar.

Bu model bankın nizamnamə kapitalının gəlirlilik göstəricisi əsasında yaranır və bankın nizamnamə kapitalının (NK) həcmi səviyyəsinə təsirini göstərir. Bankın müştərilərinin tərkibi bank riskinin və onun səviyyəsinin hesablanması metodunu müəyyən edir. Kiçik borcalan iri borcalana nisbətən təsadüfi bazar iqtisadiyyatından daha böyük asılılığa malikdir. Eyni zamanda bir borcalana və ya bir qrup borcalana verilən iri kreditlər adətən bankın müflisləşməsinə səbəb olur. Bu səbəbdən iri kreditlərin verilməsi riskinin tənzimlənməsi metodlarından biri onun həcmnin məhdudlaşdırılmasından ibarətdir.

Kredit riskinin səviyyəsi, həmçinin ona zəmanət verilməsi, sığortalanması və digər tənzimlənmə metodlarından da asılıdır.

Kredit siyasətini formalaşdırarkən kommersiya bankı depozitlərin səviyyəsinin dəyişməsi kateqoriyasının xüsusiyyətini nəzərə almalıdır. Kreditin risk səviyyəsinin azaldılması üçün banklar depozitlərdən asılılıq əmsalının hesablanması metodunu işləyib hazırlamalıdır. Bundan əlavə, bank balansının dəyərliliyinin, reyting qiymətləndirilməsinin, Mərkəzi Bank tərəfindən iqtisadi normativlərin yerinə yetirilməsinin qiymətləndirilməsində müxtəlif vasitə və metodlardan istifadə etmək də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Depozitlərin formalaşması və kredit əməliyyatlarının keçirilməsi zamanı yaranan faiz riskinin də nəzərə alınması mühümdür.

Bankın kredit siyasətinin formalaşması zamanı ümumilikdə ölkə iqtisadiyyatının inkişaf səviyyəsini, onun pul-kredit münasibətlərini və həmin bankın fəaliyyəti və ya onun müştəriləri ilə bağlı olmayan xarici riskləri də nəzərə alınmalıdır. Belə bir risk qrupuna siyasi risklər (müharibələr, xalq iğtişaşları, milliləşdirmə, ölkədən kənarada ödənişlərin aparılmasının qadağan edilməsi, borcların konsolidasiyası, məhdudiyət qoyulması nəticəsində yaranan itkilər), təbii fəlakətlə bağlı risklər, zəlzələ, yangın və s. aid edilə bilər.

Ədəbiyyat

1. Bağirov, M.M. (2003). Banklar və bank əməliyyatları. Ali məktəblərdən ötrü dərslik. Bakı: "Nurlan", 512 s.

İradə Azad qızı Ağazadə
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
iraddmirciyeva@gmail.com

İSTEHSAL MƏSRƏFLƏRİNİN CARİ VƏZİYYƏTİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Açar sözlər: *istehsal, məsrəf, xərc, qiymətləndirmə, təhlil*
Keywords: *production, cost, cost, evaluation, analysis*

İstehsal xərcləri müəssisənin məhsul istehsalı və ya xidmət göstərilməsi ilə bağlı üzləşdiyi bütün birbaşa və dolaylı xərclərə aiddir. İstehsal xərclərinə əmək, xammal, istehlak materialları və ümumi əlavə məsrəflər kimi müxtəlif məsrəflər daxil ola bilər.

Məhsul məsrəfləri olaraq da bilinən istehsal məsrəfləri bir məhsul istehsal etdikdə və ya bir xidmət təqdim edərkən müəssisə tərəfindən çəkilir. Bu xərclərə müxtəlif xərclər daxildir. Məsələn, istehsalçıların məhsul yaratmaq üçün lazım olan xammal və əməklə bağlı istehsal xərcləri var. Xidmət sahələri xidmətin həyata keçirilməsi üçün tələb olunan əmək və xidmətin göstərilməsi ilə bağlı hər hansı material xərcləri ilə bağlı istehsal xərclərinə məruz qalır.

Hökumət tərəfindən tutulan vergilər və ya təbii sərvətləri hasil edən şirkətlərin borcları da istehsal xərcləri kimi qəbul edilir.

Məhsul hazır olduqdan sonra şirkət məhsul satılana qədər onun dəyərini maliyyə hesabatlarında aktiv kimi qeyd edir. Hazır məhsulun aktiv kimi qeydə alınması şirkətin hesabat tələblərinin yerinə yetirilməsinə və səhmdarların məlumatlandırılmasına xidmət edir (Bağırov, Həsənlı, 2011: 424).

Ümumi məhsul məsrəfləri, ümumi birbaşa material və əmək məsrəflərini, eləcə də ümumi istehsal xərclərini əlavə etməklə müəyyən edilə bilər.

Vahid başına istehsalın dəyəri kimi məlumatlar biznesə hazır məhsul üçün müvafiq satış qiyməti təyin etməyə kömək edə bilər.

Bir vahidə düşən istehsalın maya dəyərində çatmaq üçün istehsal məsrəfləri həmin məsrəflərin əhatə etdiyi dövrdə istehsal olunmuş vahidlərin sayına bölünür. Qırmaq üçün satış qiyməti vahidə düşən xərcləri qarşılmalıdır. Vahidin maya dəyərindən yüksək olan qiymətlər mənfəətlə nəticələnir, vahidə düşən maya dəyərindən aşağı olan qiymətlər isə zərərle nəticələnir.

İstehsal həm sabit, həm də dəyişkən məsrəflərə məruz qalır. Məsələn, avtomobil istehsalı üçün sabit məsrəflərə avadanlıqlar, eləcə də işçilərin maaşları daxildir. İstehsal sürəti artdıqca, sabit xərclər sabit qalır.

Dəyişən məsrəflər istehsal həcmi dəyişdikcə artır və ya azalır. Kommunal xərclər dəyişən məsrəflərin əsas nümunəsidir, çünki istehsal genişləndikcə daha çox enerji tələb olunur.

İstehsalın marjinal dəyəri əlavə bir vahid istehsal etmək üçün ümumi xərclərə aiddir. İqtisadi nəzəriyyədə firma əmtəənin istehsalını onun marjinal dəyəri onun marjinal məhsuluna (marjinal gəlir) bərabər olana qədər davam etdirəcək. Bu da öz növbəsində onun satış qiymətinə bərabər olacaq (Rozhnova, 2013).

Firmaların istehsal qərarlarını təhlil etmək və anlamaq üçün bu proses zamanı üzləşdikləri müxtəlif növ xərcləri bilmək vacibdir. Bilməlisiniz ki, istehsal xərclərinin bir sıra müxtəlif növləri var: *sabit xərclər, dəyişən məsrəflər, ümumi məsrəflər, orta məsrəflər və marjinal xərclər.*

Sabit xərclər. Sabit xərclər istehsal olunan məhsulun miqdarı ilə dəyişməyən xərclərdir. Yəni ümumiyyətlə, istehsal məhsulu olmasa belə, onlara maaş verilməlidir. Məsələn, burger restoranı açmaq istəyirsinizsə, yerləşdiyiniz yerə görə icarə haqqı ödəməli olacaqsınız. Tutaq ki, ayda 1000 ABŞ dolları. Bu sabit xərctir, çünki nə qədər burger satmağınızın fərqi yoxdur, yenə də icarə haqqını ödəməli olacaqsınız. Eynilə xidmət etdiyi burgerlərin sayından asılı olmayaraq, ofisiyanızın maaşını ödəməli olacaqsınız. Əgər o, ayda 1,000 ABŞ dolları qazanırsa, ümumi sabit xərcləriniz ayda 2,000 ABŞ dolları təşkil edir.

Dəyişən xərclər. Dəyişən xərclər istehsal olunan məhsulun miqdarı ilə dəyişən xərclərdir. Yəni onlar adətən hasilat artdıqca artır və əksinə. Sabit xərclərdən fərqli olaraq, istehsal olmadıqda dəyişən məsrəflər yaranmır. Buna görə də onlar, adətən vahidə görə bildirilir. Məsələn, xəyali burger restoranınız vəziyyətində ət, burger çörəkləri, kahı və barbekü sousunun xərcləri dəyişən xərclər hesab ediləcəkdir. Fərz edək ki, bütün inqrediyentlər hər burger üçün 5 ABŞ dollarına qədər əlavə edir. Əgər siz 20 burger satırsınızsa və yeganə dəyişən xərcləriniz inqrediyentlərin xərclədirsə, ümumi dəyişən xərcləriniz 100 ABŞ dolları ilə nəticələnir. Əksinə, 200 burger satırsınızsa, ümumi dəyişən xərcləriniz 1000 ABŞ dollarına çatır. Əgər siz ümumiyyətlə burger satmırsınızsa, ümumi dəyişən xərcləriniz sıfırdır. Sadə dillə desək, heç bir burger təqdim etməyəcəksinizsə, çörək almaq məcburiyyətində deyilsiniz.

Ümumi xərclər. Ümumi məsrəf ümumi sabit və ümumi dəyişən xərclərin cəmini təsvir edir. Buraya istehsal prosesi zamanı çəkilən bütün xərclər daxildir. Yenə də deyək ki, ilk ayınızda 200 burger sata bildiniz. Bu halda, burger restoranınızı idarə etmək üçün ümumi xərcləriniz 3000 ABŞ

dolları (yəni 2,000 ABŞ dolları sabit xərclər + 1,000 ABŞ dolları dəyişən xərclər) təşkil edir.

Orta xərclər. Orta məsrəf ümumi məsrəfin məhsulun miqdarına (yəni istehsal olunan vahidlərin sayına) bölünməsi kimi müəyyən edilir. İstehsal qərarlarının qəbulu zamanı bu mühüm amildir, çünki o, bizə tipik bir məhsul vahidinin nə qədər başa gəldiyini bildirir. Orta ümumi məsrəfdən əlavə, biz orta sabit məsrəfləri (yəni ümumi sabit xərclər/istehsal olunan vahidlərin sayı) və orta dəyişən xərcləri (yəni ümumi dəyişən məsrəflər/istehsal olunan vahidlərin sayı) hesablaya bilərik. Yuxarıdakı nümunəmizdə tipik bir burgerin istehsalının orta ümumi dəyəri 15 ABŞ dollarıdır (3000 ABŞ dolları/200 burger). Eyni zamanda orta sabit xərc bir burger üçün 10 ABŞ dollarıdır və orta dəyişən xərclər bir burger üçün 5 ABŞ dollarına qədər əlavə edir.

Marjinal xərclər. Marjinal məsrəf daha bir məhsul vahidinin istehsalına çəkilən xərc kimi müəyyən edilir. Yəni əlavə vahid istehsal edilərsə, ümumi dəyərin nə qədər artacağını bizə bildirir. Marjinal məsrəf istehsal prosesləri kontekstində qərar qəbul etmək üçün mühüm amildir, çünki ondan optimal məhsul səviyyəsini hesablamaq üçün istifadə edilə bilər (həmçinin bax: Mənfəətin maksimumlaşdırılması). Məsələn, tutaq ki, 200 burger əvəzinə 201 burger satırırsınız. İndi ümumi dəyəri 3005 ABŞ dolları təşkil edir ki, bu da 5 ABŞ dolları artımına bərabərdir. Beləliklə, 201-ci burgerin istehsalının marjinal dəyəri 5 ABŞ dollarıdır (5 ABŞ dolları/1 burger).

Bir sözlə, firmaların istehsal qərarlarını təhlil etmək və anlamaq üçün onların üzləşdiyi müxtəlif məsrəf növlərini bilmək vacibdir: sabit xərclər, dəyişən xərclər, ümumi xərclər, orta xərclər və marjinal xərclər. Sabit xərclər istehsal olunan məhsulun miqdarı ilə dəyişməyən xərclərdir. Dəyişən xərclər istehsal olunan məhsulun miqdarı ilə dəyişən xərclərdir.

Ümumi məsrəflər ümumi sabit məsrəflərin və ümumi dəyişən xərclərin cəmidir. Eyni zamanda, orta xərclər istehsal olunan məhsulun miqdarına bölünən ümumi məsrəflərdir və marjinal xərclər daha bir məhsul vahidi istehsal etmək xərcləridir.

Ədəbiyyat

1. Bağırov, D., Həsəni, M. (2011). Maliyyə, II buraxılış. Dərslik. Bakı: “İqtisad Universiteti” Nəşriyyatı, 424 s.
2. Rozhnova, O. (2013). Aktualnyye problemy finansovoy otchetnosti. Moskva.

Sadig Sarvan Isayev
Baku Business University
master's student
sadigisayew@gmail.com

THE CONCEPT OF BLOCKCHAIN CRYPTOCURRENCY AND ITS SIGNIFICANCE IN THE MODERN WORLD

Keywords: *economy, currency, cryptocurrency, blockchain, decentralisation, Bitcoin*

Açar sözlər: *iqtisadiyyat, valyuta, kriptovalyuta, blokçeyn, desentralizasiya, Bitkoin*

In modern world, the development of technology has penetrated all areas of human activity. The economy has not been left out of this situation. By applying technology, scientific and technical progress to many areas of the economy, studies are constantly being conducted in order to increase the usefulness of those areas (Garrick Hileman, Michel Rauchs, 2017: 32).

During the financial crisis of 2008, the concept of cryptocurrency was born. However, the popularity of cryptocurrencies coincides with the following years. Especially this popularity is related to Bitcoin. In 2017, Bitcoin's price surged to \$20,000 and this raising made the concepts of cryptocurrency and blockchain popular around the world. At present, if we look at the decisions of states and multinational companies, changes related to this topic always cause a strong response.

Recently, blockchain technologies and cryptocurrencies have become a global phenomenon for most people. Thus,

Blockchain technologies and digital currency units, which are welcomed by the countries of the world, international institutions, including giant companies, are widely studied, and new mechanisms are formed related to the application of these technologies.

First, let's give a brief information about the blockchain technology, in other words, the technology of distributed reports (Distributed Ledger Technology). Blockchain is a digital system consisting of information blocks connected to each other through cryptographic encryption, formed from the combination of two words in English (block and chain). It is possible to store and exchange any type of information in the blockchain system, and the main thing that distinguishes this system from its peers is that it is decentralized. This means that a specific code is assigned to each transaction entered by the user in the system, and this code is unique. Also, the absence of any information within the system in a centralized external location makes it almost impossible to interfere with it from the outside.

Cryptocurrency, or crypto, is a type of digital currency created to be used as a tool of exchange. This type of currency does not exist in physical form (like paper money) and is not circulated by any central authority. Cryptocurrencies typically use decentralization as opposed to centralized digital assets and central banking systems.

Cryptocurrency has both positive and negative aspects in the world currency system. The positive aspect of cryptocurrency is that anyone who wants to can use this currency. At the same time, it is impossible to have inflation in cryptocurrency. It is also impossible to get information about the owner of the cryptocurrency.

The legality of Bitcoin has long been a controversial issue. What is the government's strategy for dealing with a

decentralized global digital asset that is not meant to be controlled by a single entity? Is there a new type of currency that is both censorship-resistant and community-oriented?

For reasons other than the above, US authorities are struggling to regulate Bitcoin (BTC). The world's first cryptocurrency has multiple levels that go beyond standard businesses like mining and trading. Since most people do not understand how Bitcoin works, how it is controlled, or how earnings can be taxed, each activity has its own rules. This government battle affects every aspect of the cryptocurrency sector.

Only the account owner's unique wallet number is known to its owner. On the other hand, cryptocurrency also has its drawbacks. Regulators may encounter problems in the operations of national currencies of a number of countries.

It should be taken into account that if the password of the cryptocurrency is lost, it is impossible to recover it. At this time, the funds in the wallet are completely deleted from the system, causing additional problems. Currently, the largest cryptocurrency in the world is Bitcoin. Thus, Bitcoin, by its very nature, appears to be a real currency, as well as its placement through an exchange. In modern times, bitcoin has ensured the circulation of capital in the amount of 3.2 billion US dollars. Currently, Bitcoin can be exchanged and used for trading and service transactions at a number of ATMs.

Advances in encryption have led to advancements in cryptocurrency. These successes in the field of security certainly increased the interest in this field. In March 2018, both financial firms and non-financial institutions announced their plans to enter the cryptocurrency sphere. This includes large multinational companies such as American Express, Microsoft, PayPal, Mastercard and Santander Group. PayPal entered the cryptocurrency sphere starting in 2014, after

linking payment transactions with companies that transact with Bitcoin. As a result, PayPal made it possible for its users to buy cryptocurrency through its payment center (Payment Hub).

References

1. Garrick Hileman, Dr., Michel Rauchs. (2017). University of Cambridge Judge Business School. GLOBAL CRYPTOCURRENCY BENCHMARKING STUDY. Cambridge Centre for Alternative Finance.

Sübhan Elton oğlu İsayev
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
subhanisayev22@gmail.com

İNVESTİSİYA QOYULUŞLARI UÇOTUNUN MÖVCUD VƏZİYYƏTİ

Açar sözlər: *investisiya, pul, uçot, təhlil, mövcud vəziyyət*

Keywords: *investment, money, accounting, analysis, current situation*

İnvestisiyaların uçotu investisiya aləti üçün vəsait ödənildikdə baş verir. Mühasibat uçotunun dəqiq növü investorun niyyətindən və investisiyanın mütənasib ölçüsündən asılıdır. Bu amillərdən asılı olaraq aşağıdakı mühasibat uçotu növləri tətbiq oluna bilər:

Maliyyə aktivlərinə investisiya, adətən hədəf firmada 20%-dən az mülkiyyətə malik olaraq təsnif edilir. Belə mövqə “passiv” investisiya hesab olunacaq, çünki əksər hallarda investor hədəf firmaya əhəmiyyətli təsir və ya nəzarətə malik olmayacaq.

Alış zamanı investisiya edilmiş aktivlər investisiya firmasının balansında ədalətli dəyərle qeydə alınır. Vaxt keçdikcə və aktivlərin ədalətli dəyəri dəyişdikcə, uçot qaydaları ya ödəmə tarixinə qədər saxlanılan, ticarət üçün saxlanılan və ya satış üçün mövcud olan kimi təsvir edilən aktivlərin təsnifatından asılı olacaq.

Ödəmə tarixinə qədər saxlanılan (HTM) ödəmə müddətinə qədər saxlanılması nəzərdə tutulan borc qiymətli kağızlarına aiddir. Uzunmüddətli qiymətli kağızlar balans hesabatında amortizasiya olunmuş dəyərle, faiz gəlirləri isə hədəf firmanın mənfəət və zərər hesabatında əks etdiriləcək.

Ticarət üçün saxlanılan qısa müddət ərzində, adətən üç ay ərzində mənfəət əldə etmək məqsədi ilə saxlanılan kapital və borc qiymətli kağızlarına aiddir. Onlar balans hesabatında ədalətli dəyərlə təqdim edilir, ədalətli dəyərdəki dəyişikliklər (real edilmiş və reallaşdırılmamış) mənfəət və zərər haqqında hesabatda faiz və ya dividend gəlirləri ilə birlikdə göstərilir (Müslümov, Kazımov, 2011: 312).

Satış üçün mövcud qiymətli kağızlar şirkət tərəfindən qeyri-müəyyən müddətə saxlamaq və ya ödəmə müddəti çatana qədər satmaq niyyəti ilə alınmış borc və ya səhm qiymətli kağızlarıdır. Onlar bir şirkətin müxtəlif səbəblərə görə etdiyi müvəqqəti investisiya ola bilər. Məsələn, şirkət bu investisiyalardan səhmdarlara daha yüksək gəlir təmin etmək, faiz dərəcəsi riskini idarə etmək və ya likvidlik tələblərinə cavab vermək üçün istifadə edə bilər.

2016-cı ildə Maliyyə Mühəsibat Uçotu Standartları Şurası (FASB) satıla bilən qiymətli kağızlar üçün uçot qaydalarını dəyişdi. FASB-nin 2016-01 sayılı Mühəsibat Uçotu Standartlarına Yeniliklərinə əsasən, səhm qiymətli kağızlarının ədalətli dəyərindəki bütün dəyişikliklər digər məcmu gəlirə (OCI) deyil, xalis gəlirə daxil ediləcək.

Bu dəyişiklik 15 dekabr 2017-ci il tarixindən sonra ictimai şirkətlər üçün qüvvəyə minib.

Assosiasiyaya investisiya adətən 20%-dən 50%-ə qədər olan mülkiyyət payıdır. İntestisiya, ümumiyyətlə nəzarət olunmayan hesab edilsə də, investorun sərmayə obyektinin idarə heyətinə, korporativ planına və siyasətlərinə təsir etmək qabiliyyətinə və investisiya obyektinin direktorlar şurasında təmsil olunma imkanına görə belə mülkiyyət payı təsirli hesab ediləcəkdir.

Mühəsibat Kapital Metodu, asılı müəssisəyə təsirli investisiya uçotun kapital metodundan istifadə etməklə uçota alınır. İlk investisiya balansda maya dəyəri (ədalətli dəyər)

ilə qeydə alınır. İnvestisiya obyektinin sonrakı qazanları, investisiya obyektini tərəfindən ödənilən dividendlər həmin məbləği azaltmaqla, investisiya firmasının balansdakı mülkiyyət payına (mülkiyyətə mütənasib) əlavə edilir. Bununla belə, investor tərəfindən investisiya obyektindən alınan dividendlər mənfəət və zərər haqqında hesabatda qeyd olunur (Kazımov, Namazova, 2012: 246).

Kapital metodu, həmçinin qudvil investisiya obyektinin müəyyən edilə bilən aktivlərinin balans dəyərindən artıq və yuxarı ödənilmiş hər hansı mükafat kimi müəyyən edilməklə, investor tərəfindən alış zamanı ödənilmiş qudvilin tanınmasını tələb edir. Bundan əlavə, investisiya vaxtaşırı dəyərsizləşmə üçün sınaqdan keçirilməlidir. Əgər investisiyanın ədalətli dəyəri qeydə alınmış balans dəyərindən aşağı düşərsə (və daimi hesab olunursa), aktiv silinməlidir. İki və ya daha çox firmanın müəssisə üzərində nəzarəti bölüşdürdüyü birgə müəssisə də kapital metodundan istifadə etməklə uçota alınmalıdır.

Asılı təsərrüfat subyektlərinə investisiyalar üçün nəzərə alınmalı olan əsas amil korporativ əməliyyatlardır. Belə bir investisiya kapital metodu ilə uçota alındığından, investor və investisiya obyektini arasındakı əməliyyatlar hər iki şirkətin maliyyə göstəricilərinə əhəmiyyətli təsir göstərə bilər. Həm yuxarı (investisiya edəndən investora), həm də aşağı axınından (investordan investisiya yatıran) investor hər hansı korporativ əməliyyatlardan investisiya obyektinin mənfəətində proporsional payını hesablamalıdır.

Unutmayın ki, bu müalicələr sərt qaydalar deyil, ümumi qaydalardır. Mülkiyyət payı 20%-dən az olan investisiya obyektinə əhəmiyyətli təsir göstərən şirkət asılı müəssisəyə investisiya kimi təsnif edilməlidir. Əhəmiyyətli təsir əlamətləri göstərməyən 20%-dən 50%-ə qədər iştirak payı olan şirkət yalnız maliyyə aktivlərinə investisiya qoyan şirkət kimi təsnif edilə bilər.

Ədəbiyyat

1. Müslümov, S.Y., Kazımov, R.N. (2011). Maliyyə təhlili. Dərslik. Bakı: CBS, 312 s.
2. Kazımov, R.N., Namazova, C.B. (2012). Praktiki audit. Dərslik. Bakı: CBS, 246 s.

Jalə Nazim qızı Alməmmədova
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
almmmdvj@gmail.com

İŞGALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRDƏ SƏNAYE İSTEHSALININ TƏŞKİLİ VƏ İNKİŞAFINA DAİR MÜHİT AMİLLƏRİ

Açar sözlər: sənaye, istehsal, inkişaf, resurs, amil

Keywords: industry, production, development, resource, factor

Müasir sənaye Azərbaycanın gələcək inkişafı üçün əvvəlcədən düşünülmüş, həlledici proqramlardan biridir. Yeni dövrün tələblərinə uyğun olaraq aparılan uğurlu siyasət nəticəsində son illərdə davamlı iqtisadiyyatın sənayeləşməsi daha da sürətləndi. Sənaye parkları və sənaye məhəllələri Azərbaycanda qeyri-neft sənayesinin davamlı inkişafında həlledici rol oynayır. Yerli resurslardan istifadə etməklə yaradılan istehsal sahələri, istehsal prosesinin təşkilində infrastruktur xərclərinin azaldılması, sahibkarlar arasında əməkdaşlığın gücləndirilməsi məşğulluqda sənayeni artırır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycanın gələcək inkişafı sənayenin inkişafı ilə təmin edilməlidir” strateji xəttinə əsasən sənayeləşmənin və qeyri-neft sənayesinin inkişafı siyasətin mühüm amillərindən biridir (“Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı dövlət proqramı (2014-2018)”, 2014).

6 dekabr 2016-cı il tarixli Fərmanla təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında ağır sənayenin və maşınqayırma sənayesinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”nin əsas

məqsədi ağır sənaye və maşınqayırma sənayesində müasir tənzimləmədir.

Uğurlu sənayeləşmə siyasətinə uyğun olaraq, qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafının təmin edilməsi və əhalinin istehsal sahəsində məşğulluğunun artırılması məqsədilə sənaye parklarının və sənaye məhəllələrinin yaradılması prosesi uğurla davam etdirilir. Müasir istehsal infrastrukturuna malik sənaye parklarının yaradılması sənaye müəssisələrini inkişaf etdirmək və ölkə iqtisadiyyatının tarazlı inkişafını təmin etmək məqsədi daşıyırdı.

Ölkədə innovativ və yüksək texnologiyalar vasitəsilə ölkənin sənaye istehsalının rəqabət qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 21 dekabr 2011-ci il tarixli Sərəncamına əsasən Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı yaradılmışdır.

Sumqayıt Kimya Sənaye Parkında artıq 24 müəssisə var və onlardan 15-i artıq fəaliyyətə başlayıb. Sənaye parkında müəssisələrin mövcud layihələri üçün 5 milyard manat vəsait ayrılıb, o cümlədən 5400-dən çox iş yeri yaradılmışdır.

18 yanvar 2021-ci il tarixində Sumqayıt Kimya Sənaye Parkında “Azərsulfat” MMC-nin sulfat turşusu istehsalı zavodunun və “Glassica” QSC-nin şüşə qab istehsalı zavodunun təməli qoyulub. Həmçinin Sumqayıt Kimya Sənaye Parkında “Azerfloat” QSC-nin termoformasiya edən təbəqə şüşələri zavodunun açılışı olub.

Son illərdə Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı dövlət proqramları əsasında yüzlərlə sənaye müəssisəsi tikilib fəaliyyətə başlamış, minlərlə yeni iş yerləri açılmışdır.

“Sənaye məhəllələrinin yaradılması və onların fəaliyyətinin təşkili haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2014-cü il 8 oktyabr tarixli 288 nömrəli sərəncamı ilə müəyyən edilmişdir. Sənaye məhəllələrinin yaradılmasında əsas məqsəd

sənayedə fəaliyyət göstərən kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı üçün əlverişli şəraitin təmin edilməsi, istehsal və xidmət sahələrində məşğulluğun artırılmasına səbəb olmuşdur.

Fərmanda müəyyən edilib ki, sənaye məhəllələri sahibkarlıq fəaliyyəti üçün zəruri infrastrukturun yaradıldığı ərazidir və bu rayonlar kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri tərəfindən məhsul istehsalı üçün istifadə olunur. Sənaye məhəllələri infrastruktur xərclərinin azaldılması, kooperasiyanın gücləndirilməsi, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı və s. baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Hazırda Azərbaycan Respublikasının Neftçala, Masallı, Hacıqabul, Sabirabad rayonlarında sənaye məhəllələri öz fəaliyyətini davam etdirir.

Azərbaycanın işğaldan azad olunmuş ərazilərində kənd təsərrüfatının bərpası və inkişafı istiqamətlərinin müəyyən olunması məsələləri, mövcud dünya təcrübəsi ilə yanaşı, bir sıra spesifik məqamların da nəzərə alınmasını tələb edir.

Əvvəla, Ermənistan Respublikası tərəfindən ərazilərimizin işğala məruz qalması ilə nəticələnən təcavüzkar müharibə beynəlxalq hüququn norma və prinsiplərinə sığmayan, demək olar ki, terror aktı xarakteri daşıyırdı. Belə ki, işğal olunmuş ərazilərdə yaşayan bütün əhali bu ərazilərdən son nəfərinədək qovulmuşdur. Həm də işğal olunmuş ərazilərdəki bütün mülki infrastruktur, o cümlədən də kənd təsərrüfatı infrastrukturunu (fermalar, anbarlar, emal müəssisələri, irriqasiya sistemləri və s.) döyürlər nəticəsində deyil, məqsədyönlü şəkildə tamamilə dağıdılmışdır. İşğaldan sonrakı dövrlərdə isə bu ərazilərdə kənd təsərrüfatı torpaqlarından istismar xarakterli istifadə olunmuşdur (Ermənistanın və digər ölkələrin işğal olunmuş ərazilərdə qanunsuz olaraq məskunlaşdırılan erməni əsilli vətəndaşları tərəfindən, habelə buradakı separatçı-kriminal qruplar tərəfindən əkinlərin aparılması və kənd təsərrüfatı

heyvanlarının yemlənməsi məqsədləri üçün istifadə olunması formasında).

Digər tərəfdən isə, 1996-cı ildə qəbul edilmiş qərarla Azərbaycanda əkin təyinatlı kənd təsərrüfatı torpaqların əvəzsiz olaraq kənd yerlərində yaşayan əhalinin şəxsi mülkiyyətinə verilməsi ilə nəticələnən və uğurla həyata keçirilən torpaq islahatları, məlum səbəbdən işğal olunmuş əraziləri əhatə etməmişdir. Yəni azad olunmuş ərazilərdə torpaq islahatının aparılması və aqrar sahədə tam olaraq özəl sektorun fəaliyyətinə əsaslanan təsərrüfatçılıq fəaliyyətinin qurulması vəzifəsi də qarşıda durur.

Vətən müharibəsi nəticəsində 30 ilə yaxın işğal olunmuş ərazilərin azad edilməsi Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafına zəmin yaratdı. İşğaldan azad edilmiş ərazilərin sənaye potensialı yüksəkdir. Zəngin su təchizatı, elektrik enerjisi, zəngin faydalı qazıntılar, sənaye rekreasiya imkanları işğaldan azad edilmiş ərazilərin sənaye potensialının əsasını təşkil edir. Bu amillər onu göstərir ki, işğaldan azad edilmiş ərazilərin sənaye potensialı növbəti illərdə ölkə iqtisadiyyatına öz töhfəsini verəcək.

Azərbaycan son illərdə regionun güclü sənaye mərkəzinə çevrilib və bunu sənaye sahəsində əldə olunan nailiyyətləri göstərən göstəricilər də əsas verir.

Ədəbiyyat

1. “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı dövlət proqramı (2014-2018)”. (2014). Bakı.

Kənan Ərəstun oğlu Əzizov
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
k.ezizov00@gmail.com

QEYRİ-MADDİ AKTİVLƏRİN UÇOTUNUN TƏSNİFATI

Açar sözlər: qeyri-maddi aktiv, uçot, siyasət, hesab, amortizasiya

Keywords: intangible asset, accounting, policy, account, amortization

Mühasibat uçotu və təhlil məqsədləri üçün qeyri-maddi aktivlər (IA) müxtəlif meyarlara görə təsnif edilə bilər. Qeyri-maddi aktivləri növünə, gəlir mənbəyinə, faydalı istifadə müddətinə və s. görə təsnif edə bilərik.

Qeyri-maddi aktivlərə aiddir: müəssisənin təsərrüfat-maliyyə fəaliyyətində əhəmiyyətli rol oynayan və uzun müddət onun istifadəsində olan intellektual məhsulların nəticələri, kompüter proqramları, bu və ya digər sahələr üzrə proqram təminatları, müəlliflik hüququ, təbii ehtiyatlardan və torpaq sahələrindən istifadə hüququ, Nou-Xao, patentlər, lisenziyalar, xarici ticarət markaları, əmtəə nişanları, proqram təminatı, qudvil dəyərlər etiketlər və sair bu kimi maddi məhsullarla bərabər əlaqəsi olmayan, lakin maddi-məhsul istehsalında bu və ya digər formada iştirak edən aktivlər. Hər bir müəssisə istehsalın spesifik xüsusiyyətlərindən asılı olaraq yuxarıda qeyd etdiyimiz qeyri-maddi aktivlərin bütün formalarından bu və ya digər dərəcədə istifadə edə bilər (Abbasov, 2013: 193).

Eyni zamanda iqtisadi fəaliyyət subyektinin işgüzar nüfuzu müəyyən şərtlər daxilində mühasibat uçotunun obyektinə – qeyri-maddi aktivə çevrilə bilər.

Qeyri-maddi aktiv birdən çox hesabat dövründə istehlak ediləcək qeyri-fiziki aktivdir. Qeyri-maddi aktivin uçotu aktivin uzunmüddətli aktiv kimi uçota alınması və aktivin faydalı istifadə müddəti ərzində amortizasiyası ilə yanaşı, müntəzəm dəyərsizləşmənin təhlilindən ibarətdir. Mühəsibat uçotu digər əsas vəsait növləri ilə mahiyyətcə eynidir.

Aşağıdakı obyektlər qeyri-maddi aktivlər kimi təsnif edilə bilər:

1. Əqli mülkiyyət obyektlərinə hüquqlar:

- kompüter proqramları və verilənlər bazası üçün müstəsna müəllif hüquqları;
- patent sahibinin ixtiraya, sənaye nümunəsinə, faydalı modelə müstəsna hüququ;
- əmtəə nişanı və xidmət nişanı, malın mənsə yerinin adına mülkiyyətçinin müstəsna hüququ;
- elm, ədəbiyyat və incəsənət əsərlərinə müəlliflik hüququ;
- seleksiya nailiyyətləri;
- istehsal sirləri (nou-hau).

2. Təşkilatın əmlak kompleksi (tamamilə və ya qismən) kimi alınması ilə əlaqədar yaranmış qudvil (Aleksandr, Britton, Yorissen, 2010).

Qeyri-maddi aktivlərin uçot vahidi inventar obyektidir. Qeyri-maddi aktivlərin inventar obyektini bir patətdən, şəhadətnamədən, əqli fəaliyyətin nəticəsi və ya fərdiləşdirmə vasitəsinə müstəsna hüququn özgəninkiləşdirilməsinə dair müqavilədən irəli gələn və ya qanunla müəyyən edilmiş başqa qaydada nəzərdə tutulmuş hüquqların məcmusu kimi tanıılır, müəyyən müstəqil funksiyaları yerinə yetirir. Qeyri-maddi aktivlərin inventar obyektini kimi əqli fəaliyyətin bir neçə qorunan nəticələrini (film, digər audiovizual əsər, teatr və əyləncə tamaşası, multimedia məhsulu, vahid texnologiya) özündə birləşdirən mürəkkəb obyekt də tanıılır.

Balans hesabatında qeyri-maddi aktivlər hesabat tarixinə ilkin dəyərlə yığılmış köhnəlmə arasındakı fərq kimi müəyyən edilən qalıq dəyəri ilə əks etdirilir.

Qeyri-maddi aktivin uçotu aşağıdakılardır:

Amortizasiya. Qeyri-maddi aktivin faydalı istifadə müddəti varsa, hər hansı qalıq dəyəri çıxılmaqla aktivin dəyərini həmin faydalı istifadə müddəti ərzində amortizasiya edir. Amortizasiya yalnız qeyri-maddi aktivlərə tətbiq edilir. Bu kontekstdə faydalı istifadə müddəti aktivin gələcək pul vəsaitlərinin hərəkətini artıracağı gözlənilən müddətə aiddir.

Aktiv birləşmələri. Bir neçə qeyri-maddi aktiv vahid aktiv kimi fəaliyyət göstərsə, onları dəyərsizləşmə testi məqsədləri üçün birləşdirir. Əgər onlar müstəqil şəkildə pul vəsaitlərinin hərəkəti yaradırlarsa, ayrıca satılırlarsa və ya müxtəlif aktiv qrupları tərəfindən istifadə edilirlərsə, bu üsul çox güman ki, uyğun deyil.

Qalıq dəyər. Qeyri-maddi aktivin faydalı istifadə müddətindən sonra hər hansı qalıq dəyəri gözlənilirsə, amortizasiyanın hesablanması üçün onu aktivin balans dəyərindən çıxır.

Fərz edək ki, qeyri-maddi aktivlər üçün qalıq dəyər həmişə sıfır olacaq, əgər digər tərəf aktivin faydalı istifadə müddətinin sonunda əldə etmək öhdəliyi yoxdursa və qalıq dəyər mövcud bazarda əməliyyatlara istinad etməklə müəyyən edilə bilər və aktivin faydalı istifadə müddəti başa çatdıqda həmin bazarın mövcud olacağı gözlənilir.

Faydalı həyat. Qeyri-maddi aktivin qeyri-müəyyən istifadə müddəti ola bilər. Əgər belədirsə, onu ilkin olaraq amortizasiya etməyin, lakin faydalı istifadə müddətinin müəyyən edilib-edilmədiyini görmək üçün müntəzəm olaraq aktivə nəzərdən keçirir. Əgər belədirsə, aktivə dəyərsizləşmə üçün yoxlayın və amortizasiyaya başlayın. Əksi, faydalı istifadə müddəti olan aktivin indi qeyri-müəyyən faydalı xidmət müddətinə malik

olduğu mühakimə olunduğu halda da baş verə bilər; əgər belədirsə, aktivin amortizasiyasını dayandırın və onu dəyərsizləşmə üçün yoxlayın. Qeyri-müəyyən faydalı istifadə müddəti olan qeyri-maddi aktivlərə misal taksi lisenziyaları, yayım hüquqları və ticarət nişanlarıdır.

Qeyri-maddi aktivlər 101 N-li “Qeyri-maddi aktivlərin dəyəri” hesabında ilkin dəyərlə uçota alınır. Bu dəyərlər obyektlər üzrə aşağıdakı qaydada müəyyən edilir:

- təsisçilər tərəfindən müəssisəyə nizamnamə kapitalı kimi qoyulan obyektlər üzrə tərəflərin razılığına əsasən;
- digər müəssisə və şəxslərdən pulla əldə edilmiş obyektlər üçün bu obyektlərin əldə edilməsi və hazır vəziyyətə gətirilməsi üzrə faktiki məsrəflərdən asılı olaraq;
- digər müəssisə və şəxslərdən əvəzsiz alınmış obyektlər üçün müəssisənin daim fəaliyyətdə olan qiymətlərinə komissiyanın müəyyən etdiyi dəyərlər.

Qeyri maddi aktivlərin uçotu 102 “Qeyri maddi aktivlərin köhnəlməsi” hesabında aparılır. 102 nömrəli “Qeyri maddi aktivlərin köhnəlməsi” hesabı passiv balansə və kredit saldosa malikdir.

O, müəssisənin mülkiyyətində olan qeyri maddi aktivlərə amortizasiya hesablanması ilə bağlı informasiyaları cəmləşdirir. 102 nömrəli hesabın debetində amortizasiya məbləği yazılır, hesabın kreditində isə hesablamalar qeydə alınır.

Ədəbiyyat

1. Abbasov, İ.M. (2013). Audit. Bakı.
2. Aleksandr, D., Britton, A., Yorissen, A. (2010). Maliyyə Hesabatının Beynəlxalq Standartları: nəzəriyyədən praktikaya. Rus dilindən tərcümə. prof. S.M.Səbzəliyevin rəhbərliyi ilə. Bakı.

Kənan Elçin oğlu Xudaverdiyev
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
kenan.xudaverdiyev@mail.ru

MƏHSUL SATIŞI İLƏ ƏLAQƏDAR MƏSRƏFLƏRİN UÇOTU SİSTEMİ

Açar sözlər: məhsul, məhsul satışı, məsrəf, uçot, xərc

Keywords: product, product sales, cost, accounting, expense

Satılan məhsullar müəyyən bir dövrdə bazara daxil olan və istehlakçılar tərəfindən ödənilməli olan məhsulların həcmnin dəyərini xarakterizə edir. Satılan məhsulların maya dəyəri tədarük üçün nəzərdə tutulmuş və planlaşdırılmış dövrdə ödənilməli olan hazır məhsulların, öz istehsalı olan yarımfabrikatların və xaricə satılması nəzərdə tutulan sənaye xarakterli işlərin (o cümlədən onların avadanlıqlarının əsaslı təmiri), habelə müəssisənin balansında olan onun əsaslı tikintisi və digər qeyri-istehsalat obyektləri üçün məhsulların satışı və görülən işlərin (sənaye və istehsalat işçiləri tərəfindən həyata keçirilən avtonəqliyyat vasitələri), dəyəri kimi müəyyən edilir.

Topdan və ya pərakəndə ticarətlə əlaqəli olmayan müəssisələr üçün kommersiya istiqamətinin maya dəyərinin strukturu məhdud məxaric əməliyyatları toplusu ilə təmsil olunur. Ticarət şirkətləri üçün satış kimi qeydə alınan ödənişlərin siyahısı daha genişdir. Satış xərclərinə aşağıdakılar daxildir:

- nümayəndəlik xərcləri;
- xərclərin idarəetmə növü;
- muzzdlu işçilərin əməyinin ödənilməsi ilə bağlı çəkilən xərclər

- mal partiyalarının daşınmasına görə hesab-fakturaların ödənilməsi;
- istismarda olan daşınmaz əmlakın, məişət və iş avadanlığının icarəsinə və saxlanmasına sərf olunan vəsait;
- istehlakçıya sonrakı satışı üçün nəzərdə tutulan məhsulların saxlanması xərcləri.

Xərclərin funksiyaları metoduna görə isə, məsrəflər onların məqsədlərinə görə qruplaşdırılır. Məsələn, istehsalata aid məsrəflərin hamısı satışın maya dəyərində qruplaşdırılır (Cabbarov, 2017: 78).

Cədvəl 1.

Xərclərin xarakterinə görə təhlil metodu	Xərclərin funksiyasına görə təhlil metodu
Xərclər xarakterindən asılı olaraq qruplaşdırılır: <ul style="list-style-type: none">– amortizasiya– xammal xərci– əmək haqqı	Xərclər funksiyalarına görə qruplaşdırılır: <ul style="list-style-type: none">– Satılmış məhsulun maya dəyəri– Satış xərcləri (kommersiya xərcləri)– İnzibati (idarəetmə) xərclər

Satış xərclərinin silinməsi malların faktiki maya dəyərinin formalaşması ilə bağlı ola bilər. Çəkilməmiş xərclərin dəyəri 205 hesabında uçota alınmalıdır. Üstünlük verən variantın seçimi şirkətin uçot siyasətində müəyyən edilir. Ödənilmiş qaimələri məhsulların qiymətinə daxil etmək mümkün olmadıqda, bu məbləğlər 205 hesabda uçota alınmalıdır. Kredit təşkilatlarından alınan xidmətlərin dəyərinin, qiymətli kağızların buraxılması və ya məhkəmə xərclərinin ödənilməsi ilə bağlı xərclərin kommersiya xərclərinə aid edilməsinə yol verilmir.

Məhsul satışı ilə əlaqədar məsrəflərə aiddir:

1. İnt inventar və ya xammal alınması;
2. Məhsul istehsalına və ya xidmətlərin çatdırılmasına sərf olunan əmək haqqı;
3. İstehsal və ya işin çatdırılması ilə birbaşa əlaqəli icarə və enerji xərcləri.

Müəssisələr icarə və enerji xərclərini satış qiymətlərində nəzərə alıb-almamaq barədə fərqli fikirlərə malik ola bilərlər. Onlar, həmçinin yüklərin və anbarların hesablanıb sayılmaması məsələsində də fikir ayrılığına düşə bilərlər. Ən başlıcası, biznesiniz üçün uyğun bir tərifi üzərində qərar vermək və sonra onu ardıcıl şəkildə tətbiq etməkdir. Satışların dəyərini başa düşmək müəssisələrə hər bir əməliyyatın nə qədər sərfəli olduğunu hesablamağa kömək edir.

Əmək xərcləri, adətən asan başa düşülsə də, digər xərclər yeni başlayanları tuta bilər. Evlərinə ofis kimi istifadə etməyə başlayan müstəqil komandalər, ilkin olaraq yaxşı marjalardan zövq alacaqlar, lakin onlar ofis icarəsini ödəməli olduqda bu dəyişəcək.

Satışların dəyərinin monitorinqi biznes sahiblərinə mənəfət marjalarına təzyiq edən şeyləri müəyyən etməyə və həll etməyə kömək edir.

Mühasibat hesabatında məhsul satışının əks etdirilməsi üçün hesablar planında qeyd olunmuş 601 saylı "Satış" hesabından istifadə edilir.

Cədvəl 2.

Hazır məhsul satışını əks etdirən mühasibat yazılışı

№	Əməliyyatın təsviri	Debet	Kredit
1	Hazır məhsul, iş və xidmətin buraxılışı uyğun növbəti yazılış verilir	701 “Satışın maya dəyəri”	204 “Hazır məhsul” və ya 205 “Mallar” və ya 202 “İstehsalat xərcləri”
2	Satılmış malların maya dəyərinin silinməsi	801 “Ümumi mənfəət (zərər)”	701 “Satışın maya dəyəri”
3	Kommersiya xərclərinin silinməsi	801 “Ümumi mənfəət (zərər)”	711 “Kommersiya xərcləri”
4	Hazır məhsul satışı uyğun ödənişlər	223 “Bank hesablaşma hesabları”	601 “Satış”
5	Hazır məhsul satışı uyğun ödənişlər – ƏDV	226 “ƏDV subhesabı”	601 “Satış”
6	Satışdan əldə edilmiş gəlirin silinməsi	601 “Satış”	801 “Ümumi mənfəət (zərər)”

701 №-li hesab satış xərclərfinin növlərini – satışın maya dəyəri üzrə xərclərini, işlərin (xidmətlərin) maya dəyəri üzrə xərclərini, tikinti müqavilələri üzrə maya dəyəri xərclərini, satılmış malların (hazır məhsulun) balans dəyərini, sair satışın maya dəyəri xərclərini əhatə edir (Abbasov, 2019: 190).

Ədəbiyyat

1. Cabbarov, A.S. (2017). Mühasibat uçotunda iqtisadi informasiyanın texnologiyası və proqram təminatı. Bakı, 284 s.
2. Abbasov, Q.Ə. (2019). Mühasibat uçotu. Bakı, 320 s.

Lamiyə Murad qızı Feyzullayeva
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
lamiyafeyzullayeva@gmail.com

İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRİN BƏRPASI PROSESİNDƏ İNVESTİSİYA LAYİHƏLƏRİNİN HAZIRLANMASI

***Açar sözlər:** Azərbaycan, Qarabağ, bərpa, investisiya, layihə, tikinti, yenidənqurma*

***Keywords:** Azerbaijan, Karabakh, restoration, investment, project, construction, reconstruction*

Bərpa prosesində avtomobil yolları ilə yanaşı, dəmir yollarının tikintisi və yenidən qurulması nəzərdə tutulur. Bu dəmir yollarından biri də şərqdən Qarabağa hərəkət etməyə imkan verən Bərdə-Ağdam dəmir yoludur. Bərdə-Ağdam dəmir yolu işğaldan əvvəl istifadədə olan 104 km-lik Yevlax-Xankəndi dəmir yolunun bir hissəsidir. Hazırda Bərdədən Ağdama gedən yolun 45 kilometrlik hissəsi yenidən qurulur. Dəmir yolu xəttinin layihələndirilməsi və tikintisi iki mərhələdə həyata keçiriləcək. Birinci mərhələdə Bərdə-Təzəkənd dəmir yolunun 19 kilometri, ikinci mərhələdə Təzəkənd-Ağdam xəttinin 26 kilometri bərpa olunacaq. Artıq bu yolun tikintisinə dövlət tərəfindən 5 milyon manat vəsait ayrılıb. Eyni zamanda işğaldan azad edilmiş ərazilərdə Horadiz-Füzuli və Füzuli-Şuşa dəmir yolu xətti çəkiləcək. Şuşanın Qarabağın əsas turizm və mədəniyyət mərkəzlərindən birinə çevriləcəyi gözlənilməli üçün Şuşaya gedən avtomobil yolu ilə yanaşı dəmir yolu xətti də çəkiləcək. Planlaşdırılan digər dəmir yolu layihəsi Horadiz-Ağbənd dəmir yolunun

yenidən qurulmasıdır. Bu yol Ermənistan ərazisindən Naxçıvana gedən Zəngəzur dəhlizinin əsas komponentlərindən biridir. Hava limanları işğaldan azad edilmiş ərazilərin sürətli inkişafı və onların turizm potensialının tam şəkildə reallaşdırılması üçün hava limanlarının tikintisi də nəzərdə tutulur. Birinci hava limanı layihəsi Füzuli Beynəlxalq Hava Limanı layihəsidir. Bu il yanvarın 14-də Füzuli aeroportunun təməli qoyulub. Yeni hava limanı beynəlxalq standartlara uyğun infrastrukturla təchiz olunacaq. Limanın uçuş-enmə zolağının uzunluğu 2800 metr olacaq və bu il istifadəyə verilməsi gözlənilir. Hava limanının binası gələn ildən gec olmayaraq istifadəyə veriləcək .

Şəhər və kəndlərin bərpası işğaldan azad edilmiş ərazilərin bərpasında əsas istiqamətlərdən biri də şəhər və kəndlərin bərpasıdır. Şəhər və kəndlərimizin işğalçılar tərəfindən tamamilə dağıdılması bu istiqamətdə ciddi iş tələb edir. İşğal nəticəsində 9 mindən çox evə ziyan dəydiyi təxmin edilir. Bu evlərin bərpasının əsas istiqamətləri müəyyən edildi: çoxmənzilli binaların yenidən qurulması, kəndlərin bərpasında vahid yaşamanın tətbiqi və kəndlərdə əhalinin optimal sayının müəyyən edilməsi. İşğaldan əvvəl bəzi kəndlərin əhalisi çox az idi (20-50 nəfər). Bərpa prosesində kiçik kəndlərin salınması səmərəsiz olduğundan, hazırda daha böyük kəndlərin tikintisi nəzərdə tutulur. Bu, resurslardan daha səmərəli istifadə etməyə və xərcləri optimallaşdırmağa imkan verəcək. Bu proseslərin həyata keçirilməsi üçün artıq şəhərin yeni baş planları hazırlanır. Digər mühəndis infrastrukturunun bərpası istiqamətində də zəruri tədbirlər görülür. Şəhər və kəndlərin yenidən qurulmasının mahiyyəti bu prosesdə “ağıllı şəhər” və “ağıllı kənd” anlayışlarından istifadə etməkdir. Bu konsepsiyaların tətbiqi şəhərsalmada ən qabaqcıl dünya texnologiyalarını tətbiq etməyə və dünyanın aparıcı texnologiya şirkətlərini ölkəmizə cəlb etməyə imkan verəcək.

Sonradan bu təcrübə digər şəhər və kəndlərdə də tətbiq oluna bilər. Bu anlayışların tətbiqi çoxlu faydalar yaradacaq. Bu prioritetlərə davamlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsi, mövcud resurslardan səmərəli istifadə, ətraf mühitin mühafizəsi, səmərəli nəqliyyat sisteminin yaradılması, daha təhlükəsiz icmaların yaradılması, səmərəli ictimai xidmətlərin göstərilməsi və xidmət səviyyəsinin yüksəldilməsi daxildir. Bərpa prosesində xarici dövlətlərin və şirkətlərin iştirakı Azərbaycanın işğaldan azad edilmiş ərazilərində bərpa işlərinin aparılmasında xarici dövlətlər və şirkətlər də maraqlıdır və bu istiqamətdə təkliflər irəli sürürlər. Prezidentin sözlərinə görə, bu ərazilərdə aparılan bərpa işlərində yalnız müharibə illərində Azərbaycanla vicdanlı mövqə tutmuş, dostluq münasibətləri nümayiş etdirmiş ölkələr və onların şirkətləri iştirak edə bilər. Artıq bir sıra xarici ölkələr və onların şirkətləri bərpa prosesinə cəlb olunub. Ölkələrdə həyata keçirilən layihələr arasında yenidənqurma prosesində ən sıx əməkdaşlıq müharibə zamanı Azərbaycana ən böyük dəstəyi verən türk şirkətləri ilə qurulub.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərin ölkənin ümumi iqtisadiyyatına yenidən inteqrasiyası, yeni beynəlxalq və regional nəqliyyat-logistika dəhlizlərindən istifadə Azərbaycanın inkişafına böyük təkan verəcək. Bu kontekstdə regionda təhlükəsizliyin, sabitliyin, rifahın və qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığın formalaşması, o cümlədən ticarət-iqtisadi əlaqələrin inkişafı Cənubi Qafqazın lider dövləti olan Azərbaycanın regionda iqtisadi və sosial yönümlü əlaqələrin müəyyənləşdirilməsində rolunu daha da gücləndirəcək.

Uğurlu sosial-iqtisadi və siyasi nailiyyətlər, milli və multikultural dəyərlər Şərqlə Qərbin qovuşuğunda olan Azərbaycanın qüdrətinin qarşıdakı illərdə daha da artacağına əminlik yaradır. Bu imkanlar Azərbaycanın iqtisadi suverenliyinin möhkəmlənməsinə və Azərbaycanın 2030-cu ilə qədər müasir həyat səviyyəsinə əsaslanan yüksək sosial

cəmiyyətə malik güclü dövlətə çevrilməsinə zəmanət verir. Azərbaycan dövləti ölkə əhalisinin rifahının daha da yaxşılaşdırılması üçün sosialyönlü bazar iqtisadiyyatının inkişafı lehinə seçim etmişdir.

Milli ictimai rifahın davamlı artımını təmin etmək üçün yüksək, dayanıqlı, əhatəli və əsasən özəl təşəbbüslərə əsaslanan iqtisadi artımın sürətləndirilməsi, əhalinin işğaldan azad edilmiş ərazilərə qayıtmasının təmin edilməsi Azərbaycanın yeni inkişaf magistrının ideoloji nüvəsini təşkil edir. Ölkəmizin uzunmüddətli davamlı və sürətli inkişafı üçün cəmiyyət, biznes və dövlət üçlüyünün uğurlu əlaqəsi möhkəmlənəcək. Bazar islahatları, özəl mülkiyyət institutlarının gücləndirilməsi, biznes üçün əlverişli idarəetmə, yerli bazarlara çıxış imkanlarının artırılması üçün ticarət rejimlərinin daha da liberallaşdırılması yolu ilə dövlətin iqtisadiyyatdakı rolunun səmərəli və səmərəli idarə edilməsi iqtisadi artımın əsas təkanverici qüvvəsi olacaqdır. Ölkədə özəl təşəbbüsün yaradıcı və innovativ əsaslarla inkişafı iqtisadi resursların daha yüksək əlavə dəyər yaradan sahələrə yönəldilməsini təmin edəcəkdir. Həmçinin, İnvestisiya sahəsi iqtisadiyyatın ən mühüm sahələrindən biridir. İnvestisiya siyasətini formalaşdırmaq üçün investora təminat səviyyəsini, zəmanətli minimum mənfəət şəklində, müəyyən risk səviyyəsi və regional hakimiyyət orqanlarının öhdəlikləri ilə müəyyən edən effektiv regional investisiya strategiyası hazırlamaq lazımdır. Potensial investorları regiondakı investisiya mühitinin vəziyyəti, yəni investisiya potensialı (investisiyalardan sərfəli nəticələr əldə etmə dərəcəsi) və investisiya risklərinin səviyyəsi (investisiyalardan itirmə ehtimalı) narahat edir. Buna görə də investorlar üçün kapital qoyuluşu obyektlərini seçərkən bu göstərici qrupları əsasında regionun investisiya reytingini qiymətləndirmək çox vacibdir.

Bacarıqlı investisiya siyasətinin aparılması iqtisadi inkişafın investisiya parametrlərinin idarə olunmasını nəzərdə tutur ki, bunlardan biri də investisiya potensialıdır. İntestisiya potensialını qiymətləndirərkən ərazinin infrastrukturunun inkişafı, innovasiya potensialı, əhalinin intellektual potensialı, resurs komponenti kimi amilləri nəzərə almaq lazımdır. Rayonun investisiya potensialı həm də rayonun təbii xüsusiyyətlərinə, coğrafi mövqeyinə görə formalaşır. Nəzərə alsaq ki, iqtisadiyyatın dinamik inkişafının şərti investisiya proseslərinin inkişafıdır, dövlət tərəfindən seçilmiş investisiya potensialının inkişafı strategiyası regiona strateji investisiyaların cəlb edilməsi üçün real imkanları müəyyən edir və nəticədə investisiyaların sürətini müəyyən edir.

Məsələn, Kəlbəcəri misal gətirək, investisiya siyasəti investorlara dövlət dəstəyinin ayrılması, investisiya layihələrinin stimullaşdırılması tədbirlərinin təmin edilməsi ilə bağlı qaydalar və yanaşmalar toplusudur. İntestora dövlət dəstəyinin müxtəlif tədbirləri arasında ən çox yayılmış forma investisiya layihələrinin həyata keçirilməsi üçün verilən kommersiya kreditləri üzrə faizlərin regional büdcədən qismən ödənilməsidir. Həmçinin dövlət dəstəyinin ən populyar tədbiri investorlara müxtəlif təminatların və vergi güzəştlərinin verilməsidir.

Kəlbəcər rəqabət qabiliyyətli investisiya potensialının formalaşması və uğurlu mütərəqqi inkişaf üçün ilkin şərtlər yaradan bir sıra rəqabət üstünlüklərinə malikdir, bunlardan əsasları bunlardır:

1) əlverişli coğrafi mövqe: əlverişli geosiyasi mövqe, nəqliyyat infrastrukturunu inkişaf etmişdir, Voronej bölgəsi ərazisinə, ən böyük bölgədir;

3) region hökumətinin geniş üstünlükləri regionda investisiya layihələrini həyata keçirən şirkətlərə hərtərəfli

dəstəyi təmin edir. İnvestorların rahatlığı üçün üstünlüklərin əldə edilməsi üçün şəffaf mexanizm işlənib hazırlanmışdır;

4) Kəlbəcər hökumətinin büdcə vəsaiti hesabına tikintisi təmin edilən inkişaf etmiş infrastrukturu olan sənaye parkları;

5) irimiqyaslı investisiya layihələrinin həyata keçirilməsi təcrübəsi.

Rayon iqtisadiyyatının inkişafı və əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün əsas amil investisiyaların cəlb edilməsi məsələsidir. Kəlbəcər rayonu yüksək resurs, istehsal, elmi-texniki və insan potensialına malik regiondur. Bütün bunlar əlverişli investisiya mühitinin formalaşmasına kömək edir və regionu istənilən sənaye profilli istehsal müəssisələrinin yerləşdirilməsi üçün optimal yerə çevirir. İnvestisiya cəlbediciliyinin yüksək səviyyəsi investor investisiya obyektini seçdikdə və investisiya prosesinə başlamaq qərarına gəldikdə stimül rolunu oynayır. Ümumilikdə qeyd etmək olar ki, investisiya potensialı region iqtisadiyyatının inkişafında mühüm rol oynayır və investisiya mühitinin formalaşması və regionun cəlbediciliyi üçün əsas rolunu oynayır (1).

Qeyd etmək lazımdır ki, investisiya potensialının formalaşması və artırılması, regiona daha real investorların daxil olmasının intensivləşdirilməsi və ixtisaslaşmış beynəlxalq investisiya və maliyyə şirkətlərinin ixtiyarında olan konkret investisiya və innovativ layihələrin əsaslandırılmış şəkildə təqdim edilməsi böyük təsir göstərə bilər. . təsiri. Bunun üçün Qarabağda və Şərqi Zəngəzurda böyük və məhsuldar təbii-iqtisadi potensialın daha obyektiv qiymətləndirilməsi və adekvat tədbirlərin görülməsi vacibdir. Azad edilmiş ərazilərin özünüinkişaf xüsusiyyətlərinin dərinədən öyrənilməsi, fundamental tədqiqatların aparılması, mövcud investisiya potensialının obyektiv qiymətləndirilməsi, bu ehtiyatlardan səmərəli istifadənin təmin edilməsi üçün şəraitin yaradılması, zəruri fəaliyyət mexanizmlərinin və vasitələrinin tətbiqi

tədbirlərin görülməsini vacib edir. Ölkəmizin meşə zolağının potensialının 25 faizi, su ehtiyatlarımızın yarısı Qarabağ bölgəsində cəmləşib. Ağdam və Füzul rayonlarında taxılçılığın və pambıqçılığın, Cəbrayıl və Zəngilan rayonlarında üzümçülüyn, Qubadlı, Laçın və Kəlbəcər rayonlarında heyvandarlığın inkişafı üçün hər cür imkan var idi. Bu rayonlarda kənd təsərrüfatı məhsullarını emal edən çoxlu orta ölçülü emal müəssisələri fəaliyyət göstərirdi. Üzüm məhsullarını emal edən çoxlu sayda şərab zavodları və pambıq zavodları var idi. Mənfur düşmənlərin hamısını yer üzündən sildi və heç nə qalmadı. Qarabağ bölgəsində güclü təbii və iqtisadi potensialın olması, resursların mövcudluğu, eləcə də güzəştli şərtlərlə və bürokratiyasız müvafiq əməliyyat şəraitinin formalaşdırılması onu yerli və xarici investisiyalar üçün ən cəlbedici edir. Bundan başqa, Qarabağ bölgəsində və işğaldan azad edilmiş ətraf rayonlarda irimiqyaslı layihələrin həyata keçirilməsi böyük maliyyə vəsaitləri və investisiyalar tələb edir. Artıq 2021-ci ildə bu məqsədlər üçün dövlət büdcəsindən 2,2 milyard manat vəsait ayrılacaq. Eyni zamanda Qarabağın Dirçəliş Fondu yaradılıb və post-münaqişə zonalarında həyata keçiriləcək prioritet layihələr hazırlanaraq həyata keçirilir. İntestisiya potensialının artırılması baxımından Qarabağda böyük potensial mövcuddur, xüsusilə təbii sərvətlər, o cümlədən filiz və qeyri-mineral sərvətlər hesabına geniş emal müəssisələri şəbəkəsinin yaradılması, əlavə dəyər yaradan mənbələrin yaradılması mümkündür. Kəlbəcər rayonu ənənəvi əkinçilik sahəsi ilə yanaşı, mədənçixarma sənayesinin inkişafı üçün güclü filiz və qeyri-filiz yataqlarına malikdir. Şuşa, Kəlbəcər və Laçın rayonları çox güclü turizm-sağlamlıq kompleksləri yaratmaq və dünyanın ən cəlbedici turizm bölgələrindən birinə çevrilmək potensialına malikdir. İntestisiya potensialının artırılması baxımından Qarabağ bölgəsinin tamamilə bərpa olunacağını və bunun üçün “tikinti

bumu”nun qaçılmaz olacağını nəzərə almaq lazımdır. Digər tərəfdən, işğaldan azad edilmiş ərazilərdə “Ağıllı kənd” və “Ağıllı şəhər” layihələrinin prioritetləşdirilməsi intensiv investisiya kanallarının, o cümlədən xarici investisiya axımının mövcudluğunun vacibliyini gündəmə gətirib.

Şərqi Zəngəzur və Qarabağ iqtisadi zonalarında aparılan yenidənqurma və quruculuq işlərində yerli və xarici sahibkarlara dəstək məqsədilə dövlət tərəfindən müxtəlif stimullaşdırıcı addımlar atılır. Gələcəkdə burada çalışan sahibkarlar müxtəlif vergi və rüsumlardan azad ola bilərlər. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə aparılan yenidənqurma işlərinin əsas maliyyə mənbəyi dövlət vəsaiti olacaqdır. Lakin bu sahələrə külli miqdarda xarici sərmayənin yatırılacağı şübhəsizdir. Çünki burada çalışan şirkətlərə dövlət hər cür köməklik göstərir və onlar dövlətimizə inanaraq böyük layihələrdə iştirak etmək üçün müraciət edirlər .

Ədəbiyyat

1. <https://aircenter.az/uploads/files/orxan%20tehlil%20mart.pdf?fbclid=IwAR0vC980vM4fPLHRgrSz3g5S9O1oavvI-7uIkPNJtaWHaocTaeYUSK3yfc>

Lamiyyə Asif qızı Hüseynova
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
lamiyya.huseynova@sport.edu.az

KADRLAR AUDİTİNİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

***Açar sözlər:** insan resurslarının auditi, insan resursları, insan resursları funksiyalar, səmərəlilik, qiymətləndirmə*

***Keywords:** human resources audit, human resources, human resources functions, efficiency, evaluation*

Kadrlar auditinin bir sıra faydaları aşağıdakılardır:

1. Kadrlar departamentinin təşkilata töhfələrinin müəyyən edilməsi.
2. Kadrlar departamentinin peşəkar imicinin təkmilləşdirilməsi.
3. Kadrlar departamentinin üzvləri arasında daha böyük məsuliyyət və peşəkarlığın təşviqi.
4. İnsan resursları departamentinin vəzifə və öhdəliklərinin aydınlaşdırılması.
5. Kadrlar siyasətlərinin və təcrübələrinin vahidliyinin stimullaşdırılması.
6. Kritik kadr problemlərinin tapılması.
7. Qanuni tələblərin vaxtında yerinə yetirilməsini təmin etmək.
8. Daha effektiv kadr prosedurları vasitəsilə kadrlar xərclərinin azaldılması.
9. İnsan resursları departamentində zəruri dəyişikliklərin qəbulunun artırılması.
10. Departamentin informasiya sisteminin hərtərəfli nəzərdən keçirilməsi.

Sistemli qiymətləndirmə kadr heyətinə nizam-intizam aşılayır və onları intuitiv üsullardan uzaqlaşaraq, əldə edilə biləcək faydaların daha ciddi qiymətləndirilməsinə keçməyə təşviq edir. Bundan əlavə, kadrlar funksiyası öz proqramlarını əsaslandırmaq və təşkilati məqsədlərə nail olunmasına necə töhfə verdiyini aydın şəkildə nümayiş etdirməklə rəhbərlik qarşısında etibarlılıq yaratmalıdır. İnsan Resursları Auditinin Təbiəti: İnsan Resursları Auditini bir təşkilatın kadr fəaliyyətini qiymətləndirmək üçün bir vasitədir və auditə bir bölmə və ya bütün şirkət daxil ola bilər. Əməliyyat menecerlərinə və kadrlar mütəxəssislərinə kadrlar funksiyaları haqqında rəy verir. O, həmçinin menecerlərin kadrlar vəzifələrini nə dərəcədə yerinə yetirdiyi barədə rəy verir. Qısacası, audit bölmə və ya şirkətdə kadrlar fəaliyyətləri üzrə ümumi keyfiyyətə nəzarət yoxlaması və bu fəaliyyətlərin təşkilatın strategiyasını necə dəstəklədiyinin qiymətləndirilməsidir.

Bu, bütün HR fəaliyyətlərinin auditini əhatə edir. Hər bir fəaliyyət üçün auditorlar (I) hər bir fəaliyyətin məqsədini müəyyən etməli, (II) onun icrasına kimin cavabdeh olduğunu müəyyən etməli, (III) performansını nəzərdən keçirməli, (IV) nəticələr arasında varsa, səpmaları düzəltmək üçün fəaliyyət planı hazırlamalı və (V) fəaliyyət planını izləməlidir. Təşkilatın HR funksiyasının effektivliyini ölçmək üçün sorğu anketi hazırlanmışdır. HR funksiyasının qiymətləndirilməsi departamentin mövcudluğunu və ona çəkilən xərcləri əsaslandırmaq üçün faydalıdır. Əgər departament şirkətin mənfəətinə töhfə verə bilmirsə, onun işləməsi üçün heç bir səbəb yoxdur. Eynilə, kadrlar şöbəsinə çəkilən məsrəflər onun təşkilata verdiyi faydadan qat-qat artıq olarsa, şöbəni iqtisadi cəhətdən səmərəli etmək üçün onlar kəskin şəkildə kəsilməlidir. Funksiyalarla yanaşı, uyğunluq və məmnunluq auditini korporativ strategiyaya da şamil edilə bilər. HR mütəxəssisləri təşkilata kömək etmək və rəqabət üstünlüyü əldə

etmək üçün korporativ strategiya müəyyən edirlər. Şirkətin daxili güclü və zəif tərəflərini, xarici təhdid və imkanlarını qiymətləndirərək, rəhbərlik yüksək səviyyəli üstünlük əldə etməyin yollarını hazırlayır. Şirkət istər üstün marketing kanallarını, istər xidmət, innovasiya, aşağı qiymətli istehsal və ya hər hansı digər yanaşmanı vurğulayır, ona təsir edir. Strategiyanın başa düşülməsi HR planlaması, işçi heyəti, mükafatlandırma, sənaye əlaqələri və digər HR fəaliyyətləri üçün güclü təsirə malikdir (Kazımov, Namazova, 2012).

İnsan Resursları auditi təşkilatın kadr fəaliyyətini qiymətləndirmək üçün tədbir kimi istifadə edilə bilər. Əməliyyat menecerlərinə və HR mütəxəssislərinə HR funksiyaları haqqında rəy verir. O, həmçinin menecerlərin HR vəzifələrini nə dərəcədə yerinə yetirdiyi barədə rəy verir. Qısacası, audit bölmə və ya şirkətdə HR fəaliyyətləri üzrə ümumi keyfiyyətə nəzarət yoxlaması və bu fəaliyyətlərin təşkilatın strategiyasını necə dəstəklədiyinin qiymətləndirilməsidir. HR Auditi, həmçinin HR-nin qanuni müddəalara və şirkətin siyasətlərinə uyğunluğu barədə rəy verir. HR auditi sübut etdi ki, HR iqlimi işçilərin motivasiyasına, mənəviyyatına və iş məmnunluğuna təsir göstərir. Beləliklə, belə nəticəyə gələ bilərik ki:

1. HR Auditi təşkilatın HR funksiyalarının effektivliyinin ölçülməsi vasitəsilə həyata keçirilə bilər.
2. İnsan Resursları idarəetmə siyasətlərinə, prosedurlarına və qanunvericilik müddələrinə uyğundur.
3. İnsan Resursları İdarəetməsinin iqlimi işçilərin motivasiyasına, mənəviyyatına və iş məmnunluğuna təsir göstərir.

Ədəbiyyat

1. Kazımov, R.N., Namazova, C.B. (2012). Praktiki audit (Dərslük). Bakı: Elm və təhsil, 246 s.

Leyla Elçin qızı İsayeva
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
leylaisaeva1999@gmail.com

“KONTAKT HOME” MMC-DƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMİŞ ÖHDƏLİKLƏRİN TƏRKİBİ VƏ UÇOTUNUN MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Açar sözlər: Kontakt Home, qiymətləndirilmiş uçot, cari öhdəliklər, kreditor, debitor

Keywords: Kontakt Home, estimated accounting, current liabilities, creditor, debtor

Qiymətləndirilmiş öhdəliklər qısa müddətli kreditor borcları və hesablanmış borclar kimi digər öhdəliklərdən onunla fərqlənir ki, qiymətləndirilmiş öhdəliklərdən yaranan gələcək məsrəflərin ödəniş vaxtı və məbləği qeyri-müəyyəndir.

Hesablanmış öhdəliklər adətən qısa müddətli kreditor borcların bir hissəsi kimi açıqlanır, qiymətləndirilmiş öhdəliklər isə ayrıca göstərilməlidir.

Qiymətləndirilmiş öhdəliklər aşağıdakı şərtlərə cavab verdikdə, öhdəlik kimi tanınmalıdır:

- müəssisə keçmiş hadisənin nəticəsi olan cari öhdəliyə sahib olduqda (hüquqi və ya konstruktiv);
- öhdəliyin ödənilməsi üçün iqtisadi səmərələri təcəssüm etdirən resursların xaric olmasının tələb olunacağı ehtimal olunduqda;
- öhdəliyin məbləği etibarlı qiymətləndirilə bildikdə.

Bu tanınma meyarları (şərtlər) yerinə yetirilmədikdə, qiymətləndirilmiş öhdəliklər nə mənfəət və zərər haqqında hesabatda, nə də balans hesabatında tanınmır.

“Kontakt Home” MMC cari öhdəliyin balans hesabatı tarixində mövcud olub olmadığını müəyyən etmək üçün bütün mövcud faktları, habelə mütəxəssislərin rəylərini də nəzərə almalıdır. Nəzərə alınan faktlara balans hesabatı tarixindən sonrakı hadisələr nəticəsində üzə çıxan hər hansı əlavə faktlar da daxildir. Bu faktlar əsasında:

- cari öhdəliyin balans tarixində mövcud olması ehtimalı onun həmin tarixdə mövcud olmaması ehtimalından daha böyük olduqda, müəssisə qiymətləndirilmiş öhdəliyi tanıyır (tanınma meyarı təmin edilsə);
- cari öhdəliyin balans hesabatı tarixində mövcud olmaması daha çox ehtimal edildiyi halda, iqtisadi səmərəni təcəssüm etdirən vəsaitlərin xaric olması ehtimalı zəif olması halı istisna olmaqla, müəssisə balans hesabatında şərti öhdəliyə dair məlumatı açıqlayır;
- şərti öhdəlik balans hesabatı tarixində mövcud olduqda, lakin iqtisadi səmərəni təcəssüm etdirən vəsaitlərin xaric olması ehtimalı zəif olduqda, heç bir informasiya açıqlanmalı deyil (Sadıqov, Sadıqov, Cəfərova, Sadıqov, 2012).

“Kontakt Home” MMC qiymətləndirilmiş öhdəliyin tanınması üçün kifayət qədər etibarlı qiymətləndirmə aparmalıdır. Əgər etibarlı qiymətləndirmə aparmaq mümkün deyilsə, bu zaman balans hesabatında heç bir öhdəlik tanınmalı deyil. Bu halda öhdəlik maliyyə hesabatlarının qeydlərində şərti öhdəlik kimi açıqlanmalıdır.

Şərti öhdəlik maliyyə hesabatlarında cari öhdəlik kimi tanınmalı deyil. Əksinə, iqtisadi səmərəni təcəssüm etdirən resursların xaric olması ehtimalı zəif olduğu hal istisna olmaqla, maliyyə hesabatlarının qeydlərində şərti öhdəlik

haqqında məlumat açıqlanmalıdır. İqtisadi səmərəni təcəssüm etdirən resursların xaric olması ehtimalı zəif olduğu halda isə maliyyə hesabatlarının qeydlərində şərti öhdəliklər haqqında heç bir açıqlama təqdim edilməli deyil.

MMC hər hansı üçüncü tərəflə birgə öhdəlik üzrə məsuliyyət daşdıqda, öhdəliyin üçüncü tərəfin ödəyəcəyi gözlənilən hissəsi şərti öhdəlik kimi nəzərə alınır. Öhdəliyin müəssisə tərəfindən ödəniləcəyi gözlənilən hissəsi isə, qiymətləndirilmiş öhdəlik meyarına uyğun olduğu halda, qiymətləndirilmiş öhdəlik kimi tanınmalıdır.

Şərti öhdəliklər, ən azı hər hesabat dövrünün sonunda iqtisadi səmərəni təcəssüm etdirən resursların xaric olması ehtimalını müəyyən etdirmək məqsədilə müntəzəm olaraq qiymətləndirilməlidirlər. Əgər iqtisadi səmərəni təcəssüm etdirən resursların gözlənilən xaric olması ehtimal edilərsə, etibarlı qiymətləndirmənin aparılması mümkün olmayan hallar istisna olmaqla qiymətləndirilmiş öhdəlik ehtimalda dəyişikliyin baş verdiyi dövrdə, maliyyə hesabatlarında tanınmalıdır.

Ədəbiyyat

1. Sadıqov, Ə.A., Sadıqov, T.Ə., Cəfərova, Ş.Ə., Sadıqov, C.Ə. (2012). Mühəsibat (maliyyə) uçotu. I və II hissə. Bakı.

Aysel Elbrus qızı Mehdiyeva
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
ysl.99@inbox.ru

İXRACIN STİMULLAŞDIRILMASINDA İQTİSADİ METODLARIN TƏTBİQİ İSTİQAMƏTLƏRİ

Açar sözlər: ixracın stimullaşdırılması, iqtisadiyyatın inkişafı, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi, iqtisadi əməkdaşlıq, xarici ticarət

Keywords: export stimulation, economic development, economic diversification, economic cooperation, foreign trade

Hazırda respublikamızda mövcud siyasi və makroiqtisadi sabitlik, investorların hüquqlarının etibarlı qorunması, zəngin təbii ehtiyatlar, yüksək ixtisaslı işçi qüvvəsi Azərbaycanı xarici investisiyalar üçün cəlbedici ölkələrdən birinə çevirib. Bu günədək Azərbaycan Respublikası hökuməti ilə xarici dövlətlər arasında investisiyaların təşviqi və qarşılıqlı qorunması haqqında 48 saziş imzalanıb. Həmin sazişlərin imzalanması xarici investorlara bir çox hüquqlar verir. Bu hüquqların düzgün tənzimlənməsi investisiya mühitini daha da yaxşılaşdırır. Azərbaycanın model sazişləri BMT Ticarət və İnkişaf Komissiyası ilə birlikdə hazırlanıb və müvafiq təkmilləşdirmələr aparılıb. Bunun nəticəsidir ki, Azərbaycan iqtisadiyyatına 150 milyard dollardan çox investisiya cəlb edilib. Eyni zamanda ölkəmiz indiyədək böyük həcmli investisiya mübahisələrinə, bundan qaynaqlanan cərimələrlə qarşılaşmayıb. Bu, Azərbaycanın etibarlı tərəfdaş olduğunun göstəricisidir. Həmçinin bu, Azərbaycanda yaradılmış investisiya mühitinin bugünkü tələblərə cavab verməsinin bir sübutudur.

Azərbaycanın xarici ticarət sahəsindəki uğurunun bəzi səbəbləri Dünya Bankı tərəfindən hazırlanan “Doing Business-2019” hesabatında aydın şəkildə ifadə edilib. Burada ticarət sahəsi üzrə ölkəmizdə ciddi islahatlar aparıldığı, həmin islahatlar sayəsində xarici ticarət təşkilatları üçün daha əlverişli biznes mühitinin formalaşdığı, gömrük nəzarəti və rəsmiləşdirilməsinin daha operativ, şəffaf tətbiq olunması ilə fiziki gömrük yoxlamalarının minimuma endiyi, biznesin dövlət tənzimləmə mexanizminin səmərəliliyinin artdığı, mövcud resurslardan daha optimal yararlandığı diqqətə çatdırılıb.

İxracın stimullaşdırılmasının aşağıdakı iqtisadi metodlarla aparılmasını məqsədəuyğun hesab etmək olar:

- Vergi və gömrük güzəştlərinin tətbiqi;
- İnhisarlarla sənayenin prioritet sahələri arasındakı qarşılıqlı münasibətlərin tənzimlənməsi;
- Xarici ticarətlə əlaqəli olan prioritet sahələrdə məqsədli investisiya proqramlarının işlənilib hazırlanması;
- İxracın stimullaşdırılmasının mühüm şərti, həmçinin lizinqin inkişaf etdirilməsi ola bilər;
- İdxal-ixrac əməliyyatlarının kreditləşməsinin təmin edə biləcək güclü kredit müəssisələrinin formalaşdırılması;
- Azad iqtisadi zonaların bir növü kimi xüsusi ixrac yönümlü və elmi-texniki zonaların yaradılması.

İxracın stimullaşdırılmasına xarici təcrübənin tətbiqi aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Ölkədə ixrac yönümlü müəssisələrə xarici sifarişlərin alınmasında və yüksək keyfiyyətli sənaye avadanlığının əldə edilməsində yardım göstərilməsi;
2. İxracatçıların xarici ölkələrdə dövlət hökumət qurumlarında maraqlarının təmsil edilməsi və s.

Azərbaycanın ümumilikdə xarici ticarətinin inkişafına təsir edən mənfi amillər sırasında, əsasən iqtisadi əməkdaşlıq

formalarının lazımi səviyyədə diversifikasiya olunmaması, iqtisadiyyatın ümumi strukturunda hasilat sənayesinin xüsusi çəkisinin yüksək olması, aqrar sahənin investisiya tələbatının tam ödənilməməsi və s. göstərmək olar. İxrac siyasətinin iqtisadi səmərəliliyini azaldan amillərə aşağıdakıları aid etmək olar:

- yeni məhsul növlərinin istehsalına keçid prosesinin ləng həyata keçirilməsi;
- sənaye məhsullarının keyfiyyətinin dünya bazarındakı analogi məhsulların keyfiyyətindən aşağı olması;
- xarici ticarət sahəsi üzrə milli qanunvericiliyin ÜTT-nin bir çox tələblərinə və standartlarına cavab verməməsi;
- məhsulların rəqabət qabiliyyətinin aşağı olması.

Qeyd edilənləri nəzərə alaraq, bu cür mənfi meylərin nəticələrinin neytrallaşdırılması istiqamətində çevik adaptasiya olan aqrar siyasətin müntəzəm metodlarından geniş istifadə edilməsi məqsədəuyğundur. Odur ki, milli iqtisadiyyatın qarşısında dayanan hədəflərə nail olunması məqsədilə ölkəmizdə çoxsaylı iqtisadi islahatlar aparılır. Bu xarici ticarətin əsas iqtisadi göstəricilərində öz əksini tapmışdır.

Cədvəl 1.
Xarici iqtisadi əlaqələrin əsas iqtisadi göstəriciləri

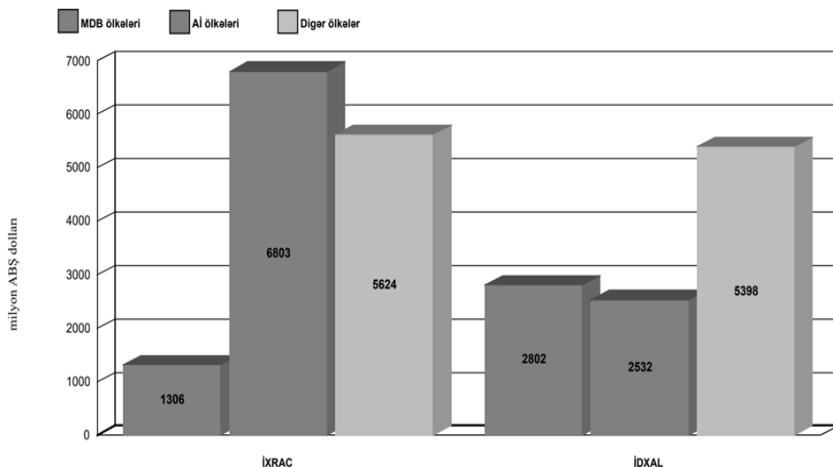
Göstəricilər	2016	2017	2018	2019	2020	2016-cı ilə müqayisədə 2020-ci ildə, faizlə
ÜDM (milyon ABŞ doll.)	32 862.8	40 867.9	46 939.6	48 047.6	42 607.2	29.6
Xarici ticarət dövriyyəsi, milyon ABŞ doll.	17 675.7	22 593.6	30 923.6	33 302.8	24 471.3	38.4
ÜDM nisbəti	53.7	55.3	65.9	69.3	57.4	-
İxrac, milyon ABŞ doll.	9 143.2	13 811.6	19 458.6	19 635.6	13 740.6	50.3
ÜDM nisbəti %-lə	27.8	33.8	41.4	40.9	32.2	-
İdxal, milyon ABŞ doll.	8 532.4	8 782	11 464.97	13 667.2	10 730.7	25.8
ÜDM nisbəti %-lə	25.9	21.5	24.4	28.4	25.2	-
Saldo, milyon ABŞ doll	610.8	5 029.6	7993.6	5 968.3	3 009.9	+

Mənbə: Dövlət Statika Komitəsi

Cədvəldən 1-dən görüldüyü kimi, 2020-ci ildə 2016-cı ilə nisbətən xarici ticarət dövriyyəsi 38,4 faiz artmışdır, müvafiq olaraq ixrac 50 faizdən çox, idxal isə 25,8 faiz artmışdır. Son beş ildə xarici ticarət saldosunda müsbət saldo müşahidə olunur.

Diaqram 1.

Azərbaycan Respublikasının 2020-ci il üzrə idxal və ixrac əməliyyatları

*Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi
(Azərbaycanın kənd təsərrüfatı, 2015: 670).*

2020-ci ildə Azərbaycan 167 ölkə ilə xarici ticarət əməliyyatları aparmışdır. Dövlət Statistika Komitəsi bildirir ki, 100 ölkə ilə ixrac əməliyyatları, 155 ölkə ilə isə idxal əməliyyatları aparılmışdır. Azərbaycanın ticarət dövriyyəsinin ümumi həcmi 24 471.3 milyon dollar təşkil edib, o cümlədən ixrac 13 740.6 milyon dollar, idxal 10 730.7 milyon dollar təşkil edib. Nəticədə, 3 009.9 ABŞ dolları məbləğində müsbət saldo yaranmışdır. 2020-ci ildə qeyri neft-qaz məhsullarının ixracı əvvəlki ilin eyni dövrü ilə müqayisədə faktiki qiymətlərlə 6.9 faiz, real ifadədə isə 14.0 faiz azalaraq 911.9 milyon dollar təşkil etmişdir.

İxrac yönümlü sahələrə dövlət dəstəyi verən və xarici iqtisadi fəaliyyətin inkişafına kömək edən ölkələrin təcrübəsinə

diqqət etmək vacibdir. Dövlət dəstəyi Amerika, Avropa və Asiyanın bir çox inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrində kifayət yüksək paya malikdir.

İngiltərədə xarici iqtisadi siyasət digər ölkələr kimi dövlətin ümumi iqtisadi siyasətinin bir hissəsidir, burada mövcud olan dövlət orqanlarının bir çoxu qarşılıqlı şəkildə bu sahədə əməkdaşlıq edir. Beynəlxalq Ticarət Şurası xarici ticarət sahəsində dövlət qurumlarının səylərini əlaqələndirir, ixrac bazarlarının inkişafında şirkətlərə köməklik edir. Digər tərəfdən Britaniya Milli İxrac Şurası, məhsul ixracatçıları olan Britaniya şirkətlərinə “ticarət pəncərələri” açmalarına, yəni sərğilərin təşkilində təşkilati və maliyyə yardımı göstərir.

İxrac sahəsində bir başqa təcrübə İspaniyanın təcrübəsidir. Burada xarici iqtisadi siyasətin müxtəlif sahələrini tətbiq edən dövlət qurumlarının bütöv bir şəbəkəsi formalaşmışdır. İxracı dövlət dəstəyi müxtəlif qurumlar tərəfindən təmsil olunur.

Ədəbiyyat

1. “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı. 29.11.2011-ci il.
2. “Azərbaycanın kənd təsərrüfatı 2015”. Statistik məcmuə. Bakı, 670 s.

Məhəmməd Aydın oğlu Məstəliyev
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
muhammedaydin227@ gmail.com

MİLLİ İQTİSADİYYATIN NEFT-QAZ RESURSLARI ÜZRƏ TƏMİNATI

Açar sözlər: industriya, neft, müəssisə, infrastruktur, spesifik xüsusiyyətlər

Keywords: industry, oil, enterprise, infrastructure, specific characteristics

Məlumdur ki, müstəqil Azərbaycan Respublikasının ərazisi karbohidrogen ehtiyatları ilə zəngindir. Abşeron yarımadasında və Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda iri həcmli neft və qaz yataqları və strukturları mövcuddur ki, onlardan istifadə Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafının bütün dövrlərində mühüm rol oynamışdır. Ölkəmiz özünün dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra ölkənin təbii ehtiyatlarından xalqın rifahının yaxşılaşdırılması və iqtisadiyyatın yüksəlişi naminə səmərəli istifadə daha böyük əhəmiyyətə malik olmuşdur.

Azərbaycan Respublikası ərazisində indiyədək 71 neft və qaz yatağı açılmışdır. Onlardan 43 quru sahələrdə, 28 isə Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda yerləşir. Hazırda 54, o cümlədən quruda 36, dənizdə 18 yatağın işlənməsi (istismarı) davam etdirilir, 9 yataq isə kəşfiyyat mərhələsindədir (Səfərov, 2007).

Azərbaycanda yataqların istismara (işlənməyə) başlanmasından hazırkı dövrdə 1,5 milyard ton neft (kondensatla birlikdə) və 480 milyard kub metrədən çox qaz hasil etmişdir, o cümlədən dəniz sahəsindəki yataqlardan 0,5

milyard ton neft (kondensatla birlikdə) və 352 milyard kub metr qaz çıxarılmışdır.

Azərbaycanda neft hasilatının inkişafı əsasən Xəzər sektorundakı yataqların istismarı ilə bağlıdır. Mütəxəssislərin hesablamalarına görə, Xəzərdə potensial neft ehtiyatı 50-200 mlrd. bareldir (7-28 mlrd. t) və Xəzərin Azərbaycana məxsus sektorunda təsdiq olunmuş ehtiyatlar 3,6-12,5 mlrd. barel (500-1736 mln. t), ehtimal ehtiyatlar 27 mlrd. barelə yaxın (3,8 mlrd. t), ümumi neft ehtiyatı 30-40 mlrd. barel (4-6 mlrd. t) (Səfərov, 2007).

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri, Prezident Heydər Əliyevin qətiyyətli siyasəti nəticəsində 1994-cü ildən başlayaraq həyata keçirilən yeni neft strategiyası Azərbaycanın beynəlxalq iqtisadi sistemə inteqrasiyasında və ölkəyə xarici investisiyaların gətirilməsində mühüm rol oynamışdır. Onun şəxsi təşəbbüsü və bilavasitə rəhbərliyi altında Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda yerləşən karbohidrogen yataqlarının işlənilməsinə dair dünyanın qabaqcıl neft şirkətləri ilə bağlanmış “Əsrin müqaviləsi” müasir dövrdə ölkənin neft-qaz sənayesinin inkişafına yeni təkan vermişdir.

Ən başlıcası isə son illərdə şirkətin təsisçiliyi ilə yaradılmış 13 əməliyyat şirkəti, 34 birgə müəssisə, 5 Alyans, neft və qaz sənayesinin demək olar ki, bütün sahələrində uğurla çalışır.

Ümumən, müasir dövrdə neft strategiyasının reallaşmasında qloballaşma proseslərinin güclənməsi ilə müşahidə olunur. Belə ki, dünyanın neft-qaz bazarı o qədər qloballaşmışdır ki, o bir ölkənin hüquqları çərçivəsində qapanıb qalmaqla bu bazarda uğur qazanması mümkün deyildir. Ölkəmizin neft sənayesinin dünyada dəyişən şəraitə və tələbə uyğun olaraq onu çevik, müasir və rəqabətə davamlı bir quruma çevirmək üçün ARDNŞ xarici ölkələrdə investisiya proqramları həyata keçirir, iqtisadi cəhətdən əlverişli və Azərbaycanın strateji maraqlarına cavab verən layihələrin reallaşmasında fəal iştirak

edir. Bu gün şirkətin 10-dan artıq ölkədə nümayəndəlikləri fəaliyyət göstərir və müvafiq layihələrin Azərbaycan kapitalı əsasında reallaşdırılması prosesində fəal iştirak edir. Bu gün şirkətin Türkiyədəki fəaliyyəti daha miqyaslı və əhatəlidir. Belə ki, “SOCAR – Turqaz” birgə müəssisəsinin İzmirdə illik gücü 10 milyon ton olan Ege neft emalı zavodunun tikintisi üçün lisenziya alması, habelə ARDNŞ-in idarəçiliyində olan “Petkim Petrokimya Holding”in nəzdində inşa olunacaq bu zavodun məhsulları, əsasən, bu kompleksin xammal ehtiyaclarının ödənilməsinə sərf olunacaq, habelə şirkət əlavə sərmayə qoyuluşu hesabına yaxın zamanlarda “Petkim”in Türkiyə neft-kimya məhsulları bazarında malik olduğu payın 40%-ə çatdırılmasını nəzərdə tutur. Ümumən, müasirləşmə xəttini öz fəaliyyətinin əsas prioritetinə çevirmiş ARDNŞ-in beynəlxalq miqyasda investisiya baxımından cəlbədiciyi artır, xarici ölkələrə sərmayə yatırmaq, qlobal layihələrdə fəal iştirak etmək üçün xarici banklardan əlverişli şərtlərlə kredit yolu ilə də öz fəaliyyətini genişləndirir.

ARDNŞ-in dünya miqyasında tanınmış “Fitş Ratings” və “Moodus” kimi beynəlxalq reyting şirkətləri tərəfindən reyting dərəcələrinə layiq görülmüşdür.

Bununla yanaşı, nəzərdən qaçırmaq olmaz ki, neft-qaz sənayesi kimi beynəlxalq rəqabətə məruz qalan və daima dinamik inkişafı təmin etmək üçün bu sahənin innovasiyası əsasında inkişaf etdirilməsi daimi və fasiləsiz bir proses kimi reallaşdırılmalıdır. AR Prezidenti İlham Əliyev modelləşmə prosesini ölkəmiz üçün həyatı əhəmiyyətə malik bir proses olduğunu xüsusi vurğulayaraq qeyd edir: “Gələcəkdə iqtisadiyyatın bütün sənaye kompleksinin modernləşmə prosesi daha da sürətlə getməlidir. Həm də neft sənaye kompleksi inkişaf etdirilməsi ölkəmizdə davamlı inkişafın təmin edilməsi prinsipindən reallaşdırılmalıdır”.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 14 fevral 2005-ci il tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının yanacaq-enerji kompleksinin inkişafı (2005-2015-ci illər) üzrə Dövlət Proqramı” əldə edilmiş nailiyyətlərin inkişaf etdirilməsi və yaranmış şəraitdən daha səmərəli istifadə olunmasını əsas məqsəd olaraq qarşıya qoymuş, yanacaq-enerji kompleksinin uzunmüddətli və səmərəli fəaliyyətinin istiqamətlərini müəyyənləşdirmişdir. Dövlət Proqramının neft və qaz sənayesi üzrə nəzərdə tutulmuş ilk bölməsinə geoloji-kəşfiyyat işlərinin genişləndirilməsi, yeni yataq və perspektiv strukturların işlənilməsi üçün tədbirlər daxil edimişdir.

Azərbaycan dövlətinin həyata keçirdiyi neft strategiyası regionun inkişafına stimül verməklə yanaşı, Avropanın enerji təhlükəsizliyində mühüm amil kimi qiymətləndirilir.

Ədəbiyyat

1. Səfərov, Q.Ə. (2007). Azərbaycan iqtisadiyyatının formalaşmasında neft amili. Azərbaycan Neft təsərrüfatı, №1.

Mahammad Nazim Mikayilov
Baku Business University
master's student
mahammad.mikayilov@gmail.com

ENHANCE ON TECHNOLOGICAL PROCESSES IN SOCAR

Keywords: *Azerbaijan's oil industry, technological innovations, open oil output of products, depth of manufacture of oil, catalytic cracking unit*

Açar sözlər: *Azərbaycan neft sənayesi, texnoloji yeniliklər, açıq neft məhsullarının çıxışı, neftin istehsal dərinliyi, katalitik krekinq qurğusu*

Current State of Development of Petroleum Manufacturing Industry analyzed below. Oil processing in Azerbaijan two oil refineries operating under SOCAR-Baku oil refineries operating and Azerneftyağh oil refineries operating on behalf of H.Aliyev. In these installations, the overall production power allows to manufacture 20 million tons of crude oil. However, in these oil refineries operating.

The production of petroleum done in small quantities. Overall, 7.4 million tons in 2008 in both installations, 6.04 million tons in 2009, 6.22 million tons in 2010, 3.2% in 2014 compared to the previous year or 6.74 million tons of oil produced with an increase of 207.5 thousand tons. Haydar, 70.3% of oil in 2014 it manufactured in Baku PAT on behalf of Aliyev, and 29.7% in Azerneftyağh PAT/

In recent years, the technical-economic indicators of the oil manufacturing industry of Azerbaijan optimization, a series of rebuilding and modernization measures implemented. Output of high-octane automobile gasoline component because of

commissioning of the plant. It increased by 8%, 1.5 kg per ton in catalyst consumption, 0.05 in product working capacity. In terms of person/hour, fuel and energy capacity, 5 kg of fuel saved per ton. With this, the cost of the gasoline component produced in the same facility decreased by 19.5%. Moreover, in order to ensure that the ED-AVT-6 facility used in the installation works with full production power, measures to modernize its basic equipment and vacuum generation system.

Because of the application, the production of light-colored products in this facility increased by 3.5%, the output of vacuum gasoil component increased more than 2 times, the cost of light-colored products increased by 8.2% rate decreased. The environmental and economic benefits of cleaning the diesel distillates produced in the installation in order to eliminate the difficulties, the technological devices of the US Company "Merikem" put into production. The application of the application of kerosene and diesel fuels during the fixation of the losses reducing the cost of manufactured products, remanufacturing alkaline wastes it allowed the production of non-distilled naphthene acids by in technological facilities because of the purification of natural gas wastes, the installation significantly reduced the heat energy consumption (State Statistical Institute, 2015).

Beginning from 2003, certain parts of the first manufactured diesel produced in Azneftiyagh oil refineries operating. Reprocessing of Baku oil refineries operating on behalf of H.Aliyev at the remanufacturing facilities in 2003-2008. 1840 thousand tons of stove diesel, 634 thousand tons of high-octane gasoline out of 2900 thousand tons of first manufactured diesel. It enabled the production of 159 thousand tons of liquid natural gas and more than 100 thousand tons of diesel fuel.

Activities to clean gasoil products increasing the production of diesel fuel:

- In addition, improved quality.
- The two AVT-2 facilities, each of which has an efficiency of 2 million tons, are put into operation in Azernefttyagh PAT.
- Giving rise to the quality of the oil distillates produced here.
- Increase in output by 3-4%, fuel-energy resources consumed in oil production and It has allowed the technological losses significantly reduced.

References

1. State Statistical Institute. (2015). Azerbaijan Industry. Statistics magazine. Baku: Seda Publication, 344 p.

Mehparə Azər qızı Dadaşova
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
mehparedadashova14@gmail.com

İNVESTİSIYA SIYASƏTİNİN DÖVLƏTİN İQTİSADİYYATINDA ROLU VƏ QARABAĞDA TƏTBİQİ İSTİQAMƏTLƏRİ

Açar sözlər: *azad olunmuş ərazilər, investisiya, Qarabağ, iqtisadi inkişaf, uğurlu iqtisadi siyasət*

Keywords: *liberated territories, investment, Karabakh, economic development, successful economic policy*

İnvestisiyalar ixracın inkişaf etdirilməsi üçün ixrac edilmiş əmtəənin bir hissəsinin istifadə edilməsi, səhmlərin, istiqrazların əldə olunması, pul vəsaitlərinin bankda əmanət kimi qoyulması və ya onların “insan kapitalına” yönəldilməsi ilə bağlı proseslərin yığılmasını özündə əks etdirir. Digər mənada isə investisiyalar iqtisadi artımı, habelə ölkədə iqtisadi inkişafa çatması məqsədi ilə vacib maliyyə ehtiyatlarının əmələ gəlməsi mexanizmini qarşılayan iqtisadi təsir kimi də anlaşıla bilər. Digər sözlə ifadə etsək, investisiya, gəlir və ya mənfəət əldə etmək məqsədi ilə sahibkarlıq və digər fəaliyyət növlərinə yatırılan maliyyə vəsaitindən, habelə, maddi və intellektual sərvətlərin yığcam məcmusudur.

İnvestisiya siyasətinin ölkənin gələcəyinin əmələ gəlməsində vacib rol olduğundan, dövlətlər investisiya prosesini genişləndirməkdə və inkişaf etdirməkdədirlər. Qarabağ və Şərqi Zəngəzurun iqtisadi irəliləyişində global amillər qrupu: beynəlxalq səviyyədə gedən proseslər, siyasi qarışıqlıqlar, iqtisadi böhranlar, coğrafi dəyişkənliklər və təbii

halda baş verən olacaqların təsirləri daxildir və bunlar da ölkənin investisiya şəraitinə təsir edir.

2019-cu ildə 190 ölkənin biznes şəraitinin qiymətləndirildiyi Dünya Bankının şöhrətli “Doing Business” hesabatında Azərbaycan 25-ci yerdə yer almışdır. Bu göstəricilərdə Azərbaycan Avropa və Mərkəzi Asiya regionu üzrə ən islahatçı üç ölkədən biri kimi seçilib. 2020-ci il göstəricilərində isə Azərbaycan ən islahatçı 20 ölkə arasına daxil olunub. İndi azad dövlətimiz özünün ən uğurlu anını yaşayır. Çoxəsrlik tarixində Azərbaycan heç vaxt bu günkü qədər qüvvətli olmamışdır (Əliyev, 2021: 10). İndi Azərbaycanda aparılan islahatlar millətimizin gələcək inkişafını qarşılayır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin “Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın başlıca bölmələri üzrə strateji yol xəritələrinin təsdiq edilməsi haqqında” Fərmanında bildirilir ki, ölkəmizdə qeyri-neft sektorunun möhkəm və rəqabətqabiliyyətli inkişafı dövlətin iqtisadi siyasətinin başlıca istiqamətidir.

Əsas ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş iqtisadi inkişaf strategiyası uzun olmayan zaman ərzində böyük uğurların əldə edilməsinə şərait yaratmış, uzunmüddətli vaxt üçün düşünülmüş iqtisadi siyasət ölkədə makroiqtisadi sabitlik və dinamik iqtisadi inkişaf üçün şərait yaratmışdır. Bu zaman geniş sahibkarlar təbəqəsi formalaşmış, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında özəl hissənin payı daha da çoxalmış və ümumdünya iqtisadi sisteminə inteqrasiya sahəsində vacib nailiyyətlər olunmuşdur. Ümummilli lider, Ulu Öndər Heydər Əliyevin reallaşdırdığı iqtisadi siyasət nəticəsində qapalı sosial-iqtisadi sistemi yerinə “açıq qapı” siyasətini reallaşdı ki, bu da xarici investisiya qoyuluşlarını daha da artırdı. İnvestorların hüquq və mənfəələrinin qorunması, mülkiyyətin toxunulmazlığında, yerli və xarici sahibkarlara bərabərhüquqlu fərsətlərin yaradılması bu istiqamətdə görülən işlərin əsas

nəticələrindəndir. “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında”, “Xarici investisiyaların qorunması haqqında”, “Sahibkarlıq sahəsində aparılan yoxlamaların dayandırılması haqqında” qanunların və bir sıra vacib sənədlərin qəbulu məhz bu məsələlərə necə dəyər verildiyini göstərir. İkinci Qarabağ müharibəsində əldə etdiyimiz şanlı qələbəmizdən sonra əsas məsələlərdən biri də işğaldan azad etdiyimiz rayonlarda infrastrukturun yenidən qurulması və bu ərazinin investisiya cəlbediciliyinə şərait yaradılmasıdır. Uzunmüddətli dövr üçün möhkəm inkişafı şərtləndirən ən əsas amillərdən olan investisiya cəlbediciliyinin inkişaf etdirilməsi üçün bir sıra qarşıda duran öhdəliklər vardır:

- İvestorlar üçün əlverişli rəqabət şəraitinin yaradılması;
- İvestisiya fəaliyyətinin hüquqi-normativ bazasının inkişaf etdirilməsi;
- İvestorların bilik çatdırılma sisteminin daha da təkmilləşdirilməsi və s.

İkinci Qarabağ müharibəsindəki zəfərimiz ölkəmizə böyük diqqət yaratmış və buna görə də burada biznes əlaqələri qurmaq istəyənlərin göstəricisi yetərli sayda artmışdır. Beynəlxalq əlaqələrin ölkəmizə artan diqqət və marağını investisiya layihələrində müşahidə etmək olur. Xarici investitorlar tərəfindən tikilən 470 meqavat gücündə olan stansiyalar növbəti il istismara veriləcək. Maliyyə naziri Samir Şərifov eyni müşavirədə qeyd etmişdir ki, Qarabağın yenidən quruluşu üçün dövlət büdcəsindən 2.2 milyard manat vəsait ayrılmışdır, birinci rüb ərzində 15 faizdən çox payı isə artıq yerinə yetirilmişdir. Bu il ərzində “Azərenerji” tərəfindən 5 elektrik stansiyası bərpa ediləcək və bu stansiyalar 27 meqavat gücə sahib olacaq. Başqa stansiyaların sahibkarlar tərəfindən yenidən qurulması və işlənməsi daha məqsədəuyğun ola bilər. Belə halda həm dövlətin xərcini azaltmaq olar, həm də sahibkarlar üçün yaxşı investisiya kimi dəyərləndirilə bilər. Ölkəmizin digər iqtisadi rayonları ilə işğaldan azad etdiyimiz

ərazilər elektrik xətləri ilə birləşdirildiyinə görə bu rayonlarda istehsal ediləcək enerji ümumi bir ad altında birləşəcək. Sahibkarlar üçün belə bir mühit olduqca maraqlı ola bilər. Bu mərhələlərdə İqtisadiyyat Nazirliyi və Prezident Administrasiyası məşğul olur və bir çox versiyalar irəli sürülüb. Yenidən qurulması nəzərdə tutulan stansiyaların məntəqələri ilə əlaqəli sahibkarlara nümayişin keçirilməsi yaxşı nəticə verə bilər. Bir çox xarici şirkətlər Laçın və Kəlbəcərdə külək elektrik stansiyalarının bərpası ilə əlaqədar təkliflər edirlər. Bu işlərin görülməsi üçün həm xarici, həm də milli şirkətləri cəlb etmək lazımdır. Prezident cənab İlham Əliyev burada, həmçinin nəzərə çatdırmışdır ki, ölkə üzrə investisiya proqramı plana müvafiq şəkildə öz yerin alsın. Layihələr üzrə uyğun qurumlara vətəndaşların istəkləri daxil olur və bu daxil olan müraciətlərə xüsusi nəzər yetirilir. Prezident, cənab İlham Əliyev vurğulayıb ki, investisiya proqramı tərtib edilərkən yerlərdən gələn müraciətlərə üstünlük verəcəkdir. Ərazidə formalaşan yeni reallıqlar beynəlxalq əməkdaşlığın da istiqamətinə öz təsirini göstərir. Bu halda ki, düşmənlə tapdağından qurtulmuş ərazilərimizdə yenidənberpa, sosial mühit və məşğulluq konsepsiyası istiqamətindəki layihələri reallaşdırır. Bu layihələri reallaşdırmaqda məqsəd xarici investisiyaları da yerli investisiya ilə bərabər cəlb edilməkdir.

Ədəbiyyat

1. Əliyev, T. (2021). “Azərbaycanın işğaldan azad edilən ərazilərində sahibkarlığın mütərəqqi menecment formaları əsasında inkişaf istiqamətləri”. İqtisadi Artım və İctimai Rifah, №1, s.10.

Minayə Telman qızı Müseyibova
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
mina.museyibova@gmail.com

KADRLARIN STRATEJİ PLANLAŞDIRMASININ ELMİ-METODOLOJİ ƏSASLARI

***Açar sözlər:** kadrlar, strategiya, idarəetmə, planlaşdırma, müəssisə*

***Keywords:** personnel, strategy, management, planning, enterprise*

Strateji planlaşdırma strateji idarəetmənin funksiyalarından biridir ki, bu da təşkilatın məqsədlərini və onlara nail olmaq yollarını seçmək prosesidir. Strateji planlaşdırma bütün idarəetmə qərarlarının əsasını təşkil edir. Təşkilat, motivasiya və nəzarət funksiyaları strateji planların hazırlanmasına yönəldilmişdir. Strateji planlaşdırmadan istifadə etmədən, bütövlükdə təşkilatlar və ayrı-ayrı şəxslər korporativ müəssisənin məqsədini və istiqamətini qiymətləndirmək üçün aydın bir yoldan məhrum olacaqlar. Strateji planlaşdırma prosesi təşkilatın üzvlərini idarə etmək üçün çərçivə təmin edir. Strateji planlaşdırma sistemi səhmdarlara və şirkət rəhbərliyinə biznesin inkişafının istiqamətini və tempini müəyyən etməyə, qlobal bazar tendensiyalarını təsvir etməyə, rəqabətə davamlı olması üçün şirkətdə hansı təşkilati və struktur dəyişikliklərinin baş verməli olduğunu, onun üstünlüklərinin nə olduğunu, hansı alətlərə ehtiyac olduğunu başa düşməyə imkan verir. uğurlu inkişaf. Son vaxtlara qədər strateji planlaşdırma böyük beynəlxalq problemlərin prerogativi idi. Bununla belə, vəziyyət dəyişməyə başladı və sorğuların göstərdiyi kimi, daha

çox orta biznesi təmsil edən şirkətlər strateji planlaşdırma ilə məşğul olmağa başlayır.

Strateji planlaşdırma prosesində yuxarı idarəetmə funksiyaları:

- Ətraf mühitin vəziyyətinin, məqsədlərin və strategiyaların inkişafının dərinədən öyrənilməsi: müəyyən məqsədlərin mahiyyətinin yekun başa düşülməsi və strategiyaların ideyalarının və məqsədlərin mənasının şirkət işçilərinə daha geniş şəkildə çatdırılması.
- Firmada mövcud olan resurslardan istifadənin səmərəliliyinə dair qərarların qəbul edilməsi.
- Təşkilat strukturu ilə bağlı qərarlar.
- Firmada lazımı dəyişikliklərin aparılması.
- Gözlənilməz hallar zamanı strategiyanın icra planına yenidən baxılması.

Bir şirkətdə strateji planlaşdırma prosesi bir neçə mərhələdən ibarətdir:

1. Təşkilatın missiyasının və məqsədlərinin müəyyən edilməsi;
2. Ətraf mühitin təhlili, məlumatların toplanması, şirkətin güclü və zəif tərəflərinin təhlili, habelə mövcud xarici və daxili məlumatlara əsaslanaraq onun potensial imkanları;
3. Strategiya seçimi;
4. Strategiyanın həyata keçirilməsi;
5. Qiymətləndirmə və icraya nəzarət.

Təşkilatın missiyası və məqsədlərinin müəyyən edilməsi. Məqsəd funksiyası müəssisənin mövcudluğunun fəlsəfəsini və mənasını ifadə edən missiyanın qurulmasından başlayır. Missiya müəyyən istiqamətdə hərəkət etmək üçün konseptual niyyətdir. O, adətən müəssisənin vəziyyətini təfərrüatlandırır, onun fəaliyyətinin əsas prinsiplərini, rəhbərliyin faktiki niyyətlərini təsvir edir, həmçinin müəssisənin ən mühüm iqtisadi xüsusiyyətlərini

müəyyənləşdirir. Missiya gələcəyə olan həvəsi ifadə edir, təşkilatın səylərinin nəyə yönəldiləcəyini, bu halda hansı dəyərlərin prioritet olacağını göstərir. Ona görə də missiya müəssisənin mövcud vəziyyətindən asılı olmamalı, maliyyə problemlərini əks etdirməməlidir və s. Missiya mənfəəti təşkilatın yaradılmasının əsas məqsədi kimi göstərmək adət deyil, baxmayaraq ki, mənfəət müəssisənin fəaliyyətində ən vacib amildir. Hədəf – bu, təşkilatdakı missiyanın həyata keçirilməsi prosesini idarə etmək üçün əlçatan bir formada spesifikasiyasıdır. Strateji planlaşdırmanın məqsədinin əsas xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

- müəyyən bir vaxt intervalına aydın diqqət;
- spesifiklik və ölçülə bilənlik;
- digər missiya və resurslarla ardıcılıq və uyğunluq;
- hədəfləmə və idarəolunma qabiliyyəti.

Təşkilatın mövcudluğunun missiyası və məqsədləri əsasında inkişaf strategiyaları qurulur və təşkilatın siyasəti müəyyən edilir.

Strateji təhlil və ya “portfel təhlili” adlandırıldığı kimi (şaxələnmiş şirkət təhlili vəziyyətində) strateji planlaşdırmanın əsas elementidir. Portfel təhlili strateji idarəetmə vasitəsi kimi çıxış edir, onun köməyi ilə şirkət rəhbərliyi ən gəlirli və perspektivli sahələrə investisiya qoymaq üçün onun fəaliyyətini müəyyənləşdirir və qiymətləndirir.

Seçilmiş (həyata keçirilmiş) strategiyanın qiymətləndirilməsi suala cavab verməkdən ibarətdir: seçilmiş strategiya şirkətin öz məqsədlərinə çatmasına səbəb olacaqmı? Əgər strategiya şirkətin məqsədlərinə cavab verirsə, onun sonrakı qiymətləndirilməsi aşağıdakı istiqamətlərdə aparılır:

- seçilmiş strategiyanın şirkətin potensial və imkanlarına uyğunluğu;
- strategiyada təcəssüm olunmuş riskin məqbulluğu.

Müəssisənin bütün kadr idarəetmə sistemində təsir edən məqsədləri özündə əks etdirən ümumi sistem səviyyəsi. Planlaşdırmanın bu səviyyəsi təşkilatın kadr idarəçiliyinin ümumi tipini (modelini) müəyyən edir. Bu, şirkətin ümumi strategiyasına uyğun olmalıdır.

Mirsəid Asif oğlu Mirizadə
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
mirseid670@gmail.com

YASAMAL BƏLƏDİYYƏSİNİN BÜDCƏSİNİN GƏLİR VƏ XƏRCLƏR HİSSƏSİNİN TƏHLİLİ VƏ YARANAN ÇƏTİNLİKLƏRİN QARŞISININ ALINMASI

***Açar sözlər:** bələdiyyə, büdcə, gəlir və xərclər, hesabat dövrü, təşkilati-idarəetmə strukturu*

***Keywords:** municipality, budget, income and expenses, accounting period, organizational-management structure*

2022-ci il ərzində Yasamal Bələdiyyəsinin 13 iclası keçirilmiş və iclaslarda rayonun yerli sosial-humanitar, abadlıq və digər problemlərinin həlli üzrə 72 məsələyə baxılmış, hər bir məsələ üzrə müvafiq qərar qəbul edilərək onların icrası təmin edilmişdir.

Hesabat dövründə bələdiyyəyə rayon sakinlərindən və ayrı-ayrı hüquqi şəxslərdən ümumilikdə 475 müraciət daxil olmuşdur. Bütün müraciətlər mövcud qanunvericiliyin tələblərinə uyğun şəkildə baxılmış, kollegial qərar qəbul edilməsinə ehtiyac olan məsələlər iclasa çıxarılarq hər bir müraciət üzrə konkret qərarlar qəbul edilərək icrası təmin edilmişdir. Nəticədə bələdiyyə tərəfindən 1341 ünvana cavab məktubları, sorğular, bildirişlər və müraciətlər göndərilmişdir.

Keçən müddət ərzində bələdiyyənin daha səmərəli fəaliyyətini təmin etmək məqsədilə təşkilati-idarəetmə strukturu təkmilləşdirilmiş, bələdiyyənin maliyyə-iqtisadi bazası möhkəmləndirilmişdir. Bələdiyyə idarəçiliyində müasir idarəetmə texnologiyalarını tətbiq etməklə vahid informasiya bazası yaradılmış və əhaliyə göstərilən ictimai xidmətlərin

səviyyəsi xeyli dərəcədə yaxşılaşdırılmışdır. Bələdiyyə idarəçiliyində müasir idarəetmə texnologiyalarını tətbiq etməklə vahid informasiya bazası yaradılmış və əhaliyə göstərilən ictimai xidmətlərin səviyyəsi xeyli dərəcədə yaxşılaşdırılmışdır.

Bələdiyyənin səmərəli fəaliyyəti onun güclü iqtisadi potensialına malik olmasından birbaşa asılıdır. Ona görə də bələdiyyəmizin maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üçün, ilk növbədə, yerli vergi və ödənişlərin yığılması prosesi təkmilləşdirilmiş və vergi ödəyicilərinin avtomatlaşdırılmış uçotu sistemi yaradılmış, vergiödəyicilərə 20 minə yaxın tədiyyə bildirişləri göndərilmiş, nəticədə vergiödəyicilərin sayı 2,5 dəfə, bələdiyyə büdcəsinin gəlirləri isə 2 dəfə artırılmışdır.

Eyni zamanda Yasamal Bələdiyyəsinin yeni inzibati binasında texniki və digər təhcizatla bağlı işlər başa çatdırılmış, rayon ərazisində yerli özünüidarəetmənin səmərəli həyata keçirilməsi üçün bələdiyyə üzvləri və qulluqçuları üçün müvafiq xidməti şərait yaradılmışdır. Bələdiyyənin səmərəli fəaliyyəti onun güclü iqtisadi potensialına malik olmasından birbaşa asılıdır. Ona görə də bələdiyyəmizin maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üçün, ilk növbədə, yerli vergi və ödənişlərin yığılması prosesi təkmilləşdirilmiş və vergi ödəyicilərinin avtomatlaşdırılmış uçotu sistemi yaradılmış, yerli vergi və ödənişlərin əhali tərəfindən asan ödənilməsi məqsədilə Yasamal bələdiyyəsi E-Manat ödəniş terminallarına qoşulmuşdur. Aparılmış məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində qeydə alınmış vergiödəyicilərin sayı 25 minə çatdırılmış, 50 minə yaxın vergiödəyicisinə tədiyyə bildirişləri verilmişdir.

Bildiyiniz kimi, yerli vergi və ödənişlərin yığılması, bələdiyyə büdcəsinin lazımı səviyyədə formalaşdırılması və onun maliyyə potensialının gücləndirilməsi, ilk növbədə, bələdiyyə əhalisinin mənafeyinə uyğun yerli problemlərin həlli

ilə bağlı sosial-iqtisadi, abadlıq-quruculuq və ekoloji proqramların reallaşdırılmasına xidmət etməlidir.

Hesabat dövründə Yasamal Bələdiyyəsi xarici ölkə bələdiyyələri ilə təcrübə mübadiləsi ilə bağlı da müəyyən işlər görmüşdür. Bələdiyyə rəhbərliyi yerli özünüidarəetmə sahəsində qabaqcıl təcrübənin öyrənilməsi məqsədi ilə qardaş Türkiyə Respublikasında və Litva dövlətində olmuş, qarşılıqlı əlaqələrin yaradılması istiqamətində müəyyən işlər aparılmışdır. Mövcud əlaqələr çərçivəsində Yasamal Bələdiyyəsi ilə qardaşlaşmış İstanbul şəhərinin Pendik Bələdiyyəsinin 2022-ci ilin 18-24 aprel tarixlərində Beynəlxalq Uşaq Şənliklərində bələdiyyəmizi Yasamal rayonunun 24 sayılı Uşaq Gənclər Yaradıcılıq Mərkəzinin rəqs qrupu təmsil etmişdir.

Yasamal Bələdiyyəsinə hesabat dövrü ərzində sosial problemlərlə bağlı rayon təşkilatlarından və sakinlərdən daxil olmuş müraciətlər əsasında tədbirlər keçirilmiş və əhaliyə maddi yardımlar göstərilmişdir.

Keçirilən tədbirlərlə yanaşı Bələdiyyəyə sosial məsələlərlə bağlı daxil olan AR.Prezidenti Administrasiyasından, rayon İcra Hakimiyyətindən 12, AR Ədliyyə nazirliyi Bələdiyyələrlə İş Mərkəzindən 6 və rayon sakinlərindən 157 müraciət müvafiq komissiyada baxılmış və Bələdiyyə iclasında müzakirə edilmişdir. Hesabat dövrü ərzində çıxarılan müvafiq qərarlara əsasən 35 şəhid ailəsinə, 29 Qarabağ əlilinə, 5 Qarabağ veteranına, 67 əlilə, 1 Çernobil əlili ailəsinə, 3 məcburi köçkün ailəsinə, 5 tənha ahıl şəxsə, 11 pensiyaçıya, 46 imkansız ailəyə, ümumilikdə 202 nəfərə maddi yardım göstərilmişdir.

Murad Ülfət oğlu İmamhüseynov
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
murad.imamhuseynov@gmail.com

QEYRİ-FORMAL MƏŞĞULLUĞUN AŞKAR EDİLMƏSİ VƏ QARŞISININ ALINMASI

***Açar sözlər:** məşğulluq, qeyri-formal məşğulluq, kənd təsərrüfatı, sosial-iqtisadi islahatlar, sosial hüquq*

***Keywords:** employment, informal employment, agriculture, socio-economic reforms, social law*

Son illərdə qəbul olunmuş məşğulluq haqqında qanunvericilikdə qeyri-formal məşğulluğun aydın izahı verilib. Belə ki, qeyri-formal məşğulluq əmək müqaviləsi və ya mülki hüquqi müqavilə bağlanılmadan müəyyən fəaliyyətin yerinə yetirilməsi, sahibkarlıq fəaliyyətinin və mülkiyyətində olan kənd təsərrüfatına yararlı torpaqdan istifadənin rəsmiləşdirilmədən həyata keçirilməsi, eləcə də yerli özünüidarəetmə orqanlarında uçota durmadan ailə kəndli təsərrüfatının təşkili nəticəsində qazanc əldə edilməsidir.

Qeyri-formal məşğulluq kölgə iqtisadiyyatının əsas göstəricisidir. İşçi ilə qeyri-formal əmək münasibətləri işəgötürənin vergi və məcburi sığorta ödəmələrindən yayınmaq məqsədinə xidmət edir.

Lakin belə hallar bir tərəfdən işçinin gələcək sosial müdafiə hüquqlarını, pensiya təminatını sual altında qoyur, hətta iş yerində bədbəxt hadisə zamanı xəsarət aldıqda belə onun köməksiz vəziyyətdə qalmasına səbəb olur. Digər tərəfdən, qeyri-formal məşğulluq dövlət büdcəsi daxilləmlərinə ciddi ziyan vurur. Eyni zamanda qeyri-formal məşğulluq əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadə olunmasına,

layiqli əməyin dəstəklənməsinə, işəgötürənlərin də iqtisadi mənafeələrinə, müəssisədə əmək məhsuldarlığına, keyfiyyətli istehsal və xidmət prosesinə ciddi zərər vurur. Bu gün bu problem inkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq bütün dünya dövlətləri üçün xarakterikdir.

Ümumilikdə, qeyri-formal sektor həm əhalinin məşğulluğuna, həm də bütövlükdə ölkələrin iqtisadiyyatına ciddi mənfi təsir göstərməklə əmək bazarının müstəqil seqmentinə çevrilib.

Qeyri-formal məşğulluğun dünya iqtisadiyyatında payının getdikcə artması məsələyə hökumətlərin daha ciddi və operativ yanaşmasını, problemin həllində daha səmərəli və yeni innovativ yanaşmalara əsaslanan vasitələrin tətbiqini zəruri edir.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən uğurla reallaşdırılan sosial dövlət konsepsiyasının başlıca istiqaməti əhalinin rifah səviyyəsinin yüksəldilməsi, hər bir vətəndaşın iqtisadi və sosial hüquqlarının qorunmasıdır. Bu baxımdan, qeyri-formal məşğulluğun aradan qaldırılması dövlət başçısının rəhbərliyi ilə həyata keçirilən sosial-iqtisadi siyasətin mühüm tərkib hissəsidir. Qeyri-formal işləyənlərə formal məşğulluğa keçmələri barədə Prezident tərəfindən də çağırışlar edilib. Bildiyiniz kimi, əvvəlki illərdə pandemiya ilə əlaqədar genişmiqyaslı sosial dəstək tədbirləri həyata keçirildi, o cümlədən dörd dəfə olmaqla birdəfəlik ödəmə (190 manat) proqramı icra olundu ki, bu proqram işsiz şəxslərlə yanaşı, xüsusi karantin rejiminə görə gəlirini itirən qeyri-formal işləyən şəxslər də daxil olmaqla 600 min nəfəri əhatə etdi. Bunun üçün 333 milyon manat sərf olundu.

Ölkədə formal məşğulluğun stimullaşdırılması və qeyri-formal məşğulluq hallarının qarşısının alınması üçün qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi sahəsində təkliflərin hazırlanması təmin edilib. Bundan başqa, elektron informasiya

resurslarının təkmilləşdirilməsi və inteqrasiyası sahəsində aidiyyəti dövlət qurumları tərəfindən işlər davam etdirilir və icrasının yaxın müddətdə təmin olunması hədəflənib. Həmçinin 11 istiqamət üzrə qeyri-formal məşğulluqla mübarizə tədbirləri, qeyri-formal məşğulluğun mənfi nəticələri, formal məşğulluğun üstünlükləri barədə məlumatlandırma və təbliğat kampaniyasının həyata keçirilməsi qeyri-formal məşğulluğun qarşısının alınması istiqamətində, ictimai təşkilatların və sosial tərəfdaşların birgə fəaliyyətinin dəstəklənməsi işləri də davam edir.

Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi tərəfindən bu sahədə ardıcıl təbliğat-maarifləndirmə işləri də görülür. Əmək müqaviləsinin üstünlükləri və qeyri-formal məşğulluğun mənfi nəticələri barədə, habelə əmək müqavilələrinin sayının mütəmadi artımı ilə bağlı press-relizlər, qrafik və kreativ reklamlar, qısametrajlı sənədli filmlər, posterlər, bukletlər, müsahibələr və s. hazırlanaraq KİV-lərdə, sosial mediada yayımlanıb.

Məlumatlandırma kampaniyasına sosial şəbəkələrdə geniş izləyici auditoriyası olan tanınmış incəsənət xadimlərinin, bloggerlərin də iştirakı təmin edilir. Müxtəlif tele və radioverilişlərdə əmək müqaviləsinin əhəmiyyəti və qeyri-formal məşğulluğun işçinin gələcək təminatını sual altında qoyması barədə məlumatlar verilir.

Beynəlxalq Sosial Təminat Assosiasiyasının Avropa regionunda sosial sahədə qabaqcıl təcrübələrin qiymətləndirilməsi üçün keçirdiyi ən “Yaxşı təcrübə” müsabiqəsində 2019-cu ilin may ayında Azərbaycanda qeyri-formal məşğulluğun qarşısının alınması layihəsi regionun ən “Yaxşı Təcrübə” xüsusi mükafatına layiq görülüb. Qarşıda duran əsas məqsəd ölkədə həyata keçirilən sosial-iqtisadi islahatlar çərçivəsində vətəndaşların əmək və sosial hüquqlarının təmin edilməsi sahəsində fəaliyyəti gücləndirmək,

bu sahədə koordinasiya fəaliyyəti təmin etmək, habelə qeyri-formal məşğulluğun törətdiyi fəsadlar barədə əhalinin məlumatlılığını artırmaq, ən başlıcası isə formal məşğulluq sahəsində əldə edilmiş uğurları davam etdirməkdir. Əminik ki, koordinasiya şəkildə həyata keçirilən tədbirlər bu sahədə yeni nailiyyətlərin əldə edilməsinə öz töhfəsini verəcək.

Murad Mövsüm oğlu Qürbətov
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
qurbetovm@gmail.com

İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ RAYONLARDA VERGİ SİYASƏTİNİN MAKROİQTİSADI VƏZİYYƏTƏ VƏ İNVESTİSİYA MÜHİTİNƏ TƏSİRİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

***Açar sözlər:** vergi siyasəti, makroiqtisadi vəziyyət, investisiyaların artırılması, işğaldan azad olunmuş ərazilər, investisiya mühiti*

***Keywords:** tax policy, macroeconomic situation, increasing investments, liberated territories, investment environment*

Günümüzdə makroiqtisadi tənzimlənmə dövlət tərəfindən həyata keçirilir və iqtisadi siyasətin əsas istiqamətini təşkil edir. Bunu nəzərə alıb deyə bilərik ki, vergi siyasəti makroiqtisadi tarazlığa və onun səmərəliliyinin artırılmasına təsiri ölkənin iqtisadi siyasətinin əsaslarından hesab edilir. Ona görə də məqalədə yer alan təhlillər öz aktuallığını həmişə qoruyur. Vergi daxilolmalarının Azərbaycan Respublikasının büdcəsindəki payı, son illərdəki vergi islahatları, o cümlədən vergi dərəcələrinin tənzimlənməsi, investisiya qərarlarına təsiri, işğaldan azad olunan regionların sosial-iqtisadi inkişafında vergilərin rolu və s. tədqiq edilmişdir.

Dövlətin gəlirlərinin artdığı və ildən ilə ölkədə iqtisadi inkişafın təmin edildiyi müasir iqtisadi şəraitdə, vergilər ölkədə makroiqtisadi vəziyyətə güclü təsir göstərirlər. Dünya təcrübəsində görürük ki, əsasən də inkişaf etmiş ölkələrdə vergilər büdcənin 90%-ni təşkil edir. Buna görə də vergilərin iqtisadiyyata olan təsirini 2 təsir qruplarına bölmək olar.

Birincisi, dövlət tərəfindən fərdlərdən və ya müəsisələrdən gəlirlərinin müəyyən hissəsinin mənfəət və ya gəlir vergisi kimi tutulması ilə əlaqədar təsir: ikincisi, dövlət tərəfindən bu vergi gəlirlərinin xərclənməsi ilə əlaqədar təsirdir. Vergilər daha çox gəlirin yenidən bölüşdürülməsinə, istehsala, istehlaka, investisiya layihələrinə, məşğulluğa təsir göstərir.

Bunun üçüncü ilkin olaraq biz vergilərin büdcəyə son illərdə olan təsirinə baxmalıyıq.

Cədvəl 1.

Büdcə gəlirlərində vergi daxilolmalarının xüsusi çəkisi

İllər	Göstəricilər		
	Büdcə gəlirləri mln.man	Vergi daxilolmaları mln.man	Büdcə gəlirlərində vergi daxilolmalarının xüsusi çəkisi %
2010	11403	4292,8	37,6
2011	15700,7	5475,1	34,9
2012	17281,5	6025,4	34,9
2013	19496,3	6663,6	34,2
2014	18400,6	7113,6	38,7
2015	17498	7118,2	40,6
2016	17505,7	7015,1	40
2017	16516,7	6971,6	42
2018	22508,9	10587,3	47,03
2019	24398,5	11755	48,1
2020	26077,9	11151,4	42,7
2021	26631,7	12647,5	47,6

*Mənbə: Statistik məcmuə. 2023. Azərbaycan Respublikası
Statistika Komitəsi*

Cədvəl 1-dən göründüyü kimi, vergi daxilolmaları 2010-2021-ci illər ərzində artım göstərərək 37 faizdən 47 faizə gəlmişdir. Bu cədvəldən əlavə vergilərin büdcədəki faiz dəyişikliyinə dünya bazarındakı neftin qiyməti də təsir edir. Son illərdə azalan templədə dəyişsə də hələ də büdcənin 50 faizini neft gəlirləri təşkil edir.

Vergilərin investisiyaların artırılmasında rolunun böyük olduğu qaçınılmaz faktır. Əlverişli biznes və investisiya mühiti yaratmaq, sahibkarlığı inkişaf etdirmək, xarici investorları ölkəyə cəlb etmək, neft sektorundan asılı bir ölkə olaraq qeyri-neft sektorunun inkişafına dəstək olmaq üçün vergiləri təkmilləşdirmək və yeni-yeni islahatlar gətirmək Azərbaycan Respublikasının həmişə əsas iqtisadi siyasətlərindən biri olmalıdır. Bu sahə üzrə görülən işlər Azərbaycanda sahibkarların fəaliyyətinin genişlənməsinə, özəl sektorun ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında rolunun daha da artmasına yol açacaqdır. Vergi dərəcələrinin artırılması investisiyaların azalmasına səbəb ola bilər ki, bu da inkişaf etməkdə olan ölkə üçün heç də xoşa gələn bir hal deyil. Ona görə də dövlət bəzi hallarda ölkədə investisiya fəaliyyətini stimullaşdırmaq üçün aşağı vergi dərəcələrini tətbiq edir. İqtisadiyyatın inkişafının əsas elementlərindən biri, bəlkə də birincisi olan investisiyaların ölkədə artması ölkənin iqtisadiyyatının böyüməsində birbaşa böyük dəstək olacaqdır. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə işsizlik dərəcəsinin aşağı salınması məqsədilə investisiya sahəsində vergi güzəştlərinin tətbiqi zəruridir, xüsusilə bu güzəştlər birbaşa vergilərə aid edilməlidirlər. Ölkədə indiyə qədər azad sahibkarlığın inkişafına və iqtisadiyyata investisiya qoyuluşlarının həcmnin artmasına əlverişli şəraitin yaradılmasında vergi qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsinin və Vergi Məcəlləsinin qəbul edilməsinin böyük rolu olub. Müqayisə üçün deyərək ki, 1995-2000-ci illərdə iqtisadiyyata investisiya

qoyuluşlarının ümumi həcmi 11 milyard dollar olduğu halda, Vergi Məcəlləsi qəbul olunduqdan sonra, 2000-2014-cü illərdə bu göstərici 12 dəfə artaraq 132 milyard dollar təşkil edib. Ölkədə investisiyaların həcmi artırmaq üçün Azərbaycan hökuməti ciddi tədbirlər görür. Azərbaycanda vergi dərəcələri investisiya qoyuluşlarının artırılmasına, istehsal həcminə inkişafına, bütövlükdə sahibkarlığın inkişafına təsiri nəzərə alınmaqla müəyyən qədər azaldılmışdır. Sonununcu dəyişikliklə fiziki şəxslərdən tutulan gəlir vergisinin yüksək həddi 35%-dən 10 fəzi azaldılaraq 25%-ə, hüquqi şəxslər üçün mənfəət vergisi 22%-dən 2 fəzi azaldılaraq 20%-ə, sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslərdən gəlir vergisinin dərəcəsi isə 35%-dən 20%-ə qədər azaldılmışdır. Sənaye parklarının rezidentləri qeydiyyatı alındıqları tarixdən 10 il müddətinə əmlak vergisindən, torpaq vergisindən, gəlir və ya mənfəət vergisindən, istehsal məqsədilə idxal etdikləri texnikanın, texnoloji avadanlıqların və qurğuların idxalı zamanı ƏDV-dən və 7 il müddətinə gömrük rüsumlarından azad olunması, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçıları özlərinin istehsal etdikləri məhsulların satışından əldə edilmiş hasilatın həcmi – 2014-cü il yanvarın 1-dən 10 il müddətinə vergidən azad olunub. Bu siyahıda kiçik və orta biznesin klaster şirkətinə, onların iştirakçı şirkətinə, startaplara vergi güzəştlərinin, mikrosahibkarlığa 75%-lik güzəştin verilməsi kimi digər bir çox güzəştlər vardır. Nəticədə son illərin vergi islahatları innovasiyaların daha geniş tətbiqi, dövlətin sənayeləşmə və investisiyaların cəlb edilməsi siyasətini dəstəkləyən vergi təşviqlərinin verilməsinə hesablanıb.

İqtisadi sabitlikdən başqa investisiya həcmində dəyişiklik həm də siyasi sabitlikdən də asılıdır. 2020-ci ildə işğaldan azad etdiyi torpaqlarla birlikdə Azərbaycan Respublikası siyasi sabitliyinin bir qədər də artırmışdır ki, 2020-ci ildən bu yana ölkə ərazisinə edilən xarici yatırımlar artmışdır.

Ölkənin işğaldan azad olunmuş regionlarında iqtisadiyyatının inkişafının təmin edilməsinin əsas vəzifələrindən biridir. Bu ərazilərlə digər regionlar arasında sosial-iqtisadi fərqlər aradan qaldırılmalıdır. Bu, öz inkişafının ilkin mərhələlərində olan Azərbaycanın iqtisadiyyatı üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bununla əlaqədar, Prezident İlham Əliyev Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndini rəhbər tutaraq, işğaldan azad edilmiş ərazilərdə iqtisadi canlanmanın sürətləndirilməsi və investisiya cəlb ediciliyinin artırılması, müasir və effektiv istehsal, ticarət və xidmət infrastrukturunun yaradılması, innovativ texnologiyaların tətbiqi, sənaye potensialının reallaşdırılması, optimal güzəştlərin və stimullaşdırıcı mexanizmlərin hazırlanması və sahibkarlıq mühitinin yaxşılaşdırılması üçün əlverişli şərait yaradılması məqsədilə 2021-ci ildə sərəncam imzalamışdır. Bu sərəncamla Prezident bir daha işğaldan azad olunmuş regionların sosial-iqtisadi inkişafının zəruriliyini vurğulamışdır. Burada, vergilər, həmçinin iqtisadiyyata təsirin əsas amili kimi çıxış edirlər.

Ölkədə işğaldan azad olunmuş regionların inkişafı üçün vergi siyasətində müxtəlif elementlərdən istifadə olunmalıdır. Onlardan biri, azad iqtisadi zonanın yaradılması ola bilər. Bu belə olduqda bir çox yerli və xarici investor həmən ərazidə sahibkarlıq fəaliyyəti etmək üçün maraqlı olacaqdır. Həmçinin bu ərazilərdə kənd təsərrüfatı fəaliyyəti ilə məşğul olan əhalinin bütün növ vergilərdən azad edilməsi ilə yanaşı, onlara tez-tez subsidiyalaşdırılması zəruridir. Bu, təkcə həmən ərazilərin inkişafına deyil, həm də ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə xidmət edir. Büdcənin gəlir hissəsində vergilərin mühüm yerini qeyd edərək demək olar ki, vergilər, dövlət tərəfindən həmən ərazilərdə fəaliyyət göstərən sahibkarlara güzəştli kreditlərin, təmənnasız ödənişlərin və digər ödəmələrin verilməsində vacib yer tutur. Bunlarla yanaşı

göstərmək yerinə düşər ki, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi istiqamətində vergi siyasətinin optimallaşdırılması daim yeni yanaşmalar tələb edir.

Ədəbiyyat

1. Statistik məcmuə. (2023). Azərbaycan Respublikası Statistika Komitəsi.

Natiq Asif oğlu Bəhmənli
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
natiqbehmenli3456 @ gmail.com

MİLLİ İQTİSADİYYATIN DAYANIQLI İNKİŞAFININ ƏSAS MƏQSƏDLƏRİ

***Açar sözlər:** sənaye, bazar, davamlı inkişaf, istehsal, spesifik xüsusiyyətlər*

***Keywords:** industry, market, sustainable development, production, specific characteristics*

Məlumdur ki, XX əsrin II yarısı eyni zamanda təbiət-cəmiyyət münasibətlərinin kəskinləşməsi dövrü kimi səciyyələnir. Bu dövr həm də davamlı inkişaf probleminin aktuallaşması, insan həyatı üçün çox ciddi təhlükələr yaradan qlobal sosial-ekoloji problemlərin meydana çıxması ilə xarakterikdir. Xüsusilə də enerji, əhalinin içməli su və qida məhsulları ilə təmin olunması, işsizlik probleminin yaratdığı yoxsulluq və digər bir çox davamlı inkişafa mane olan amillər dünya alimlərinin diqqətini cəlb etmişdir. Nəticədə, XX əsrdə davamlı inkişaf edən cəmiyyətə keçidlə bağlı bir sıra təlim və konsepsiyalar meydana gəlmişdir. Əslində, onların hamısının mahiyyəti ondan ibarətdir ki, təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə etməklə gələcək nəsillərin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasına da şərait yaratmaqla insanların müasir tələbatının düşünülmüş olaraq ödənilməsi və dünya miqyasında sosial-iqtisadi, ekoloji və mədəni inkişafa nail olmaqla bütün dünyada sülhü bərqərar etmək olar. Daha konkret desək, davamlı inkişaf o inkişafdır ki, gələcək nəsillərin öz

tələbatlarını ödəmək imkanlarını təhlükə altına almadan, bu günün tələbatlarını təmin edir.

Bu sahənin tədqiqatçıları davamlı inkişaf konsepsiyasında 2 amilin – iqtisadi və ekoloji aspektin birləşdiyini qeyd edirlər. İqtisadi aspektə məhdud təbii ehtiyatların optimal istifadəsi və ekoloji cəhətdən səmərəli olan təbii, energetik və material qoruyucu texnologiyaların tətbiqi, o cümlədən xammal hasilatı və emalı, ekoloji cəhətdən faydalı olan məhsul istehsalı, tullantıların təkrar emalı və məhv edilməsi aid edilir.

Davamlı inkişafın ekoloji aspektinə, adından göründüyü kimi bioloji və fiziki təbii sistemlərin bütövlüyünün və həyat qabiliyyətinin təmin olunması aiddir. İlk növbədə, o sistemlərin təminatı nəzərdə tutulur ki, onlardan biosferin qlobal stabilliyi asılıdır. Bu mərhələdə Ümummilli liderin Davamlı İnkişaf Konsepsiyasından irəli gələn və həyata keçirilən çoxsaxəli siyasətin məntiqi nəticəsi olaraq davamlı, dinamik inkişaf tempi ölkə həyatının bütün sahələrində özünü göstərmişdir. Hətta paytaxt Bakının və Abşeron yarımadasının yaşıllaşdırılmasına, pozulmuş ekoloji tarazlığın bərpasına, təbiətə vurulmuş yaraların sağaldılmasına böyük əzmkarlıqla start verilmişdir.

Belə ki, bu dövrdə, ölkənin digər taleyüklü məsələlərinin həll edildiyi bir zamanda Ulu öndər tərəfindən ekoloji siyasətə dair ilk sənəd – “Azərbaycan Respublikasının Ekoloji Konsepsiyası” tərtib edilərək Azərbaycan dövlətinin yeni dövrdə ekoloji strategiyası müəyyənləşdirilmişdir. Bu sənəddə respublikamız üçün ətraf mühitin mühafizəsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edən problemlərin həlli üzrə əsas prinsiplər öz əksini tapmış, ətraf mühitin mühafizəsi baxımından hüquqi-normativ aktların hazırlanması və qəbul edilməsi sahəsində mühüm vəzifələr dəqiqləşdirilmişdir. Bunun davamı olaraq 1998-ci ildə Azərbaycan Respublikası

hökuməti tərəfindən “Ətraf mühitin mühafizəsi üzrə Milli Fəaliyyət Proqramı” qəbul edilmiş, 1999-cu ilin əvvəllərindən Xəzər dənizi üzrə beynəlxalq ekoloji proqramı həyata keçirmək üçün Bakı şəhərində Xəzər Ekoloji Mərkəzi yaradılmışdır.

Göründüyü kimi, davamlı inkişaf son dərəcə mürəkkəb bir anlayışdır və onun tədqiqatçıları arasında bu gün də ciddi mübahisələr gedir.

Azərbaycanda yalnız müstəqillik qazanıldıqdan sonra davamlı inkişafın təmin edilməsinə xidmət edən geniş miqyaslı islahatlar aparılmağa başlanılmışdır.

Araşdırmalar göstərir ki, Azərbaycanda davamlı inkişafa mərhələlərlə nail olunub. Bu mərhələləri şərti olaraq aşağıdakı kimi şərh etmək olar:

I mərhələ – 1992-2002-ci illəri əhatə edən davamlı inkişafın konseptual əsaslarının hazırlanması mərhələsi;

II mərhələ – 2003-2012-ci illəri əhatə edən davamlı inkişafa keçid dövrü;

III mərhələ – 2013-2020-ci illəri əhatə edən yeni inkişaf mərhələsidir (İbrahimov, 2016: 665).

Bu mərhələ dünyada sivilizasiyanın davamlı inkişafının təmin edilməsi zərurəti ilə səciyyələnir. Əgər belə olmazsa, bəşəriyyətdə sosial-siyasi, iqtisadi və ekoloji böhran təhlükəsi dərinləşər. Odur ki, bu sahədə mövcud problemlərin vaxtında və səmərəli həlli Davamlı İnkişaf Konsepsiyalarının yaradılmasını nəinki zamanın tələbi etmiş, həm də qlobal zərurət kimi meydana gətirmişdir.

Ona görə də Azərbaycan XXI yüz illiyə möhkəm siyasi və iqtisadi təminatlı bünövrə üzərində qədəm qoyaraq milli təhlükəsizliyini, bunun mühüm tərkib hissələri olan iqtisadi, enerji, ərzaq və ekoloji təhlükəsizliyini qısa zaman kəsiyində təmin edə bilmiş və beləliklə, qısa tarixi dövr ərzində kapital və təbii qaz idxal edən ölkədən bu resursları ixrac edən ölkəyə

çevrilmişdir. O cümlədən, ölkənin əlverişli geosiyasi vəziyyətindən, dərin təhlillərə, elmi dəyərləndirmələrə söykənərək, məharətlə istifadə edilməsi Azərbaycanın regionda lider dövlətə çevrilməsinə və qabaqcıl dünya dövlətləri arasında mövqeyinin möhkəmləndirilməsinə yol açmışdır. Bütövlükdə, davamlı və dinamik inkişaf məntiqinə əsaslanan milli modelin strateji istiqamətləri aşağıdakı kimi səciyyələndirilməlidir (Əyyubov, Tağıyev, 2014):

1. Azad bazar münasibətlərinə əsaslanan və özünüinkişaf qabiliyyətinə malik olan sosialyönlü bütöv iqtisadi sistemin – müstəqil milli iqtisadiyyatın formalaşdırılması;

2. Ölkədə mövcud olan təbii-iqtisadi, texniki-istehsal və elmi-texniki potensialın fəal surətdə təsərrüfat dövriyyəsinə cəlb olunması;

3. Milli iqtisadiyyatın dünya təsərrüfat sisteminə səmərəli şəkildə inteqrasiyasının təmin edilməsi;

4. Ölkənin ekoloji təhlükəsizliyini təmin edən bazanın formalaşdırılması və iqtisadi proseslərə adekvat olan təbiəti mühafizə tədbirlərinin həyata keçirilməsi.

Ədəbiyyat

1. İbrahimov, İ.H. (2016). Aqrar dahənin iqtisadiyyatı. Bakı: “NBS Printing Company”, 665 s.
2. Əyyubov, V.S., Tağıyev, A.M. (2014). Milli iqtisadiyyatın tənzimlənməsi. Dərs vəsaiti. Bakı: Avropa nəşriyyatı.

Nərgiz Bəxtiyar qızı Nəbiyeva
Baki Biznes Universiteti
magistrant
nebiyeva98@gmail.com

VERGİ POTENSİALININ İDARƏ EDİLMƏSİ REGIONUN VERGİ TƏHLÜKƏSİZLİYİNİ TƏMİN EDƏN AMİL KİMİ

***Açar sozlər:** vergi potensialı, idarəetmə, regionların iqtisadi inkişafı, biznes mühitinin yaxşılaşdırılması, vergi inzibatçılığı*

***Keywords:** tax potential, management, economic development of regions, improvement of business environment, tax administration*

Azərbaycan Respublikasının vergi potensialını tədqiq edərək belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, ölkədə böyük həcmdə reallaşmamış vergi potensialı mövcuddur. Onun reallaşması üçün nağdsız hesablaşmaların əhatə dairəsinin genişləndirilməsi, vergidən yayınma hallarının azaldılması tələb olunur. Regionların vergi potensialının reallaşmasının əsas vasitələrindən biri dövlət layihələri, strategiyaları, proqramları, planlarıdır ki, bunlar da öz növbəsində sosial-iqtisadi inkişafa müsbət təsir göstərirlər.

Vergi potensialının idarə edilməsi hazırda ölkənin vergi orqanları və onun ərazi bölmələri tərəfindən vergi inzibatçılığı funksiyalarının həyata keçirilməsi yolu ilə həyata keçirilir. Vergi inzibatçılığını vergi münasibətlərinin geniş spektrində, başqa sözlə, vergi siyasətinin həyata keçirilməsində, vergi orqanlarının vergi ödəyiciləri ilə münasibətlərində, vergi mexanizminin həyata keçirilməsinə nəzərdə və vergi potensialının idarə edilməsində nəzərə alınması lazım gəlir

(Khanafeyev, 2008: 50-57). Bu, vergi inzibatçılığının funksiyalarını (vergi planlaşdırması, vergi ödəyicilərinin uçotu, vergi nəzarəti, təhlili, vergitutmanın tənzimlənməsi, vergi ödəyiciləri ilə iş və vergi monitorinqi idarəetmə funksiyaları, o cümlədən vergi potensialının idarə edilməsi kimi nəzərdən keçirməyə imkan verir.

Vergi inzibatçılığı funksiyalarının həyata keçirilməsinə təsir edən iqtisadi, geosiyasi münasibətlər, böhran vəziyyətləri, dövlətin və vergi ödəyicilərinin riskləri mövcud vergi inzibatçılığı funksiyalarının, onların məzmununun inkişaf etdirilməsini, yeni sistem və məqsədyönlü vəzifələrin ayrılmasını zəruri edir. Müasir şəraitdə belə vəzifələrə vergi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi vəzifəsi də daxildir.

Vergi potensialı regionun və onun ərazilərinin iqtisadi inkişafında bir növ “təhlükəsizlik yastığıdır” və bu, bir neçə mövqedən izah olunur:

Birincisi, vergi potensialının dəqiq müəyyən edilmiş strukturu və vergi bazalarının mövcud vəziyyətinə, istehsal həcmində və biznesin dəyərinin artması ilə əlaqədar onların inkişaf tendensiyalarına əsaslanan vergi ödənişlərinin planlaşdırılmasının effektiv metodologiyası bütün səviyyələrin büdcələrinə mümkün vergi daxiləlmaları əsasında müəyyən edilən büdcə təminatı üçün əsas məlumat bazası hesab olunur.

İkincisi, vergi ödənişlərinin planlaşdırılmasının səmərəliliyi bunlarla əlaqədardır: vergi ödəyicilərinin vergi mədəniyyətinin qorunub saxlanıldığı və çoxaldığı rahat vergi mühiti; vergi risklərinin azaldılması və vergi ödəyicisi təşkilatın planlaşdırılmış və proqnozlaşdırılan gəlirlilik səviyyəsi ilə birlikdə vergi yükünün optimal səviyyəsinə nail olmaq. Belə bir vergi mühiti kifayət qədər vergi təminatı ilə xarakterizə edilə bilər.

Üçüncüsü, formallaşmış vergi potensialı təkə onun formallaşmasında istifadə olunan plan və proqnoz dəyərlərin

deyil, həm də büdcəni təmin edən ərazinin vergi gəlirləri, onun gəlir hissəsi haqqında faktiki məlumatların qiymətləndirilməsini tələb edir. Müəyyən bir ərazinin vergi potensialının proqnozu və faktiki məlumatlarının müqayisəli təhlili vergi risklərinin qarşısının alınması və vergi təhlükəsizliyi səviyyəsinin artırılması baxımından qərarların qəbul edilməsini tələb edən idarəetmənin konkret sahələrini müəyyən etməyə imkan verir.

İdarəetmə və qiymətləndirmə üçün vergi potensialının idarə edilməsi üçün sxem 1-də perspektivli məqsədlərin təqdim edilməsinin iyerarxik prinsipinə əsaslanan məqsədlər ağacı qurulmuşdur.

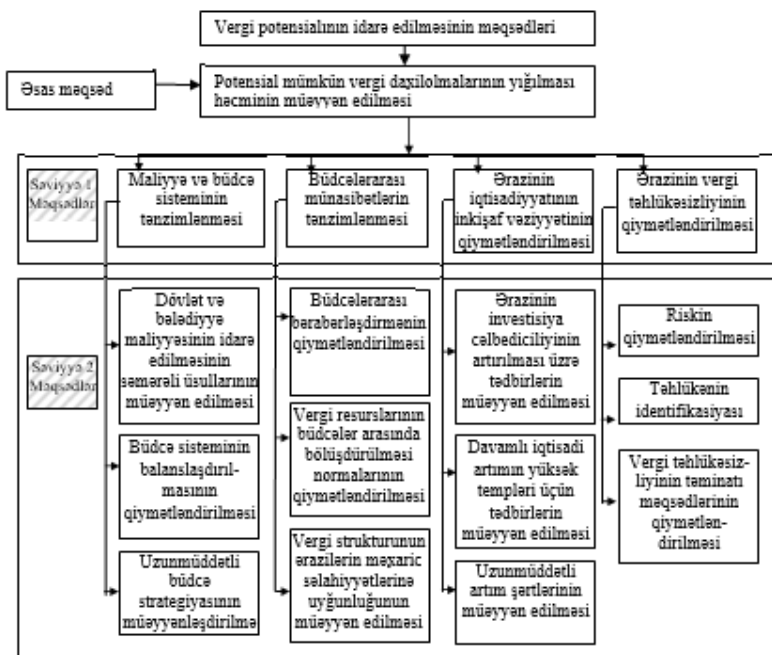
Sxem 1-də potensial vergi daxilolmalarının səfərbər edilməsinin həcmnin müəyyən edilməsi yönümündə əsas məqsəd və iki səviyyəli məqsədlər göstərilmişdir.

Birinci səviyyənin məqsədləri əsas məqsədə hansı şəraitdə nail olmağın mümkün olduğunu müəyyənləşdirir, ikinci səviyyənin məqsədləri isə birinci səviyyənin məqsədlərini hərtərəfli qiymətləndirmək üçün həll edilməli olan konkret vəzifələri göstərir.

Vergi potensialının idarə edilməsinin mühüm məqsədi büdcələrarası münasibətlərin tənzimlənməsidir. Qeyd etmək lazımdır ki, ərazinin vergi potensialı vergi resurslarının büdcələr arasında bölüşdürülməsi normaları ilə ayrılmaz şəkildə bağlıdır – büdcə sisteminin müəyyən səviyyəsinin vergi daxilolmaları onların dəyərindən asılıdır və büdcələrarası bərabərləşdirmə həyata keçirilir və vergi potensialı indeksinin əsasını təşkil edir. Maliyyə-büdcə sahəsinin tənzimlənməsinin həyata keçirilməsi üçün dövlət və bələdiyyə maliyyəsinin idarə edilməsinin səmərəli üsullarının müəyyən edilməsi, büdcə balansının qiymətləndirilməsi və uzunmüddətli büdcə strategiyasının müəyyən edilməsi zəruridir. Birinci səviyyənin məqsədlərinə ərazinin vergi təhlükəsizliyinin qiymətləndirilmə-

si daxildir ki, bu da vergi sisteminin vəziyyəti və vergi potensialı kimi başa düşülməlidir, ərazinin davamlı inkişafını təmin edir. Bu kateqoriyanın tədqiqi vergi təhlükəsizliyi təhdidləri və riskləri kimi anlayışlar arasında fərqi nəzərdə tutur.

Sxem 1. Ərazinin vergi potensialının idarə edilməsi üçün məqsədlər ağacı

Mənbə: müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Ərazinin vergi təhlükəsizliyinə təhdidlər altında biz vergi potensialının formalaşması sahəsində dövlətin mühüm maraqlarına təhlükə yaradan şərait və amillərin məcmusunu

başla düşürük. Vergi təhlükəsizliyi riskləri dövlətin və ərazinin mənafeyinə təhlükə yaradan şərait yaradan və amilləri formalaşdıran əlverişsiz xarakterli qeyri-müəyyənliklərdir.

Vergi gəlirlərinin idarə edilməsi konsepsiyası strategiyanın bir hissəsi kimi hazırlana bilər və həyata keçirilməsi büdcə və vergi siyasətinin həyata keçirilməsinə kömək edəcək ümumi məqsədi, metodları və vəzifələri ehtiva edir. Vergi planlaşdırmasının rəsmi təsdiq edilmiş konsepsiyası yoxdur, lakin qanunvericilik səviyyəsində bu proses “Büdcə sistemi haqqında” qanunla tənzimlənir.

Planlaşdırma prosesinin öyrənilməsinə nəzəri yanaşmalar arasında genetik və teleoloji yanaşmalar xüsusi qeyd edilməlidir.

Genetik (və ya kəşfiyyatçı) yanaşma tədqiqat obyektinin inkişafının tarixdən əvvəlki dövrünün – vergi daxilolmalarının planlaşdırılması prosesinin öyrənilməsi və təhlilidir. Bu yanaşma inkişafın xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirir, meyl və qanunauyğunluqları ortaya qoyur. Əldə edilmiş məlumatlar əsasında gələcəkdə vergi daxilolmalarının həcmi ilə bağlı proqnozlar formalaşdırılır.

Teleoloji (və ya normativ) yanaşma vergi daxilolmalarının planlaşdırılması məqsədlərinə əsaslanaraq, tədqiqat obyektinə təsir göstərmək ehtiyacını əks etdirir. Bu yanaşma ilə hədəflərə çatmaq üçün qəbul edilə bilən strateji qərarlar vacibdir.

Genetik və teleoloji yanaşmaların birgə istifadəsi büdcə sisteminə vergi daxilolmaları ilə bağlı daha dəqiq proqnozlar verməyə, onları məqsədyönlü, obyektiv, etibarlı, məlumatlı və balanslı etməyə imkan verir. Vergilərin planlaşdırılması və proqnozlaşdırılmasına metodoloji yanaşmalar arasında biz müəyyən etdik: evristik, faktiki və inteqrasiya olunmuş yanaşmalar.

Evristik yanaşma vergi planlaşdırılmasının əvvəllər məlum olmayan aspektlərinin öyrənilməsi və açılmasına əsaslanır.

Bu yanaşmada əsas metodoloji vasitə ekspert qiymətləndirmələri üsuludur. Bu üsul vergitutma bazasının proqnoz dəyərinə təsir edən amillər haqqında məhdud məlumatlarla (məsələn, maliyyə-iqtisadi böhranlar zamanı) iqtisadiyyatın mümkün inkişafı ilə bağlı qeyri-müəyyənlik şəraitində istifadə olunur.

Faktiki yanaşma vergilər üçün statistik məlumatların öyrənilməsinə (planlaşdırılan vergilərin hər birinin proqnoz dəyərinin asılı olduğu makroiqtisadi göstəricilər), faktların məntiqi təhlilinə (planlaşdırma prosesində vergi risklərinin müəyyən edilməsi, onların büdcə göstəricilərinə təsirinin qiymətləndirilməsi) əsaslanır.

İntegrasiya edilmiş yanaşma qarşıya qoyulan məqsədlərdən asılı olaraq müxtəlif proqnozlaşdırma metodlarının eyni vaxtda istifadəsini nəzərdə tutur. Bu yanaşmanın həyata keçirilməsi o deməkdir ki, müxtəlif vergilər proqnozlaşdırılarkən vergi daxilolmalarının proqnozu daha dəqiq olan müəyyən üsullardan istifadə edilməlidir.

Vergi potensialını idarə etmək üçün vergi inzibatçılığının aşağıdakı funksiyalarını nəzərə almaq lazımdır: vergi ödəyicilərinin uçotu, vergi nəzarəti, təhlili, vergi tənzimlənməsi, vergi monitorinqi.

Vergi ödəyiciləri üçün mühasibat uçotu vergi ödəyiciləri haqqında məlumatların toplanması və sistemləşdirilməsi, habelə strukturu haqqında operativ məlumat əldə etməyə imkan verən hesablanmış, büdcəyə daxil olan vergilər və ödənişlər, büdcə ilə hesablaşmaların vəziyyəti haqqında məlumat bazalarının formalaşdırılmasıdır.

Vergi nəzarəti stolüstü və çöl vergi yoxlamaları nəticəsində gizli vergi daxilolmalarını müəyyən etməyə imkan verir. Bu fəaliyyətin səmərəliliyinin göstəricilərindən biri də vergi daxilolmalarının və digər icbari ödənişlərin büdcə sistemində səfərbərlik səviyyəsini müəyyən edən və rayonun vergi

potensialının qiymətləndirilməsində iştirak edən əmsaldır. Vergi potensialının idarə edilməsi funksiyası kimi təhlil iki formada həyata keçirilir: makroiqtisadi və mikroiqtisadi təhlil. Təhlil obyektı vergi orqanları tərəfindən yaradılan daxili hesabatdır, habelə ərazinin sosial-iqtisadi vəziyyətini və müxtəlif amillərin formalaşmasına müxtəlif amillərin təsirini qiymətləndirmək üçün xarici mənbələrdən alınan məlumatlar.

Vergi tənzimlənməsi aşağıdakı formalarda həyata keçirilir: yeni vergilərin tətbiqi, mövcud vergilərin elementlərinin dəyişdirilməsi (vergi bazası, vergi dərəcəsi, vergi güzəştləri, hesablama və yığım prosedurları və s.). Vergi qanunvericiliyində bu cür dəyişikliklər vergi potensialının struktur elementlərində dəyişikliklərə səbəb olur.

Vergi monitorinqi qərarların qəbulu üçün məlumatların işlənməsi və vaxtında alınmasına imkan verən vergi inzibatçılığının və vergi potensialının idarə edilməsinin spesifik, mürəkkəb funksiyası hesab edilməlidir.

Monitorinqin funksional vəzifələri Dövlət Vergi Xidmətinin mərkəzi aparatının bütün şöələrinin əsas vəzifələrinin siyahılarında, ərazi vergi orqanlarının funksiya və vəzifələrində yer alır. Monitorinq vergi potensialının struktur elementləri haqqında məlumatların ümumiləşdirilməsi və təhlili üçün zəruridir.

Beləliklə, vergi inzibatçılığının yuxarıda göstərilən funksiyalarının həyata keçirilməsi yolu ilə təmin edilən vergi potensialının idarə edilməsi vergi münasibətlərinin idarə edilməsi sistemində formalaşan və bütün iqtisadi proseslərə şamil olunan risklərin müəyyən edilməsinə və müəyyənləşdirilməsinə kömək edir. Vergi risklərinin başlanması regionun vergi təhlükəsizliyinə təhdidlərlə sıx bağlıdır, bunlara aşağıdakılar daxildir:

– federal büdcənin vergi gəlirləri ilə tam təmin edilməməsi təhlükəsi;

- rayon büdcəsinin vergi daxilolmalarının tam təmin olunmaması təhlükəsi;
- yerli büdcənin vergi daxilolmaları ilə tam təmin olunmaması təhlükəsi.

Odur ki, vergi təhlükəsizliyinə təhdidlərə səbəb ola biləcək vergi risklərinin azaldılması və qarşısının alınması regionun vergi potensialının idarə edilməsində əsas vasitələrdən biri kimi görünür.

Ədəbiyyat

1. Khanafeyev, F.F. (2008). Analiticheskoye obespecheniye upravleniya nalogovym potentsialom regiona: teoriya i metodologiya: Monografiya. M.: Izdatel'stvo "Prospekt", 232 s.

Nicat İbrahim oğlu Səttarov
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
sattarov165@gmail.com

KİÇİK VƏ ORTA SAHİBKARLIQ MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ MÜHASİBAT UÇOTU TƏŞKİLİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

Açar sözlər: sahibkarlıq, investisiya, iqtisadiyyat, statistika, maliyyə, strategiya, biznes plan

Keywords: ownership, investment, economy, statistics, finance, strategy, business plan

Kiçik və orta sahibkarlıq müəssisələrinin fəaliyyətinin, idarə edilməsinin və davamlılığının təmin edilməsində mühasibat uçotunun təşkili əsas rol oynayır. Mühasibat uçotu müəssisənin idarə və inkişaf etdirilməsinin mühüm aspektidir. Bütün dünyada mühasibat uçotu beynəlxalq standartlara uyğun şəkildə təşkil edilmişdir. Mühasibat uçotunu beynəlxalq standartlarla tənzimlənməsi həmin müəssisələrin fəaliyyətinin ölkəmizdə iqtisadi inkişafın dünya miqyasında müasir səviyyəsinə gətirib çıxarır. Bütün bunları nəzərə alaraq demək olar ki, indiki dövrdə mühasibat uçotunun beynəlxalq standartlara uyğun olaraq aparılması və avtomatlaşdırılması həmin sahənin qaşısında duran və aktual olan əsas məsələlərdən biridir.

Ölkəmizdə kiçik və orta sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı üçün vacib amillərdən biri, məhz xarici investisiyanın təmin edilməsidir. Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlıq müəssisələrində xarici sərmayələrin cəlb edilməsinə xüsusi diqqət verilir. İnvestisiyaların cəlb edilməsi yolları və imkanları araşdırılmalıdır. Belə ki, sahibkarlıq

subyektlərinin potensial investisiya qaynaqları ilə bilavasitə əlaqə yaratmaq üçün səylər göstərməlidir. Xarici investisiyaların və müasir texnologiyaların cəlb olunmasına aid məsələlər, bazar tədqiqatları, biznes lahiyələrin hazırlanması və statistik məlumatların hazırlanması ilə dəstəklənən kiçik və orta biznes müəssisələri tərəfindən mütəmadi olaraq nəzərdən keçirilməlidir. Bu sektorda fəaliyyət göstərən yerli və xarici şirkətlərin təcrübəsi və potensialı, bu müəssisələrə xarici sərmayələrin dəstəklənməsindən ötrü istifadə olunmalıdır.

Beləliklə, respublikamızda fəaliyyət göstərən kiçik və orta sahibkarlıq müəssisələrinin kapital problemlərini həll etmək üçün bir çox inkişaf etmiş dünya ölkələrinin təcrübəsindən istifadənin vacibliyi artıq moderinləşmiş dövrdə də açıq-aydın görürük. Maddi cəhətdən kiçik və orta müəssisələrin sahibkarları maliyyə resurslarını öz hesablarına təmin edən və kənardan pul vəsaitləri cəlb edənlər olaraq iki yerə bölünür. Maddi və sosial perspektivdən baxdığımız zaman maliyyə yetərsizliyinin sahibkarları biznes fəaliyyətinə cəhd etmək üçün ruhdan saldıgını görə bilərik.

Bəzən sahibkarların maliyyə dəstəyi qazanmasına əngəl olan amillərdən başlıcası qazandıqları maliyyə vəsaitini düzgün istiqamətdə xərcləyə bilməmələridir. Bununla əlaqədar olaraq pul vəsaitlərinin axının düzgün təmin edilməsi və biznesdə düzgün strategiya seçmək üçün biznesə başlamazdan əvvəl biznes plan hazırlamaq şərtidir. Sahibkarın hazırladığı biznes plan firmanın bazaradakı marketinq strategiyasını, kadr ehtiyatını, maliyyə hesabatlarını, fəaliyyətin xarakteri ilə əlaqəli olaraq, hər növ kiçik nüanslara qədər əhatəli formada, biznes quracaq şəxs üçün “bələdçi” rolunu oynamalıdır.

Kiçik və orta sahibkarlıq müəssisələrində çalışan firma sahiblərinin maliyyə çətinliklərinə həll yolu tapmaq məqsədi ilə dövlət və qeyri-dövlət sektorunda əməliyyat və elmi fəaliyyət rolunda araşdırmalar edilməlidir.

Kiçik və orta sahibkarlıq müəssələrində çalışan sahibkarların maddi çətinliklərinə həll yolu tapmaq üçün qloballaşmış formada dövlət və özəl sahələrdə əməliyyat fəaliyyətində və elmi fəaliyyətdə tədqiqatlar aparılmalıdır. Bu zaman maddi çətinliyin sahibkarlıq fəaliyyətinə əsas maneə olduğunu aydın şəkildə görə bilərik.

Hər bir təsərrüfat prosesində baş verən əməliyyatların nəzərdə tutulan mühasibat hesablarında aparılmasına lazım olan yazılışlar üçün tələb olunan hesablar, toplanılmış informasiyalar, maliyyə vəziyyəti haqqında hesabatda (balansda) yerləşdiyindən, maliyyə hesabatının beynəlxalq standartı nəzərdə tutulur. Bununla əlaqədar olaraq yenilik bütün proseslərin vizual, yəni onlayn şəkildə rəsmiləşdirilib müəssisəyə hər hansısa bir kağız sənəd deyildə, virtual sənəd şəklində göndərməklə prosesi avtomatlaşdırmaqdır.

Nigar Elşən qızı Rəcəbli
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
receblinigar441@gmail.com

SAHİBKARLIQ FƏALİYYƏTİNİN DÖVLƏT TƏNZİMLƏMƏSİNİN BƏZİ İSTİQAMƏTLƏRİ

***Açar sözlər:** sahibkar, sahibkarlıq fəaliyyəti, sahibkarlara dövlət dəstəyi, sahibkarlığın inkişafı, dövlət tənzimləməsi*

***Keywords:** entrepreneur, entrepreneurial activity, state support to entrepreneurs, entrepreneurship development, state regulation*

Mülkiyyət və sahibkarlıq fəaliyyəti ilə bağlı qəbul edilən qərarlar belə fəaliyyətin hüquqi əsasını təşkil edir. Bu dövrdən xüsusi mülkiyyət və sahibkarlıq fəaliyyəti, səhmdar cəmiyyətləri təsərrüfat fəaliyyətinin digər formalarının yaranması ilə yeni forma və məzmun almışdır.

Müstəqillik əldə etdikdən sonra sahibkarlığın inkişafı aşağıdakı mərhələlərə ayrıla bilər:

- ✓ 1993-cü ilə qədər olan dövr
- ✓ 1993-2003-cü illər
- ✓ 2003-2015-ci illər
- ✓ 2015 sonrası

1992-ci il oktyabrın 12-də Azərbaycan Respublikası Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun Statusunun təsdiq edilməsi ilə sahibkarlara prioritet kreditlər verən ilk maliyyə institutu yaradılmışdır. 1992-ci il dekabrın 5-də ölkədə sahibkarlıq fəaliyyətinin hüquqi və iqtisadi tənzimlənməsini təmin edən “Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu təsdiq edilib (1).

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən uğurla həyata keçirilən iqtisadi inkişaf siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri də özəl sektorun hərtərəfli dəstəklənməsidir. Onun daha da genişlənməsi üçün əlverişli mühit yaratmaqdır. Prezidentin 31 iyul 2018-ci il tarixli Sərəncamı ilə Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu ləğv edilərək İqtisadiyyat Nazirliyinin tabeliyində Sahibkarlığın İnkişafı Fondu publik hüquqi şəxs yaradılıb. Belə ki, Qaydalara əsasən, Fondan müəssisələrə veriləcək kiçik kreditlərin limiti 50 min manat, orta həcmli kreditlər üzrə limit 1 milyon manat, iri həcmli kreditlər üzrə isə 10 milyon manat müəyyən edilib. Kiçik, orta və iri kreditlərin ödəmə müddəti müvafiq olaraq 3 (üç), 5 (beş) və 10 (on) ildir. Qeyd olunub ki, kreditdən istifadə üzrə güzəşt müddəti ilk 1/2 dövrünü əhatə edəcək.

Sahibkarlıq subyektlərinin maliyyə resurslarına çıxışının asanlaşdırılması, kredit müraciətlərinə qısa müddətdə baxılması, kredit təşkilatları və Sahibkarlığın İnkişafı Fondu tərəfindən lazımı təhlillərin aparılması və qərarların İqtisadiyyat Nazirliyi tərəfindən sahibkarlara çatdırılması kimi proseslər “Elektron Kredit Platforması” vasitəsilə həyata keçirilir. Kommersiya müəssisəsinin müraciətinə təcili kredit (200 000 manatadək) üzrə 7 iş günü, şərti kredit (200 000 manatdan yuxarı) üzrə isə 10 iş günü müddətində baxılır. Fəaliyyət sahəsi pandemiya məruz qalmış müəssisənin müraciəti rədd edildikdə, sahibkar səbəb kimi göstərilmiş çatışmazlıqları aradan qaldırıqdan sonra bu və ya digər müvəkkil bank vasitəsilə yenidən müraciət etmək hüququna malikdir.

Bu elektron sistem vasitəsilə biznes kreditlərinin verilməsi sahibkarlar üçün bir sıra üstünlüklər yaradır. Sahibkarlar biznes kreditləri üçün onlayn müraciət edir, onların müraciətləri müvəkkil kredit təşkilatları və İqtisadiyyat Nazirliyi tərəfindən

eyni vaxtda qiymətləndirilir və müraciətlərin vəziyyəti anında izlənilir.

Dövlət, sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin fəaliyyətinə zəruri şərtlər olduğu halda müdaxilə edə bilər. Bu şərtlər müsbət və mənfi şərtlərə ayrılır. Mənfi şərtlər dedikdə, bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatına və sahibkarlıq fəaliyyətinə mənfi təsir göstərə bilən, sahibkarlıq fəaliyyətinin müxtəlif sahələrində yaranan mənfi təzahürlər başa düşülür (İbrahimov, 2010: 248). Bu halda, dövlətin rolu ondan ibarətdir ki, bu təzahürlərin, onların yaranması səbəblərinin vaxtlı-vaxtında müəyyən edib, onların aradan qaldırılması üçün müvafiq tədbirlərin tətbiqindən ibarətdir. Müsbət şərtlər dedikdə isə, sahibkarlıq fəaliyyətinin müxtəlif sahələrində yaranan müsbət təzahürlər başa düşülür. Bu halda dövlətin rolu müsbət təzahürlərin müəyyən edilməsi və onların dəstəklənməsindən ötrü müvafiq tədbirlərin tətbiqindən ibarətdir.

Dünya təcrübəsindən bilir ki, ölkədə sahibkarlığın inkişafı üçün, ilk növbədə, makroiqtisadi səviyyədə təmin edilmiş sabitlik həyata keçirilməli, sahibkarlıq üçün əlverişli şərait yaradılmalıdır. Beləliklə, əlverişli mühitin yaradılması dövlət səviyyəsində hər kəsə, sahibkarlıq sahəsində hər problemə bağlıdır.

Ədəbiyyat

1. “Regionların sosial-iqtisadi inkişafı” Dövlət Proqramı (2019-2023). 29.01.2019, № 500.
2. İbrahimov, İ.H. (2010). “Sahibkarlıq fəaliyyətinin tənzimlənməsi məsələləri”. Bakı: Səda nəşriyyatı, 248 s.

Orxan Elçin oğlu Əsgərov
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
orxan20182018@ gmail.com

REGIONAL TURİZMİN İNKİŞAFININ SPESİFİK CƏHƏTLƏRİ

Açar sözlər: industriya, turizm konsepsiyası, xidmət, infrastruktur, spesifik xüsusiyyətlər

Keywords: industry, tourism concept, service, infrastructure, specific features

Azərbaycan Respublikasında regionların inkişaf etdirilməsi ölkədə aparılan davamlı inkişaf strategiyasının tərkib hissəsi hesab olunur. Müasir dövrdə dünya təcrübəsində olduğu kimi, bizim Respublikanın da regionlarının inkişaf etdirilməsinin əsas səbəbi əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi, insanların həyat keyfiyyətinin artırılmasıdır. Turizmin inkişaf konsepsiyası regionların intensiv inkişafına əsaslanır, resursların bir-birini əvəz etməsi imkanını qiymətləndirir, əhalinin kənd və şəhər yerlərində məskunlaşmasını formalaşdırır.

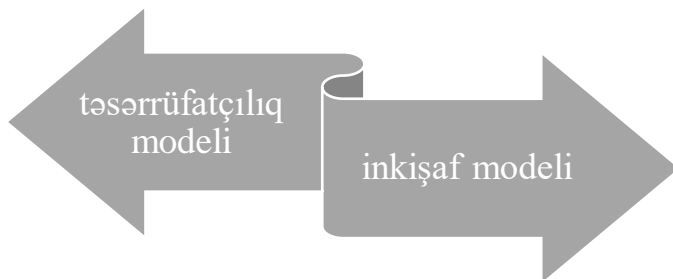
Turizmin inkişaf konsepsiyasının tələb etdiyi əsas elementlər onu təmin edən sahələrin inkişafıdır. Makroiqtisadi artım modeli kimi, Azərbaycanda turizm sahəsi qeyri-neft sektoru kimi, neft sahəsinə nisbətən daha çox inkişaf etdirilməli və rolu artırılmalıdır. Turizm modeli başqa sahələrə nisbətən əsas məqsədi və vəzifəsi sosial istiqamətli ehtiyatlar olması ilə kommersiya mənfəətini təmin edən sahibkarlıq fəaliyyəti və tənzimlənən fəaliyyət olmaqla bir çox ölkələr üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Turizm modeli hər bir ölkədə özünəməxsus rol oynayır. Ona konseptual istiqamətdə yalnız tələbata deyil, eyni zamanda ölkəyə gələn xarici turistlərin cəlb olunması istiqamətində iqtisadi inkişaf amili kimi baxılmalıdır. Azərbaycanın konseptual inkişaf istiqaməti olaraq turizmin prioritetliyi, onun investisiya obyektini kimi qəbul olunması və Respublikada investisiyaların bu sahə və əlaqəli digər sahələrə cəlb olunması imkanları və münasib olmağı ilə izah edilir. Azərbaycan Respublikasının təbii-coğrafi və iqtisadi mövqeyi, iri və çox sayda beynəlxalq layihələrdə iştirakçı olması, bir çox dövlətlərin logistika, tranzit xidməti olaraq ölkəmizin imkanlarından istifadəsinin təsiri ilə ölkənin turizmin iqtisadi və inteqrasiya sistemində rolu artır. Konseptual inkişaf istiqamətləri kimi Azərbaycan Respublikasının qarşısında duran əsas məqsəd turizm dövriyyəsinə daha çox resurs cəlb etmək və turizm potensialına vəsait ayırmaqla iqtisadi artımda turizm bazarının rolunu və miqyasını artırmaqdır. Dünya ölkələrində turizmdən gələn gəlirlər başqa sahələrə nisbətən yüksək olması daha çox inkişaf qanunauyğunluğuna tabedir. Turizm modelinin tərtib olunması üçün bu sahədə dərin təhlillər tələb olunur. Onun nəticələri iqtisadi və sosial cəhətdən qiymətləndirilməklə, əldə olunan nəticələr təhlil edilir:

- Adambaşına düşən gəlir səviyyəsinə görə;
- Turizmdə işləyənlərin sayına görə;
- Ölkəyə gələn və ölkədən gedənlərin sayına görə;
- Turizm sahəsində fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektlərinə görə.

Nəticə əsasında turizm fəaliyyətinin aşağıdakı 2 əsas modeli qurulur (Bilalov, Güllaliev, 2015):

Sxem 1. Turizm fəaliyyətinin modeli

Turizmin inkışaf modeli nəzərdə tutulan məqsədə çatmağın optimal və əlverişli yoludur. Bu model struktur modeli kimi tələbatın bölüşdürülməsi və resurslarla təmin edən və təşkilati-iqtisadi quruluş kimi funksional vəzifələrin bölgüsünə uyğun olaraq ixtisaslaşma səviyyəsi ilə ölçülür.

Ümumi Daxili Məhsulun artmasında amillərin göstərdiyi təsir dərəcəsini proqnozlaşdırmaq üçün texnoloji model şərtidir. Daha dəqiq desək, turizmin inkışaf etməsi üçün lazım olan resursların normativ-hüquqi bazası və strategiyası müəyyən edilməlidir.

Azərbaycan Respublikasında post-neft dövrü hökm sürür və artıq ölkədə yeni iqtisadi model tətbiq edilməkdədir. Yeni iqtisadi inkışaf modeli artıq formalaşmış infrastrukturdan istifadə yolu ilə, xarici investorların cəlb olunması, eyni zamanda neftdən asılılığın azaldılması, həmçinin iqtisadiyyatın modernləşdirilməsi və diversifikasiyası və s. kimi fəaliyyətləri özündə şərtləndirir.

Bununla əlaqədar olaraq tərtib olunmuş strateji yol xəritələrini 3 dövrə bölmək olar:

1. 2016-2020-ci illərdə tədbirlər planı və inkışaf strategiyasının hazırlanması dövrü;

2. 2020-2025-ci illərdə uzunmüddətli baxış dövrü;
3. 2025-ci ildən sonrakı dövrlər isə hədəf baxışı dövrü.

Azərbaycan Respublikasında iqtisadiyyatın konseptual inkişaf istiqamətlərini müəyyənləşdirən Dövlət Proqramı işlənib hazırlanmalı və azad respublikanın başlıca iqtisadi qanunu olaraq hər bir fəaliyyət dairəsinin tənzimlənməsi ünsürü kimi qəbul edilməlidir. Proqramın başlıca məqsədi, onun həyata keçirilməsinin strateji istiqamətlərinin aydınlaşdırılmasıdır.

Ədəbiyyat

1. Bilalov, B.Ə., Güllaliev, Ç.G. (2015). Turizmin əsasları. Bakı: "Maarif" nəşriyyatı.

Orxan Rahil oğlu Məşdizadə
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
mesdizade123@gmail.com

KLASTER SİYASƏTİNİN MƏZMUNU VƏ İNKİŞAF SƏVİYYƏSİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

***Açar sözlər:** klaster, iqtisadiyyat, regional siyasət, rəqabət, innovasiya*

***Keywords:** cluster, economy, regional policy, competition, innovation*

Son illərdə dünyada ərazilərin sosial-iqtisadi inkişafının idarə edilməsində ən səmərəli texnologiyalardan biri, regionların rəqabət qabiliyyətinin artırılması, ölkə iqtisadiyyatının innovativ potensialının inkişafı və müvafiq olaraq əsas vasitə kimi orta və uzunmüddətli klaster siyasətində əhalinin rifahını nəzərə almaqdır.

Klasterlərin regional inkişaf səviyyəsinə müsbət təsir göstərdiyini göstərən sübutlar, klasterlərin inkişafına və ya onların mövcudluğundan əldə edilən iqtisadi faydaların artırılmasına imkan verən bu cür proqramların hazırlanmasına maraq getdikcə artır (Süleymanov, 2010).

Hazırda qlobal iqtisadiyyatın bütün ölkələrini bürümüş qlobal iqtisadi böhranın inkişafı fonunda klasterlərin yaranması və uğurlu fəaliyyət göstərməsi, o cümlədən klaster siyasətinin həyata keçirilməsi məsələsi daha da aktual görünür. Bir çox dövlətlərin təcrübəsinin göstərdiyi kimi, daha dərin, şaxələnmiş çoxluqlara malik ərazilər böhran hadisələrini daha yüngül şəkildə yaşayır və onlardan daha tez və ən az itki ilə çıxır. Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün tədqiq olunan problem, şübhəsiz

ki, böhranın Azərbaycanın da daxil olduğu inkişaf etməkdə olan bazarlara daha ciddi zərbə vuracağına görə daha kəskindir.

Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafının əvvəlki mərhələsində sürətli böyüməsi, əsasən xammal qiymətlərinin artması və praktiki olaraq mikroiqtisadi biznes mühitində müsbət dəyişikliklərə əsaslanmaması, “əmtəə köpüyü”nün meydana gəlməsinə səbəb oldu.

Xammalın qiymətlərinin kəskin düşməsi ilə izah edilən vəziyyətin dəyişməsi Azərbaycanın hazırkı qlobal böhrana zəif diversifikasiya olunmuş və rəqabət qabiliyyəti olmayan iqtisadiyyatla daxil olmasına səbəb olmuşdur.

Beləliklə, ölkə regionlarında klaster siyasətinin inkişaf səviyyəsinin və məzmununun qiymətləndirilməsi və onun təkmilləşdirilməsi üçün xüsusi tövsiyələrin hazırlanması son dərəcə vacibdir.

Müvafiq olaraq, klaster əlaqəli malların və ya xidmətlərin istehsalı ilə məşğul olan coğrafi cəhətdən bir-birinə bağlı olan şirkət və təşkilatlar qrupu kimi qəbul edilir. Klasterlər xüsusi biliklərin, bacarıqların, infrastrukturun və əlaqəli sənaye sahələrinin təbii təzahürü olub, məhsuldarlığın artmasına səbəb olur ki, bu da müəyyən ərazidə yüksək rifah səviyyəsinin saxlanması üçün əsas amildir.

Təchizatçı firmalara daha asan çıxış, vahid əmək bazarı, rəqabət, daha fəal bilik və məlumat mübadiləsi şirkətlərin klasterlərdə üzləşdiyi iqtisadi mühitə öz təsirini göstərir.

Klasterlərin tərifinə üç əsas elementə əsaslanır:

Birinci element yerin xüsusiyyətləridir. Klasterlər firmalar bir-birinə yaxın olduqda yaranır. Klasterin coğrafi əhatə dairəsi bir şəhərdən millət daxilindəki bölgəyə qədər dəyişə bilər.

İkinci element dəyər yaradılmasıdır. Klasterlərə istehsal olunan əmtəə və xidmətlərin son dəyərinin formalaşmasında

bir-biri ilə əlaqəli olan müxtəlif sənaye sahələrinin şirkətləri daxildir.

Üçüncü element biznes mühitidir. Klasterlərin inkişaf dərəcəsi onların fəaliyyət göstərdiyi biznes mühitinin müəyyən şərtlərindən asılıdır. Bu şərtlər həm klasterin ayrı-ayrı üzvləri tərəfindən, həm də şirkətlər, dövlət orqanları, universitetlər, milli və regional innovasiya sisteminin digər qurumları arasında əməkdaşlıq əsasında formalaşır.

Bundan əlavə, klasterlərin özləri biznes mühitinin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasının vacib komponentləridir. Hazırda mövcud olan klasterlərin əksəriyyəti onların formalaşması üçün heç bir məqsədyönlü siyasətin köməyi olmadan formalaşmışdır. Bununla belə, əvvəllər qeyd edildiyi kimi, klasterlərin səmərəli inkişafı üçün əlverişli şərait yaratmaq üçün mümkün məqsədyönlü tədbirlər daha çox maraq doğurur, çünki klasterlərin iqtisadi səmərələrinin mövcudluğu bir çox praktikantları onları dəstəkləmək üçün siyasət yürütmək istəyinə vadar edir.

Azərbaycan və Avropa regionlarında klaster siyasətinin inkişaf səviyyəsini və məzmununu qiymətləndirərkən, nəticələrin obyektivliyini və müqayisəliliyini qorumaq ehtiyacı ilə bağlıdır (Hüseyn, Əhmədov, 2011). Seçilmiş təsnifata uyğun olaraq, klaster siyasəti konsepsiyasına aşağıdakı üç növ siyasətin daxil edilməsi təklif olunur:

- Konkret klasterin formalaşmasına, səfərbər edilməsinə və gücləndirilməsinə yönəlmiş klasterin inkişafı siyasəti, məsələn, klaster üçün müsabiqənin keçirilməsi. Ən yaxşı inkişaf strategiyasını təmin edərkən klaster inkişafı biotexnologiyası üçün federal (milli) maliyyənin ayrılması;
- Klaster leveraging siyasəti kimi istinad edilən siyasət, yəni ərazilərin yüksək səviyyədə iqtisadi inkişafını təmin etmək üçün istifadə edilən müxtəlif alətlərin effektivliyini artırmaq üçün klaster ideyasından istifadə edən siyasət.

Məsələn, yalnız klaster şirkətlərinə ayrılan ETİ subsidiyaları. Bu cür subsidiyalar, çox güman ki, təkəb subsidiya alan şirkət üçün deyil, əlavə təsirlərə, kənar təsirlərə (sökülmə effektləri) gətirib çıxara bilər.

- Əsas məzmunu klasterin yaranmasına şərait yaratmaq üçün mikroiqtisadi biznes mühitinin bütün amillərinin mövcudluğunu təmin etməkdən ibarət olan klasterin inkişafına yönəlmiş siyasət (klasteri asanlaşdırıcı siyasət). Məsələn, klasterin meydana gəlməsini aradan qaldırmaq siyasəti Aİ ölkələrində, məsələn, klasterin inkişaf səviyyəsinin yüksək olduğu, lakin onların yaranması və daha da genişlənməsinin coğrafi və tarixi xüsusiyyətləri ilə izah olunduğu ABŞ-dan fərqli olaraq, klasterin inkişafı proqramlarının hazırlanması və həyata keçirilməsi məqsədyönlü siyasətdir.

Əsas Avropa tədqiqatının xüsusiyyətlərinə milli səviyyədə klaster siyasətinin ətraflı təhlili daxildir ki, bu da bəzi ölkələrdə regional siyasətin ciddi əsası və tərkib hissəsidir. Bir sıra kiçik dövlətlərdə isə kiçik ölçüsü və müqayisəliliyinə görə regional siyasəti əvəz edir.

Ədəbiyyat

1. Süleymanov, E., Aras, O.N. (2010). Azərbaycan iqtisadiyyatı. Bakı.
2. Hüseyn, C.A., Əhmədov, M.A. (2011). İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin əsasları. Bakı.

Rəvan Mehman oğlu Verdiyev
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
verdiyev7370@gmail.com

VERGİ SİSTEMİNİN ÖLKƏNİN İQTİSADI SİYASƏTİNDƏ ROLUNUN MÜƏYYƏNLƏŞDİRİLMƏSİ

***Açar sözlər:** vergi, dövlət, marjinal, bazar mexanizmi, iqtisadiyyat*

***Keywords:** tax, state, marginal, market mechanism, economy*

Vergi dövlətin və bələdiyyələrin fəaliyyətini maliyyə cəhətdən təmin etmək məqsədi ilə təşkilatlardan və fiziki şəxslərdən onlara mülkiyyət hüququ ilə məxsus vəsaitlərin özgəninkiləşdirilməsi şəklində alınan məcburi, fərdi qaydada əvəzsiz ödənişdir.

Vergilər, onların ödəyicilərinə münasibətdə müəyyən hərəkətlərin edilməsi şərti olan rüsumlardan fərqləndirilməlidir.

Vergilərin yığılması vergi qanunvericiliyi ilə tənzimlənir. Müəyyən edilmiş vergilərin məcmusu, habelə onların yaradılması, dəyişdirilməsi, ləğvi, yığılması, və nəzarət prinsipləri, forma və üsulları dövlətin vergi sistemini təşkil edir. Vergi dedikdə, dövlətin öz funksiyalarını həyata keçirməsi üçün zəruri olan vəsaitlərin dövlət vergi strukturları tərəfindən fiziki və hüquqi şəxslərdən məcburi çıxarılması başa düşülür (Məmmədov, Musayev, Sadıqov, 2006: 98-120).

Vergilər eyni zamanda dörd əsas funksiyanı yerinə yetirir:

- Fiskal;
- Bölgü;
- Tənzimləyici;
- Nəzarət.

Vergitutmanın fiskal funksiyası vergitutmanın əsas funksiyasıdır. Funksiyanın həyata keçirilməsi müəyyən edilmiş vergilərin maksimum yığılmasını təmin edən və vergidən yayınmaya maneələr yaradan vergi nəzarəti və vergi sanksiyaları vasitəsilə həyata keçirilir. Sadə dillə desək, dövlətin xeyrinə vergilərin yığılmasıdır. Bu funksiya sayəsində vergilərin əsas məqsədi həyata keçirilir.

Vergitutmanın bölgü (sosial) funksiyası, dövlət gəlirlərinin yenidən bölüşdürülməsindən ibarətdir (əhalinin daha güclü kateqoriyalarına vergi yükü qoymaqla daha zəif və müdafiə olunmayan vətəndaş kateqoriyalarının xeyrinə vəsaitlərin köçürülməsi həyata keçirilir).

Nəzarət funksiyası – dövlətə büdcəyə pul vəsaitlərinin daxilolmalarının vaxtında və dolğunluğuna nəzarət etməyə və maliyyə vəsaitlərinin həcmi müqayisə etməyə imkan verir.

Vergitutmanın tənzimləyici funksiyası, vergi mexanizmləri vasitəsilə dövlətin iqtisadi siyasətinin müəyyən vəzifələrinin həllinə yönəlmişdir.

Vergilər əmtəə istehsalı, ordunun, məhkəmələrin, məmurların və s. saxlanması üçün vəsaitə ehtiyac duyan cəmiyyətin siniflərə bölünməsi ilə birlikdə yarandı. Dövlətin mövcudluğu iqtisadi cəhətdən vergi münasibətlərində təcəssüm olunur. Məcburi töhfə şəklində ÜDM-in dövlət tərəfindən cəmiyyətin xeyrinə çıxarılması verginin mahiyyətini təşkil edir (Musayev, Qəhrəmanov, 2002: 56-79).

İqtisadi nöqtəyi-nəzərdən vergilər fiskal siyasətin alətləri və eyni zamanda makro səviyyədə iqtisadi proseslərin dolayı tənzimlənməsi üsuludur. Hüquqi nöqtəyi-nəzərdən vergi münasibətləri bir tərəfin dövlət, digər tərəfdən isə vergiyə uyğun olaraq büdcəyə vergi ödəmək öhdəliyi həvalə edilmiş vergitutma subyekti olduğu konkret öhdəliklər sistemidir.

Vergilər hazırda iqtisadi və struktur siyasətin aləti kimi istifadə olunduğundan, vergi yükünün səviyyəsi (vergilərin

təzyiqsizliyini müəyyən edən çərçivədə) dövlət tənzimlənməsinin konkret vəzifələrindən və iqtisadi fəaliyyətin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq müəyyən edilir.

Yuxarıda qeyd olundu ki, istənilən cəmiyyətdə vergilər məcburi olsa da, bununla belə, vergi alətlərinə dövlətin səlahiyyətlərinin, inzibati səlahiyyətlərinin bilavasitə törəməsi kimi birtərəfli qaydada baxılması birmənalı olaraq kifayət deyil. Vergi sisteminin formalaşması bazar mexanizmlərinin və inzibati mexanizmlərin qarşılıqlı əlaqəsinin qovşağında baş verir. Ona görə də bir tərəfdən vergilərin müəyyən edilməsi və yığılması hakimiyyət orqanlarının səlahiyyətindədir, digər tərəfdən isə vergilərin siyahısının formalaşdırılması, təşkilatlara və əhaliyə vergi yükünün səviyyəsinin müəyyən edilməsi diqtə olunur. Eyni zamanda belə görünür ki, vergitutmanın müasir prinsipləri ən azı daha üç məqamı nəzərdə tutmalıdır.

Birincisi, vergilər kollektivlərin və işçilərin gəlir və mənfəətin artırılmasında marağını nəinki öldürməməli, nə də boğmamalıdır.

İkincisi, vergilər o mənada tarazlaşdırılmalıdır ki, onların dəyəri digər büdcə gəlirləri ilə birlikdə dövlət xərclərini balanslaşdırmalıdır, əks halda bu xərclər azaldılmalıdır.

Üçüncüsü, vergitutma vətəndaşların real gəlirlərinin yaşayış minimumu ilə müəyyən edilən icazə verilən maksimum həddən aşağı azalmasına səbəb olmamalıdır.

Təbii ki, yuxarıda qeyd olunan prinsiplərin hamısına cavab verən vergi sistemi qurmaq olduqca çətindir. Onların dikte etdiyi bir çox tələblər bir-birinə uyğun gəlmir və ziddiyyətlidir.

Bundan əlavə, nəzərə almaq lazımdır ki, dövlət büdcəsinin gəlirlərinin 80-90%-ni vergilər təşkil edir, ona görə də, ilk növbədə, büdcə kəsirinin yaranması, möhkəmlənməsi və ya zəifləməsi ilə bağlı hər hansı əsas büdcə tənzimlənməsi vergilərə təsir etməyə bilməz.

Vergitutma prinsiplərini, yəni icra prinsipini, ekvivalentlik prinsipini və səbəbiyyət prinsipini (müəyyən bir hadisəyə səbəb olan) nəzərə alsaq, müşahidə oluna bilər ki, ödənişlər və töhfələr ekvivalentlik prinsipinə və səbəbiyyət prinsipinə, vergilər isə icraata əsaslanır. Fəaliyyət prinsipi ondan ibarətdir ki, fərdi vətəndaş qanunlara uyğun olaraq, onun fəaliyyətindən nə dərəcədə istifadə etdiyi nəzərə alınmadan pul gəlirinə, mənfətinə, aktivlərinə, istehlakına və ya digər iqtisadi göstəricilərinə görə vergiyə cəlb edilir.

Bunun nəticəsi olaraq, yenidən bölüşdürmə prosesləri baş verir. Ekvivalentlik prinsipi ondan ibarətdir ki, vətəndaş verilmiş ictimai məhsullardan əldə etdiyi faydalara görə vergi tutulur, onun öz iqtisadi göstəriciləri nəzərə alınmır. Nəhayət, səbəbiyyət prinsipi ondan ibarətdir ki, vətəndaş müəyyən ictimai məhsullardan istifadə etməklə, məsələn, tullantı materialının çıxarılması ilə əlaqədar çəkdiyi xərclərə görə vergiyə cəlb olunur, onun iqtisadi göstəriciləri nəzərə alınmır.

Rasional vergi sistemi vergilərin ümumilikdə fiskal, həm də qeyri-fiskal məqsədə malik olmasına hörmət etməlidir. Fiskal təyinatına gəldikdə, vergilər dövlət büdcəsinin gəlir hissəsini əhatə etmək və yerinə yetirmək üçün istifadə olunur. Qeyri-fiskal olaraq, onlar milli iqtisadiyyatda fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektlərinin davranışına potensial təsir vasitəsi kimi istifadə olunur ki, ev təsərrüfatlarının gəlir strukturuna və aktivlərin strukturuna təsir etsin.

Vergilər və vergitutma məsələsi hazırda həm kəmiyyət (vergitutma dərəcəsi), həm də keyfiyyət (vergitutma üsulu) baxımından nəyin optimal olması məsələsi kimi formalaşdırılır.

Dövlətin vergi siyasəti daha fəal olmalı, vergi ödəyicilərinə innovasiya və investisiya fəaliyyətini həyata keçirmək üçün təkə iqtisadi şərait və imkanlar yaratmamalı, həm də onları istehsalın müasirləşdirilməsinə və yenilənməsinə məqsədyönlü şəkildə həvəsləndirilməlidir. Bu nəticəni dərəcələrin aşağı

salınması və ya vergi ödəyicilərinin müəyyən vergilərin ödənilməsindən azad edilməsi ilə əldə etmək olmaz. Təcrübə göstərir ki, vergi ödəyicilərinin əldə etdikləri vergi qənaətlərinin yalnız bir hissəsi investisiyalara və innovativ inkişafa yönəldilir.

Düzgün balanslaşdırılmış vergi siyasəti sosial və iqtisadi problemlərin həllində dövlətin əsas alətidir. Bu baxımdan, vergi sisteminin liberallaşdırılmasına, vergi ödəyicilərinin vergi yükünün azaldılmasına, vergi-hüquqi tənzimləmənin xüsusi tədbirlərinin tətbiqinə yönəlmiş son zamanlar müsbət tendensiyanı qeyd etmək lazımdır.

Vergilər problemi ölkəmizdə aparılan iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi praktikasında ən çətin problemlərdən biridir. Ola bilsin ki, bu gün islahatın eyni ciddi tənqidə məruz qalacaq, eyni qızğın müzakirələrə, təhlil obyektinə, islahatla bağlı ziddiyyətli fikirlərin obyektinə çevriləcək başqa bir cəhəti yoxdur. Digər tərəfdən, vergi sistemi bazar münasibətlərinin ən mühüm elementidir və ölkədə aparılan iqtisadi islahatların uğuru daha çox ondan asılıdır. 2008-ci ildən başlayan böhran dövlətimizin vergi və vergi siyasəti üçün hələ də ciddi sınaqdır. Odur ki, vergi sistemində indiyədək yaradılmış ciddi fasilə ilə bağlı təklif olunan təkliflərə çox diqqətlə yanaşılmalı, bu dəyişikliklərin təkcə ani təsirini deyil, həm də iqtisadiyyatın və maliyyənin bütün aspektlərinə təsirini hesablamaq lazımdır.

Ədəbiyyat

1. Məmmədov, F.Ə., Musayev, A.F., Sadıqov, M.M. (2006). Vergilər və vergitutma. Bakı, s.98-120.
2. Musayev, A.F., Qəhrəmanov, A.A. (2002). Vergi mədəniyyəti. Bakı, s.56-79.

Rüqəyyə Aydın qızı Qəhrəmanlı
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
r.gahramanli@mail.ru

İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRDƏ TƏBİİ SƏRVƏTLƏRİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Açar sözlər: təbii ehtiyatlar, azad edilmiş ərazilər, təbiətdən istifadə, bərpa, iqtisadiyyat

Keywords: natural resources, liberated territories, nature management, restoration, economy

İşğaldan azad edilmiş ərazilərin iqtisadiyyatı tarixən çoxşaxəli xarakter daşmışdır. Çünki bu rayonlar Azərbaycanın təbii sərvətlərlə zəngin rayonlarından biridir. Neft və qaz ehtiyatları istisna olmaqla, Azərbaycanın faydalı qazıntılarının 1/3-dən çoxu işğaldan azad edilmiş ərazilərə aiddir. Bu rayon, ilk növbədə qızıl, kvars-qızıl, mis-qızıl-kolsedan, qurğuşun, sink, mineral və termal sular, müxtəlif tikinti materialları ilə zəngindir.

Ermənistanla həmsərhəd olan Zəngilan, Kəlbəcər və Laçın rayonları təbii sərvətlərin böyük hissəsini bölüşür. İşğaldan azad edilən ərazilər quru və təmiz iqlimi, münbit torpağı ilə seçilir. Zəngin mədəniyyəti, tarixi istehsal təcrübəsi və əlverişli coğrafi mövqeyi ilə regionun təkə Azərbaycanın bölgələrinə deyil, İran, Türkiyə, Ermənistan kimi xarici ölkələrə də birbaşa çıxışı var. Bütün bunlar işğaldan azad edilmiş Qarabağ ərazilərində iqtisadiyyatın demək olar ki, bütün sahələrinin bərpası və inkişafı üçün əlverişli şərait yaradır.

Bərpa və inkişaf layihələrinin həyata keçirilməsi mürəkkəb proses olduğundan onun həlli ilə bağlı müxtəlif mövqələr, variantlar və yanaşmalar mövcuddur. Bu baxımdan biz

Qarabağda həyatın bərpası və inkişafı üçün hazırlanmış planda yeni miqyasda aşağıdakı 9 ümumi fəaliyyət istiqamətinin müəyyən edilməsini, eləcə də həyata keçiriləcək bütün tədbirlərin cəmləşdirilməsini və həyata keçirilməsini məqsəduyğun hesab edirik. Aşağıdakı istiqamətlərdə tədqiqat işləri aparmaq:

- əhalinin həyatı və fəaliyyəti üçün lazımı şəraitin yaradılması, o cümlədən ərazilərin minalardan təmizlənməsi;
- əhalinin köçürülməsinin səmərəli təşkili, şəhər və kəndlərin dirçəlməsinə sistemli yanaşma;
- hazırda və nisbətən yaxın gələcəkdə iqtisadiyyatın inkişafı üçün istifadə oluna biləcək potensialın müəyyən edilməsi və qiymətləndirilməsi;
- mövcud potensialdan səmərəli istifadə, tarixən toplanmış istehsal təcrübəsinin qorunub saxlanması, məhsulun xarici bazarlara çıxarılmasının genişləndirilməsi prinsiplərini rəhbər tutmaqla iqtisadi artım və inkişaf istiqamətlərinin müəyyən edilməsi;
- rayonun həyatının yeni keyfiyyətdə bərpası və inkişafı üçün maliyyə dəstəyinin mənbələrini və imkanlarını müəyyən etmək;
- rayonun hazırda istifadə oluna bilən təbii sərvətlərindən və sərvətlərindən səmərəli istifadə etmək, məhsulu xarici bazarlara çıxarmaq, sənayedə əsasən Azərbaycan vətəndaşlarını cəlb etməklə sahibkarlıq fəaliyyətini formalaşdırmaq;
- torpaqların istifadəçilər (sahibkarlar, fermer təsərrüfatları) arasında məqsədyönlü bölgüsü, ehtiyat torpaq fondunun saxlanması və ümumilikdə torpaqlardan səmərəli istifadə etməklə kənd təsərrüfatında sahibkarlığın formalaşdırılması;

- bu sahədə regionun bütün imkanlarından sonradan səmərəli istifadə etməklə növbə ilə turizmin təşkili;
- orta, ibtidai və peşə məktəblərinin, mərhələli şəkildə ali təhsil müəssisələrinin və elmi-tədqiqat mərkəzlərinin təşkili.

Kəlbəcər Azərbaycanın qərbində, Tərtər çayının vadisində, Böyük Qafqazın dağlarında, dəniz səviyyəsindən 1500-3800 m yüksəklikdə yerləşir. Onun ərazisində ilk yaşayış məskənlərinin tunc dövrünə – e.ə. III minilliyə aiddir. Ərazi dağlıqdır. Ən yüksək nöqtəsi dəniz səviyyəsindən 3724 m hündürlükdə olan Camışdağ zirvəsidir (Murovdağ). Ərazisindən axan əsas çaylar Tərtər, Bazarçay və onların qollarıdır. Ərazisinin əksəriyyətində qışı quraq keçən soyuq və dağ-tundra iqlim tipləri üstünlük təşkil edir. Çox zəngin flora və faunaya malik olduğu üçün təbiət muzeyi sayılır. Bitki örtüyü əsasən enliyarpaqlı ağaclardan (palıd, fıstıq, fıstıq), alp və subalp çəmənliklərindən ibarət meşələrdən ibarətdir. Ümumi meşə sahəsi 28,2 min hektardır.

Dövlət tərəfindən qorunan qədim memarlıq abidələri arasında Kəlbəcər qayaüstü rəsmlərini və Tərtər çayının başında yerləşən Xüdəvəng kompleksini (VI-XIII-XVI əsrlər) xüsusilə qeyd etmək lazımdır. İşğal olunmuş ərazilərdə 155 müxtəlif növ faydalı qazıntı yatağı, o cümlədən: 5 qızıl, 6 civə, 2 mis, 1 qurğuşun-sink, 19 üzlük daşı, 10 mişar, 4 sement xammalı, 13 müxtəlif növ tikinti daşları, 1 xammal istehsalat sodası, 21 pemza və vulkan külü, 10 gil, 9 qum-çınqıl qarışığı, 5 tikinti qumu, 9 gips, anhidridlər və qətranlar, 1 perlit, 1 obsidian, 3 vermikulit, 14 rəngli və dekorativ daş yataqları (əqiq, jade, oniks, jade, pefritoid və s.) vardır.

Rayonda Kəlbəcəri bütün dünyada məşurlaşdıran Yuxarı İstisu, Aşağı İstisu, Keşdək, Qarasu, Mozçay, Bağırsağ, Kotursu kimi balneoloji effektiv mineral su yataqları da var (ümumi istismar resursları 3093 m³/gün).

Kəlbəcərin təbiətinin özəlliklərindən biri də bizi dünyaya tanıdan, milyonlarla insana şəfa verən dirilik suyu İstisudur. İstisu mərkəzi Kəlbəcər dağ silsiləsində yerləşir. Göyçə gölündən 300 mil aralıda yolun üstündə yerləşir. Dəniz səviyyəsindən 2225 metr yüksəklikdədir. Oradan Dəmiryol Vağzalına (Ağstafa) 112 verst avtomobil yoludur. Yevlax-Bərdə dəmir yolu Tərtər-Ağdərə vasitəsilə İstisuya 200 km uzunluğundadır. 25 km-dir.

Bu yataqlarda 132,6 ton qızıl, 37,3 min ton qurğuşun, 189 milyon m³ mişar, 1 milyon 526 min ton gec, 18 milyon 432 min m³ üzlük daşı, 23 milyon 243 min m³ gil, 57 milyon 965 min ton tikinti daşı, 96 milyon 987 min ton qum-çınqıl, 1898,4 min ton civə, 4 milyon 473 min m³ perlit, 2 milyon 144 min m³ pemza, 129 milyon 833 min m³ kalsinləşdirilmiş daş, 1417 min ton civə milyon 108 min ton sement xammalı və s. iqtisadiyyatın inkişafı üçün vacib olan faydalı qazıntılar aşkar edilmişdir.

Rüstəm Zaur oğlu Rüstəmli
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
rustamli2000@list.ru

KƏND TURİZMİNİN BEYNƏLXALQ TƏCRÜBƏSİNİN ÖYRƏNİLMƏSİ

***Açar sözlər:** turizm sahəsi, kənd turizmi, dünya təcrübəsi, regional inkişaf, sahibkarlıq fəaliyyəti*

***Keywords:** tourism field, rural tourism, world experience, regional development, entrepreneurial activity*

Kənd turizmi kənd təsərrüfatı ilə turizmin kəsişməsində yaranan yeni anlayış və sektordur. Qonaqlar ferma, şərab zavodları ilə tanış olur, aparılan işlərdə iştirak etmək, işlərin gedişi ilə tanış olmaq, birbaşa kənddə yemək almaq, yerli yeməklərdən yemək və gecələmək imkanı əldə edirlər. Aqroturizm turizm sənayesinin sürətlə inkişaf edən seqmenti olub və işləyən fermalara, şərab zavodlarına və kənd təsərrüfatı bizneslərinə səfərləri əhatə edir. Təsərrüfat sahələri geniş çeşiddə əyləncə, təhsil, istirahət, açıq hava fəaliyyəti, mağazalar və restoranlar təklif edir.

Kənd turizminin ən mühüm üstünlükləri ailə ilə birlikdə təmiz ekoloji şəraitdə olmaq, iş görmək, təbiət və kənd təsərrüfatı ilə tanış olmaq, təcrübə qazanmaq, həmfikirlərlə ünsiyyət qurmaq, təbiətin qoxularından və səslərindən həzz almaq, gündəlik həyatda dəyişiklik etməkdir.

Nəticə göstərir ki, kənd turizmi ailə ilə birləşməklə, təbii sərvətləri, kənd irsini və adət-ənənələrini qorumaq, yerli iqtisadiyyatı canlandırmaq vasitəsilə əhaliyə və cəmiyyətə fayda gətirir. Bundan əlavə, insanlar yenilik axtarırlar – tıxaclardan qaçmaq və ofisdən kənara çıxmaq istəyirlər.

Valideynlər istəyirlər ki, övladları məhsulun necə yetişdirildiyini və içdikləri inək südünün haradan gəldiyini bilsinlər.

Kənd turizminin faydaları aşağıdakılardır:

1. Sosial-mədəni üstünlüklər: Kənd irsini və kənd adət-ənənələrini qorumaq, bölgənin adət-ənənələrini öyrənmək və qonaqlarla bölüşmək, qonaqlar üçün əyləncəli tədbirlər təşkil etmək.

2. Ekoloji faydalar: təbii ehtiyatların və ekosistemlərin qorunması, ziyarətçilərin kənd təsərrüfatı və təbiət haqqında məlumatlandırılması, təbiətin və landşaftın gözəlliyinin təmin edilməsi.

3. İqtisadi faydalar: Yerli əhalinin həyat tərzinin yaxşılaşdırılması, yerli iqtisadiyyatın canlandırılması, kənd yerlərində turizmə marağın artırılması.

Fermerlər üçün üstünlüklər: kənd təsərrüfatı göstəricilərinin yaxşılaşdırılması, kənd təsərrüfatı məhsullarının yeni və innovativ şəkildə istifadəsi, təsərrüfat gəlirlərinin artması, təsərrüfatda həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması, iş və istirahət üçün daha yaxşı imkanlar, idarəetmə bacarıqlarının və sahibkarlıq ruhunun artırılması, kənd təsərrüfatının uzunmüddətli davamlı inkişafı, kənd təsərrüfatı biznesi, yerli kənd təsərrüfatı məhsullarına diqqət yetirmək məhsul adlarının (brendlərinin) artırılması və təşviqi kimi üstünlüklərə malikdir.

4. Cəmiyyət üçün faydalar: yerli xidmətlər və bizneslər üçün əlavə gəlir gətirən imkanlar yaratmaq, sakinlər və qonaqlar üçün imkanların inkişaf etdirilməsi və canlandırılması, yerli adət-ənənələrin, mədəniyyətin, sənətkarlığın, yeməklərin və incəsənətin qorunub saxlanması və canlandırılmasına dəstək, yeni iş yerləri, bunun bir çox faydası var. İmkanlar və gəlir mənbələri yaratmaqla regional iqtisadiyyatların şaxələndirilməsinə və inkişafına kömək

etmək, yerli biznes üçün daha çox valyuta cəlb etmək və istifadə etdiyimiz məhsulların mənşəyini öyrənmək kimi fəaliyyətlər.

Kənd turizmində daha bir populyar fəaliyyət şəxsi məhsulların toplanması və digər kənd təsərrüfatı işlərində birbaşa iştirakdır. Buraya, həmçinin tədbirlərdə və festivallarda iştirak etmək, təbiəti seyr etmək, velosiped turları və balıq tutmaq kimi fəaliyyətlər daxildir.

Dünyada turizmin bu sahəsinin inkişafı bu sahədə kifayət qədər təcrübənin olmasından xəbər verir. Belə ki, Amerika, Avropa və Türkiyədə populyar olan bu turizm istiqaməti həm regionların sosial-iqtisadi inkişafının təmin edilməsinə, həm də ölkənin və onun bütün regionlarının dünyada populyarlaşmasına xidmət edir.

30 il əvvəl kənd turizminə başlayan Yunanıstanda çox uğurlu nəticələr əldə olunub. Əvvəllər iqtisadi çətinliklərdən əziyyət çəkən rayonlar sonradan korporasiyalar yaradaraq dövlət dəstəyini alaraq kənd turizmi ilə məşğul olurlar. Onlar, ilk növbədə, öz daxili adət-ənənələrini yenidən müəyyənləşdirərək yerli mədəniyyətlərini qorumağa, yaşatmağa və paylaşmağa başladılar. Yerli abidələr bərpa olunub, evlər kiçik otellərə çevrilib. Restoranlar öz yeməklərini hazırladıqları yerdə fəaliyyət göstərməyə başlayıblar. Nəticədə bir çox kəndlər bu fəaliyyətlərlə yoxsulluqdan xilas edilib. Ölkə turizm sahəsində paralel olaraq genişləniş və inkişaf edib. Yunanıstanın bu nailiyyəti bir çox ölkələr üçün nümunə oldu və aqroturizm anlayışı sürətlə yayılmağa başladı.

Son zamanlar Türkiyədə aqroekoturizmin müxtəlif növləri yayılmağa başlayıb. Yunanıstanda əldə edilən uğurlardan sonra müxtəlif bölgələrdə kənd turizmi fəaliyyət göstərməyə başladı. Jurnalist Zeynəb Oral və Yunanıstanın keçmiş xarici işlər naziri George Papandreunun anası Margherita Papandreunun rəhbərliyi ilə 1997-ci ildə iki ölkənin birgə fəaliyyəti ilə Ege

bölgəsinin kəndlərində kənd turizmi layihəsi hazırlanıb həyata keçirilib.

Türkiyədə aqroturizm və ekoturizm sahəsində bir çox layihələr var. Buğda Assosiasiyası tərəfindən hazırlanan Kənd Turizm Mübadiləsi layihəsi onlardan yalnız biridir. Kənd Turizm Mübadiləsi layihəsi 2004-cü ildən fəaliyyət göstərir. Layihədə Türkiyənin bütün bölgələrindən çoxlu iri fermerlər və turist sahibkarlar iştirak edib. Məqsəd turizm və kənd təsərrüfatı arasında əlaqə yaratmaq, kəndliləri və fermerləri turizm anlayışı ilə tanış etmək, öz kiçik turizm müəssisələrini yaratmaqdır.

Yuxarıda göstərilən beynəlxalq təcrübədən göründüyü kimi, kənd turizmi konsepsiyası gənc sahə olsa da, onun inkişaf potensialı kifayət qədər yüksəkdir. Azərbaycan Respublikasında dövlət bu sahəyə böyük maraq göstərir. Məhz buna görə də son hadisələr, regional layihələr bu sahənin yaxın gələcəkdə dinamik inkişaf edəcəyinə zəmanətdir.

Tədricən bu xidmət turizmdə geniş infrastruktura malik bir sahəyə çevrilib. Hazırda 40 milyona qədər insan Avropa evlərində və kiçik kənd otellərində istirahət edir. Kənd turizmi bütün Avropa ölkələrində mövcuddur. Lakin hər ölkədə bu turizm növünün inkişaf səviyyəsi fərqlidir. Şərqi Avropada kənd turizmi Qərb ölkələrinə nisbətən daha az inkişaf etmişdir.

Bu sahədə çoxsaylı araşdırmaların müəllifi, Turizm İnstitutunun Turizm biznesi və texnologiyasının təşkili kafedrasının müəllimi Kəhrəman Yusupov deyir ki, bu növ turizmin əsasını qoyan ölkələr Fransa, Böyük Britaniya və Almaniyaadır. “Fransanın şərq bölgələrində, eləcə də bir sıra ölkələrlə (İsveçrə, Almaniya, İtaliya, Belçika və Lüksemburq) dağlıq ərazinin olması bura turistləri cəlb edir. Ölkənin cənubunda çimərlik zonaları və üzümçülük rayonları var. Fransanın qərb bölgələrində kənd turizminin zəif inkişafının

səbəbi yağışlı və küləkli iqlimdir. Hazırda 35 min fransalı fermer turistləri qəbul etməyə hazırdır”.

Almaniyada kənd turizminin inkişaf səviyyəsi eyni deyil. Bu tip daha çox cənub və qərb bölgələrində inkişaf etmişdir. Buna səbəb bu regionların güclü iqtisadi inkişafı və zənginliyi ilə seçilmələridir. Böyük Britaniyada kənd turizmi, əsasən ölkənin cənub bölgələrində inkişaf etdirilib: “Bunun səbəbi qədim tarixi abidələrlə zəngin bu ərazilərdə yerləşən iri şəhərlərin əhalisinin kənd yerlərində istirahətə üstünlük verməsidir. Hazırda regional siyasət çərçivəsində Şotlandiya və Şimali İrlandiyaya turistlərin cəlb edilməsi istiqamətində tədbirlər həyata keçirilir. Aqroturizm Belçika, Hollandiya, Lüksemburqda inkişaf etmişdir. Ərazilər üzrə inkişaf səviyyəsində heç bir əsaslı fərq yoxdur. Avstriya və İsveçrədə kənd turizminin inkişaf səviyyəsi Almaniyadakı kimidir.

Kənd turizminin inkişafının təşviqi regionların mövcud potensialından səmərəli istifadə edilməsində, kənd yerlərində kiçik sahibkarlığın inkişafında və kənd yerlərində yoxsulluğun azaldılmasında xüsusi əhəmiyyət kəsb edə bilər. Eyni zamanda turizm sektoru kənd təsərrüfatının intensiv inkişafı nəticəsində yaxın gələcəkdə iş yerlərini itirə biləcək kənd sakinlərinin məşğulluq probleminin həllində mühüm rol oynaya bilər. Bunun üçün Azərbaycan inkişaf etmiş ölkələrin müsbət təcrübəsindən istifadə edərək bu sahənin inkişafına yönəlmiş əlaqələndirilmiş tədbirlər həyata keçirməlidir. Bu zaman kənd turizminin imkanlarından kənd təsərrüfatının və kənd yerlərinin inkişafı üçün istifadə edilməlidir. “Azərbaycan Respublikasında ixtisaslaşmış turizm sənayesinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”nin icra müddətinin başa çatdığını nəzərə alaraq, turizm sənayesinin və turizm sənayesinin hərtərəfli inkişafını özündə ehtiva edən yeni sənədin hazırlanaraq qəbul edilməsi zəruri olub, kənd turizminin inkişafı ilə bağlı ətraflı tədbirləri əhatə edir.

Özünüməşğulluq proqramı çərçivəsində kənd turizminin inkişafına xidmət edən biznes planların maliyyələşdirilməsi məsələsinə də baxılması məqsədəuyğundur. Həmçinin pandemiyadan sonrakı dövrdə “Şəhərdən kəndə” kimi layihələrin icrasını sürətləndirmək lazımdır. Bundan başqa, Dövlət Turizm Agentliyinin Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi ilə birlikdə kənd turizmi ilə bağlı layihələr həyata keçirməsi, turizmin bu növü ilə bağlı məsələlərin həllinə qısamüddətli, ortamüddətli və turizmin inkişafı üçün nəzərdə tutulmuş layihələrin hazırlanması prosesində baxması məqsədəuyğundur.

Sadiq Tofiq oğlu Əliyev
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
esadiq078@gmail.com

İNNOVATİV SAHİBKARLIĞIN İNKİŞAFI ÜÇÜN DÖVLƏT DƏSTƏYİ VƏ PROQRAMLARIN HAZIRLANMASI PRİNSİPLƏRİ

***Açar sözlər:** innovativ, iqtisadiyyat, dövlət, sahibkarlıq, maliyyə*

***Keywords:** innovative, economy, state, entrepreneurship, finance*

Bu gün Azərbaycanda dövlət dəstəyinin həyata keçirilməsinə və innovativ sahibkarlığın inkişafı proqramlarının hazırlanmasına dünya təcrübəsinə uyğun yeni yanaşmalar həyata keçirilməyə başlanmışdır.

Bununla belə, ən aktual sosial-iqtisadi problemlərin həlli (innovativ yüksək texnologiyalı klasterlərin inkişafı yolu ilə iqtisadi artımın keyfiyyətinin dəyişdirilməsi, müasir təhlükəsizlik çağırışlarına uyğun olaraq müdafiə qabiliyyətinin bərpası, beynəlxalq elmi-texniki proqramlara və alyanslara inteqrasiya) ölkə şirkətlərinin rəqabət qabiliyyətinin artırılması maraqlarına uyğun olaraq, innovativ sahibkarlığın inkişafı üçün dövlət dəstəyi və proqramların tərtib edilməsi prinsiplərinin əsaslarını genişləndirmək və təkmilləşdirmək lazımdır.

Bu plana uyğun olaraq innovativ sahibkarlığın inkişafı üçün dövlət dəstəyi prinsiplərinin dəyişdirilməsi və proqramların tərtib edilməsi yeni tipli iqtisadiyyatın tələblərinə və dünya təcrübəsinə uyğun olmalıdır. Bununla belə, müsbət tendensiyaların əksəriyyəti məhdud çərçivədə fəaliyyət göstərir. Bunun başlıca səbəbi kimi qeyd edə bilərik ki,

innovativ sahibkarlıq fəaliyyətinə özəl investisiyaların təşviqi sistemi yaradılmayıb, büdcədən maliyyələşmə kifayət qədər deyildir və ona görə də dövlət innovasiya siyasətinin yeni məqsədləri tam həyata keçirilmir.

Innovativ sahibkarlığın inkişafı üçün dövlət dəstəyi prinsiplərinin müəyyən edilməsi və proqramların tərtib edilməsi iqtisadi, qanunvericilik və büdcə prosesinə möhkəm şəkildə daxil edilməlidir. Maraqların əlaqələndirilməsinin müvafiq mexanizmləri dövlət orqanlarının və innovasiya prosesinin ən mühüm iştirakçılarının-tədqiqat və inkişaf işlərini maliyyələşdirən nazirlik və idarələrin rəhbərlərinin, iri podratçı korporasiyaların, innovativ sahibkarların özlərinin, eləcə də elmi ictimaiyyətin nümayəndəliklərin iştirakını nəzərdə tutur. Bu mexanizmlərin effektiv işləməsi müxtəlif analitik metodlara etibar etməyi tələb edir. Bunlar aşağıdakılardır:

- proqnozlaşdırma;
- ekspertiza və monitoring;
- elmi ictimaiyyətdən çoxlu sayda ekspertlərin cəlb edilməsi ilə kritik texnologiyaların siyahılarının tərtib edilməsi (Musayev, 2014: 74).

Belə ki, innovativ sahibkarlığın inkişafı üçün dövlət dəstəyi prinsiplərinin işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsinin, proqramların tərtibinin milli məqsədləri yüksək əlavə dəyərə malik məhsulların istehsalının və ixracının artırılması, milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artırılmasıdır. Belə prinsiplərin işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi üçün innovativ yüksək texnologiyalı sahibkarlar üçün yeni vergi siyasəti lazımdır ki, bu da kapitalın toplanmasına, infrastrukturun yenilənməsinə şərait yaradacaq, o cümlədən innovativ məhsullara daxili tələbatın stimullaşdırılması tədbirləri görəcək (Novruzova, 2012: 345).

Innovativ sahibkarlığın inkişafı üçün dövlət dəstəyi prinsiplərinin işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi,

proqramların tərtib edilməsində xüsusilə mühüm vəzifə büdcə maliyyə axınlarının rasionallaşdırılmasıdır.

Biz innovativ sahibkarlığın inkişafına dövlət dəstəyi və inkişaf proqramlarının aşağıdakı prinsiplər sistemini təklif edirik:

- dövlətin sosial-iqtisadi inkişafında innovativ sahibkarlığın rolunun və əhəmiyyətinin dərk edilməsi prinsipi;
- rasional proteksionizm prinsipi;
- innovativ biznes mühitinə dövlətin yolverilən mümkün müdaxiləsi prinsipi;
- innovativ sahibkarlığın dövlət tənzimlənməsi və dəstəklənməsi sisteminin səmərəli fəaliyyət prinsipi;
- innovativ sahibkarlığın dövlət tənzimlənməsi və dəstəyinin təminat və əsaslandırılmış istiqaməti prinsipi;
- innovativ sahibkarlığın hər bir subyekti üçün dövlət tənzimlənməsinin və dəstəyin bərabər əlçatanlığı prinsipi;
- iqtisadi inkişaf istiqamətlərinin və innovativ sahibkarlığın dövlət tənzimlənməsi və dəstəklənməsinin qarşılıqlı tamamlanması və əlaqələndirilməsi prinsipi;
- innovativ sahibkarlığa dövlət dəstəyinin formalarının seçimində selektivlik prinsipi.

İnnovativ sahibkarlığın inkişafına dövlət dəstəyi və proqramların tərtibi mexanizmi, ilk növbədə, dövlətin sosial-iqtisadi inkişafında innovativ sahibkarlığın rolu və əhəmiyyəti prinsipinə əsaslanmalıdır. Dövlət orqanlarının bazar iqtisadiyyatı amilinin zəruri və mühüm komponenti kimi innovativ sahibkarlığın iqtisadi mahiyyəti, rolu və əhəmiyyəti barədə məlumatlılıq dərəcəsi bu sahədəki inkişaf problemlərinə diqqətin dərəcəsi ilə əlaqələndirilir və iqtisadi məsuliyyətin dərk edilməsini müəyyən edir.

Ölkənin müasir iqtisadiyyatında innovativ biznesin rolu müstəsna dərəcədə böyükdür. Hərtərəfli dövlət dəstəyi ilə öz dinamik inkişafını təmin edə bilər. Bununla belə, bu sənayeyə

lazımı diqqət yetirilmədiyinə görə kiçik biznesin Azərbaycan ÜDM-də payı cəmi 22% təşkil edir, inkişaf etmiş ölkələrdə isə bu rəqəm 50-60% səviyyəsində qiymətləndirilir ki, bu da daha yüksək inkişaf səviyyəsini göstərə bilər.

Ədəbiyyat

1. Musayev, A.F. (2014). İnnovasiya iqtisadiyyatı və vergi stimullaşdırması. Bakı: Azərbaycan Universiteti, s.74.
2. Novruzova, T.V. (2012). Milli innovasiya sisteminin yaradılmasının zəruriliyi. Azərbaycan Respublikasının iqtisadi siyasəti: nailiyyətlər və perspektivlər. Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, s.345.

Şahin Əli oğlu Alxasov
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
salxasov420@gmail.com

AZƏRBAYCAN BƏLƏDİYYƏLƏRİNİN ƏRAZİLƏRİNDƏ SAHİBKARLIQ FƏALİYYƏTİNİN İNKİŞAF XÜSUSİYYƏTLƏRİ

***Açar sözlər:** bələdiyyə, sahibkarlıq fəaliyyəti, inkişaf, sahibkarlığın inkişafı, sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişaf xüsusiyyətləri*

***Keywords:** municipality, entrepreneurial activity, development, entrepreneurial development, characteristics of entrepreneurial activity development*

Bazar iqtisadiyyatının formalaşdığı hər bir cəmiyyətdə sahibkarlıq fəaliyyəti bu prosesin əsas hərəkətverici qüvvəsidir. Azərbaycan öz müstəqilliyini əldə etdikdən sonra sahibkarlıq fəaliyyəti ölkədə bazar münasibətlərinin inkişafının, ölkə əhalisinin maddi rifah halının və sosial-mənəvi səviyyəsinin yüksəldilməsinin, cəmiyyətin sosial sabitliyinin, ölkənin iqtisadi suverenliyinin və siyasi müstəqilliyinin, yeniliklərə əsaslanan istehsalın inkişafının təmin edilməsinin, bazar prinsipləri üzərində qurulan iqtisadi mexanizmin yaradılmasının vacib amillərindən birinə çevrilmişdir.

Sahibkarlığın inkişafı, biznes mühitinin daha da yaxşılaşdırılması Azərbaycan Respublikası Prezidentinin iqtisadi inkişaf strategiyasının prioritet istiqamətlərindəndir. Sahibkarlığın dinamik inkişaf etdirilməsi və genişləndirilməsi, sahibkarlara dövlət dəstəyinin gücləndirilməsi və onların hüquqlarının etibarlı müdafiə mexanizmlərinin yaradılması

istiqamətində kompleks tədbirlər həyata keçirilmiş, ölkədə güclü özəl sektor formalaşmış, biznes və investisiya mühiti daha da yaxşılaşmış, sahibkarlar ölkə iqtisadiyyatının aparıcı qüvvəsi olmuşlar.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 28 dekabr 2017-ci il tarixli “Kiçik və orta sahibkarlıq sahəsində idarəetmənin daha da təkmilləşdirilməsi” haqqında Fərmanı ilə ölkədə investisiya və biznes mühitinin daha da yaxşılaşdırılması, sahibkarlıq fəaliyyətinin tənzimlənməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi və səmərəli əlaqələndirmənin tətbiqi, mikro, kiçik və orta sahibkarlığın (bundan sonra – KOB) ölkə iqtisadiyyatında rolunun və rəqabət qabiliyyətinin artırılması, bu sahədə idarəçilik sisteminin müasir tələblərə uyğunlaşdırılması, maliyyə resurslarına KOB subyektlərinin çıxış imkanlarının genişləndirilməsi və institusional dəstək mexanizmlərinin formalaşdırılması, sahibkarlığın hüquqi təminatının gücləndirilməsi və regionlarda sahibkarlığın inkişafına əlverişli şərait yaradılması əsasında dayanıqlı inkişafın təmin edilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyinin tabeliyində publik hüquqi şəxs statuslu “Azərbaycan Respublikasının Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyi” yaradılmışdır.

Eyni zamanda son illərdə sahibkarlığın inkişafına dövlətin maliyyə dəstəyi daha da güclənmiş, güzəştli kreditlərin həcmi əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Sahibkarlıq fəaliyyətinin dəstəklənməsi və bu sahəyə dövlət qayğısının artırılması məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Sahibkarlığın İnkişafı Fondunun vəsaitləri hesabına sahibkarlara güzəştli kreditlər verilmişdir.

Azərbaycanın əldə etdiyi uğurlar beynəlxalq təşkilatların və maliyyə institutlarının hesabatlarında da öz müsbət əksini tapmışdır. Təsadüfi deyildir ki, Dünya Bankının “Doing Business 2019” hesabatına görə, Azərbaycan əvvəlki illə

müqayisədə reytingdə 32 pillə irəliləyərək 57-ci yerdən 25-ci pilləyə yüksəlib. Sənədə əsasən, 10 indikatorun 8-i üzrə öz mövqeyini daha da yaxşılaşdıran Azərbaycan dünyanın 10 ən islahatçı dövləti siyahısına daxil edilərək dünyanın ən çox islahat aparan ölkəsi elan olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında təsbit olunmuş azad sahibkarlıq hüququ hər kəsin qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada öz imkanlarından, qabiliyyətindən və əmlakından sərbəst istifadə edərək təkbaşına və ya başqaları ilə birlikdə sahibkarlıq və qanunla qadağan edilməmiş digər iqtisadi fəaliyyət növü ilə məşğul ola bilməsini ehtiva edir. Konstitusiyaya görə Azərbaycan dövləti bazar münasibətləri əsasında sosial yönümlü iqtisadiyyatın inkişafına şərait yaradır, azad sahibkarlığa təminat verir, iqtisadi münasibətlərdə isə inhisarçılığa və haqsız rəqabətə yol verilmir.

“Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən sahibkarlıq fəaliyyəti dedikdə, şəxsin müstəqil surətdə həyata keçirdiyi, əsas məqsədi əmlak istifadəsindən, əmtəə satışından, işlər görülməsindən və ya xidmətlər göstərilməsindən mənfəət (fərdi sahibkarlar tərəfindən gəlir) götürülməsi olan fəaliyyət nəzərdə tutulur.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, azad sahibkarlıq dövlətin və cəmiyyətin gələcək inkişafında mühüm rol oynayır. Ölkəmizdə sahibkarlığın inkişafına, biznes mühitinin yaxşılaşdırılmasına dövlət tərəfindən daim qayğı göstərilir. Bu məqsədlə sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi, yerli və xarici investisiyaların, müasir texnologiyaların cəlb edilməsi və bu yolla yüksək keyfiyyətli məhsulların istehsalı ölkə prezidentinin müəyyən etdiyi iqtisadi inkişaf strategiyasının əsas prioritetlərindən biridir.

Sahibkarlığın inkişafı sahəsində qəbul edilmiş normativ hüquqi aktlar bütövlükdə sahibkarlığın, xüsusilə də regionlarda yeni sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin genişlənməsinə

təkan vermişdir. Mütərəqqi islahatların həyata keçirildiyi şəraitdə sahibkarlığın dəstəklənməsi sahəsində bələdiyyələrin iştirakının aktivləşdirilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Beynəlxalq təcrübədə bələdiyyələrin fəaliyyətinin mühüm istiqamətlərindən biri bələdiyyə sahibkarlığının inkişaf etdirilməsidir. Qərbi Avropa ölkələrində (Böyük Britaniya, Fransa, Almaniya, Norveç, İsveç və s.) bələdiyyə sahibkarlığının inkişafı məhz kiçik sahibkarlığın hesabına təmin olunur. Kiçik iqtisadiyyatda kapital daha sürətlə dövr edir. Kiçik bələdiyyə müəssisələrində kapitalın passiv hissəsinin xüsusi çəkisi aşağı olur. İşçi qüvvəsi daha çox yüklənir və əmək məhsuldarlığı yüksək olur.

Həmçinin beynəlxalq təcrübədə bələdiyyə müəssisələrinin üstünlüklərindən biri də sosial sahədə gərginliyin azaldılmasında böyük rol oynamalarının nəzərə alınmasıdır. Belə ki, müəyyən səbəblərdən və ixtisar olunmaqla işsiz qalan mütəxəssislər kiçik müəssisələrdə işə cəlb olunurlar. Həmçinin yerli şəraitə uyğun kiçik müəssisələrin təşkili həm yerli xammaldan, həm də əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadəyə münbit şərait yaradır.

Bələdiyyə müəssisələrinin, o cümlədən xidmət sahələrinin yaradılması bizim ölkədə də vacib məsələlərdəndir. Bu istiqamətdə inkişafın təmin edilməsində yerli büdcə vəsaitləri, grant və kreditlərdən istifadə oluna bilər. Yerli maliyyə vəsaitlərinin az olması daha optimal variantların seçilməsini, daha az kapital qoyuluşu tələb edən layihələrin həyata keçirilməsini zəruri edir.

Səadət Ceyhun qızı Beydullayeva
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
beydullayevaasadat@gmail.com

AZƏRBAYCANDA AQRAR SEKTORUN PRIORİTET İSTİQAMƏTLƏRİ

***Açar sözlər:** kənd təsərrüfatı, istehlak bazarı, aqrar iqtisadiyyat, qeyri-neft sektoru, aqrar islahat*

***Keywords:** agriculture, consumer market, agrarian economy, non-oil sector, agrarian reform*

Dövlət müstəqilliyi şəraitində həyata keçirilən əsaslı aqrar islahatlardan sonra ölkəmizin kənd təsərrüfatının yeni iqtisadi sistem daxilində və ekzogen amillərin təsiri ilə inkişaf şərtlərinin mərhələlər üzrə əsaslı dəyişməsi rejimində fəaliyyət göstərməsi, öz növbəsində, sahədə artım mənbələrinin formalaşmasında və artım templərinin dinamikasında xüsusiyyətlərin əmələ gəlməsinə səbəb olmuşdur. Aqrar sahədə artım dinamikası istifadə olunan istehsal resurslarının həcmnin ardıcıl surətdə, həm də miqyaslı genişlənməsi şəraitində formalaşmışdır (İbrahimov, 2016: 665). Belə vəziyyətdə ölkənin kənd təsərrüfatında artımın resurs aspekti diqqəti xüsusi cəlb edir. Məsələnin bu cəhətinin empirik araşdırılması artım amilləri və şərtlərinə baxışların dəqiqləşdirilməsinə, aqrar istehsalın artım templərinin formalaşmasında hər bir resurs növünün rolunun aydınlaşdırılmasına imkan açmaqla yanaşı, sahənin gələcək inkişaf dinamikasının müəyyən olunması yoluna işıq tuta bilər. Son illər dünya bazarında neftin qiymətinin stabil olmaması və azalan xətt üzrə inkişafı fonunda istər büdcə daxilolmalarının yerinə yetirilməsi, istərsə də ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün ölkədə qeyri-neft

sektorunun inkişafına daha çox önəm verilir. Aqrar sektorun inkişafına göstərilən dövlət qayğısı çoxşaxəlidir. Yüksək məhsuldarlığın təmin edilməsi, yerli məhsulların rəqabət qabiliyyətinin artırılması, kənd təsərrüfatının gəlirli sahələrinin inkişaf etdirilməsi, fermerlərə dövlət dəstəyinin daha səmərəli təşkili aqrar sahədə dövlət siyasətinin mühüm istiqamətlərini təşkil edir (Əhmədov, 2015: 89-102).

Azərbaycan iqtisadiyyatının digər sahələri kimi, kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi də asan olmayıb. İndiki uğurlar gərgin zəhmət, dəqiq düşünülmüş iqtisadi siyasət sayəsində əldə edilib. Belə vəziyyətdə ölkənin kənd təsərrüfatında artımın resurs aspekti diqqəti xüsusi cəlb edir. Məsələnin bu cəhətinin empirik araşdırılması artım amilləri və şərtlərinə baxışların dəqiqləşdirilməsinə, aqrar istehsalın artım templərinin formalaşmasında hər bir resurs növünün rolunun aydınlaşdırılmasına imkan açmaqla yanaşı, sahənin gələcək inkişaf dinamikasının müəyyən olunması yoluna işıq tuta bilər. Ərzağın daxili bazarda yetərincə mövcudluğunun təmin edilməsi üçün dövlətin həm xarici, həm də daxili iqtisadi siyasəti başlıca rol oynayır. Məlum olduğu kimi, Azərbaycanın xarici siyasətinin ana xətti bütün dövlətlərlə qarşılıqlı hörmət, iqtisadi fayda, sülh və əminamanlıq prinsipləri üzərində qurulmuşdur. Belə bir xarici siyasət Azərbaycanın bütün dünya dövlətlərilə sıx iqtisadi münasibətlər qurmasına və daxili bazara kifayət qədər keyfiyyətli ərzaq məhsullarının idxalına geniş imkanlar açır (Abbasov, 2017: 468). Yəni daxili tələbatın yerli məhsullarla yanaşı, idxal olunan məhsullarla da ödənilməsində elə bir ciddi problem mövcud deyildir. Bununla belə, möhtərəm Prezidentin daxili iqtisadi siyasəti ölkənin əsas ərzaq məhsullarına tələbatının bilavasitə yerli imkanlar hesabına ödənilməsi üçün olduqca əlverişli mühit yaratmışdır.

Ərzaq məhsullarının və ərzaq xammalının, emal sənayesi məhsullarının istehsalını stimullaşdırmaq məqsədilə hökumət

tərəfindən son on ildə ciddi yardım proqramları həyata keçirilmiş və hazırda bu tədbirlər davam etdirilməkdədir. Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarında vergi güzəştlərinin tətbiqi, istehsalda istifadə olunan bir sıra mal, material və məhsulların gömrük rüsumlarından azad edilməsi, güzəştləli şərtlərlə kreditlərin verilməsi, texnika və kimyəvi preparatların lizinqinin təşkili, aqrar sektora müxtəlif istiqamətli xarici layihələrin cəlb edilməsi və s. dəstək proqramları kənd təsərrüfatı istehsalını stimullaşdırmış və istehsal artımına yaxşı əsaslar yaratmışdır.

Dövlət tərəfindən həyata keçirilən dəstək proqramlarının səmərəliliyinin daha da artırılması və yerli istehsalçıların qlobal bazarda rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi üçün Azərbaycanın kənd təsərrüfatında təmərkləşməyə böyük ehtiyac vardır. Bugünkü kənd təsərrüfatı həddən artıq pərakəndə vəziyyətdədir. Təhlil göstərir ki, respublika üzrə özəlləşdirilmiş torpaqların 85-87 faizi fərdi, ailə və xırda kəndli (fermer) təsərrüfatlarında becərilir. Statistik məlumatlara görə, 2008-ci ildə ümumi kənd məhsulunun məhz 95 faizi belə təsərrüfat subyektlərində istehsal edilmişdir. Əlbəttə, bu cür pərakəndəlik bir tərəfdən dövlətin həyata keçirdiyi kənd təsərrüfatına dəstək layihələrinin səmərəlik səviyyəsinə, digər tərəfdən isə sahibkarlıq subyektlərinin istehsal və iqtisadi münasibətlərinin keyfiyyətinə mənfi təsir göstərir, onların rəqabətqabiliyyətliliyini zəiflədir. Odur ki, ərzaq təhlükəsizliyi tədbirlərinin əsas elementlərindən biri də kənd təsərrüfatında təşkilatlanma məsələsi olmalıdır. Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi şəraitində həyata keçirilmiş əsaslı aqrar islahatlardan sonrakı dövrdə kənd təsərrüfatında artım templəri dinamik surətdə dəyişən inkişaf şərtləri çərçivəsində formalaşmış. Sahədə artım ilkin mərhələdə yeni aqrar strukturla şərtlənən yüksək istehsalçı marağı ilə dəstəklənmişdir. Sonrakı mərhələdə kənd təsərrüfatına şaxəli dövlət köməyi sisteminin

qurulması və sürətli inkişaf strategiyasının reallaşdırılması gedişində əhali gəlirlərinin genişmiqyaslı yüksəlməsi nəticəsində daxili tələbin böyüməsi, habelə məhsul ixracının təşviqi, istehsalçılara əlverişli fəaliyyət mühiti yaratmaqla artım mənbələrinin fəallaşdırılmasına yol açmışdır.

Nəticədə qısamüddətli dövrlərdə artım templərinin volatilliyi müşahidə edilsə də, uzunmüddətli artım templərinin beynəlxalq müqayisələr fonunda nisbətən yüksək kimi dəyərləndirilə bilən səviyyəsi formalaşmışdır. Eyni zamanda, bu, sahədə istifadəyə cəlb olunan istehsal resurslarının həcmnin geniş miqyaslarda böyüməsi şəraitində baş tutmuşdur. Göstərilən vəziyyətdə məhsuldarlıq səviyyəsinin artma dərəcəsi ümumən çox yüksək olmamış, nəticədə istehsalın kapitaltutumluluğu kəskin yüksəlmişdir. Bununla belə, artım templərinin istifadə olunan resursların ardıcıl və miqyaslı artması rejimində formalaşması ekstensiv genişlənmə amilinin mütləq üstünlük qazanması anlamına da gəlməməlidir.

Araşdırmaların nəticələrinə görə, həmin dövrdə uzunmüddətli artım sürətinin formalaşmasında qeyd edilən amilin təsir payı $1/3$ -ə yaxın qiymətləndir. Məsələnin problemləli tərəfi qarşıdakı dövrlərdə artım mənbəyi olaraq ekstensiv genişlənmə imkanlarının çox məhdud hala gələcəyi ilə bağlıdır. Azərbaycan iqtisadiyyatının aqrar sektoru üçün səciyyəvi olmuş artımın istifadəyə cəlb edilən resursların ardıcıl genişləndirilməsi şəraitində formalaşdırılması modeli qarşıdakı dövrlərdə sahədə zəruri inkişaf dinamikasının təmin olunması baxımından məhdudiyətlərə dirənir.

Ədəbiyyat

1. İbrahimov, İ.H. (2016). Aqrar Sahənin iqtisadiyyatı. Bakı: “NBS Printing Company”, 665 s.
2. Əhmədov, R.K. (2015). Aqrar sektorun maliyyə təminatının yüksəldilməsində vergi güzəştlərinin rolu. “Azərbaycanın vergi jurnalı”, № 5 (125), s.89-102.
3. Abbasov, V.H. (2017). Aqrar iqtisadiyyat. Bakı: “Ecoprint”, 468 s.

Səbinə Habil qızı Məhərrəmovə
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
1919sebine@gmail.com

“ATƏŞGAH HƏYAT” SIĞORTA ASC-DƏ DAXİLİ AUDİT KEYFİYYƏTİ

Açar sözlər: *Atəşgah Sığorta, iqtisadiyyat, sənaye, audit, audit keyfiyyəti*

Keywords: *Ateshgah Insurance, economy, industry, audit, audit quality*

Müasir iqtisadi şəraitdə tətbiqi digər müəssisələrlə müqayisədə rəqabət üstünlüyünə nail olmaq üçün şərait yaradan müəssisə nəzarətinin əsas vasitələrindən biri də effektiv daxili nəzarət sisteminin yaradılmasıdır. Məsələn, sənaye sektorunda bazar daim dəyişir və bu, daxili nəzarətə münasibəti yalnız maliyyə aspektində nəzərdən keçirməkdən nəzarət prosesinin idarə edilməsinə dəyişdirməyi tələb edir.

Belə ki, daxili nəzarət müəssisəyə məqsədlərinə çatmaqda və qarşıya qoyulan vəzifələri yerinə yetirməkdə kömək edən risklərə nəzarət aləti və vasitəsinə çevrilir. Yalnız müəssisədə effektiv daxili nəzarət müəssisənin fəaliyyətinin potensial inkişafını və meyillərini obyektiv qiymətləndirməyə və beləliklə, təhdidləri və riskləri vaxtında aşkar edib aradan qaldırmağa, habelə müəyyən sabit risk səviyyəsini saxlamağa və təmin etməyə qadirdir.

Daxili audit şirkətin daxili nəzarət sistemini, o cümlədən korporativ idarəetmə və uçot proseslərini qiymətləndirir. Onlar qanunlara və qaydalara əməl olunmasını, düzgün və vaxtında maliyyə hesabatlarının və məlumatların toplanmasını təmin edir və kənar audit tərəfindən aşkar edilməmişdən əvvəl

problemləri müəyyən etməklə və çatışmazlıqları aradan qaldırmaqla əməliyyat səmərəliliyinin qorunmasına kömək edir.

Həyat yığım sığortası təkcə həyatınızı sığortalamağa imkan vermir, həm də müəyyən vergi güzəştlərindən və əmanətlər üzrə faizlərdən gəlir əldə etməyə imkan verir. Hər kəs yaxın gələcək üçün müəyyən planlar qurmaq və bunun üçün vəsait toplamaq istəyir.

“Atəşgah Həyat” Sığortası bu gün vətəndaşlara bir çox maliyyə problemlərinin sübut edilmiş həlli olan yığım sığortası təklif edir.

Vətəndaşlar həyat sığortası müqaviləsi bağlamaqla qanunvericiliyə uyğun olaraq öz gəlirlərindən ödəniş edirlər. Müqavilə müddəti bitdikdən sonra əldə etdiyi əlavə mənfəətlə birlikdə topladığı vəsaiti də alır.

Həyat sığortasının əsas üstünlüyü vergi və sosial sığorta güzəştlərinin istifadəsidir. Vətəndaşların qazanc və zərərləri, vətəndaşların itkiləri və vətəndaşların və işçi qüvvəsinin dəymiş ziyanı sığorta edildikdə, ailə maddi vəsaitlə sığortalanır.

Müəssisə tərəfindən müəyyən edilmiş siyasət və prosedurlardan asılı olmayaraq, daxili nəzarətin effektivliyinə və maliyyə məlumatlarının düzgünlüyünə yalnız əsaslı təminat verilə bilər. Daxili nəzarətin effektivliyi insan mülahizələri ilə məhdudlaşır. Müəssisələr tez-tez yüksək səviyyəli işçilərə əməliyyat səmərəliliyi səbəbi ilə daxili nəzarəti ləğv etmək imkanı verir. Bu halda daxili nəzarətdən sövdələşmə yolu ilə yayınmaq olar.

Profilaktik nəzarət fəaliyyətləri, ilk növbədə, səhvlərin və ya saxtakarlığın qarşısını almaq məqsədi daşıyır və hərtərəfli sənədləşdirmə və icazə praktikalarını əhatə edir. Bu prosesin əsas hissəsi olan vəzifələrin ayrılması, heç bir fərdin maliyyə əməliyyatı və nəticədə əldə edilən aktivə icazə vermək, qeyd

etmək və nəzarətdə saxlamaq mövqeyində olmamasını təmin edir.

Bundan əlavə, qabaqlayıcı daxili nəzarətlərə avadanlıqlara, inventarlara, pul vəsaitlərinə və digər aktivlərə fiziki girişin məhdudlaşdırılması daxildir.

Azərbaycanın lider şirkətlərindən olan ilk həyat sığortası şirkəti “Atəşgah Həyat” Sığorta Şirkəti 1998-ci ilin mart ayında təsis edilmiş və Azərbaycan Respublikasının “Sığorta haqqında” Qanununun tələblərinə uyğun şəkildə həyat sığortası üzrə həyatın müddətli sığortası, kredit həyat sığortası, yığım sığortası, istehsalatda bədbəxt hadisələr və peşə xəstəlikləri nəticəsində peşə əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarından icbari həyat sığortası və sağalmaz xəstəliklərdən sığorta kimi bir neçə sığorta növləri üzrə xidmət göstərir. “Atəşgah Həyat” Sığorta şirkəti “İstehsalatda bədbəxt hadisələr və peşə xəstəlikləri nəticəsində peşə əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarından icbari sığorta haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu əsasında Azərbaycanda ilk dəfə olaraq istehsalatda bədbəxt hadisələr nəticəsində əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarından icbari sığorta növü üzrə müddətsiz lisenziya almışdır. Bundan əlavə, şirkətdə 80-dən artıq işçi əmək fəaliyyəti ilə məşğuldur. Yüksək keyfiyyətli xidmət üçün işçilər şirkət əməkdaşları üçün daim təlimlərin keçirilməsini təmin edir.

Əməliyyat nəzarətləri ilk müdafiə xətti tərəfindən buraxılmış əşyaları və ya hadisələri tutmaq üçün nəzərdə tutulmuş ehtiyat prosedurlardır. Burada ən vacib fəaliyyət uzlaşmadır. Bu, məlumat dəstlərini müqayisə etmək üçün istifadə olunur və maddi fərqlərə görə bərpaedici tədbirlər görülür. Digər detektiv nəzarətlərə mühasibat firmalarının xarici auditləri və inventar kimi aktivlərin daxili auditləri daxildir.

Daxili auditin rolu rəhbərliyin işlətdiyi sistemlərə, prosedurlara və nəzarət vasitələrinə əməl olunub-olunmadığını və adekvat olub-olmadığını müəyyən etməkdir. Bu, şöbənin funksiyalarının və məsuliyyətinin bütün aspektlərini əhatə etməyi hədəfləyən sistem əsaslı bir yanaşmadır.

Daxili nəzarət istənilən nəticəyə nail olmaq üçün prosesləri müəyyən etmək, idarə etmək və ya əmr etmək üçün nəzərdə tutulmuş fəaliyyətlərdir.

Qeyd etdiyimiz siyahı hər bir şöbə üçün tələb olunan daxili nəzarət vasitələrinin tam siyahısını təqdim etmək üçün nəzərdə tutulmayıb. Bu siyahı effektiv daxili nəzarət sisteminin mümkün xüsusiyyətlərinə kömək etmək və təlimat vermək üçün hazırlanmışdır.

Nəticə olaraq, daxili audit təşkilatın əməliyyatlarına dəyər əlavə etmək və təkmilləşdirmək üçün nəzərdə tutulmuş müstəqil, obyektiv təminat və məsləhətçilik fəaliyyətidir. O, risklərin idarə edilməsi, nəzarət və idarəetmə proseslərinin effektivliyini qiymətləndirmək və təkmilləşdirmək üçün sistematik, nizam-intizamlı yanaşma gətirməklə təşkilata məqsədlərinə nail olmaqda kömək edir.

Daxili auditin tərifinə uyğun olaraq, daxili audit təşkilatın əməliyyatlarına dəyər əlavə etmək və təkmilləşdirmək üçün nəzərdə tutulmuş müstəqil, obyektiv təminat və məsləhətçilik fəaliyyətidir. O, risklərin idarə edilməsi, nəzarət və idarəetmə proseslərinin effektivliyini qiymətləndirmək və təkmilləşdirmək üçün sistematik, nizam-intizamlı yanaşma gətirməklə təşkilata məqsədlərinə nail olmaqda kömək edir.

Şalələ Adil qızı Məmmədli
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
selalemammedli98@gmail.com

KOMMERSİYA BANKLARINDA İPOTEKA KREDİTLƏSMƏSİ MEXANİZMİNİN İDARƏ EDİLMƏSİ

***Açar sözlər:** bank ipotekası, ipoteka kreditləşməsi, ipoteka sistemi, ipoteka modeli, kommersiya*

***Keywords:** bank mortgage, mortgage lending, mortgage system, mortgage model, commerce*

Hazırda ipoteka siyasətinin müasir sosial siyasətin bir elementi olduğunu və inkişaf etməkdə olan Azərbaycanda dövlətin qarşısında əhalinin mənzil şəraitinin yaxşılaşdırılması, yaxud da yeni həyat standartlarına uyğunlaşdırılması kimi öhdəliklərin olmasını nəzərə almaq lazımdır. Ölkəmizdə ipoteka sisteminin yeni təşəkkül tapması və təkmilləşdirilməsinə olan ehtiyac mövzunu əhəmiyyətli edən əsas səbəblərdəndir. Araşdırmaların nəticəsi olaraq məlumatlandırma xarakteri daşıyan ipoteka haqqında qanunvericilikdən də bəhs edilmişdir. Bunlarla yanaşı, araşdırma aparılarkən prioritet məqsəd olaraq Azərbaycanda mövcud ipoteka sistemi, onun modeli, yararlılığı və əhəmiyyətini artıran səbəblər, ipoteka sisteminin nöqsanları, reallığa uyğunlaşdırılması variantları kimi hər bir ölkə vətəndaşını maraqlandıran məsələlər müəyyən edilmişdir ki, onların bəziləri haqqında məlumat verək.

İpoteka dəyəri şəxsi vəsaitlərindən daha çox olan mənzil almağı planlaşdıran insanlar üçün lazımdır. İpoteka krediti mənzil almaq üçün kifayət qədər vəsait olmadıqda belə,

insanlara öz şəxsi mənzillərində yaşamaq imkanı yaradır. Yaşayışla təmin olunma, mənzil bazarında tələbi formalaşdıran əsas amillərdəndir. Odur ki, mənzil bazarındakı tələbin formalaşmasına təsir edən əsas qüvvə minimum yaşayış ehtiyacını ödəmək istəyən geniş əhali kütləsidir. Mənzil tələbatının ödənilməsi üçün müxtəlif vasitələrdən istifadə oluna bilər: mənzilin kirayələnməsi və ya üzərindəki bütün növ mülkiyyət hüququ ilə birlikdə özəl mənzilin əldə olunması. Əgər kirayələnmədə əsas məqsəd yalnız yaşayışı təmin etməkdirsə, özəl mənzilin əldə olunması həm də rifah halının göstəricisidir. Bu səbəblərdəndir ki, əhalinin yaşayış səviyyəsi ölçülərkən onların mənzillə təmin olunma faizi, əmlak bazarının mövcud qiymətləri və onların inkişaf dinamikası da nəzərə alınır. İpoteka krediti bütün hallarda borc alanlar üçün demək olar ki, digər kredit növlərinə nisbətən üstün xüsusiyyətlərə malikdir. Hətta hər hansı bir ipoteka krediti qüsurlu olduğu və nisbətən yüksək faizlə verildiyi halda belə, digər kredit resurslarına nisbətən ucuz olur və cəlbedicidir. Belə ki, banklar ipoteka kreditlərini verərkən digər kredit növlərinə nisbətən daha mülayim, daha əlverişli şərtlər və tələblər irəli sürürlər. İpoteka krediti çərçivəsində borcalan uzun bir dövr ərzində, rahat formada və gərginlik yaşamadan krediti, həmçinin ona görə hesablanmış faizləri qaytarmaq imkanı əldə edir. Praktiki proseslərdə ipoteka kreditinin daha çox müşahidə olunan və özünü göstərən xüsusiyyətləri sırasında aşağıdakıları xüsusi ilə fərqləndirmək olar:

- ipoteka özü hər hansı bir girov predmeti kimi müəyyən bir öhdəliyi yerinə yetirmək funksiyasını reallaşdırır. Məsələn, kredit müqaviləsi, icarə müqaviləsi və s. formada borc alanın öhdəliyi kimi çıxış edir;

- ipotekanın bütün hallarda predmeti kimi əmlak çıxış edir və bunlara torpaq sahələri, binalar, tikililər və s. aid ola bilər;
- əvvəldə qeyd edildiyi kimi, ipotekanın predmeti formasında müəyyənləşdirilən girov, yəni əmlak borcalanın istifadəsində qalır. Bu halda borcalan əmlakın mülkiyyətçisi qalmaqla bərabər, ondan faktiki istifadə hüququnu da özündə saxlayır;
- əgər ipoteka krediti çərçivəsində girov kimi qoyulmuş əmlakın dəyəri verilmiş ipoteka kreditindən yüksəkdirsə, bu halda borcalan ikinci, hətta üçüncü dəfə həmin girov predmeti əsasında ipoteka kreditindən yararlanı bilər;
- ipoteka krediti üzrə ödəmələr təmin edilmədiyində halda, kreditorun tələbi ilə girov predmeti kimi sənədləşdirilmiş əmlakın açıq ticarət və satış hərraclarında satılmasının həyata keçirilməsi hüququ vardır və s. (Şabanova, 2014).

İpotekanı iqtisadi məzmunu baxımından bir sıra funksiyaları diqqəti cəlb edir. Bunlara ölkə iqtisadiyyatına əlavə maliyyə resurslarının cəlb edilməsi, yaşayış əmlakı resurslarının yenidən bölüşdürülməsi və dövriyyəsinin sürətləndirilməsi üçün əlavə stimulyet kimi çıxış etməsi, mənzil bazarının dinamikliyinin təmin olunması, ipoteka qiymətli kağızlarının və ipoteka kreditlərinin təkrar bazarının formalaşdırılmasını aid etmək olar. İpoteka kreditlərinin çox mühüm xüsusiyyətlərindən biri də onların uzunmüddətə, məsələn, 10 ildən 20 ilədək olan bir dövrə verilməsidir. Digər tərəfdən, dünya təcrübəsində ipoteka kreditlərindən potensial istifadəçisi kimi əsas etibarlı ilə 35 yaşa qədər olan insanlar yararlanırlarsa da, borc almaq imkanı, yəni ipoteka krediti götürmək imkanı dünya ölkələrinin əksəriyyətində 60 yaşa kimi insanlara şamil edilir. İpoteka kreditinin, xüsusilə ilə ipoteka mənzil kreditinin ən mühüm və cəlbedici

xüsusiyyətlərindən biri də ondan ibarətdir ki, kredit götürən, yəni borcalan krediti tam ödədikdən sonra bu kreditlə alınan mənzil tamamilə onun mülkiyyətinə keçir.

Müqayisəli təhlil göstərir ki, əksər gənc ailələr valideynlərindən ayrı olaraq yaşamaq, başqa sözlə ayrı mənzildə yaşamaq istəklərinə daha çox üstünlük verirlər. Praktikada mənzil icarəsi üçün kirayə haqqı əksər hallarda ipoteka kreditləri üzrə ödənişlərə bərabər olur. Buradan belə çıxır ki, gənc ailələr ipoteka krediti vasitəsi ilə özəl mənzil əldə edilməsinə investisiya yatırmaqla öz gəlirlərini nəinki qorumuş olurlar, eyni zamanda bu gəlirlərin etibarlılığını və artımını təmin edirlər. Son 20 ildə isə dünyanın əksər ölkələrində ipoteka mənzil kreditlərinin mühüm və çox əhəmiyyətli xüsusiyyətlərindən biri, bu mexanizmidən iri və yeni yaşayış massivlərinin salınması, çoxmərtəbəli binaların tikilməsində istifadə edilməsidir. Qeyd edək ki, bu proseslərdə kommertiya bankları ilə tikinti sektorunun subyektləri arasında qarşılıqlı və əlverişli fəaliyyət istiqamətləri diqqəti cəlb edir. İpoteka kreditinin ən müsbət cəhətlərindən biri də, onun əhalinin mənzillə təminatında analoqsuz əlverişli şərtlərə malik maliyyə mexanizmi kimi çıxış etməsidir. Bu fikirlər özünü təcrübədə əyani surətdə göstərir, belə ki, uzun müddətə götürülmüş ipoteka krediti hesabına hər bir ailənin əsas rahatlıq mənbəyi olan – mənzil probleminin həlli aradan qaldırılır. Bununla bərabər, ipoteka kreditindən istifadə etməklə insanlar heç də az olmayan maliyyə resurslarını konsolidasiya etməklə, onları əlverişli və artan kapitala, gəlirə çevirməyə nail olurlar.

İpoteka kreditləşməsində vəsaitlərin uzun müddətə bank dövryyəsinə çıxarılması, bank terminləri ilə desək, bu kreditləşmənin məqsədləri üçün banklara “uzunmüddətli” pulların tələb olunması, banklarda isə “qısamüddətli” pulların daha böyük gəlirlik təmin etməsi səbəblərindən onlar ipoteka kreditləşməsinin inkişafına az meylli oldular; Banklarda verilən

ipoteka kreditləri üzrə faiz dərəcələrinin banklararası Kreditləşmə üzrə faiz dərəcələrindən az ola bilməməsi səbəbindən (əks təqdirdə, bu Kreditləşmə proqramları banklar üçün sərfəli olmaz, mümkün gəlirlərin itkisi ilə nəticələndi), əhalinin böyük hissəsi üçün ipoteka kreditləri üzrə təklif olunan faiz dərəcələri olduqca yüksək idi (ipoteka proqramlarının reallaşdırılmasının ilk illəri müxtəlif kommərsiya banklarında təklif olunan faiz dərəcəsi 16%-dən 30%-ə qədər intervalda dəyişirdi); Nəhayət, banklarda ipoteka kreditləşməsi üzrə risklərin azaldılması, verilmiş kreditin real dəyərinin qorunub saxlanması zərurəti onları ipoteka kreditlərinin şərtlərini “ağırlaşdırmağa” məcbur edirdi – kreditlər əsasən ya qısa müddətə (1 ildən 3 ilə kimi), ya da iqtisadiyyatda inflyasiya səviyyəsindən asılı olaraq dəyişə bilən faiz dərəcəsi sisteminin tətbiqi ilə təklif olunurdu. Bank ipoteka kreditləşməsi proqramının konsepsiyası və tələblərinə əsasən müştərilərlə qarşılıqlı əlaqəni qurur. Kredit müqaviləsi bir mənzilin satışı müqaviləsinin imzalanmasından əvvəl bağlanmışdır. Amma əvvəllər bank borcalan tərəfindən ilkin ödəniş üzrə əmanəti təsdiq edən ipoteka şəhadətnaməsini və bankın belə razılıq əldə etmək və müvafiq mənzillərin seçilməsindən sonra razılaşdırılmış şərtlərlə kredit vermək öhdəliyini verir.

Borcalan müstəqil olaraq və daşınmaz əmlakla bağlı olan firmaların köməyi ilə bir mənzil axtararaq tapdıqdan sonra prosesə başlanıla bilər. Bank potensial borcalana kredit vermək barədə qərar qəbul etdikdə, onun mənzil ehtiyacının dərəcəsi müəyyən bir amil kimi nəzərə alınır.

Kredit verilməsi barədə qərar qəbul edərkən bank aşağıdakı amilləri nəzərə alır:

- öz əmlakının (torpaq, ev, mənzil, qaraj, avtomobil, qiymətli kağızlar və s.), həmçinin valideynlərin və digər yaxın qohumlarının varlığı (ipoteka krediti verməklə bağlı borcların verilməsindən asılı olaraq);

- ailə üzvlərindən və ya başqa şəxslərdən girov qoyulması;
- digər təşkilatlarından təminatların (zəmanətlərin) mövcudluğu;
- təhsil səviyyəsini təsdiqləyən sənədlər (əsasən təhsil, qabaqcıl təlim, daha çox təhsil və s.).

Potensial borcalan başqa bir yerə (məsələn, bankdan və ya şirkətindən kredit almış) kredit verilmişsə, onda ona kredit vermək lehinə əlavə arqument kredit öhdəlikləri olacaqdır, o cümlədən kredit öhdəliklərinin vaxtında yerinə yetdirilməsini təsdiqləyən sənədlər.

İpoteka kreditləşmə sisteminin əsasları nazik maliyyə mexanizmləridir. Onların fəaliyyətinin ciddi pozulmasına gətirib çıxara bilər. Öz növbəsində, ipoteka kreditləşməsinin artması, əsas ipoteka kreditorlarının yenidən maliyyələşdirilməsini təmin edən investolar üçün bütün münasibətlər və prosedurların şəffaflığından əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Axı ipoteka bazarında oyunun əsas qaydalarını müəyyənləşdirirlər. Ən vacibi isə inkişaf etmiş ipoteka kreditləşməsi yalnız aylıq ipoteka ödənişləri üçün kifayət olduğu qədər qənaət və sabit gəlirləri olan ailələr üçün yaşayış məntəqəsinin mövcudluğunu təmin edir. Çünki mövcud gəlirlər və mənzil qiymətlərinin səviyyəsinə görə, rus ailələrinin 10%-dən çoxu kreditlə mənzil ala bilmədikləri üçün, mənzil ipoteka krediti sistemi Azərbaycan vətəndaşı üçün yaşayış mənzilinin artırılması üçün əsas vasitə ola bilməz. Hələ də qiyməti azaltmaq və ipotekanı daha əlverişli etmək üçün yeganə yol tikinti həcmi artırmaqdır.

Ədəbiyyat

1. Şabanova, K.Z. (2014). “Azərbaycan kənd təsərrüfatında ipoteka münasibətlərinin formalaşması və inkişafı istiqamətləri”. Gəncə.

Sərraf Sərvan oğlu Babayev
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
babayevserraff32@mail.ru

PUL VƏSAİTLƏRİNİN SƏMƏRƏLİ İDARƏ EDİLMƏSİNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİ

***Açar sözlər:** pul vəsaiti, səmərəlilik, idarəetmə, borc kapitalı, nağd pul*

***Keywords:** cash flow, efficiency, management, debt capital, cash*

Nağd pul vəsaitlərinin effektiv idarə edilməsi şirkətə öz pul vəsaitlərini idarə etməyə və biznesini iqtisadi, səmərəli və effektiv şəkildə idarə etməyə imkan verir. Beləliklə, şirkət işdəki fasilələri azalda, rəvan və səmərəli fəaliyyət göstərə, davamlı böyüməsini və gəlirliliyini təmin edə bilər.

Bir şirkətin yaşadığı nağd pul problemləri adətən kiçik başlayır, lakin zaman keçdikcə demək olar ki, idarəolunmaz hala gələ bilər.

Problemlər nəhayət o qədər böyük ola bilər ki, şirkət üçün mövcud variantların sayını azaldır və onun sağ qalmasını təhlükə altına qoyur. Bu problemlərin əksəriyyəti bir yerdə başlayır: zəif pul idarəetmə prosesi (Məmmədov, 2014).

Nağd pulların idarə edilməsinin əsas funksiyası sadəcə olaraq pul vəsaitlərinin daxilolma və çıxışını izləməkdir. Bununla belə, əvvəllər qeyd edildiyi kimi, təşkilatın “nağd pulu” həmişə likvid olmur. Bunu nəzərə alaraq, pul vəsaitlərinin idarə edilməsi aşağıdakı formaldan hər hansı birini ala bilər.

Kredit borclarının idarə edilməsi. Əgər ödənişləri ödəmək üçün kreditdən istifadə etsəniz, kreditör borclarının idarə edilməsi ilə məşğul olmalısınız.

İnventar idarəetmə. İnventarınızı kifayət qədər tez qurtarırsınız? Yoxsa anbar otağında oturub toz yığır? İnventarın idarə edilməsi bu inventarın paylanması və məhsullarınızı lazımlı pula çevirməyin yollarını tapmağa kömək edir.

Debitor borclarının idarə edilməsi. İnventar idarəetmə sikkəsinin digər tərəfində, debitor borclarının idarə edilməsi satışdan sonra pul vəsaitlərinin daha sürətli bərpasını asanlaşdırır.

Bu şirkətlərin üzləşdiyi problemlərin bir çoxunun qarşısını daha effektiv pul vəsaitlərinin idarə edilməsi intizamı ilə almaq olar. Aşağıda biznes sahiblərinin nağd pul böhranından xilas olmaq üçün istifadə etməli olduğu beş addım var. Şirkət bunları nə qədər tez qəbul edə bilsə, fırtından uğurla çıxmaq şansı bir o qədər çox olar. Başqa sözlə, bu addımlar nağd pul böhranının nağd pul böhranına çevrilməməsinə kömək edir.

1. Nağd pula nəzarət və idarə etmək. Nağd pulun idarə edilməsinin ilk addımı təşkilatınız daxilində nağd pula nəzarət etmək və idarə etmək bacarığını inkişaf etdirməkdir. Nağd pulun idarə edilməsi prosesinə çox şey daxil ola bilər, lakin aşağıdakı üç element əsasdır:

1. Nağd pulun biznes tərəfindən xərclənə biləcəyi yolların sayı və növləri ətrafında nizam-intizam olduğundan əmin olun. Şirkət rəhbərləri öz hesablarında imzalayanların sayını məhdudlaşdırmalı, şirkətin kredit kartları olan işçilərin sayını azaltmalı və ticarət kreditörlərinin işlənməsinə nəzarətin mövcud olduğundan əmin olmalıdırlar.

2. Nağd mədaxil və məxaric daxil olmaqla, hər həftə nağd pul vəziyyətinizi proqnozlaşdırın.

3. Gizli pul mənbələrini tapın. Bunlar heç vaxt geri qaytarılmamış köhnəlmiş qanuni reseynlər, hərəkətsiz pul hesabları, tələb olunmamış əmlak, vergi kreditlərinin toplanması və s. ola bilər. Hər bir biznesin hansısa formada gizlədilmiş pul vəsaiti var və adətən bir və ya iki əmək haqqı fondunu maliyyələşdirmək üçün kifayət qədər böyükdür.

2. Xərclərə qənaət tapın. Şirkətlər adətən yaxşı vaxtlarda məsrəf strukturlarını artırmaqda problem yaşamırlar, lakin pis vaxtlarda xərcləri biznesdən sıxışdırmaq nadir hallarda asan olur. Tənəzzül vəziyyətində olan müəssisələrin əksəriyyəti satışların azalmasının müvəqqəti olduğunu və bunun sadəcə fırtınanın qarşısını almaq üçün lazım olduğunu düşünür.

3. Müştərilərdən toplayın. Nağd pul böhranı zamanı kraldır. Biznes liderləri nağd pul toplamaq səylərini sürətləndirməli, müştərilərə mümkün qədər tez hesab-faktura təqdim etməli, daha vaxtında ödənişlər üçün daha səxavətli endirimlər təklif etməli və ödəniş şərtlərini tamamilə qısaltmalı və vaxtı keçmiş müştərilərdən aqressiv şəkildə pul yığmalıdırlar.

4. Ticarət kreditorları ilə danışıqlar aparın. Satıcılarla əlaqə kanallarını açıq saxlamaq vacibdir. Satıcılara normal şərtlərdən daha gec ödəniş edəcəyinizi bildirmək üçün erkən başlayın. Dəyərli məhsul və xidmətlərin davam etməsi üçün onların etibarını saxlamaq çox vacibdir.

5. Qeyri-ışlək aktivləri satmaq. Ev təsərrüfatları kimi, şirkətlər də həyat dövrləri ərzində çoxlu miqdarda vəsait toplayırlar. Şirkət rəhbərlərinin yavaş hərəkət edən inventar, qeyri-məhsuldar kapital aktivləri və hərəkətsiz daşınmaz əmlakla hərəkətə keçməsi vacibdir.

Ədəbiyyat

1. Məmmədov, E.Y. (2014). Müasir şəraitdə istehlak malları bazarının formalaşması və inkişafı problemləri. Bakı.

Sərxan Arif oğlu Hacıyev
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
haciyevserxan26@gmail.com

XƏRCLƏRİN İDARƏ EDİLMƏSİ ÜSULLARININ TƏHLİLİ

Açar sözlər: *xərc, idarəetmə, təhlil, planlaşdırma, qiymətləndirmə, maliyyələşdirmə, nəzarət*

Keywords: *cost, management, analysis, planning, evaluation, financing, control*

Xərclərin idarə edilməsi düzgün layihənin tapılması və layihənin düzgün şəkildə həyata keçirilməsi prosesi ilə əlaqədardır. Buraya planlaşdırma, qiymətləndirmə, büdcələşdirmə, maliyyələşdirmə, idarə olunma, nəzarət və müqayisə kimi fəaliyyətlər daxildir ki, layihə vaxtında tamamlansın və təsdiq edilmiş büdcə və layihə performansı vaxtında yaxşılaşdırılsın.

Xərclərin idarə edilməsi layihənin ilkin planlaşdırma mərhələsindən faktiki xərc performansının və layihənin tamamlanmasının ölçülməsinə qədər olan bütün həyat dövrünü əhatə edir. Bu məqalə AACE International-ın Ümumi Xərclərin İdarə Edilməsi Çərçivəsi kimi metodlara uyğun olaraq, Layihə Xərclərinin İdarə Edilməsi üzrə müxtəlif addımları və prosesləri izah edəcəkdir.

Resurs planlaması təşkilat və ya iş sahəsi üçün gələcək resurs tələblərinin müəyyən edilməsi prosesidir. Bu, iş fəaliyyətlərini və onların tapşırıqlarını yerinə yetirmək üçün tələb olunan fiziki, insan, maliyyə və informasiya resurslarından istifadənin qiymətləndirilməsini və planlaşdırılmasını əhatə edir. Əksər fəaliyyətlər insanların işi

yerinə yetirmək üçün istifadəsini əhatə edir. Bəzi fəaliyyətlər material və istehlak materiallarını əhatə edir. Digər vəzifələr, əsasən məlumat daxilölmələrindən (məsələn, mühəndislik və ya proqram təminatı dizaynı) istifadə edərək aktivin yaradılmasını əhatə edir. Adətən insanlar onlara kömək etmək üçün avadanlıq kimi alətlərdən istifadə edirlər. Bəzi hallarda, avtomatlaşdırılmış alətlər işi çox az və ya heç bir insan səyi olmadan yerinə yetirə bilər (İdarəetmə uçotu, 2013).

Resursların planlaşdırılması əhatə dairəsi və icra planının işlənilib hazırlanması prosesində başlayır, bu müddət ərzində iş bölgüsü strukturu, təşkilati parçalanma strukturu (OBS), iş paketləri və icra strategiyası hazırlanır. OBS əmək resurslarının və ya öhdəliklərin kateqoriyalarını müəyyən edir; bu təsnifat resurs planlamasını asanlaşdırır, çünki OBS-də əks olduğu kimi bütün resurslar kiminsə məsuliyyətidir.

Resursların qiymətləndirilməsi (adətən xərclərin qiymətləndirilməsinin bir hissəsidir) fəaliyyət üçün lazım olan resurs kəmiyyətlərini (saatlar, alətlər, materiallar və s.) müəyyən edir, cədvəlin planlaşdırılması və işlənməsi isə yerinə yetiriləcək iş fəaliyyətlərini müəyyən edir. Resurs planlaması daha sonra təxmin edilən resurs kəmiyyətlərini götürür, layihə şərtlərini nəzərə alaraq resursun mövcudluğunu və məhdudiyyətlərini qiymətləndirir və sonra mövcud resursların (çox vaxt məhdud olan) zamanla fəaliyyətlərdə necə istifadə ediləcəyini optimallaşdırır. Optimallaşdırma, cədvəlin planlaşdırılması və inkişaf prosesinin müddətin qiymətləndirilməsi və resursların bölüşdürülməsi addımlarından istifadə etməklə iterativ şəkildə həyata keçirilir.

Xərclərin qiymətləndirilməsi investisiya variantının, fəaliyyətin və ya layihənin əhatə dairəsi üçün tələb olunan resursların kəmiyyətini, dəyərini və qiymətini təyin etmək üçün istifadə olunan proqnozlaşdırıcı prosesdir. Bu, aktiv və ya layihə haqqında kəmiyyətləşdirilmiş texniki və proqram

məlumatlarını maliyyə və resurs məlumatlarına çevirən texnikaların tətbiqini nəzərdə tutur. Qiymətləndirmənin nəticələri, əsasən biznesin planlaşdırılması, məsrəflərin təhlili və qərarların qəbulu və ya layihənin dəyəri və cədvəlinə nəzarət prosesləri üçün giriş kimi istifadə olunur.

Xərclərin qiymətləndirilməsi prosesi, ümumiyyətlə aktivin və ya layihənin həyat dövrünün hər bir mərhələsində tətbiq edilir, çünki aktiv və ya layihənin əhatə dairəsi müəyyən edilir, dəyişdirilir və dəqiqləşdirilir. Əhatə dairəsinin tərifinin səviyyəsi artdıqca, istifadə edilən qiymətləndirmə üsulları daha qəti olur və getdikcə daha dar ehtimal olunan xərc bölgüsü ilə təxminlər yaradır (Cəfərli, 2014).

Xərclərin hesablanması, aktivin və ya layihənin həyat dövrü ərzində hazırlanması lazım olan müxtəlif növ təxminləri dəstəkləmək üçün yaradılan və saxlanılan Cleopatra Enterprise xərclərin qiymətləndirilməsi və CESK kimi layihə dəyəri məlumat bazaları kimi xüsusi proqram sistemləri tərəfindən həyata keçirilə bilər.

Fəaliyyətlərin vaxt müddətinin qiymətləndirilməsi məsrəflərlə eyni vaxtda nəzərdən keçirilməlidir, çünki xərclər çox vaxt vaxt müddətindən asılıdır və xərcin qiymətləndirilməsində müəyyən edilmiş resurs tələbləri cədvələ təsir edə bilər. İterativ yanaşmalardan istifadə olunur, çünki xərc smetasının nəticələri tez-tez əhatə dairəsi və ya planlarda dəyişikliklərə səbəb olur. Əslində, qiymətləndirmə prosesi əhatə dairəsinin müəyyən edilməsi prosesinin bir hissəsi kimi nəzərdən keçirilə bilər, çünki xərc və əhatə dairəsi arasında iterativ ticarət prosesləri birləşdirir.

Büdcələşdirmə resursların təxmin edilən dəyərinin məsrəf hesablarına bölüşdürülməsi üçün istifadə olunan təxminlər daxilində alt-prosesdir, bunun əsasında məsrəf performansını ölçüləcək və qiymətləndiriləcək. Bu, xərclərə nəzarət üçün baza təşkil edir. Hesablar planından istifadə edilən xərc

hesabları da məsrəflərin uçotu prosesini dəstəkləməlidir. Bütçələr tez-tez cədvələ uyğun olaraq və ya bütçə və pul vəsaitlərinin hərəkəti ilə bağlı məhdudiyətləri həll etmək üçün zaman-mərhələlidir.

Xərclərə nəzarət ilkin dəyərin fərqlərinin ölçülməsi və minimum xərclərə nail olmaq üçün effektiv düzəldici tədbirlərin görülməsi ilə əlaqədardır. Prosedurlar layihənin gedişatına qarşı xərclərin və performansın monitorinqi üçün tətbiq edilir. Xərclərin əsas xəttindəki bütün dəyişikliklər qeydə alınmalı və gözlənilən yekun ümumi xərclər davamlı olaraq proqnozlaşdırılmalıdır. Faktiki məsrəf haqqında məlumat əldə edildikdə, məsrəflərə nəzarətin mühüm hissəsi ilkin dəyərin fərqiə nəyin səbəb olduğunu izah etməkdir. Bu təhlilə əsasən, məsrəflərin çoxalmasının qarşısını almaq üçün düzəldici tədbirlər tələb oluna bilər.

Ədəbiyyat

1. İdarəetmə uçotu. Dərslilər (tərcümə). (2013). Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi yanında Maliyyə Elm-Tədris Mərkəzi. Bakı.
2. Cəfərli, H.A. (2014). Məhsulun (iş və xidmətin) maya dəyərinin və məsrəflərinin təhlili. Metodik vəsait. Bakı.

Tamam Bəylər qızı Atayeva
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
atayevatamam09@gmail.com

İNNOVASIYA FƏALİYYƏTİNİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİ

***Açar sözlər:** innovasiya, inkişaf, idarəetmə, istehsal, fəaliyyət*

***Keywords:** innovation, development, management, production, activity*

İnnovasiya fəaliyyəti mövcud məhsulu götürmək və onu təkmilləşdirmək imkanı verir. Bu fəaliyyəti həyata keçirərkən xatırlatmaq lazımdır ki, innovasiya təkcə yeni məhsullar yaratmaq deyil, həm də mövcud məhsulların yeni ehtiyaclara, tələblərə uyğunlaşdırılmasıdır. İnnovasiya fəaliyyətinin nə qədər vaxt alacağı beyin fırtınasına nə qədər vaxt verdiyinizdən, onların yeni dizaynını yaratmağınızdan və çıxışlarını planlaşdırmağınızdan, eləcə də çıxışlarını çatdırmağınızdan asılıdır.

İnnovasiya fəaliyyəti innovasiyanın kompleks xarakteristikası, o cümlədən hərəkətlərin intensivliyi dərəcəsi və onların vaxtında olması və təşkilatın potensialını səfərbər etmək qabiliyyətidir. İnnovasiya fəaliyyəti (İF) müstəqil kateqoriyadır. Onun əhəmiyyəti agentlik ilə innovasiyanın təbiətini qiymətləndirməkdir. İnnovasiya fəaliyyəti (İF) hər hansı digər fəaliyyət (marketinq, strategiyanın yaradılması və həyata keçirilməsi və s.) kimi, ilk növbədə, müəyyən bir texnologiya, prosedur tərəfindən həyata keçirilən müəyyən bir fəaliyyətin məzmunu ilə xarakterizə olunur. Bu əsasda bir fəaliyyət növü fərqlidir. Məsələn, marketinq və istehsal

funksiyalarının həyata keçirilməsi üçün tədbirlər fərqli olacaq. Bütün fəaliyyətlər, o cümlədən innovasiyalar müəyyən effektivlik və səmərəliliklə səciyyələnən istənilən nəticəyə yönəldilməlidir, çünki onlar əlavə xərc tələb edir və müəyyən nəticələrə gətirib çıxarır. Eyni planlar, strategiyalar, məqsədlər, müxtəlif şirkətlərin potensial liderləri qeyri-bərabər fəaliyyətlərinə görə fərqli nəticələr əldə edirlər. Məhz fəaliyyətindəki fərqlər müxtəlif innovativ nəticələri eyni ilkin fərziyyələrlə izah edir. Eyni zamanda “innovasiya fəaliyyəti” əlaməti olan innovasiya firmalarının (müəssisələr, şirkətlər) bir sıra müxtəlif xüsusiyyətlərinə malikdir.

Birincisi, İF strateji olmalı və real vaxt rejimində idarə edilməlidir (xarici mühitin kəskin artan dəyişkənliyi kimi). İnnovasiya nəzəriyyəsi, hər hansı digər nəzəriyyə kimi, həm öz konsepsiyalar sistemini, həm də fundamental fənlər üçün innovasiyanın əsas konsepsiyalarını əhatə edən konseptual aparatına malikdir:

- Elm və texnika nəzəriyyəsi, istehsal funksiyalarının təşkili;
- Strateji idarəetmə (missiya və dəyərlər, məqsədlər və orta tutum, əsas və üstünlük verilən strategiyalar);
- Layihələrin idarə edilməsi (mono, multi-meqa layihə və proqramlar, matris strukturları);
- Maliyyə menecmenti (investisiya, maliyyə axınları, risklər, diskontlaşdırma) (Atakişiyev, Süleymanov, 2004).

İnnovasiya fəaliyyətləri (İF) innovativ ideyaların çevrilməsidir. İnnovasiya fəaliyyətləri (İF) buna nail olmaq üçün innovativ ideyaların kommersiya baxımından əlverişli nəticəyə çevrilməsidir. İnnovasiya prosesi mürəkkəb innovasiyaların inkişafı zamanı həyata keçirildikdə daha uğurlu olur. Hər bir innovasiya prosesi onun həyata keçirilməsi üçün zəruri olan amillərin və şəraitin, yəni innovasiya qabiliyyətinin yaradılmasını tələb edir. Müəssisənin innovativ potensialı onun müxtəlif fəaliyyət sahələrində – istehsal, idarəetmə, marketing,

maliyyə və s.-də inkişaf və innovasiyalar etmək qabiliyyəti ilə xarakterizə olunur. İnnovasiya potensialı istehsal və iqtisadi sistemin çevikliyini, onun xarici təsirlərə cavab vermək qabiliyyətini təmin edir.

İnnovativ infrastruktur şirkətlərinin innovasiya potensialının əsasları, Bazarın tələbləri, dəyişikliklər. İnnovativ infrastruktur şirkətlərinin innovasiya potensialının əsası, digər komponentlər tərəfindən yaradılan innovativ xüsusiyyətlərlə birlikdə odur ki, innovasiya potensialının ilkin parametrlərinin ölçülməsi, onun müəyyən edilməsi üçün təcili ehtiyac yaranır. Onun imkanları və istifadə səviyyəsinə görə ümumilikdə şirkətin potensialı istehsalın son nəticəsindən çox asılıdır. İnnovativ potensialın qiymətləndirilməsi müəssisələrin innovasiya fəaliyyətini müəyyən etmək və innovasiya prosesinin effektiv idarə olunmasının şərti kimi lazımdır.

Ədəbiyyat

1. Atakişiyev, M., Süleymanov, Q. (2004). İnnovasiya menecmenti. Bakı.

Tural Fərman oğlu Əhmədov
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
ahmedovtural62@gmail.com

ANTİBÖHRAN MALİYYƏ STRATEGİYASINA TƏSİR EDƏN AMİLLƏRİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

***Açar sözlər:** antiböhran, maliyyə böhranları, sistem yanaşma, maliyyə bazarı, risklər nəzəriyyəsi, risk amilləri*

***Keywords:** anti-crisis, financial crises, systemic approach, financial market, theory of risks, risk factors*

Böhran əleyhinə idarəetmə əzəldən müəssisələrin müflisləşməsinin qarşısının alınmasına istiqamətlənmişdir və böhranın böyüməsi fazasında reaktiv idarəetməni təşkil edir. Ekspertlərin qənaətinə görə bu yanaşma klassik menecmentə əlavə olmaqla nəzəri baxımdan dərk edilməsini və müvafiq texnologiyanın işlənilib hazırlanmasını tələb edir. Bu gün mənfi hadisələrin qabaqlanması imkanı ilə böhran əleyhinə fəal idarəetmənin inkişafına yönəlmiş nəzəri işləmələr hazırlanır.

Maliyyə bazarında böhranlar – çox amilli və çətinliklə müəyyən şəkildə ifadə olunan prosesdir. Bununla əlaqədar olaraq valyuta-maliyyə sahəsində böhranın formalaşması, inkişafı və həmin böhrandan çıxış qanunauyğunluqlarını müəyyənləşdirərkən mühüm hissələrindən biri sistemli yanaşma olan sistemlərin ümumi nəzəriyyəsi bazasında sistemli tədqiqata əsaslanmaq lazımdır. Bu yanaşmanın əsasında sistemlilik prinsipi durur, hansı ki, obyektlərə, hadisələrə və proseslərə özünəməxsus fəaliyyət və inkişaf qanunauyğunluqlarına malik olan sistem kimi ümumi baxış əks etdirir (Zeynalov, 2011).

Sistem yanaşma sistemlilik prinsipinin və bütövlükdə sistemlərin ümumi nəzəriyyəsinin metodoloji ifadəsi, müxtəlif obyektlərin və proseslərin sistem kimi keyfiyyət baxımından tədqiqi və modelləşdirilməsi üzrə ümumi elmi metodologiyadır. Sistem yanaşmanın metodoloji rolu, onun keyfiyyət xarakteri onu təsdiqləyir ki, bu yanaşma riyaziyyatın, adi riyaziyyatın tətbiq edilə bilmədiyi sahələrdə, xüsusilə humanitar elmdə istifadə olunan analoqudur. Sistem yanaşmanın bu cür izahı onunla bağlıdır ki, müxtəlif elm sahələrinin alimləri həmin yanaşmanın, xüsusilə elmi axtarışın müşahidə və ya eksperiment kimi adi vasitələrinin effektiv olmadığı sahədə inteqrasiya xarakterli funksiyaya malik olmasında əmin olmaq imkanını əldə edirdilər. Bu, bilavasitə olaraq bir-biri ilə bağlı olmayan obyektlərin və proseslərin qarşılıqlı asılılığını axtarıb tapmağa, ehtimal xarakterinə malik amillər və nəticə arasında əlaqəni müəyyənləşdirməyə imkan verir:

- iqtisadiyyatda, maliyyə, pul və bank sistemində, ölkənin xarici iqtisadi fəaliyyətində baş verən mənfi proseslərin qarşılıqlı əlaqəsini və böhranın inkişafına təsirini təhlil etməyə;
- maliyyə bazarını və onun üçün səciyyəvi olan böhranları müvafiq prosesin obyektiv əsası – ictimai təkrarlanma ilə birbaşa və əks əlaqəyə malik olan mürəkkəb sosial-iqtisadi proses kimi müzakirə etməyə;
- böhranların ifadə xüsusiyyətlərini və onların inkişaf qanunauyğunluqlarını öyrənməyə.

Böhranlı prosesin onun mahiyyətinə, ifadə formalarına, amillərinə, inkişaf mexanizminə, sosial-iqtisadi nəticələrinə ayrılması onun genezisini və səbəb-nəticə əlaqələrini dərinləndirən, hərtərəfli müəyyənləşdirməyə, sabit iqtisadi inkişafa kömək edən böhranların qarşısının alınması sistemini işləyib hazırlamağa imkan verir. Bu elmi işdə valyuta və maliyyə böhranlarının xüsusiyyətləri və həmin böhranların qarşısının

alınması tədbirləri təhlil edildiyindən müəllif sistemlərin ümumi nəzəriyyəsinin əsas nailiyyətlərinin nəzərə alınmasını və oxşar böhranların tədqiqi və qarşısının alınması vəzifələrinə sistem yanaşmanın tətbiqini məqsəduyğun hesab edir. Bunun üçün sistem yanaşmada istifadə edilən əsas anlayışlar və kateqoriyalar müzakirə olunmalıdır. Maliyyə böhranları faciələrinin inkişaf etdiyi maliyyə bazarı anlayışına sistemliyin ümumi xüsusiyyətləri – bütövlük, iyerarxiya tabeliyi və integrativlik aid edilə bilər. Maliyyə bazarının bütövlüyü onunla ifadə olunur ki, onun strukturunun, əlaqələrinin və istənilən iştirakçısının davranışının dəyişməsi bütün digər subyektlərə təsir göstərir və bütövlükdə bazarın vəziyyətini dəyişdirir. Həmçinin əks fikir doğrudur ki, maliyyə bazarında baş verən istənilən dəyişiklik onun strukturunun, əlaqələrinin və subyektlərinin davranışının dəyişməsinə səbəb olur.

Maliyyə bazarının iyerarxiya tabeliyi onu ifadə edir ki, həmin bazar alt sistem şəklində daha yuxarıda duran sistemin – dünya iqtisadiyyatı və maliyyə bazarlarının tərkibinə daxildir, onun hər seqmenti isə həmçinin bir sistemdir. Maliyyə bazarının integrativliyi – onun komponentlərində olmayan xüsusiyyətlərə malik olma.

Maliyyə bazarında onun əsas elementləri valyuta, kredit, sığorta, fond seqmentlərinin qarşılıqlı əlaqəsinin kumulyativ effekti ifadə olunur. Lakin bazar onu təşkil edən seqmentlərdə olmayan xüsusiyyətlərə malikdir. Yalnız bazarın bir çox iştirakçıları və onun seqmentlərinin məcmusu (dolğunluğu) tələbi maksimal dərəcədə təmin etməyə və maliyyə xidmətlərinin təklifini reallaşdırmağa qadirdir.

Bazar iştirakçıların davranış dəyişikliklərindən asılı olaraq dəyişməyə qadirdir, bazar əlaqələrinin özləri həmçinin iştirakçılara təsir göstərir. Maliyyə bazarı sistemi komponentlərin – bir-biri ilə əlaqəli olan və bir-birinə qarşılıqlı təsir göstərən obyektlərin və proseslərin məcmusudur. Onlar

ayrılıqda götürülmüş onu təşkil edən komponentlərə xas olmayan xüsusiyyətlərə malik olan vahid bir bütöv təşkil edirlər.

Milli bazara nisbətən xarici mühit ölkənin iqtisadiyyatı və onun vəziyyətinə təsir edən dünya maliyyə bazarlarıdır. Maliyyə bazarının fəaliyyət obyektini kimi pul vəsaitlərinin, maliyyə aktivlərinin axınları və onları müşayiət edən məlumat çıxış edir. İştirakçılar qismində korporasiyalar və banklar, ev təsərrüfatları, dövlət və beynəlxalq təşkilatlar çıxış edir.

Maliyyə bazarının sabitliyinin pozulmasına investisiya mühitinin pisləşməsi və kapitalın çıxarılmasına və “qaçmasına” gətirib çıxardan vergi qanunvericiliyinin sərtləşdirilməsi səbəb ola bilər. Digər ölkədə və ya regionda böhranın olması valyutaların, qiymətli kağızların kursunun düşməsinə, bazar iştirakçılarının müflisləşməsinə gətirib çıxarda bilər.

Dövriyyənin pozulması klirinq hesablaşmaları sistemində fəaliyyətin, qiymətli kağızlar depozitarlərinin işinin dayandırılması halları, bazarların məhdudluğu və inkişaf etməməsi ilə bağlı ola bilər. Maliyyə bazarı obyektlərinin xüsusiyyətlərinin pozulması borc alanın istiqraz və rəqəllərini ödəmək istəməməsi ilə şərtləndirilmiş valyutaya, borc vasitələrinə etibarın olmaması ilə və ya milli valyutanın yüksək templərlə qiymətdən düşməsi; restriksiya pul siyasəti ilə bağlı olan ehtiyatların tükənməsi və iqtisadiyyatın qanuni pul vəsaitinə konvertasiyasının (monetizasiyasının) yüksək olmaması, aktivlərin satılması və pul sistemindən vəsaitlərin kənara axını ilə, dövriyyə kanallarının artıq dolması isə vəsaitlərin daxilə axını və “holland” xəstəliyi ilə əlaqəlidir.

Sabitliyin itirilməsinə və dövriyyənin pozulmasına sistemin elementləri arasında mövcud olan daxili və bazarla ətraf mühit arasında olan xarici ziddiyyətlər, həmçinin xarici fəvqəladə təsirlər səbəb olur. Daxili ziddiyyətlərə makroiqtisadiyyat və pul-kredit, valyuta, maliyyə sahələrində yürüdülməsinə siyasətdə

yol verilən səhvlər, rəqabətli mübarizə, xarici ziddiyyətlərə isə geoiqtisadi və valyuta müharibələri şəklində ifadə olunan ehtiyatlar və satış bazarları uğrunda dünya bazarında aparılan rəqabət, beynəlxalq investorların və milli kapital bazarlarının maraq fərqləri aiddir.

Maliyyə bazarının strukturu sabitliyin itirilməsi baxımından həssasdır və sabitliyin itirilməsinə həmin bazarın seqmentləri arasında qarşılıqlı əlaqələrin pozulması, məsələn, bazarda iş şəraitinin və qaydalarının dəyişməsi, valyuta məhdudiyətlərinin tətbiqi səbəb olur. İyerarxiyanın məlumatın işlənilib qərarların hazırlanmasına görə cavab verən yuxarı səviyyələrində baş verən pozuntular daha böhranlıdır.

Strukturun dağılmasına məlumat yollarının kəsilməsi və ya onların həddindən artıq yüklənməsi bərabər tutulur. Sistemin işinin keyfiyyətinə məqsədyönlü təhrifi böhranın yaranmasına səbəb ola biləcək məlumatın həqiqilik dərəcəsi güclü təsir göstərir. Maliyyə bazarının inkişafının proqnozlaşdırılması ilə bağlı səhvlər ehtiyatların israfına gətirib çıxardır.

Təhlükə xarici mühitdən mövcud quruluşun pozulması, maliyyə bazarının fəaliyyətinin intizamsızlığı nəticəsində irəli gələ bilər. İzah olunmuş fikirləri və maliyyə bazarı sisteminin təhlilini ümumiləşdirərək böhranları doğuran maliyyə bazarının sabitliyinin pozulmasının aşağı mənbələrini göstərmək olar:

- maliyyə bazarı obyektlərinə etibarın azalması: milli valyutaya və aktivlərə etibarın olmaması, qeyri-şəffaflyq, maliyyə məlumatının azlığı və uyğunsuzluğu;

- iştirakçıların: dövlətin, korporasiyaların (müəssisə və bankların) və ev təsərrüfatlarının fəaliyyətin pozulması;

- maliyyə bazarı seqmentlərinin fəaliyyətinin pozulması: qaydaların dəyişməsi, məhdudiyətlərin qoyulması, sarsıntılardan və böhranların baş verməsi;

- infrastrukturun – ticarət, ödəmə və s. pozulması;

• maliyyə bazarına göstərilən mənfi xarici təsirlər və şoklar: siyasi, maliyyə böhranları, müharibələr, fəlakətlər və s.

Risiklər nəzəriyyəsi baxımından sabitliyin pozulmasının qeyd olunmuş amilinə risklər uyğun gəlir: bazar iştirakçıları üçün – kredit riski, müflisləşmə riski; maliyyə vasitələri üçün – maliyyə riskləri (bazar, valyuta, faiz riskləri, satınalma riski və s.); bazar infrastrukturunu üçün – əməliyyat riskləri; maliyyə bazarının seqmentləri üçün – müxtəlif sistem riskləri. Aparılmış təhlil nəticəsində maliyyə bazarında böhranların yaranması üçün çox sayda səbəblərin və amillərin mövcudluğu təsdiqləndi. Maliyyə böhranlarının yaranması riskinin amilləri qeyri-müəyyənlik və məlumat uyğunsuzluğu şəraitində məqsədlərinin həyata keçirilmə üsulunu seçən çox sayda iştirakçıların fəaliyyətilə şərtləndirilib.

Risiklərin idarə edilməsi konsepsiyasına əsaslanan yanaşmalar yuxarıda qeyd olunan amilləri nəzərə almağa, onların mənfi nəticələrin yaranmasına təsiri ehtimalını qiymətləndirməyə və həmin nəticələrin yaranmasının qarşısının alınması və ya onların təsiri nəticələrinin azaldılması üçün müəyyən yolları təklif etməyə imkan verir.

Bu gün bazarın ayrı iştirakçısı və ya nizamlayıcısı səviyyəsində limitin təyin edilməsindən, sığortalamadan, hecləmədən, məhdudlaşdırmadan, bölmədən və s. ibarət olan risklərin idarə edilməsi üsulları istifadə olunur. Lakin maliyyə bazarının integrativliyi xüsusiyyətinə müvafiq olaraq ayrı-ayrı alt sistemlər (obyektlər, subyektlər, seqmentlər və yardımçı alt sistemlər) üçün səciyyəvi olan risklərin idarə edilməsi üsullarının tətbiqi maliyyə sarsıntılarının qarşısının alınması üçün kifayət hesab olunmur. Var hesablamasına əsaslanan müasir üsullar həmçinin hesablama metodikası ilə bağlı müəyyən məhdudiyətlərə malikdirlər. Bu məhdudiyətlərin nəzərə alınması üsulu mühüm dərəcədə çətinləşdirir, onların olmaması isə yalnız təxmini nəticələr verir.

Ədəbiyyat

1. Zeynalov, V.Z. (2011). Problemy razvitiya bankovskogo sektora Azerbaydzhana v usloviyakh globalnogo krizisa. *Ekonomika i upravleniye*, № 7.

Uğur Elçin oğlu İmaməliyev
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
ugur.imamaliyev@outlook.com

İNSAN RESURSLARININ İDARƏEDİLMƏSİNDƏ STRATEJİ İDARƏETMƏNİN ROLU

Açar sözlər: *insan resurslarının idarə edilməsi, planlaşdırma, strategiya, işçi qüvvəsi, rəqabət, inkişaf*

Keywords: *human resources management, to plan, strategy, workforce, competition, development*

Müəssisədə kadr siyasətinin və biznesin rentabelliği onun performans idarəetməsindən aslıdır. Amerikan professor və uğurlu iş adamı kimi tanınan Peter Draker performans idarəetməsi barədə öz çıxışlarında “Ölçə bilmədiyini şeyi idarə edə bilməzsən” bildirmişdir. Harvard Universitetinin professoru Robert Kaplan isə “Performansın ölçülməsi” ilə bağlı mövzu tədqiqatında müəssisələrdə performansın idarəedilməsinin əhəmiyyətinin bir neçə səbəb ilə belə əsaslandırır:

1. İnkişaf;
2. Planlaşdırma və proqnozlaşdırma;
3. Rəqabət;
4. Mükafatlandırma;
5. Qaydalara və standartlara uyğunluq.

Sadə bir sual ortaya çıxır. Performansın idarəedilməsinin biznes üçün nə kimi əhəmiyyəti var? Ən sadə anlamda performansın ölçülməsi biznes üçün nəticələri belədir:

1. Müəssisənin strategiya və əməliyyatlarının effektivliyini ölçmək;

2. Çatışmazlıqları və digər problemləri həll etmək üçün dəyişikliklər etmək.

Robert Kaplan öz tədqiqatında qeyd edir ki, müəssisələr performansın ölçməsində müxtəlif üsul və kriteriyalardan istifadə edirlər. Təcrübədən məlumdur ki, performans idarəetməsi əsas biznes fəaliyyətlərini özündə ehtiva edən və spesifik metriklərdən, o cümlədən performans metriklərdən istifadə edərək, yoxlanaraq ölçülür. Qeyd edilməlidir ki, hər bir biznes fəaliyyəti üçün bir çox sayda performans ölçümünü həyata keçirmək olan metriklər mövcuddur. Müəssisənin insan kapitalının işləmə performansı və heyət sayı ilə bağlı isə müəllif 2 əsas metriksi göstərir: 1. İşçi qüvvəsinin dövriyyəsi; 2. Davamiyyət dərəcəsi.

Müəllifə görə müəssisənin kadr siyasətində aparılan performans idarəedilməsinin əsas açar ideyası balansın əhəmiyyətini anlamaqdır. Əksər müəssisələr öz biznes funksiyaları ilə yanaşı performansın ölçülməsində koordinasiyalı sistemdən, öncədən müəyyən edilmiş işləmə prinsiplərindən istifadə edirlər. Ən yaxşı və optimal performans ölçümü isə məhz balansı nümayiş etdirir. Müəllifin fikrində auditoriyaya çatdırmaq istədiyi odur ki, İR-ın müəssisənin digər departamentləri ilə qarşılıqlı əlaqəsi məhz onun performans idarəetməsində görünür.

Yerli və xarici müəssisələrdə insan resurslarının idarəedilməsi ilə bağlı çoxlu strategiyalar qurulmuşdur. Bazarda cari kadr siyasətinin necə və hansı məqsədlərlə qurulduğunu aydınlaşdırmadan öncə bizneslərdə insan resursları ilə bağlı strategiyanın nə olduğunu anlamaq lazımdır. Derek Torrinqton və Laura Holl “İnsan Resurslarının idarəetməsi” kitabında biznes strategiyası və İRİ ilə bağlı bu cür qeyd edir: “İnsan resursları üçün strategiya biznes strategiyasının mərkəzi komponenti kimi görünür. Kadr menecerləri üçün əsas sual onların qərarların qəbulunda iştirak

edib-etməmələridir” (Human Resources Management, 2021: 23).

Con Stori isə bu barədə öz əsərində qeyd edir: “İdarə heyətində biznes etibarını qazanmaq üçün onlar ənənəvi kadr perspektivlərini sıxışdırıblarsa, onların fərqli töhfəsi sual altında qalacaq. Digər tərəfdən, İR Direktoru “kadr baxışı”nın fərqli atributlarına daha yüksək profil verməyə çalışırsa, bu, “biznesin üstünlüyü” aksiomundan imtina kimi görünə bilər” (Developments in the Management of Human Resources, 2020: 275). Professor Stori qeydi ilə demək istədiyi budur ki, İR rəhbər və ya menecerləri biznesin üstünlüyünü mütləq nəzərə almalıdırlar.

İR Strategiyası özlüyündə müəssisədə olan insanların idarəedilməsi, daha dəqiq müəssisənin biznes fəlsəfəsinin İR prosedur və ya kadr siyasətinə tərənnümü, tərcüməsi olaraq bilinən, biznesin və müəssisənin strategiyası ilə ahənglik təşkil edərək kadr siyasət və idarəetmə təcrübələrinin bir bütün olaraq təşkil edilməsidir. 1986-cı ildə Amerikan menecerlər Hendri və Petriqru İRİ olmadan heç bir təşkilatın strategiyasının formalaşma bilməyəcəyi fikrini müdafiə etməyə başladılar. Onlar təşkilatda olan inkişafın kadr idarəetməsindən irəli gələn vizyona bağlayaraq, əhəmiyyətli liliyini vurğulayırdılar.

Qoyulmuş məsələyə daha praktiki yanaşaq. Hazırda yerli bazarda İRİ sektora görə müxtəlifdir. Məsələn, pərakəndə satış sektorunda İR ilə əlaqəli pozisiyalarda təklif edilən əmək haqqı məbləği müəyyən standartlardan aşağıdır. Amma neft sektorunda isə sözügedən əmək haqqı məbləğ rəqəmləri nəzərəcarpacaq dərəcədə fərqlidir. Bu fərq satış sektorunda insan kapitalına daha az, neft sektorunda isə daha çox önəm verilir demək deyil. Fəslin giriş hissəsində qeyd olunduğu kimi bu biznesin əsas dəsti-xəttindən irəli gəlir. Belə ki, satış sektoru üzrə olan əmək haqqı fondunun analizini etsək vəsaitlərin daha çox satışı birbaşa həyata keçirən şöbələrə, nisbətən daha az

əmək haqqı isə satışa dəstək verən şöbələrə görə bölünüb. Ancaq insan kapitalının əhəmiyyətini dərininə prinspdə dərk etmək hər bir biznes-müəssisə rəhbərinin prioteti olmalıdır.

İRİ-də 3 növ əsas biznes strategiyası müəyyənləşdirilir:

1. İnnovasiya;
2. Keyfiyyətin artırılması;
3. Xərcin azadılması.

İR Strategiyasının akademik modelləri isə empirik olaraq çoxdur. Onlardan bəziləri analitik, bəziləri preskriptiv, bəziləri isə hər iki qeyd edilən elementin ümumi kombinasiyası olaraq formalaşır. Ümumiyyətlə, İR Strategiyası davranış əsaslı (behaviour-based strategy) olaraq müyyən edilir. İnnovasiya əsaslı strategiyada işçinin davranışı daha çox uzun müddətli fokus, yüksək yaradıcılıq dərəcəsi, orta dərəcəli keyfiyyət işi ilə səciyyələndirilir.

Lakin əksər İR Strategiyalarının məqsədi təkəcə davranış əsasına görə deyil, həmçinin təşkilatın korporativ mədəniyyətinin dəyişiminə də təsir göstərən faktor olaraq hesab edilir. Hədəf isə ümumi təşkilat-daxili qəlibləşmiş və konservativ tipə aid edilən “işlərin təşkilatda icraedilmə şəkli” fikrinə yenilik gətirilməsi, dəyərlərin müsbət dinamikada dəyişməsidir. Qeyd edilməsi zəruri hal odur ki, İR Strategiyası İR Planlaşdırılması ilə birəbir əlaqəlidir. Bununla bağlı Con Bramhamın fikri belədir: “Proses və məqsəd baxımından xüsusilə əhəmiyyətli fərqlər var. İnsan resurslarının planlaşdırılmasında menecer insanları motivasiya etməklə məşğuldur – bu prosesdə xərclər, rəqəmlər, nəzarət və sistemlər bir rol oynayır. İşçi qüvvəsinin planlaşdırılmasında menecer insanların bir hissəsi olduğu proqnozlaşdırma, tələb-təklif uyğunluğu və nəzarətin ədədi elementləri ilə məşğul olur. Buna görə də, üst-üstə düşmə və qarşılıqlı əlaqənin vacib sahələri var, lakin əsas yanaşmada əsaslı fərq var” (Human Resource Planning, 2019: 147).

Nəticədə müəssisədə kadr siyasətinin qeyd olunan fikirlər əsasında qurulması müəssisənin rentabelliyini də müsbət dinamikada inkişafına tam şərait yaratmış olur. Ümumiyyətlə, sübuta ehtiyac olmayan aksiom budur ki, müəssisənin inkişafı birəbir həmin müəssisənin, həmçinin kadr siyasətindən aslıdır.

Ədəbiyyat

1. Human Resources Management. (2021). Derek Torrington & Laura Hall. Prentice Hall Europe, p.23.
2. Developments in the Management of Human Resources. (2020). John Storey. Oxford: Blackwell, p.275.
3. Human Resource Planning. (2019). John Bramham. London: IPM, p.147.

Ülvi Bəhram oğlu Həsənov
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
ulviho@gmail.com

**“GROW GROUP AZERBAIJAN” MMC-NİN MÖVCUD
VƏZİYYƏTİ VƏ KƏND TƏSƏRRÜFƏTİ
TƏŞKİLATLARINDA SƏMƏRƏLİ
TƏSƏRRÜFATDAXİLİ NƏZARƏT SİSTEMİNİN
FORMALAŞDIRILMASI**

Açar sözlər: nəzarət, kənd təsərrüfatı, potensial, istehsal, iqtisadi münasibətlər

Keywords: control, agriculture, potential, production, economic relations

“Grow Group Azerbaijan” ölkəmizdə müasir istixana fəaliyyəti ilə məşğul olan ilk və aparıcı şirkətlərdən biridir. 2009-cu ildən fəaliyyət göstərən “Grow Group Azerbaijan” qeyri-neft sənayesinin inkişafına öz töhfəsini verir, ölkədə istehsalın və ixracın artmasına, həmçinin “Made in Azerbaijan” brendinin daha da inkişafına və tanınmasına kömək edir. “Grow Group Azerbaijan” tərəfindən tikilən istixana sistemləri beynəlxalq standartlara cavab verən yüksək keyfiyyətli materiallarla təchiz olunub. Yarandığı gündən şirkət Richel (Fransa) və Stolze (Hollandiya) kimi tanınmış brendlərlə əməkdaşlıq edərək tam avtomatlaşdırılmış istixanaların satışı, yenidən qurulması və quraşdırılması üzrə xidmətlər təklif edir. Bundan əlavə, şirkət tərəfdaşları siyahısına Meteor Systems, Mardenkro, Menno, Grodan, Pelemix, Pascal, Bato, Bogaerts, Priva, Bucon, Plastika Kritis, Netafim, Step Systems kimi global brendlər daxildir. Azərbaycanda qabaqcıl texnologiyaların tətbiqi sahəsində liderə çevrilmiş “Grow

Group Azerbaijan” şirkəti hər il həm ölkəmizdə, həm də xaricdə keçirilən kənd təsərrüfatı sərgilərində iştirak edir, öz təcrübəsini, ən son üsul və alətlərini yerli fermerlərlə bölüşür, kənd təsərrüfatının inkişafı üçün şəraitin inkişafına öz töhfəsini verir.

“Grow Group Azerbaijan” MMC öz fəaliyyət dairəsini genişləndirib və bu gün şirkət daxilində müxtəlif sahələrdə ixtisaslaşmış bir neçə müstəqil fəaliyyət göstərən departamentlər fəaliyyət göstərir:

1. Bakı İstixana Kompleksi – 20 hektar sahədə pomidor və digər tərəvəz bitkilərinin becərilməsi ilə məşğuldur.

2. Yetiştirici bazarı – ölkə daxilində və beynəlxalq səviyyədə hər növ istixanaları lazımı avadanlıq, material və sistemlərlə təmin edir.

3. Stolze Caspian – istixanalar üçün suvarma, iqlim nəzarəti və istilik sistemləri üzrə Avropanın ən uğurlu şirkətlərindən biri olan Stolze International BV-nin yerli nümayəndəsi.

4. Grow Group həm də şüşə və plastik istixanalar üçün konstruksiyaların istehsalı üzrə Fransa və Avropanın ən qabaqcıl şirkətlərindən biri olan RICHEL şirkətinin nümayəndəsidir.

5. Grow Consulting – aqronomlara məsləhət xidmətləri təklif edir, tikinti, texniki xidmət, satınalma sahəsində həllər üzrə istixana kompleksləri üçün tövsiyələr verir.

6. Grow Group Construction – açar təhvil əsasında yeni istixana komplekslərinin tikintisi, həmçinin ayrı-ayrılıqda müxtəlif istixana sistemlərinin tikintisi və quraşdırılması.

Bazar iqtisadiyyatı, risk və qeyri-müəyyənlik şəraitində kənd təsərrüfatı təşkilatlarının rəhbərləri daim yeni idarəetmə formaları və metodları axtarmağa məcbur olurlar ki, bu da həm də xarici və daxili mühitdə baş verən dəyişikliklərlə, yüksək texnologiyaların tətbiqinə ehtiyacla bağlıdır. Buna görə də

istehsalın idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi rəqabətdə, eləcə də təşkilatın bütün təsərrüfat-maliyyə fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılmasında ən mühüm amilə çevrilir. İdarəetmənin təkmilləşdirilməsi idarəetmə işinin yerinə yetirilməsinin ən səmərəli üsullarının, iqtisadi idarəetmə üsullarının və rəşional təsərrüfatdaxili nəzarət mexanizminin tətbiqini nəzərdə tutur. Odur ki, idarəetmə funksiyalarının təsnifatı və tərkibinə dair müxtəlif yerli və xarici alimlərin fikirlərinin öyrənilməsi əsasında kənd təsərrüfatı təşkilatının idarəetmə sistemində nəzarətin fəaliyyət göstərməsi üçün konseptual model işlənilib hazırlanmış, sübut edilmişdir. Nəzarət aparıcı, müstəqil idarəetmə funksiyasıdır. Nəzarət iqtisadi idarəetmənin atributudur və istehsalın idarə edilməsinin digər funksiyaları ilə sıx bağlıdır. Bu, idarəetmə prosesi texnologiyasının tətbiqi nəticəsində onun uçota, təhlilə, planlaşdırmağa, proqnozlaşdırmağa, tənziqləməyə nüfuz etməsi ilə bağlıdır.

Təsərrüfatdaxili nəzarətin təşkili dedikdə, qarşıya qoyulan məqsəd və vəzifələrin səmərəli şəkildə yerinə yetirilməsi üçün nəzarətin vasitə və üsullarının rəşional birləşməsinə yönəldilmiş tədbirlər kompleksi başa düşülür. Kənd təsərrüfatında nəzarətin təşkilinin mahiyyəti və onun mərhələlərinin məzmununu açıqlanmış, təsərrüfatdaxili nəzarət prosesinin mərhələlərinin təşkili və kənd təsərrüfatı təşkilatlarında bu mərhələlərin idarə edilməsi üçün ardıcılıq diaqramı hazırlanmışdır (Əkinçilik sisteminin iqtisadi baxımdan qiymətləndirilməsi, 2012).

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində təşkilatların bütün fəaliyyət növlərinin uğurla fəaliyyət göstərməsi, təsərrüfat mexanizminin və bütün təsərrüfat əlaqələrinin idarə edilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi üçün təsərrüfatdaxili idarəetmə sistemində daxili audit sisteminin yaradılması zəruridir. Kənd təsərrüfatı təşkilatlarında daxili auditin təşkili tələbləri və vəzifələri

müəyyən edilmişdir. Təsərrüfatdaxili nəzarət və audit fəaliyyəti sistemi idarəetmə sisteminin digər informasiya blokları ilə birləşdirildikdə və təsərrüfatdaxili nəzarətin idarəetmə bölmələri və nəzarət obyektləri ilə əlaqələri dəqiq müəyyən edildikdə kifayət qədər səmərəli təşkil edilə bilər.

Müasir şəraitdə təsərrüfatdaxili nəzarətin ən mühüm vəzifələrindən biri idarəetmə personalının əsaslandırılmış idarəetmə qərarlarının qəbulu üçün hazır informasiya resursu olmalı olan nəzarət və audit məlumatları ilə təmin edilməsi və təmin edilməsidir. Buna görə də təsərrüfatdaxili nəzarət sistemində nəzarət və analitik informasiyanın alt sisteminin yaradılması təklif edilmiş, həmçinin onun modeli işlənmişdir.

Təşkilatın idarəetmə sistemində mühüm olan onun təsərrüfatdaxili nəzarətinin fəaliyyətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsidir. Kənd təsərrüfatı təşkilatlarında təsərrüfatdaxili nəzarət (audit) xidmətinin təkmilləşdirilməsi və səmərəliliyinin artırılması problemlərinin həlli həm də bu xidmətdə kadrların sayının optimallaşdırılmasından asılıdır.

Bununla əlaqədar olaraq, müəyyən bir dövrün yoxlanılması üçün nəzarətçilərin (auditorların) sayının müəyyən edilməsi metodologiyası işlənib hazırlanmışdır. Bu üsulda iri nəzarət obyektlərinin sayı, bir nəzarət elementinə (obyektinə) ayda sərf olunan vaxt, nəzarətin seçmə qabiliyyəti, sərf olunan əlavə vaxt, bir nəzarətçinin (audit, auditor) vaxt fondu nəzərə alınır (Torpaq münasibətlərinin dövlət tənzimlənməsi, 2014).

Təşkilatlarda təsərrüfatdaxili nəzarət (audit), bir qayda olaraq, təsərrüfat subyektinin rəhbəri tərəfindən təsdiq edilmiş nəzarətə başlamaq haqqında qərardan başlayır. Buna görə də daxili nəzarətin nəzarətçiləri (auditorlar) bu kənd təsərrüfatı təşkilatının fəaliyyəti üçün iqtisadi, ekoloji, təbii və digər şərtlər haqqında dəqiq təsəvvürə malik olmalıdırlar. Bununla əlaqədar olaraq kənd təsərrüfatı təşkilatının təsərrüfatdaxili

nəzarətinə ilkin baxılması və istiqamətləndirilməsi prosedurları müəyyən edilir.

Bu təşkilatın təsərrüfatdaxili nəzarət sisteminin effektivliyi və ya səmərəsizliyi onun biznesi və idarəetmə sistemi üçün risklə əlaqələndirilir. Buna görə də təsərrüfatdaxili nəzarətin həyata keçirilməsi üçün onun həyata keçirilməsinin səmərəsizliyinin ilkin qiymətləndirilməsinə ehtiyac var. Bu risk uçot riskindən, biznesin idarəetmə sisteminin riskindən və təsərrüfatdaxili nəzarətin özünün prosedur riskindən asılıdır. Buna görə də, təsərrüfatdaxili nəzarətin məqbul riskini hesablamaq üçün amil modelini təklif edir, həmçinin faktor modelinin orta risk dəyərlərini təyin etmək və riskini müəyyən etmək üçün ilkin baxış məlumatlarının qiymətləndirilməsinin dərəcələrinin formalaşdırılması prosedurunu müəyyən edir.

Ədəbiyyat

1. Əkinçilik sisteminin iqtisadi baxımdan qiymətləndirilməsi. (2012). Az.ETKTİ və Tİ-nin 50 illiyinə həsr olunmuş beynəlxalq elmi praktiki konfrans materialları. Bakı.
2. Torpaq münasibətlərinin dövlət tənzimlənməsi. (2014). Azərbaycan Elmi tədqiqat Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı və Təşkili İnstitutunun elmi əsərləri. Bakı.

Ülviyyə Rauf qızı Rüstəmovə
Bakı Dövlət Universiteti
magistrant
ulviyyarustam92@gmail.com

XARİCİ TİCARƏTİN GÖMRÜK TƏNZİMLƏNMƏSİNİN NƏZƏRİ MƏSƏLƏLƏRİ

Açar sözlər: xarici ticarət, tarif və qeyri-tarif tənzimlənməsi, azad ticarət və proteksionizm, gömrük siyasəti, gömrük rüsumu

Keywords: foreign trade, tariff and non-tariff regulation, free trade and protectionism, customs policy, customs duty

Müstəqil dövlətin qarşısında duran ən mühüm vəzifələrdən biri onun iqtisadi maraqlarının qorunmasıdır. Ölkə iqtisadiyyatının sabitliyinin qorunması və inkişafı üçün zəruri olan komponentlər iqtisadi təhlükəsizlik strategiyasına daxildir. Xarici ticarət ölkələrin iqtisadi artımı üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Hər bir ölkənin xarici ticarət fəaliyyətini nizama sala biləcəyi, özünün müəyyən etdiyi xarici ticarət siyasəti vardır.

Xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimləmə sisteminin əsas xüsusiyyətlərinə idxal-ixrac əməliyyatları iştirakçılarına təsir prosesində iqtisadi siyasətin bir-birinə qarşılıqlı nüfuz edən və bir-birini tamamlayan kompleks vasitələrdən istifadə zərurətini misal göstərmək olar. Xarici ticarət fəaliyyəti təcrübəsində bu cür vasitələrin beş qrupundan istifadə olunur:

1. İqtisadi tənzimləmə vasitələri – gömrük rüsumları, gömrük yığımları, tarazlaşdırıcı sərhəd vergiləri, yerli mal istehsalçılarına maliyyə yardımları;
2. İnzibati tənzimləmə vasitələri idxal və ixraca qoyulan qadağa və məhdudiyətlər, idxalın lisenziyalaşdırılması

- (xüsusi razılıq) və kvotalaşdırılması (məhdud sayın və ya miqdarın müəyyən edilməsi) və s.;
3. Texniki tənzimləmə vasitələri – standartlar və normalar, standartlara uyğunluğun təyinetmə metodları, təhlükəsizlik normaları və qaydaları, əmtəələrin sertifikatlaşdırma (“sertifikat” fransızca “certificate”, latınca “sertifico” sözündən olub, mənası, “təsdiq edirəm” deməkdir) sistemləri, sanitariya-baytarlıq və ekoloji tədbirlər, səhiyyə normaları;
 4. Yerli istehsalçılara mal ixracı üçün edilən müxtəlif yardım tədbirləri;
 5. Valyuta-maliyyə tədbirləri (Nuriyev, Əliyev, Atakişiyev, 2009: 9).

Xarici ticarət siyasəti – xarici ticarətə iqtisadi və inzibati vergilər, subsidiyalar, idxal və ixracda birbaşa məhdudiyyətlər vasitəsilə xarici ticarətə təsir edən dövlət siyasətidir. Əmtəə və xidmətlərin beynəlxalq ticarəti, həmçinin maddi, pul, əmək və intellektual resurslarının hərəkəti xarici ticarət siyasətinin əsas xüsusiyyətlərindəndir. Dövlətin xarici ticarət siyasəti onun xarici iqtisadi siyasəti ilə sıx bağlıdır. Müasir dövrdə ölkələrdə mövcud olan xarici iqtisadi siyasət vasitələri onlara xarici iqtisadi əlaqələrini inkişaf etdirməyə, yeni strukturlar yaratmağa, həmçinin başqa ölkələrlə xarici iqtisadi əlaqələri və xarici iqtisadi siyasətini müasir tələblər baxımından yüksəltməyə imkan yaradır. Dünya iqtisadiyyatı və beynəlxalq iqtisadi münasibətlər dövlətin xarici iqtisadi siyasətinin yaranmasına müsbət təsir göstərir.

Daxili bazarın qorunması və milli iqtisadiyyatın inkişafına əlverişli şəraitin yaradılması, ölkənin beynəlxalq ticarətə müdaxilə etməsinin həcmindən asılı olaraq xarici ticarət siyasətinin bir-birilə qarşılıqlı surətdə bağlı olan aşağıdakı formaları vardır:

1. Azad ticarət – (liberalizm);
2. Himayədarlıq – (proteksionizm).

Azad ticarət – gömrük rüsumlarının minimum səviyyəsini nəzərdə tutan və daxili bazara xarici malların daha çox cəlb edilməsinə yönəldilən, idxal və ixrac vergiləri tətbiq edilmədən, idxal və ixraca hər hansı məhdudiyətlər qoyulmadan, ümumiyyətlə dövlətin xarici ticarətə minimum müdaxiləsi siyasətidir. Azad ticarət o ölkələr tərəfindən həyata keçirilir ki, bu ölkələrin iqtisadiyyatı özünün yüksək səmərəliliyi ilə fərqlənir. Sərbəst xarici ticarətdə onun icra edilməsi zamanı gömrük orqanları gətirilən və çıxarılan malların yalnız qeydiyyatını aparırlar.

Liberalizmin əksi olaraq proteksionizm ticarət siyasətdə əsasən tarif və qeyri-tarif vasitələrindən istifadə etməklə yerli ticarətin inkişafına təkan vermək məqsədilə daxili bazarın xarici rəqabətdən müdafiəsinə və bəzi hallarda isə xarici bazarın zəbt edilməsinə yönləndirilmiş hökumət siyasətidir. Burada idxal məhdudlaşdırılır və bu səbəbdən yüksək gömrük rüsumları müəyyən edilir, hətta bəzi malların ölkəyə gətirilməsi belə qadağan olunur. Bununla da, ölkənin daxili bazarına həddindən artıq xarici əmtəə axınının qarşısı alınaraq müdafiə olunur. Həmçinin proteksionizm bir çox hallarda milli iqtisadi inkişafı ləngidə və monopolizmə səbəb ola bilər. Müasir proteksionizm çox kiçik sahələrə tətbiq edilir. Dünya təcrübəsi ölkənin yerli sənayesinin inkişafına şərait yaradan proteksionizmin daha çox üstünlüyə malik olması qənaətinə gəlmişdir. Proteksionizmin 4 forması vardır:

- ✓ Selektiv (seçmə) proteksionizm – bu zaman siyasət ayrı-ayrı ölkə və ya əmtəələrə qarşı yönəldilir. Hər hansı bir məhsula, dövlətə qarşı qorunma nəzərdə tutur;
- ✓ Sektor (sahəvi) proteksionizm – burada iqtisadi həyatın müəyyən bir sahələri və ən əsas da aqrar proteksionizm çərçivəsində kənd təsərrüfatı müdafiə edilir;

- ✓ Kollektiv proteksionizm – ölkələr birliyi tərəfindən bu birliyə daxil olmayan digər ölkələrə qarşı həyata keçirilən siyasət başa düşülür. Bununla da bir ittifaqa daxil olan bir neçə ölkənin qarşılıqlı qorunması nəzərdə tutulur;
- ✓ Gizli proteksionizm – daxili iqtisadi siyasətin metodları ilə həyata keçirilən siyasət üsulları nəzərdə tutulur. Bu, yerli istehsalçını stimullaşdıran metodlar da daxil olmaqla, qeyri gömrük üsullarından istifadə etməklə qoruma deməkdir.

Xarici ticarət əməliyyatlarının təsnifatına gəlincə qeyd etmək lazımdır ki, müasir dövrdə beynəlxalq iqtisadi mühitdə xarici ticarətdə aparılan əməliyyatların dairəsi çox sürətlə genişləndiyindən bu məsələyə, yəni xarici ticarət əməliyyatlarının təsnifləşdirilməsi məsələsinə münasibətdə iqtisadiyyatda çox müxtəlif baxışlar mövcuddur. Bəzi tədqiqatlarda xarici ticarət əməliyyatları aşağıdakı meyarlara əsasən təsnifləşdirilir:

- ticarətin aparılma istiqamətinə görə (idxal, ixrac, təkrar idxal, təkrar ixrac);
- ticarətin aparıldığı mallar və xidmətlərə görə (kütləvi istehlak malları ilə ticarət, sənaye malları ilə ticarət, turizm ticarəti, əqli mülkiyyət obyektləri ilə ticarət, istehsal təyinatlı xidmətlərlə ticarət və s.);
- malların emal dərəcələrinə görə (xammallarla ticarət, hazır məhsullarla ticarət, yarımfabrikatlarla ticarət və s.);
- istifadə olunan ticarət üsullarına görə (konsiqnasiya. bartcr. kooperasiya və s.);
- xarici ticarətin təşkili formalarına görə (Məhəramov, Aslanov, 2008: 12).

Ümumilikdə xarici ticarət əlaqələri dedikdə, dövlətin idxal-ixrac əməliyyatları nəzərdə tutulur. Xarici ticarət bu sahədə dövlətin müəyyən etdiyi tədbirlər və tənzimlənmə ilə həyata keçirilir. Xarici ticarətin dövlət tənzimlənməsinin vasitələri və ya alətləri öz xarakterinə görə gömrük tarifinin

istifadə olunmasına əsaslanan tarif vasitələrinə və digər inzibati metodları özündə cəmləşdirən qeyri-tarif vasitələrinə bölünür. Bununla yanaşı, tarif və qeyri-tarif tənzimlənmə vasitələri ilə dövlət xarici ticarətin istiqamətini, həcmi müəyyənləşdirməyə nail olur və milli istehsalı stimullaşdıraraq inkişaf etdirilməsinə səy göstərir. 60-cı illərdə tarif və ticarət üzrə razılaşmaların (QATT) Baş katibliyi xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsinin tarif və qeyri tarif metodlarına bölünməsi təsnifatını ilk dəfə təklif etmişdir.

Qeyd edək ki, qeyri-tarif metodları da özlüyündə üç yerə bölünür və bu qeyri-tarif metodları ilə xarici ticarət fəaliyyətinin tənzimlənməsi zamanı uyğun olaraq aşağıdakı ticarət alətlərindən istifadə olunur:

1. Kəmiyyət məhdudiyətləri:
 - a) Kvotalaşdırma;
 - b) Lisenziyalaşdırma;
 - c) “Könüllü məhdudiyətlər”.
2. Gizli:
 - a) Dövlət satınalmaları;
 - b) Texniki maneələr;
 - c) Vergi və rüsumlar.
3. Maliyyə:
 - a) Subsidiya;
 - b) Kreditləşmə;
 - c) Dempinq.

Xarici ticarətdə tarif metodları ilə xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi zamanı isə aşağıdakı ticarət siyasəti alətlərindən istifadə olunur:

1. Gömrük rüsumları;
2. Tarif kvotaları.

Tarif və qeyri-tarif tənzimlənmə vasitələri ilə dövlət xarici ticarətin istiqamətini, həcmi müəyyənləşdirməyə və

əlavə olaraq milli istehsalın stimullaşdırılaraq inkişaf etdirilməsinə səy göstərir. Tarif və qeyri-tarif vasitələrindən Gömrük Məcəlləsinə uyğun olaraq istifadə olunur. Dövlətin xarici ticarət siyasətinə təsirinin əsas vasitələrindən biri kimi gömrük tariflərini göstərmək olar.

Ümumilikdə, tarif üsulları gömrük tariflərindən istifadəni nəzərdə tutur. Belə ki, gömrük tarifi ölkəyə gətirilən və ya ölkədən çıxarılan mallardan tutulan və xarici iqtisadi fəaliyyətin mal nomenklaturasına uyğun olaraq gömrük rüsumları dərəcələrinin sistemləşdirilmiş siyahısıdır. Eyni zamanda malların siyahısı müəyyən meyarlar əsasında müəyyən olunaraq sistemləşdirilir və malların hər birinə qarşı bir və ya bir neçə gömrük rüsumu dərəcəsi tədbiq olunur.

Ədəbiyyat

1. Nuriyev, C.Q., Əliyev, A.Ə., Atakişiyev, M.C. (2009). Gömrük işinin təşkili və idarə edilməsi. Bakı.
2. Məhərəmov, A.M., Aslanov, H.H. (2008). Xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi. Bakı.

Venera Mahir qızı Cəfərli
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
veneracafarli@gmail.com

SANİTARIYA.AZ ŞİRKƏTİNİN İDARƏEDİLMƏSİNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ

Açar sözlər: sanitariya, şirkət, idarə, prinsip, ofis fəaliyyəti

Keywords: sanitation, company, management, principle, office activity

Sağlamlıq insan həyatının ən böyük sərvətlərindən biridir. Hər bir insan öz sağlamlığını qorumaq üçün müəyyən qaydalardan, üsul və vasitələrdən istifadə edir. Xüsusilə, qeyd edilməlidir ki, sağlamlıq amilinin əsasını sanitar-gigiyena qaydalarına riayət təşkil edir. Hər bir insan öz sağlamlığını qorumaq üçün sanitar-gigiyena qaydalarına əməl etməlidir.

“Sanitariya”, latın sözü olub *sanitars* – sağlamlıq, *ars* – sənət sözlərindən yaranmışdır. Əhalinin sağlamlığını mühafizə etməyə və təmizliyi gözləməyə yönəldilmiş, gigiyenanın elmi tələblərinə əsaslanan tədbirlər sistemidir. Geniş şəkildə izah etsək, belə qeyd edə bilərik ki, sanitariya xidməti insanların gigiyenik təmizliyinin qorunması, həmçinin viruslara qarşı mübarizə və ətraf mühitin insanların yaşayışına uyğun bir şəkildə salınması üçün fəaliyyəti nizamlanan xidmət növüdür. Bundan əlavə sanitariya xidmətləri müxtəlif istiqamətlərdə həyata keçirilir. Bura sanitar güşələrinin yaradılması və zəhərli həşəratların müxtəlif üsul və vasitələrlə zərərsizləşdirilməsi və s. kimi xidmətlər daxil etmək olar.

Ümumiyyətlə, əhalinin sanitar-gigiyenik vəziyyəti müəyyən olunmuş qayda və yaxud normalar çərçivəsində

aparılmalıdır. Təmizlik bu çərçivələr əsasında aparılmadıqda müxtəlif xəstəliklər yarana bilər. Həmçinin qeyd etmək lazımdır ki, sanitar-gigiyenik qaydalara nəzarət edilmədikdə digər epidemioloji xəstəliklər meydana gələ bilər. Buna görə təyin olunmuş sanitar-epidemioloji normalar və qaydalara riayət edilməsi və bunun təmin olunması çox önəmlidir.

Sanitariya xidmətlərinin təşkili müxtəlif təşkilat, qurum və şirkətlər tərəfindən aparılır. Hər bir təşkilat və müəssisə öz prinsipinə uyğun sanitar-epidemioloji qaydalar əsasında müxtəlif xidmətlər göstərir. Belə müəssisələrdən biri “Sanitariya Epidemioloji Xidmətlər” Məhdud Məsuliyyətli Cəmiyyəti (Sanitariya.az) şirkətidir.

“Sanitariya Epidemioloji Xidmətlər” MMC 2017-ci ildən ölkəmizdə professional şəkildə xidmət göstərir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Cənab İlham Əliyevin imzaladığı “Sanitariya Epidemioloji Sağlamlıq haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununu rəhbər tutaraq şirkət “Sağlam mühit, sağlam gələcək” şüarı altında fəaliyyət göstərir.

“Sanitariya Epidemioloji Xidmətlər” MMC professional olaraq pest control sahəsində xidmət göstərən, dövlət tərəfindən lisenziyalaşdırılmış, bütün beynəlxalq standartlara cavab verən gənc və sürətlə inkişaf edən şirkətdir. Şirkətin əsas prinsipi ən münasib qiymətlərlə və dünya standartlarına uyğun – həşərat, gəmirici, sürünənlər, yoluxucu, virus və bakteriyalarla mübarizə aparmaq, peşəkar vasitələrin və müasir texnologiyaların tətbiqi ilə dezinfeksiya, dezinseksiya və deratizasiya xidmətlərinin təşkil edilməsindən ibarətdir. “Sanitariya Epidemioloji Xidmətlər” MMC digər pest control şirkətlərdən üstünlüyü ondadır ki, şirkət müasir texnologiyaya əsaslanaraq, yeniliyə imza atmaqla öz işini peşəkar şəkildə yerinə yetirməyi bacarır.

“Sanitariya Epidemioloji Xidmətlər” MMC Azərbaycanda dövlət idarələri, neft və tikinti şirkətləri, tibb müəssisələri,

təhsil müəssisələri, inzibati binalar, nəqliyyat vasitələri, restoranlar və otellər, zavod və fabriklər, anbarlar və sexlər, ticarət mərkəzləri, biznes mərkəzləri və ofislər, evlər və mənzillər və digər bir çox yerlərdə xidmət göstərir.

“Sanitariya Epidemioloji Xidmətlər” MMC idarəetmənin müasir vəziyyətinə diqqət yetirsək görürük ki, işlərin yüksək səviyyədə aparılmasına səbəb olan əsas amillərdən biri müasir texnologiya və avadanlıqlardan istifadəyə əsas yer verilməsidir.

Məlumdur ki, hər hansı müəssisə, şirkət və yaxud qurumun idarəsinin əsasını savadlı və ixtisaslı kadrlar təkil edir. Müasir dövrdə Sanitariya.az şirkətinin idarəsinə nəzər salsaq görürük ki, peşəkar, çoxşaxəli və savadlı işçi heyəti müəssisənin inkişafında mühüm rol oynayır. Həmçinin bu amil şirkəti digər epidemioloji şirkətlərdən fərqləndirən əsas xüsusiyyətlərdən biri kimi götürülə bilər.

Direktorun əsas iş fəaliyyəti təlimatlar verərək bütün ofisi idarə etməkdən ibarətdir. İşlərin görülməsində köməkçi funksiyaları, verilən təlimatların icrasını direktor müavinləri yerinə yetirir.

Sanitariya.az şirkətinin idarə və iş prinsipindən aydın olur ki, şirkətdə həkim epidemioloq əsas yer tutur. Onun vəzifəsi müxtəlif istiqamətlərə yönəlmişdir. Aşağıdakıları xüsusilə qeyd etmək olar:

- Şirkətdə sanitariya-epidemioloji iş rejimini təşkilini həyata keçirir və bu iş rejiminə riayət olunmasına nəzarət edir.
- Dezinfeksiya, dezinseksiya, deratizasiya və dezaktivasiya tədbirlərinin həyata keçirilməsi ilə bağlı dərman preparatlarının hazırlanmasına, həmin dərman preparatlarının effektiv və düzgün tətbiqinə nəzarət edir və bu sahədə səmərəliliyin və xidmət keyfiyyətinin artırılması ilə bağlı təkliflər verir.
- “Sanitariya-epidemioloji salamatlıq haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununu, müxtəlif yoluxucu xəstəliklər

zamanı epidemiyaya qarşı tədbirlərin həyata keçirilməsi üzrə qanunvericiliyin əsaslarını, dezinfeksiyanın aparılması qaydalarını, müəssisədaxili intizam qaydalarını, əməyin mühafizəsi, təhlükəsizlik texnikası norma və qaydalarını yerinə yetirir.

Şirkətin müasir idarə sistemində ofis menecerlərinin fəaliyyətini xüsusilə vurğulamaq olar. Belə ki, ofis meneceri şirkətdə ofis və ofis sahələrinin idarə edilməsindən məsul şəxsdir. Bu insanlar adətən kadrlar, mühasibatlıq, daxili və ya xarici ticarət şöbələri, koordinatorlar və digər sahələrdə fəaliyyət göstərirlər. Ofis meneceri ofisdə kadrların ümumi rəhbərliyinə, işçi heyətinin iş şəraitinə və icazələrinə, sənəd və işlərin izlənilməsinə, ofisin cavabdeh olduğu işlərin lazımı qaydada yerinə yetirilməsinə cavabdehdir. Ofis menecerinin iş təsvirində kadrların idarə edilməsi və biznesin idarə edilməsi kimi iki fərqli sahə var. Ofis menecerləri həm işin gedişinə, onun düzgün icrasına, həm də kadrların problemlərinin həllinə cavabdehlik daşıyırlar. Ofis meneceri müvəqqəti idarəetmə işçisi olduğu üçün bir çox vəzifələri var. Onun həm işçiləri, həm də rəhbərləri qarşısında məsuliyyəti var.

Şirkətdə dezinfektorların xidməti də xüsusilə qeyd edilməlidir. Ümumiyyətlə, şirkətin ofisdə və ofisdənkənar fəaliyyətində dezinfektorlar çox böyük rola malikdirlər. Belə ki, dezinfeksiya, dezinseksiya, deratizasiya və dezaktivasiya tədbirlərinin həyata keçirilməsində həmçinin digər epidemik işlərin görülməsində əsas işçi qrupu kimi dezinfektorlar fəaliyyətə keçir. Digər işçilərin səlahiyyətləri kimi dezinfektorlarında əmək funksiyaları və bilməli olduqları qaydalar vardır.

İdarəetməni daha səmərəli təşkil etmək üçün “Saniatriya.az” şirkətində aşağıdakı tədbirlərin görülməsini daha məqsədəuyğun hesab edirəm:

1. Dünya standartlarına uyğun sertifikatların alınması (HACCP tipli standartlar);
2. Media və kütləvi informasiya vasitələri üzərindən “Sanitar Epidemioloji və Sanitar Gigiyenik” qaydalarının və maarif xarakterli video çarxlar ilə təbliğinin genişləndirilməsi;
3. Dünya çapında tanınmış Dezinfeksiya və “Pest Control” şirkətləri ilə beynəlxalq əməkdaşlığın edilməsi.

Xəlil Vasif oğlu Məmmədov
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
x.mamedov10@gmail.com

İDARƏETMƏ HESABATLARININ HAZIRLANMASI VƏ İSTİFADƏSİNİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN ARTIRILMASI İSTİQAMƏTLƏRİ

***Açar sözlər:** idarəetmə, hesabat, səmərəlilik, uçot, siyasət, təhlil*

***Keywords:** management, reporting, efficiency, accounting, policy, analysis*

Qeyd etmək lazımdır ki, həm ictimaiyyət, həm nəzarət orqanları, həm də təşkilatın rəhbərliyi idarəetmə hesabatında əks olunan məlumatlara ehtiyac duyur. Bununla belə, öz vəzifələrini yerinə yetirmək üçün idarəetmə hesabatında olan məlumatlar ciddi tələblərə cavab verməli və bu tələblər aydın və formal şəkildə müəyyən edilməlidir. Onları ikiqat formulalardan qaçınmaq üçün formalaşdırmaq vacibdir.

İdarəetmə hesabatının ilkin təsnifatını xarici və daxili hesabatlara bölmək təklif olunur. Kənar hesabatların strukturunda biz ictimai və digər hesabatların fərqləndirilməsini təklif edirik.

Bütün təşkilatlarda məlumatların təkrarlanması, qiymətləndirmə meyarlarında qeyri-müəyyənlik və məlumatların hazırlanmasında sistem və unifikasiyanın olmaması müşahidə olunur. İdarəetmə hesabatlarının hazırlanması və istifadəsi xüsusilə vacibdir. Bunun bir hissəsi kimi biz təklif edirik ki:

1. Təşkilatlar tərəfindən təqdim olunan hesabatların sistemləşdirilməsi və unifikasiyası, federal (regional) və yerli

səviyyələrdə təşkilatların hesabatlarının standart forma və metodlarının işlənilib hazırlanması.

2. Standart formalar, metodlar əsasında hesabatın adı, təqdim edilmə müddəti və tezliyi, hesabatla işləmə qaydasını tənzimləyən normativ akt, hesabatın növü, vahidi olan hesabatların və məlumatların reyestrini müəyyən etmək, habelə hesabatları hazırlayan və saxlayan məsul şəxs, hesabatın formasının təqdim edilməsi və saxlanması, hesabata daxil edilmiş məlumatları təqdim edən/təsdiq edən şəxs.

3. Təşkilatlarda hesabat və analitikaya cavabdeh olan bütün departament rəhbərlərinin daxil ediləcəyi komissiyanın, yəni məsuliyyət mərkəzinin yaradılması.

4. Komissiya qarşısında tapşırıqlar vermək.

Hər bir maddi-məsul şəxsin mühasibat şöbəsinə təqdim etdiyi müxtəlif təyinatlı istehsalat (xidmət) və idarəetmə hesabatına aid bir memorial-order işlənilir. Bu memorialorderdə həmin hesabata daxil edilmiş ilkin sənədlər əsasında tərtib edilmiş mühasibat müxabirləşmələri yazılır. Bu zaman eynitipli müxabirləşmələr üzrə məbləğlər toplanaraq, bir müxabirləşmədə yazılır (Abbasov, Məmmədov, Cabbarov, 2017: 310).

Əgər uçotun maliyyə və idarəetmə uçotuna bölünməsi qəbul etsək, onda dövrü hesabatları maliyyə hesabatlarına, daxili istifadə üçün nəzərdə tutulan hesabatları isə idarəetmə hesabatlarına aid edilməlidir. Hesabatın tərtibi müəyyən vaxt kəsiyi ərzində (ay, rüb, altı ay, il) müəssisənin təsərrüfat fəaliyyətinin son mərhələsi, eyni zamanda mühasibat uçotunun yekunu hesab olunur. Maliyyə hesabatının göstəriciləri müəssisənin fəaliyyətinin tək cəri vəziyyətini deyil, həmçinin onun keçmiş hesabat dövrlərinə aid olan informasiyaları əks etdirir. Ona görə də hesabatdan istifadə edən şəxs cəri informasiyaları keçmiş hesabat dövrünün informasiyaları ilə

müqayisə etmək imkanlarına malik olur (Səbzəliyev, 2018: 11).

İdarəetmə uçotunun hesabları sistemi müxtəlif qruplaşmalar kontekstində informasiya sistemində məlumatların toplanması üçün zəruridir. İdarəetmə uçotunun hesablarında toplanmış məlumatlar əsasında keçmiş dövrlər üzrə büdcə məlumatları formalaşdırılır, müəssisənin fəaliyyətinin təhlili aparılır, idarəetmə uçotunun məqsədləri üçün hesabatlar tərtib edilir. Rəy həm də informasiya xarakteri daşıyır və təhlil zamanı planlaşdırmada, idarəetmə yazılarının hazırlanmasında, habelə operativ hesabatın formalaşdırılmasında səhvlər aşkar edildikdə düzəlişlər etmək lazım olduğu hallarda həyata keçirilir.

Ədəbiyyat

1. Abbasov, İ.M., Məmmədov, İ.A., Cabbarov, A.S. (2017). Mühasibat uçotu (sahələr üzrə). Dərslük. Bakı, 424 s.
2. Səbzəliyev, S. (2018). Maliyyə hesabatı. Dərs vəsaiti. Bakı: "İqtisad Universiteti" nəşriyyatı, 312 s.

Rahib Novruz oğlu Xəlilov
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
rahibxelilov373@gmail.com

İŞGALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRDƏ AQRO-SƏNAYE KOMPLEKSİNİN MALİYYƏ SABİTLİYİNİN MODELƏŞDİRİLMƏSİ

***Açar sözlər:** aqroemal, maliyyə, aqrar-sənaye kompleksi, maliyyə sabitliyi, modelləşdirmə, analiz*

***Keywords:** agro-processing, finance, agro-industrial complex, financial stability, modeling, analysis*

Müasir aqrar-sənaye kompleksi (AİK) kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı, emalı və istehlakçılar, bazarlar və bazarlar arasında bölüşdürülməsi ilə məşğul olan bir-biri ilə əlaqəli müəssisələrin ayrılmaz sistemidir. O, bütün ərzaq məhsullarının 80%-dən çoxunu təşkil edir ki, bu da kənd təsərrüfatı müəssisələrinin xalqın rifahının yüksəldilməsində və iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsində xüsusi yerini vurğulayır.

Struktur olaraq aqrar-sənaye kompleksinə üç sektor daxildir:

- Birinci sfera üçün istehsal vasitələrinin yaradılması ilə məşğul olan müəssisələr kompleksidir, başqa sözlə kənd təsərrüfatı istehsalçıları, o cümlədən kənd təsərrüfatı tikintisi, heyvan yemi istehsalı və mineral gübrələr hazırlayan subyektlər;

- İkinci sfera aqrar-sənaye kompleksinin özəyini təşkil edən müəssisələrin məcmusudur, yəni kənd təsərrüfatı istehsalı, o cümlədən idarəetmənin iki əsas sahəsi – bitkiçilik və heyvandarlıq;

• Üçüncü sfera nəqliyyat, təchizat, kənd təsərrüfatı məhsullarının saxlanması, satışı və emalı (Abbasov).

Bu məqalənin tədqiqat obyektı regionun aqrar-sənaye kompleksinin üçüncü sahəsidir. Həm ayrı-ayrı ərazi qurumlarında, həm də əhalinin həyat keyfiyyəti və səviyyəsi ölkə bütövlükdə onun vəziyyətindən və inkişafından asılıdır.

Maliyyə sabitliyi onların ödəmə qabiliyyətinin və bazarda sabitliyin ən mühüm amilidir. İçində dinamik dəyişən iqtisadi mühit kontekstində, daxili və xarici qeyri-sabitlik, hər biri müəssisənin əsas məqsədi öz fəaliyyətinin etibarlılığını və səmərəliliyini təmin etməkdir. Aqrar sənayenin maliyyə sabitliyinin modelləşdirilməsi üçün müasir optimal vasitələrin tapılması problemi təcili xarakter daşıyır.

Aqrar sənaye kompleksinin həyati vacib hissəsi resurs potensialından səmərəli istifadəni təmin edən müasir aqrar-ərzaq kompleksi istehsalının ən güclü amillərindən biridir. Belə ki, o, əsasən, kənd təsərrüfatı istehsalı səmərəliliyinin artımını müəyyənləşdirir. Maliyyə öhdəliklərini yerinə yetirmək, cari xərcləri və istehsalat məsrəflərini ödəmək məqsədilə təsərrüfat subyektinin sərəncamında cəmləşən daxili aktivlərin, pul gəlirlərinin və kənardan cəlb olunan vəsaitlərin məcmusu maliyyə resursları kimi xarakterizə olunur.

Maliyyə sabitliyi dedikdə, bu müəssisə və kompleksin fəaliyyətə başladığı və fəaliyyət dövründə maliyyə hesabatlarının standartlara və mövcud maliyyə vəziyyətinə uyğunlaşdırmaqdır. Bildiyimiz kimi, hər bir müəssisənin maliyyə mənbələri ilkin investisiya və ya kapital qoyuluşları ola bilər. Fəaliyyət dönməndə isə təbii olaraq, satış gəlirləri təşkil edə bilər. Bu kontekstdə satışın optimallaşdırılması və səmərəliliyini artırılması xüsusən önəm kəsb edir. Bu uyğun olaraq, biz modelləşdirməni müxtəlif qruplar halında strukturlaşdırmağa bilirik:

- 1) Kapital qoyuluşu və ya investisiya həcmlərinin düzgün istifadəsi;
- 2) Satış gəlirlərin artırılması yolları;
- 3) Mənfəətin 7-12% arasında ehtiyat fondunun yaradılması;
- 4) Fəaliyyətin diversifikasiyası edilməsi;
- 5) Gəlirlərin sığortalandırılması və s.

Müasir iqtisadi şəraitdə maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi kənd təsərrüfatı təşkilatlarının əsas vəzifəsi və elmi müzakirələrin aktual mövzudur. Davam edən iqtisadi böhranı artırır aqrar-sənaye kompleksinin üçüncü sektoru müəssisələrinin müflisləşmə riskləri. Bu problemin mümkün həlli yollarından biri rəqabətqabiliyyətli kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına əsaslanan idxalı əvəzləmə strategiyası ola bilər. Rəqabət qabiliyyətli məhsul yaratmaq üçün kənd təsərrüfatı istehsalçısının yaxşılığı olmalıdır. Fəaliyyətinin iqtisadi səmərəliliyinin göstəriciləri likvid, ödəmə qabiliyyətinə malik və maliyyə cəhətdən sabit olmalıdır.

Ədəbiyyat

1. Abbasov, V.H. “Aqrar-sənaye kompleksində sahələrarası əlaqələrin tənzimlənməsinin iqtisadi problemləri”.

Yunus İsabala oğlu Babasoylu
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
yunusbabasoylu@gmail.com

SOSIAL MEDIA MARKETİNQİNİN İDARƏ OLUNMASINDA BEYNƏLXALQ TƏCRÜBƏNİN ÖYRƏNİLMƏSİ

***Açar sözlər:** digital marketing, marketing, media, sosial media marketing, reklam, strategiya*

***Keywords:** digital marketing, marketing, social media, social media marketing, digital marketing, strategy*

Rəqəmsal əsrdə kommunikasiya kanallarının transformasiyası bütün sektorlarda olduğu kimi, marketing sahəsində də çətin bir proseslə başlayıb. Marketingin rəqəmsallaşması kommunikasiya tarixi üçün dəyişikliklərin başlanğıcı olmuşdur. İstifadəçilərə məzmun yaratmaq imkanı verməklə, xidmət və məhsullarda istehlakçılarla rəqəmsal qarşılıqlı əlaqə artırılıb. Sosial media marketingi və sosial media platformaları qərbdə yaranıb qərbdə inkişaf etdiyi üçün beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi aktuallığını əsas qoyur.

Sosial media marketingi marketing fəaliyyətini həyata keçirə bilməyən minlərlə istifadəçi üçün aşağı xərcləmə və transsərhəd funksionallığı ilə böyük təsirə malikdir.

Sosial media marketingi müxtəlif sosial media kanallarında istifadə oluna bilən onlayn əsaslı strukturlardan biridir. Zaman keçdikcə sosial medianın populyarlığı artdı və insanlar sosial mediadan mühüm marketing kanalı kimi getdikcə daha çox istifadə etməyə başladılar. Sosial media vasitəsilə birbaşa olaraq hər bir şəxsə reklam vermək və öz təcrübənizi bölüşmək mümkündür.

Sosial şəbəkə platformaları insanların həm oflayn, həm də onlayn olaraq tanıdıqları dostları ilə əlaqə saxladıkları saytdır. Sosial şəbəkə saytlarının tətbiqi istehlakçılara şirkətlər və məhsullar haqqında başqaları ilə daha asan fikir mübadiləsi aparmağa imkan verir. İndi isə marketinq və satış kanalı kimi ən çox istifadə olunan bəzi sosial media platformaları ilə tanış olaq:

Facebook: Facebook 2004-cü ildə Mark Zukerburq tərəfindən təsis edilmiş sosial media vasitəsidir və digər sosial şəbəkə saytları ilə müqayisədə unikal saytı var. 2006-cı ilin sentyabrında Facebook 13 yaşdan yuxarı hər kəs üçün əlçatan oldu.

- 2022-ci ilin üçüncü rübünə olan məlumata görə, Facebook-un aylıq 3 milyarda yaxın aktiv istifadəçisi var ki, bu da onu dünyanın ən böyük tətbiqinə çevirir.
- Sosial Media Marketoloqlarının 93%-i Facebook reklamlarından istifadə edir.
- Bu yaxınlarda aparılan bir araşdırma, ən yüksək qlobal Facebook trafikinin çərşənbə və cümə axşamı günləri saat 11:00-dan 14:00-a qədər olduğunu göstərdi.

Instagram: Instagram insanların profillər yaratdığı, foto və videolarını paylaşdığı sosial şəbəkələrdən biridir. Ən məşhur sosial şəbəkə saytlarından biri olan Instagram 2010-cu ilin oktyabrında Kevin Systrom və Mike Krieger adlı iki sahibkar tərəfindən yaradılıb.

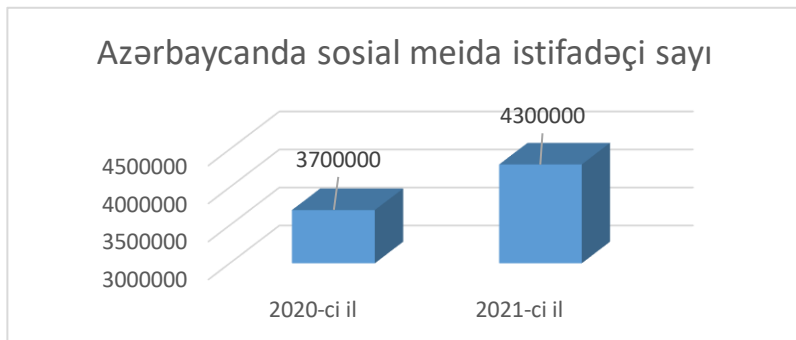
- Hazırda 2 milyardan çox aylıq aktiv Instagram istifadəçisi var.
- Instagram bu göstəriciyə 2021-ci ilin 3-cü rübündə nail olub və 2023-cü ilə qədər 2,5 milyarda çatacağı təxmin edilir.
- Bu rəqəm instagramı dünyada 4-cü ən populyar sosial media edir.

Youtube: Youtube böyük auditoriyaya asan və sürətli paylaşım təklif etdiyi üçün insanlar gündəlik həyatlarından və gülməli xatirələrindən onlayn videolar yaratmağa başlayıblar. Hootsuite və We Are Social (2020) araşdırmalarına görə, Youtube dünyada ikinci ən çox ziyarət edilən axtarış motoru sayıdır.

- YouTube-un 2023-cü ilə qədər 2,6 milyarddan çox aktiv istifadəçisi var.
- Youtube premiumun dünya üzrə 80 milyon istifadəçisi var.
- Dünya üzrə internet istifadəçilərinin 52%-i ən azı ayda bir dəfə YouTube-a daxil olur. YouTube 2021-ci ildə reklamdan 28,8 milyard dollar gəlir əldə edib.

LinkedIn: LinkedIn rəsmi olaraq 2003-cü ildə istifadəyə verilmiş və ən böyük peşəkar sosial şəbəkəyə çevrilmişdir. Microsoft 2016-cı ildə LinkedIn-i əldə edərək, peşəkarlar üçün vahid təcrübə yaratmaq üçün bir çox Microsoft ofis alətlərini LinkedIn məlumatları ilə birləşdirdi. LinkedIn dünyanın 200 ölkə və regionundan 875 milyondan çox üzvü olan ən yaxşı peşəkar platformadır.

Azərbaycanda Sosial Media istifadəçiləri. Beynəlxalq data portalı olan Datareportal 2021-ci il üçün Azərbaycanda internet və sosial media istifadəçilərinin statistikasını yayımladı. Məlumata əsasən 2021-ci ilin yanvarında 8.1 milyon internet istifadəçisi olub. Azərbaycanda internet istifadəçisi 2020-2021-ci illər arasında 202 min (+2.5%) artıb. 2021-ci ilin yanvar ayında Azərbaycanda internetin nüfuzu 81,1% təşkil edib. 2021-ci ilin yanvar ayında Azərbaycanda 4,30 milyon sosial media istifadəçisi olub. Azərbaycanda sosial media istifadəçilərinin sayı 2020-2021-ci illər arasında 600 min (+16%) artıb. 2021-ci ilin yanvar ayında Azərbaycanda sosial media istifadəçilərinin sayı ümumi əhəlinin 42,2%-nə bərabər olub.

Mənbə: Cədvəl datareporter.com məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir (1).

Həmçinin 2021-ci ilin datalarına əsasən, Azərbaycanda ən çox istifadə edilən sosial şəbəkə kanalları arasında Instagram, Facebook, LinkedIn və Twitter istifadəçilərini təhlil edək.

Facebook: Azərbaycanda 1.6 milyon Facebook istifadəçisi olub və onların 31.7%-i qadın, 63.8%-i kişilər olub. Facebook istifadəçilərinin 98.1%-i mobil telefon, 13.9%-i kompüter istifadə etmişdir.

Instagram: Azərbaycanda 3.5 milyon Instagram istifadəçisi olmuşdur. Onun 34.3%-i qadınlar, 65.7%-i kişi istifadəçilər olmuşdur.

LinkedIn: Azərbaycanda LinkedIn istifadəçisi 460 min nəfər olmuşdur və onların 35.3%-i qadınlar, 63.7%-i kişilər olmuşdur.

Ədəbiyyat

1. <https://datareportal.com/reports/digital-2021-azerbaijan>

Zeynab Nəşib qızı Qarayeva
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
qarayevazeyneb9@gmail.com

MÜƏSSİSƏLƏRDƏ MÜŞTƏRİ XİDMƏTLƏRİ VƏ MÜŞTƏRİ MƏMNUNLUĞUNUN ÖYRƏNİLMƏSİ

***Açar sözlər:** müştəri xidmətləri, müştəri məmnuniyyəti, müştəri yönümlülük, müştəri xidmətləri şöbəsi, marketing*

***Keywords:** customer service, customer satisfaction, customer orientation, customer service department, marketing*

Müştəri xidməti termini təşkilatın müştərilərinə məhsul və ya xidmətləri satın almadan və ya istifadə etdikdən əvvəl göstərdiyi yardıma aiddir. Müştəri xidmətinə məhsul tövsiyələrinin verilməsi, problem və şikayətlərin həlli və ya ümumi sualların cavablandırılması daxildir. Hər bir müştəri xidməti ilə qarşılıqlı əlaqə biznesinizi inkişaf etdirmək üçün bir fürsətdir.

Mükəmməl müştəri xidməti brendin sadıqlığını və tanınmasını artıran rəqabət üstünlüyüdür.

Telefonun geniş yayılmamışdan əvvəl müştərilərə xidmət ümumiyyətlə üzbəüz və ya poçt vasitəsilə həyata keçirilirdi. Telefonun ixtirası, təşkilatlara daha yaxşı, daha sürətli müştəri xidməti göstərməklə rəqabətdə fərqlənmək üçün yeni imkanlar verdi.

1960-cı illərdə ilk zəng mərkəzləri inkişaf etdirildi, sonradan müştərilərə xidmət şöbələrinə çevrildi. Xüsusi müştəri xidməti departamenti sayəsində təşkilatlar müştərilərlə qarşılıqlı əlaqədə olan bütün işçilər üçün ardıcıl təlimlər keçirmək kimi ən son müştəri xidməti texnologiyaları və strategiyaları ilə ayaqlaşa bildilər. 1990-cı illərdə və 2000-ci

illərin əvvəllərində internetlə daha çox müştəri xidməti imkanları və ya kanalları meydana çıxdı. Beləliklə, müştərilər indi zəng edərək suallar verə, şirkətin veb saytına baş çəkə və e-poçt göndərə və ya son nəticədə *chatbotlar* kimi ən son texnologiya ilə əlaqə saxlaya bilərdilər.

Müştəri xidmətlərinin markanın inkişafına təsiri

Həm B2B, həm də B2C şirkətləri üçün müştəri xidmətinin əhəmiyyətini azalda bilmərik.

Müsbət müştəri xidməti təcrübələrinin üstünlüklərinə aşağıdakılar daxildir:

1. Markaya sadıq müştəriləri yaratmaq: Xoşbəxt müştərilər sadıq olur, təkrar müştərilərinizə çevrilir və müstəsna müştəri xidməti göstərməklə müştəriləri saxlamaq çox vaxt yeni müştəriləri cəlb etmək cəhdindən daha ucuzdur.

2. Gəliri artırmaq: Daha yaxşı müştəri xidməti müştərilərə daha çox məhsul və xidmət almağa imkan verə bilər ki, bu da, öz növbəsində daha yüksək gəlirə səbəb olur.

3. Brend fərqi yaratmaq: Bəzi şirkətlər ekvivalent məhsullar təklif etsələr belə, onları rəqiblərindən qabaqlayaraq yüksək cəlbedici və fərdiləşdirilmiş müştəri xidməti təqdim edirlər.

Keyfiyyətli müştəri xidmətinin təmin edilməməsinin çox böyük mənfi nəticələri ola bilər. Keyfiyyətli olmayan müştəri xidməti dedikdə, müştərini yaxşı qarşılamaq, suallara aydın cavab verməmək, düzgün məsləhət verməmək və s. Bu kimi hallarda müştərinin etibar sarsılmasına, sadıq müştərilərin sizi tərk etməsinə və ya başqa rəqib şirkətlərə müraciət etməsinə səbəb ola bilər.

Bundan əlavə nəzərə alsaq ki, hazırki dövr sosial media dövrüdür müştəri sosial mediada məyusedici müştəri xidməti təcrübəsi haqqında yazılar yazsa, markanız daha çox əziyyət çəkə bilər və siz daha böyük itkilərə məruz qala bilərsiniz.

Müştəri məmnuniyyəti

Bu gün müştəri məmnuniyyəti marketingin ən çox öyrənilən hissələrindən biridir. Marketing sahəsindəki mühüm dəyişikliklərin əksəriyyəti müəssisələrin ənənəvi marketingə əlavə olaraq müştəri dəyəri, müştəriyə uyğunluq və müştəri əlaqələrini həyata keçirməsinə səbəb olmuşdur. “Müştəri yönümlü marketing yanaşması” və “Müştəri məmnuniyyəti” son illərdə marketing ilə məşğul olanlar tərəfindən ən çox istifadə edilən və araşdırılan anlayışlardır.

Müştəri məmnuniyyətinin bir çox tərfi olsa da, ən çox istifadə edilən tərif müştəri gözləntiləri ilə mövcud vəziyyət arasındakı fərkdir. Müştəri xəyal etdiyi və ya gözlədiyi məhsul və ya xidməti satın alıbsa, o, məmnun qalacaq, əks halda müştəri məmnuniyyətindən danşmaq olmaz. Bu tərifdən görünür ki, müştəri yalnız məhsul və xidmət performansından gözləntilər kimi qəbul edilir. Müştəri məmnuniyyəti və məmnunluğu onun performansı və keyfiyyəti ilə yanaşı, müştəriyə münasibəti, davranışı da diqqətdən kənar qalmamalıdır. Bu səbəbdən müəssisələr və onların personalı müştərilərin kim olduğunu, onların hissləri, düşüncələri və gözləntilərinin nə olduğunu müəyyən etməli, hazırkı və hədəf müştəriləri ilə bağlı davamlı araşdırmalar aparmalıdır.

Müştəri məmnuniyyəti ilə bağlı nəzəri və eksperimental tədqiqatlarda məmnunluq anlayışı müxtəlif yollarla işlənmişdir. Məmnuniyyəti emosional vəziyyət kimi təyin edənlərlə yanaşı, onu koqnitiv qiymətləndirmə prosesi kimi qiymətləndirənlər də var. Məmnunluğun emosional, koqnitiv, affektiv qiymətləndirilməsi və davranış reaksiyaları onun münasibətinin elementləri kimi müəyyən edilmişdir.

Müəssisələrdə müştəri dəyərinin və məmnuniyyətinin əhəmiyyəti ən çox müzakirə edilən marketing mövzuları arasındadır. Müştəri məmnuniyyəti ilə bağlı araşdırmalar göstərir ki, müştəri dəyərinə nail olmaqla məmnuniyyətlə iş

performansı arasında birbaşa əlaqə var. “Garver and Gagnon” müəssisələrdə müştərilərin dəyərinin və məmnuniyyətinin yaxşılaşdırılması ilə bağlı bəzi prinsiplər irəli sürmüşlər ki, bu da onların dəyərini artırmağa kömək edəcəkdir.

Bunlar:

- Müştəri yönümlü mədəniyyətin mənimsənilməsi;
- Müəyyən performans ölçmələrinin aparılması;
- Müştəri dəyərinin və məmnuniyyətinin qiymətləndirilməsi və mükafatlandırılması.

Yekun olaraq: müəssislərin müştərilərin gözləntilərini, ehtiyaclarını və istəklərini öyrənmələrinin ən yaxşı yolu müştəri məmnuniyyətini ölçməkdir. Müştəri məmnuniyyətinin ölçülməsi ilə əldə edilən məlumatlar sayəsində; müəssisələr müştərilərin tələb və ehtiyaclarına onların gözləntilərinə uyğun xidmət və məhsul təqdim edə bilirlər; beləliklə, müştərilərini itirmək riskini minimuma endirə bilirlər.

Bundan əlavə, inkişaf edən texnologiya, rəqabət mühiti, müştəri fərqliliyi və təklif olunan xidmətlərdə davamlılığın yaxşılaşdırılması kimi amilləri nəzərə alaraq müştərilərin gözləntilərinə cavab vermək də müştəri loyallığını təmin edəcək.

Zeynəb Qurbanəli qızı Balayeva
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
zeyneb.bva98@mail.ru

KOMMERSİYA BANKLARININ DEPOZİT SİYASƏTİNİN HƏYATA KEÇİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

Açar sözlər: *kommersiya bankı, depozit, əmanət, maliyyə, bank əməliyyatları*

Keywords: *commercial bank, deposit, savings, finance, bank transactions*

Müasir şəraitdə səmərəli fəaliyyət göstərməsi, inkişafı və qarşıya qoyduğu məqsədlərə çatması üçün hər bir kommersiya bankı öz depozit siyasətini, yəni praktiki idarəetmə strategiyasını hazırlamalıdır. Bildiyiniz kimi, pul vəsaitlərinin cəlb edilməsi və sonradan yerləşdirilməsi kommersiya bankının fəaliyyətinin əsas formalarıdır.

Aktiv alətlərə investisiya etmək üçün ödənişli əsaslarla formalaşan fondlar fondundan istifadə olunur. Beləliklə, passiv əməliyyatlar gəlir əldə etməyə yönəlmiş əksər bank əməliyyatları ilə əlaqədar əsasdır. Bu baxımdan cəlb edilən vəsait müstəqil siyasət obyektini kimi qəbul edilməlidir.

Depozit faiz siyasəti banklar tərəfindən hüquqi və fiziki şəxslərdən, habelə dövlət büdcəsindən əmanətlər (depozitlər) şəklində vəsaitlərin onların sonradan qarşılıqlı faydalı istifadəsi məqsədi ilə səfərbər edilməsinə yönəlmiş tədbirlər məcbusudur (Bəşirov, 2007).

Depozit siyasəti kreditorların müvəqqəti boş vəsaitlərini yerləşdirməkdən faydalanmasını, habelə bankların aktiv əməliyyatlarda saxladıqları resurslardan sərfəli istifadə

imkanını təmin etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Depozit siyasəti kommersiya bankının geri qaytarılan əsaslarla müştəri vəsaitlərini cəlb etmək strategiyası və taktikasındadır.

Müasir şəraitdə səmərəli fəaliyyət göstərməsi, inkişafı və qarşıya qoyduğu məqsədlərə çatması üçün hər bir kredit təşkilatı öz depozit siyasətini, yəni öhdəliklərin praktiki idarə olunması strategiyasını hazırlamalıdır. Bildiyiniz kimi, pul vəsaitlərinin cəlb edilməsi və sonradan yerləşdirilməsi kommersiya bankının fəaliyyətinin əsas formalarıdır. Aktiv alətlərə investisiya etmək üçün ödənişli əsaslarla formalaşan fondlar fondundan istifadə olunur. Beləliklə, passiv əməliyyatlar bankın gəlir əldə etməyə yönəlmiş əksər əməliyyatlarına münasibətdə əsasdır. Bu baxımdan cəlb edilmiş vəsaitlər bank siyasətinin müstəqil obyekt kimi qəbul edilməlidir.

Kommersiya bankları öz müştərilərinə kredit xidməti göstərmək üçün müvafiq resurs bazasına malik olmalıdır ki, bunun da başlıca mənbəyini depozit və əmanətlər təşkil edir. Buna görə də depozit əməliyyatı bankın fəaliyyətinin bir növ bünövrəsini təşkil edən üç əməliyyatdan biri (kredit, depozit, hesablaşma) hesab olunur.

Bir qayda olaraq, bank praktikasında “depozit” anlayışı ilə “əmanət” anlayışı eyni qəbul edilir. Mülki qanunvericilikdən fərqli olaraq Mərkəzi Bankın normativ aktlarında bu iki anlayış daha geniş məzmunla malikdir. Belə ki, “depozit” yalnız pul şəklində qoyuluşlara deyil, həm də qiymətli metalların etibarlı saxlanması ilə bağlı əməliyyatları özündə birləşdirir. Pul vəsaitlərinin əmanət formasında banklara cəlbə isə ayrıca bank əməliyyatı olub yalnız palata tərəfindən verilən lisenziya əsasında həyata keçirilir.

Depozit əməliyyatının iqtisadi mahiyyəti ondan ibarətdir ki, fiziki və hüquqi şəxslər öz sərbəst pul vəsaitlərini faiz şəklində əlavə gəlir əldə etmək məqsədilə banklara yatırirlar.

Bu məqsədlə bankla əmanətçi arasında əmanət müqaviləsi bağlanır. Eyni zamanda əmanət qoyuluşunu rəsmiləşdirmək üçün müştəriyə əmanət kitabçası və ya depozit plastik kartı verilir, ya əmanət və ya depozit sertifikatı təqdim olunur. Bank praktikasında əmanət sertifikatı fiziki şəxslərə, depozit sertifikatı isə hüquqi şəxslərə verilir. “Banklar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun III maddəsinin II bəndində deyilir ki, depozit əməliyyatları yalnız banklar tərəfindən həyata keçirilə bilər. Bununla yanaşı qanunun banklara verdiyi pul vəsaitlərini depozitə cəlb etmək hüququndan yararlanmaq üçün palatadan xüsusi razılıq – lisenziya əldə etməlidir. Depozit əməliyyatının subyekti banklar və pulun sahibləri olan kreditorlar, obyekt isə banka qoyulan pul vəsaiti hesab olunur.

Qaytarılma şərtlərinə görə depozitlər tələbolunanadək və müddətli depozitlərə bölünür. Tələbolunanadək depozitlər ilk tələb anında qaytarılmaq şərti ilə qəbul olunur. Müddətli depozitlər isə əmanət müqaviləsində nəzərdə tutulmuş müddət bitdikdən sonra geri qaytarıla bilər. Tələbolunanadək depozitlərdən fərqli olaraq müddətli depozitlərdən hesablaşma üçün istifadə oluna bilməz, çünki bu hesablardakı vəsaitlər yavaş dövr edir.

Tələbolunanadək depozitlər bankların fəal resursu sayılır. Hesab sahibləri vəsaiti istədikləri vaxt götürə bilərlər. Bununla əlaqədar olaraq banidar hesab sahiblərinə ən aşağı və yaxud ümumiyyətlə heç bir faiz ödəmirlər. Lakin tələbolunanadək vəsaitlərin çevikliyinə baxmayaraq onlar orta hesabla kommertiya banklarında stabil resurs kimi çıxış edirlər.

Buradan da banklar, xüsusilə maliyyə cəhətdən dayanıqlı, davamlı olaraq hesablarında pul vəsaitinə malik olan müştərilərə maraqlıdırlar, əlavə xidmətləri hesab sahiblərinin öhdəsinə buraxmaqla və xidmətin keyfiyyətini yüksəltmək yolu ilə müəssisələri cəlb etməyə can atırlar.

Müddətli depozitlər – hüquqi şəxslərin müəyyən olunmuş müqavilə müddətinə təqdim olunan pul vəsaitləridir. Bu təqdirdə müəyyən olunmuş müddət müxtəlif ola bilər: bank depoziti üzrə bir gün və yuxarı digər depozitlər üzrə isə otuz gün və yuxarı.

Baxmayaraq ki, müddətli depozitlər əlavə ödənişlə təcrübədən keçirilir müddətli depozitlərin məbləği qabaqcadan qoyulmuş müddət ərzində dəyişilməz qalmalıdır.

Müddətli depozitlər üzrə tələbolunanadək depozitlərdən fərqli olaraq bank tərəfindən daha yüksək %-lə ödənişlər edilir. Müddətli depozitlərin payının çevik vəsaitlərin ümumi həcmində, artması faiz xərclərinin artımına səbəb olmasına baxmayaraq müsbət cəhət sayılır. Müddətli depozitlər cəlb olunmuş resursların daha çox stabil hissəsi hesab edilir.

Fiziki şəxslərin depozitləri – milli və ya xarici valyutada pul vəsaitlərini saxlamaq və gəlir götürmək məqsədilə fiziki şəxslərin bank əmanətində müqavilə şərtlərlə yerləşdirilməsidir. Banklar əmanətləri ilk tələblə vermək şərti ilə (tələbolunanadək) ya da ki, müəyyən edilmiş müqavilə müddətinin qurtarması (müddətli) şərti ilə cəlb edirlər.

Ədəbiyyat

1. Bəşirov, R.A. (2007). Bank işi. Bakı.

Tapdıq Vasif oğlu Qurbanov
Bakı Dövlət Universiteti
magistrant
tapdıqqurbanov439@gmail.com

İNNOVATİV BİZNESİN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİNDƏ REKLAMIN YERİ VƏ ROLU

***Açar sözlər:** innovativ biznes, reklam, əmtəə dövriyyəsi, istehlakçı, rəqabət*

***Keywords:** innovative business, advertising, commodity circulation, consumer, competition*

Müasir Azərbaycan reklam cəmiyyətinin ən vacib fəaliyyətlərindən biri Azərbaycanda istehsal olunan malların reklam keyfiyyətini kökündən yaxşılaşdırmaq istəyi olmuşdur. Bu, onların daxili bazarda satış həcmi və istehsalı artırmağa, həmçinin əhalidə onlara inamı artırmağa imkan verdi. Demək olar ki, bütün məhsul qruplarında yüksək rəqabət alıcıların davranışına təsir göstərmişdir. Onlar daxili istehlakçı gözləntilərinə və mentalitetinə adekvat olan istehlak xüsusiyyətlərinə malik məhsullara üstünlük verməyə başladılar.

Reklam müəssisələrinin müasir rəqabət üstünlükləri getdikcə daha çox onların işçilərinin innovasiyaları inkişaf etdirmək və həyata keçirmək qabiliyyətindən asılıdır ki, bu da intellektual kapitalla (fiziki kapital əvəzinə) investisiyaların artmasına gətirib çıxarır və ETT əsasında iqtisadi artımın əsasını təşkil edir. Bununla belə, xarici mühitin dinamik dəyişən şərtləri reklam bazarının subyektlərini daim mövcud olan qeyri-müəyyənlik şəraitində uzunmüddətli strateji qərarlar qəbul etməyə məcbur edir. Bundan əlavə, innovativ layihələrin xüsusiyyətləri çox vaxt innovativ riskin mövcudluğunu

müəyyən edən son nəticənin effektivliyinin gözlənilməzliyi ilə fərqlənir.

Günümüzün artan rəqabət şəraitində və saysız-hesabsız məhsul müxtəlifliyində reklam həm şirkətlərin görünməsi (diqqət edilməsi) üçün inkişaf etdirdiyi strategiyalarda, həm də istehlakçıların məhsullar haqqında məlumat əldə etmələrini təmin etmək baxımından onu hakim elementə çevirir. Ən ümumi mənada reklam “müəyyən şəxslər, müəssisələr və ya qurumlar tərəfindən kütləvi informasiya vasitələrində müəyyən ödəniş müqabilində yer və vaxt tapan, istehlakçılara məhsullar, xidmətlər, təşkilatlar haqqında məlumat verən inandırıcı mesajlar və ya elanlar toplusu” kimi müəyyən edilir.

Bu baxımdan reklam müəyyən ödəniş qarşılığında hazırlanır və müəyyən kütləvi informasiya vasitələri vasitəsilə istehlakçılara mesajlar çatdırılır. Lakin indiki vaxtda reklam təkcə satışları artırmaq məqsədi daşımır. Brendlərin olduqları bazarda atdıqları hər addım istehlakçılara bir reklam mesajı daşıyır (Kiroghlu, Albayrak, 2017: 35).

Brendlər, məhsulların qablaşdırılmasından sponsorluq fəaliyyətlərinə, əməkdaşlıq etdikləri məşhurlardan, rəqib markalarla münasibətlərinə və sosial məsuliyyət şüuruna kimi markanın dəyərlərini hədəf auditoriyasına mənimsəməyə çalışır.

Reklam artıq hədəf auditoriyaya rəşional məlumat ötürən məhsula əsaslanan inandırma vasitəsi deyil, istehlakçılarla əlaqələr quran, təcrübələr təqdim edən və simvolik mənalar çatdıran bir vasitəyə çevrilmişdir. Ona görə də günümüzdə rəşional məlumatların yer aldığı reklamlar əvəzinə, təsvirlər və simvollar vasitəsilə hazırlanmış simvolik dəyərlər təqdim edən reklamlar hədəf auditoriyaya çatdırılır.

Ənənəvi reklam, satış məqsədləri üçün hazırlanıb, istehlakçılara məhsul və ya xidmət haqqında məlumat verməkdir. Sənaye inqilabından bəri uzun müddət ərzində

reklamlar məhsul reklamları şəklində informatik və rasional faydaları vurğulamaq üçün hazırlanmışdır. Ancaq İkinci Dünya müharibəsindən sonra marketinqin yüksəlişi ilə, xüsusən də reklam agentliklərinin sayının artması və geniş miqyaslı reklam kampaniyalarının yaradılması ilə markalar reklam imici və mövqeləşdirmə kimi müxtəlif sahələrdə istifadə olunmağa başladı. Bu gün hədəf auditoriyaya brendlər haqqında simvolik mesajlar verən reklamların əsas funksiyalarının da dəyişdiyini söyləmək olar.

Ümumiyyətlə, reklam hədəf auditoriyanın beynində marka və ya məhsulu xatırlatmaq, hədəf auditoriyanı məhsulu almağa inandırmaq, məhsul haqqında ətraflı və çox vaxt müqayisəli məlumat vermək funksiyalarına malikdir. Bununla belə, reklamın başqa bir funksiyası da marketinq fəaliyyətləri çərçivəsində şirkətin digər elementlərinə kömək etməkdir.

Reklam, brend imicinə dəyər qatan, eləcə də brendlərə prestij təmin edən bir vasitə kimi görülür.

Brend və ya məhsul yetkinlik dövrünə çatdıqda, markanın/məhsulun istehlakçının beynindəki yerini qorumaq üçün xatırlatma funksiyası işə salınır. Reklamın bu funksiyalarının son orta q nöqtəsi satışdır. Satışda olmayan markaların imici və yerləşdirilməsi kimi fəaliyyətlər çərçivəsində digər əşyalara köməklik və ya dəyər qatma funksiyasından istifadə edilir. Buna görə də reklam hədəf auditoriyanı markanın imicini dəstəkləmək üçün bir vasitə kimi maarifləndirir və brend haqqında ümumi təsəvvür yaratmaq üçün istifadə olunur. Bundan əlavə, reklam böhran zamanı və ya brend haqqında mənfi düşüncələrin artdığı zaman brendə qarşı mənfi münasibəti aradan qaldıraraq müsbət münasibət yaratmağa (və ya müsbət münasibəti gücləndirməyə) kömək edir.

Ədəbiyyat

1. Kiroghlu, I. & Albayrak, R.S. (2017). Application and validation of innovative business behavior scale to managers in creative industries: Advertising industry case. Black Sea, p.35.

TƏBİƏT ELMLƏRİ NATURAL SCIENCES

Xatirə Novruz qızı Xələfli
Azərbaycan Tibb Universiteti
tibb üzrə fəlsəfə doktoru
khalafli@mail.ru
Dünya Etibar qızı Niftəliyeva
Azərbaycan Tibb Universiteti
rezident
nifteliyevadunya@gmail.com

ƏHALİNİN SAĞLAMLIĞININ GÖSTƏRİCİSİ KİMİ HƏYAT KEYFİYYƏTİNİN ÖYRƏNİLMƏSİ

Açar sözlər: həyat keyfiyyəti, epidemiologiya, ictimai sağlamlıq, sağlamlıq göstəricisi, risk amilləri, xəstələnmə

Keywords: quality of life, epidemiology, public health, health indicators, risk factors, morbidity

Son illər “həyat keyfiyyəti” xəstənin vəziyyətinin inteqral göstəricisi kimi get-gedə tədqiqatçıların diqqətini daha çox cəlb etməyə başlayır (Ağayev, 2012: 46). Həyat keyfiyyəti (HK) – ictimai salamatlığın və sağlamlığın ən mühüm göstəricilərindən biridir, qərbdə geniş tətbiq olunur və son illər Azərbaycanda da getdikcə geniş istifadə olunmağa başlayır. Bu anlayışa, həmçinin xəstənin fiziki, yaradıcı, sosial, emosional, seksual aktivliyi daxildir (Dopson, 2003: 311-330). Əhalinin sağlamlığının şərtliliyinin strukturunun ən ümumi variantı təsir amillərinin endogen və ekzogen amillərə bölünməsi, davranış və psixoloji aspektlərin ayırd edilməsi sayılır (Eccles, 2004:

760-762). Endogen amillər irsiyyətlə bağlı olaraq orqanizmin daxili inkişafı ilə şərtlənmişdir, ekzogen – ətraf mühitin təsiri ilə əlaqədardır. Yaş artdıqca ayrı-ayrı amillərin təsiri dəyişir (Lang, 2015: 1-17). Xarici təsirlərə qarşı müqavimət göstərmək qabiliyyəti, həmçinin bu təsirlər toplusunun dəyişkənliyi, əksinə, məkan daxilində dəyişilir və müəyyən diapazonda realizasiya olunan həyat tərzini (“davranış amili”) ilə bağlıdır.

Tədqiqatın məqsədi: Əhalinin sağlamlığının göstəricisi kimi həyat keyfiyyətinin öyrənilməsi olmuşdur.

Material və metodlar. İşdə qarşıya qoyulan məsələlərin həlli epidemioloji, statistik müayinə metodlarının tətbiqi ilə kompleks şəkildə həyata keçirilmişdir. Həyat keyfiyyəti 85 respondentdə SF-36 ümumi sorğu vərəqəsinin (“əhalinin statusunun qiymətləndirilməsinin qısa ümumi sorğu vərəqəsi”) vasitəsilə öyrənilmişdir. SF-36 sorğu vərəqəsi 36 sualdan ibarətdir ki, o da 9 sağlamlıq şkalasını əks etdirir: fiziki aktivlik; həyat fəaliyyətinin məhdudlaşdırılmasında fiziki problemlərin rolu; cismani ağrı; ümumi sağlamlıq; həyat qabiliyyəti; sosial aktivlik; həyat fəaliyyətinin məhdudlaşmasında emosional problemlərin rolu; psixi sağlamlıq; əhvalın əvvəlki ilə müqayisəsi. Həyat keyfiyyətinin hesablanması 100 ballıq (0%-dən 100%-ə qədər) şkala üzrə həyata keçirilmişdir. Alınmış nəticələrin statistik işlənməsi variasion statistikanın ümumi qəbul edilmiş metodları ilə aparılmışdır.

Nəticələr: Respondentlərin əksəriyyətinin (75%-dən çox) fikrincə, son 10 ildə onların yaşadıkları şəhərin (və ya kəndin) sakinlərinin sağlamlığı xeyli yaxşılaşmışdır. Sorğu edilənlərin təqribən yarısı öz sağlamlıq vəziyyətindən razıdırlar. Əhalinin psixoloji vəziyyətini əks etdirən ümumi əhval-ruhiyyəsi sağlamlığın subyektiv qiymətləndirilməsinə tam müvafiq gəlmir və daha pozitiv sayılır: həm şəhərdə, həm də kənddə 60%-ə yaxın respondentlər ümumilikdə həyatlarından

razıdırlar, razı olmayanların xüsusi çəkisi isə 20%-dən bir qədər yüksəkdir. Bu zaman onların 40%-i rahat yaşayır və neqativ emosiyalarla nadir hallarda üzləşirlər; 1/3 hissəsi “kifayət qədər çox” bundan narahatlıq keçirirlər; 20%-i çox tez-tez və ya daima stress vəziyyətində olurlar. Bundan başqa, kənd sakinlərini öz sağlamlıq vəziyyəti və qohumlarının sağlamlığı (25% və 32%) daha çox həyəcanlandırır ki, bu da digər səbəblər içərisində tibbi xidmətlərin və dərmanlarının aşağı keyfiyyəti və baha olması ilə bağlıdır. Sağlamlığın qiymətləndirilməsində yaş-cins fərqlərinin təhlili göstərmişdir ki, qadınlar öz vəziyyətlərinin qiymətləndirilməsinə daha kritik yanaşırlar, onların arasında sağlamlığından narazı olanlar kişilərin analoji göstəricilərindən 2 dəfə yüksəkdir, razı qalanlar isə təqribən 2 dəfə aşağıdır. Həyata ümumi baxışlarda olan fərqlər eyni, lakin o qədər də nəzərə çarpmayan spesifikliyə malikdir: kişilər çox vaxt qadınlara nisbətən optimist olurlar. Tədqiqat işinin nəticələri insanın sağlamlığının yaşdan asılı olaraq dəyişməsinə təsdiq edir ki, bu da orqanizmin qocalması ilə əlaqədardır. Sağlamlığından razı qalma 30 yaşdan gənc şəxslərdə daha yüksəkdir (67,87% razıdırlar və 26,5% razı deyildirlər) və 70 yaşdan aşağı kateqoriyada hamıdan aşağıdır (müvafiq olaraq 18% və 77,3%). Onun enməsində nəzər çarpan ilk hədd 35-40 yaşdan sonra, ikinci daha yüngül dəyişiklik – 60 yaşdan sonra müşahidə edilir.

Səhiyyənin və sosial-iqtisadi inkişafın problemlərini nəzərdən keçirən proqramlar hazırlayarkən əhalinin sağlamlığının formalaşmasının ərazi xüsusiyyətlərinin kompleks müayinəsi olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Ədəbiyyat

1. Ağayev, İ.Ə., Xələfli, X.N., Tağıyeva, F.Ş. (2012). Epidemiologiya. Dərslik. Bakı, s.42.
2. Dopson, S., Locock, L., Gabbay, J., Ferlie, E., Fitzgerald, L. (2003). Evidence-based medicine and the implementation gap. Health-Interdisciplinary Journal for the Social Study of Health, Illness and Medicine. V.7, №3, pp.311-330,
3. Eccles, M., Clapp, Z., Grimshaw, J., Adams, P.O. et al. (2004). North of England evidence based guidelines development project: methods of guidelines development. BMJ, V.312, pp.760-762.
4. Lang, T. (2015). Medical writing up close and professional: establishing our identity. AMWA J., №1, pp.10-17.

Tamilla İsrafil qızı Hacıyeva
V.Y.Axundov adına Elmi-Tədqiqat
Tibbi Profilaktika İnstitutu
tamilahajiyeva@gmail.com

İradə Alim qızı Nağıyeva
V.Y.Axundov adına Elmi-Tədqiqat
Tibbi Profilaktika İnstitutu
iradanagiyeva1978@gmail.com

Ruhəngiz Mirağa qızı İmanova
V.Y.Axundov adına Elmi-Tədqiqat
Tibbi Profilaktika İnstitutu
ruhengizimanovamiraga@gmail.com

PLASTİK TULLANTILARIN ƏTRAF MÜHİTƏ ZƏRƏRLİ TƏSİRİ

Açar sözlər: plastik tullantılar, zərərli təsirlər, pilot layihə, qlobal problemlər, məişət tullantıları

Keywords: plastic waste, harmful effects, pilot project, global problems, waste

Müasir dövrün qlobal problemlərindən biri ətraf mühiti çirkləndirən əsas faktorlarından olan plastik qablaşdırma tullantılarıdır. 1960-cı illərdə bərk məişət tullantılarının tərkibində plastik tullantıların miqdarı 1%-ə qədər olmuşdur, lakin hazırda bu göstərici 12%-ə qədər artmışdır. 1980-ci illərin ortalarından başlayaraq plastik kütlələr müasir cəmiyyətin ən çox istifadə olunan materialına çevrilmişdir. İstehsal həcminə görə plastiklər polad və dəmir istehsalını ötmüşdür. Təbiət qüvvələrinin təsirinə məruz qaldıqda bir çox materiallar oksidləşir, taxta çürüyür, lakin uzun müddət istifadə olunan plastik materiallar zaman keçdikcə tədricən daha kiçik hissələrə parçalansa da, plastik olaraq qalır.

Hazırda dəniz və okeanlarda böyük miqdarda tullantıların əsas hissəsini plastik tullantılar təşkil edir. Hər il təxminən 1,25-241 milyon ton plastik materiallar dənizlərə və okeanlara daşınır. Dəniz orqanizmləri tərəfindən udulan bu cür plastiklər qida zəncirində daxil olaraq insanlar tərəfindən də mənimsənilir, lakin plastikdən ayrılan kimyəvi birləşmələrin dəniz orqanizmlərinə və insanlara təsiri hələ də tam öyrənilməmiş qalır.

Bir çox beynəlxalq və dövlət təşkilatları tərəfindən bu problemin plastik tullantıların təkrar emalı, eləcə də plastik materialların istehsalının azaldılması və Azərbaycan Respublikası da bu pilot layihəyə qoşulmuşdur. Eyni zamanda görüləcək tədbirlər “Azərbaycan Respublikasında bərk məişət tullantılarının idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsinə dair 2018-2022-ci illər üçün Milli Strategiya”da toplama və daşıma fəaliyyəti ilə məşğul olan yerli idarəetmə orqanlarına dəstək verilməsi (tədbir 7.1.2.), məişət tullantılarının çeşidlənməsi və təkrar emalı üçün müəssisələr yaradılmasının dəstəklənməsi (tədbir 7.4.2.) tədbirləri ilə uzlaşdırılmışdır.

İÇİNDƏKİLƏR

HUMANİTAR VƏ İCTİMAİ ELMLƏR HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Abdulla İbrahim Abdullayev The essence of cultural interaction	7
Vasif Vaqif oğlu Abdullayev “AzerGold” QSC-də uçot siyasətinin qiymətləndirilməsi	10
Afər Pərviz oğlu Sədullayev İşgüzar aktivliyin təhlili metodikası	15
Ravi Rəmzi oğlu Ağamaliyev “Azərsun Holding” MMC-də hesabatlılığın müasir vəziyyətinin qiymətləndirilməsi	19
Ağasif Vasif oğlu Abdullayev İnnovasiya və iqtisadi inkişafın qarşılıqlı əlaqəsi	25
Ramal Saleh oğlu Ağazadə Azərbaycanda maliyyə hesabatlarının keyfiyyət xüsusiyyətləri və elementləri	29
Aliyə Yaqub qızı Usublu Qida sənayesi müəssisələrində əməyin stimullaşdırılması	34
Aliyə Mehman qızı Xəlilova Dövlət özəl əməkdaşlığı və inkişaf perspektivləri	38
Arzu Rafiq qızı Bağirova Bankların kredit portfelinin formalaşdırılmasında müşəriyönümlü mexanizmlərin işlənilməsi	42
Arzu Qəzənfər qızı Məmmədli İşgaldan azad edilmiş ərazilərdə aqrobiomüxtəlifliyin bərpası və inkişaf etdirilməsi	47
Aygün Tofiq qızı Əlizadə Rabitəbankda insan resurslarının stimullaşdırılması məsələləri	53

Aysel Sultan qızı İlyazzadə Strateji planlaşdırmanın informasiya təminatının qiymətləndirilməsi	57
Ayxan Tərlan oğlu Orucov Vergi yığımlarının artırılması üçün stimullaşdırma tədbirləri	61
Bənövşə Suxay qızı İbrahimova Azərbaycan Respublikasında antiinhisar fəaliyyətinin tənzimlənməsinin institusional-hüquqi aspektləri	68
Böyükkişi Raci oğlu Səfərov Liqvidlik göstəricisi üzrə audit qiymətləndirilməsi prosedurlarının tənzimlənməsi	72
Cabbar Elçin oğlu Əliyev İnzibati xərclər uçotunun mövcud vəziyyətinin qiymətləndirilməsi	76
Cavid Azər oğlu Hüseynli Daxili audit xidmətinin yaradılması mərhələləri	80
Cavid Rauf oğlu Qasimov Milli iqtisadiyyatın inkişafında inteqrasiya proseslərinin rolu	84
Cəlal Vidadi oğlu Aslanov Müasir şəraitdə vergi nəzarətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi yolları	88
Cəmilə Ələkbər qızı Məmmədli Klassik və bulud texnologiyalı uçotun müqayisəsi	92
Aişə Ramil qızı Vahidova Azərbaycanda kino-foto arxivinin inkişaf yolu	96
Aytac Əhmədəli qızı Məmmədova Savad təliminin şagirdlərin həyatında rolu	99
Əhməd Etibar oğlu Əhmədli İnformasiya texnologiyalarının maliyyə hesabatlarında rolu	102
Adil Tərlan oğlu Əhmədli “Toyota Bakı Mərkəzi”ndə ehtiyatların uçotunun mövcud vəziyyətinin qiymətləndirilməsi	108

Əjdər Şaiq oğlu Məmmədza	
Daxili nəzarət keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi	112
Eldar Kamal oğlu Həmzəyev	
Rəqəmsallaşma şəraitində idarəetmə uçotunun mövcud vəziyyətinin təhlili	117
Elgün Eldəniz oğlu Əhmədov	
İqtisadiyyatın inkişafında kiçik biznesin rolu və onun funksiyaları	121
Əli Fuad oğlu İsmayilov	
Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatlara maliyyə nəzarətinin təşkili	124
Elmin Azər oğlu Qırxlarov	
İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə aqrar sektorun ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin həlli istiqamətində rolu	129
Elnur Eldəniz oğlu Bağirov	
Şirkətin maliyyə resurslarının səmərəli istifadəsinin cari vəziyyətinin təhlili	134
Elnur Mahir oğlu Cəfərli	
Binəqədi bələdiyyəsində kadr təminatı və bələdiyyə qulluğu	138
Elnur Muqarib oğlu Məmmədov	
Kommersiya banklarının fəaliyyətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi	141
Eltun Fuad oğlu Niftəlizadə	
Maya dəyərinin kalkulyasiya sisteminin mövcud vəziyyətinin təhlili	146
Elvin Yaşar oğlu Fətəliyev	
Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunun turizm potensialının qiymətləndirilməsi	151
Elvin Müslüm oğlu Hüseynli	
İnvestisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsində bank sektorunun rolu və onun tənzimlənməsi problemləri	154
Emil Asif oğlu Babazadə	
Kommersiya banklarının gəlirliliyi və risklərinin qiymətləndirilməsi	160

Emil Əfqan oğlu Baxşiyev	
Dünyada idman turizminin inkişafının təhlili	166
Emin Çingiz oğlu Məmmədov	
Kommersiya banklarının investisiya fəaliyyətini həyata keçirməsi xüsusiyyətləri	170
Emin Samir oğlu Məmmədov	
Regionlarda kiçik və orta sahibkarlığın maliyyələşdirilməsi məsələləri	174
Etibar Əlişah oğlu Abdiyev	
Müəssisələrin maliyyə mexanizminin səmərəliliyinin yüksəldilməsi	178
Fərahim Şamil oğlu Çapuqi	
Səhiyyə sisteminin mahiyyəti və onun tənzimlənməsinin nəzəri əsasları	187
Fərid Mahir oğlu Qafarlı	
Maliyyə hesabatının təsnifatı	190
Fidan Şahin qızı Əliyeva	
Qarabağ iqtisadi rayonunun ixrac potensialının təhlili və qiymətləndirilməsi	194
Fidan Səbuhi qızı Mustafazadə	
Məsuliyyət mərkəzləri üzrə uçotun mövcud vəziyyətinin qiymətləndirilməsi	197
Firuzə Hikmət qızı Mikayılı	
İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə su və torpaq ehtiyatlarının səmərəli istifadə imkanları	203
Gülərə Kamil qızı Həsənova	
Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunun ixrac potensialının inkişaf şərtlərinin qiymətləndirilməsi	207
Gunel Vugar Sharifova	
Algorithm of the supply chain modeling	211
Hacıməhəmməd Hacıməmməd oğlu Mahmudov	
Vergi sisteminin ölkənin investisiya mühitinə təsiri mexanizmi	216
Hüseyn Əkbər oğlu Həsənlı	
Qlobal rəqabətqabiliyyətlilik indeksi 4.0	222

Hüseyn Bəhmən oğlu Məmmədov	
Debitor borcların uçotu üzrə uçot siyasətinin qiymətləndirilməsi	225
İbrahim Lamid oğlu Cəbrayılzadə	
İdarəetmə uçotunun təhlili və mövcud vəziyyətinin qiymətləndirilməsi	230
İbrahim Aydın oğlu Quluyev	
Vergidən yayınma halları və onların minimallaşdırılması tədbirləri	233
İlahə Yaşar qızı Məmmədova	
Kommersiya banklarının korporativ müştərilərinin kredit risklərinin qiymətləndirilməsi	240
İradə Azad qızı Ağazadə	
İstehsal məsrəflərinin cari vəziyyətinin qiymətləndirilməsi	246
Sadig Sarvan İsayev	
The concept of blockchain cryptocurrency and its significance in the modern world	251
Sübhən Elton oğlu İsayev	
İnvestisiya qoyuluşları uçotunun mövcud vəziyyəti	255
Jalə Nazim qızı Alməmmədova	
İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə sənaye istehsalının təşkili və inkişafına dair mühit amilləri	259
Kənan Ərəstun oğlu Əzizov	
Qeyri-maddi aktivlərin uçotunun təsnifatı	263
Kənan Elçin oğlu Xudaverdiyev	
Məhsul satışı ilə əlaqədar məsrəflərin uçotu sistemi	267
Lamiyə Murad qızı Feyzullayeva	
İşğaldan azad olunmuş ərazilərin bərpası prosesində investisiya layihələrinin hazırlanması	272
Lamiyə Asif qızı Hüseynova	
Kadrlar auditinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi	280

Leyla Elçin qızı İsayeva	
“Kontakt Home” MMC-də qiymətləndirilmiş öhdəliklərin tərkibi və uçotunun müasir vəziyyətinin qiymətləndirilməsi	283
Aysel Elbrus qızı Mehdiyeva	
İxracın stimullaşdırılmasında iqtisadi metodların tətbiqi istiqləmləri	286
Məhəmməd Aydın oğlu Məstəliyev	
Milli iqtisadiyyatın neft-qaz resursları üzrə təminatı	292
Mahammad Nazim Mikayilov	
Enhance on technological processes in SOCAR	296
Mehparə Azər qızı Dadaşova	
İnvestisiya siyasətinin dövlətin iqtisadiyyatında rolu və Qarabağda tətbiqi istiqamətləri	299
Minayə Telman qızı Müseyibova	
Kadrların strateji planlaşdırmasının elmi-metodoloji əsasları	303
Mirsəid Asif oğlu Mirizadə	
Yasamal bələdiyyəsinin büdcəsinin gəlir və xərclər hissəsinin təhlili və yaranan çətinliklərin qarşısının alınması	307
Murad Ülfət oğlu İmamhüseynov	
Qeyri-formal məşğulluğun aşkar edilməsi və qarşısının alınması	310
Murad Mövsüm oğlu Qürbətov	
İşğaldan azad olunmuş rayonlarda vergi siyasətinin makroiqtisadi vəziyyətə və investisiya mühitinə təsirinin qiymətləndirilməsi	314
Natiq Asif oğlu Bəhmənlı	
Milli iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafının əsas məqsədləri	320
Nərgiz Bəxtiyar qızı Nəbiyeva	
Vergi potensialının idarə edilməsi regionun vergi təhlükəsizliyini təmin edən amil kimi	324

Nicat İbrahim oğlu Səttarov	
Kiçik və orta sahibkarlıq müəssisələrində mühasibat uçotu təşkilinin təkmilləşdirilməsi	332
Nigar Elşən qızı Rəcəbli	
Sahibkarlıq fəaliyyətinin dövlət tənzimləməsinin bəzi istiqamətləri	335
Orxan Elçin oğlu Əsgərov	
Regional turizmin inkişafının spesifik cəhətləri	338
Orxan Rahil oğlu Məşdizadə	
Klaster siyasətinin məzmunu və inkişaf səviyyəsinin qiymətləndirilməsi	342
Rəvan Mehman oğlu Verdiyev	
Vergi sisteminin ölkənin iqtisadi siyasətində rolunun müəyyənəşdirilməsi	346
Rüqəyyə Aydın qızı Qəhrəmanlı	
İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə təbii sərvətlərin qiymətləndirilməsi	351
Rüstəm Zaur oğlu Rüstəmli	
Kənd turizminin beynəlxalq təcrübəsinin öyrənilməsi	355
Sadiq Tofiq oğlu Əliyev	
İnnovativ sahibkarlığın inkişafı üçün dövlət dəstəyi və proqramların hazırlanması prinsipləri	361
Şahin Əli oğlu Alxasov	
Azərbaycan bələdiyyələrinin ərazilərində sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişaf xüsusiyyətləri	365
Səadət Ceyhun qızı Beydullayeva	
Azərbaycanda aqrar sektorun prioritet istiqamətləri	369
Səbinə Həbil qızı Məhərrəmov	
“Atəşgah Həyat” sığorta ASC-də daxili audit keyfiyyəti	374
Şəlalə Adil qızı Məmmədli	
Kommersiya banklarında ipoteka kreditləşməsi mexanizminin idarə edilməsi	378
Sərraf Sərvan oğlu Babayev	
Pul vəsaitlərinin səmərəli idarə edilməsinin mövcud vəziyyəti	384

Sərxan Arif oğlu Hacıyev	
Xərclərin idarə edilməsi üsullarının təhlili	387
Tamam Bəylər qızı Atayeva	
İnnovasiya fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi	391
Tural Fərman oğlu Əhmədov	
Antiböhran maliyyə strategiyasına təsir edən amillərin xüsusiyyətləri	394
Uğur Elçin oğlu İmaməliyev	
İnsan resurslarının idarəedilməsində strateji idarəetmənin rolu	401
Ülvi Bəhram oğlu Həsənov	
“Grow Group Azerbaijan” MMC-nin mövcud vəziyyəti və kənd təsərrüfatı təşkilatlarında səmərəli təsərrüfatdaxili nəzarət sisteminin formalaşdırılması	406
Ülviyyə Rauf qızı Rüstənova	
Xarici ticarətin gömrük tənzimlənməsinin nəzəri məsələləri	411
Venera Mahir qızı Cəfərli	
Sanitariya.az şirkətinin idarəedilməsinin mövcud vəziyyətinin təhlili	417
Xəlil Vasif oğlu Məmmədov	
İdarəetmə hesabatlarının hazırlanması və istifadəsinin səmərəliliyinin artırılması istiqamətləri	422
Rahib Novruz oğlu Xəlilov	
İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə aqro-sənaye kompleksinin maliyyə sabitliyinin modelləşdirilməsi	425
Yunus İsabala oğlu Babasoğlu	
Sosial media marketinqinin idarə olunmasında beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi	428
Zeynab Nəsim qızı Qarayeva	
Müəssisələrdə müştəri xidmətləri və müştəri məmnunluğunun öyrənilməsi	432
Zeynəb Qurbanəli qızı Balayeva	
Kommersiya banklarının depozit siyasətinin həyata keçirilməsi istiqamətləri	436

Tapdıq Vasif oğlu Qurbanov İnnovativ biznesin inkişaf etdirilməsində reklamın yeri və rolu	440
---	-----

TƏBİƏT ELMLƏRİ
NATURAL SCIENCES

Xatirə Novruz qızı Xələfli Dünya Etibar qızı Niftəliyeva Əhalinin sağlamlığının göstəricisi kimi həyat keyfiyyətinin öyrənilməsi	444
Tamilla İsrafil qızı Hacıyeva İradə Alim qızı Nağıyeva Ruhəngiz Mirağa qızı İmanova Plastik tullantıların ətraf mühitə zərərli təsiri	448

İmzalandı: 05.02.2023
Formatı: 60/84, 1/16
H/n həcmi: 28,75 ç.v.
Sifariş: 612

<https://aem.az> saytında çap olunub.

Ünvan: Bakı şəh., Mətbuat prospekti, 529-cu məh.,
“Azərbaycan” nəşriyyatı, 6-cı mərtəbə

Tel.: + 994 50 209 59 68

+ 994 55 209 59 68

+ 994 12 510 63 99

e-mail: info@aem.az

